

Ekonomska kriza i kriza ekonomske znanosti : ekonomska teorija i ekonomska politika u labirintu tranzicije od "teritorijalne" k "tržišnoj" državi : quo vadis economics

---

Stojanov, Dragoljub

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2012**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:192:605983>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

SVEUČILIŠTE U RIJECI
EKONOMSKI FAKULTET

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of
Economics and Business - FECRI Repository](#)

Dragoljub Stojanov

EKONOMSKA KRIZA I KRIZA EKONOMSKE ZNANOSTI

**EKONOMSKA TEORIJA I EKONOMSKA POLITIKA
u labirintu tranzicije od "teritorijalne" k "tržišnoj" državi**

QUO VADIS ECONOMICS

EKONOMSKA KRIZA
i
KRIZA EKONOMSKE
ZNANOSTI

S ljubavlju i poštovanjem

„ženi koja mnogo vidi i malo govori“

Dragoljub Stojanov

EKONOMSKA KRIZA I KRIZA EKONOMSKE ZNANOSTI

Izdavač: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Suizdavači: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Rifin, Zagreb

Recenzenti:

Christos Pitelis, Fellow in Economics, Queens College, Cambridge University,

Jasmina Arifović, Simon Fraser University, Canada

Veselin Drašković, Univerzitet Kotor, Crna Gora

Guste Santini, urednik časopisa Ekonomija/Economics

Za izdavača:

Heri Bezić, Dekan

Za suizdavača:

Željko Šain, Dekan

Guste Santini

Lektorica:

Marica Zrilić

Grafička oprema i tisak

GTO

Naklada

500

Sva prava zadržava autor

Objavljivanje ove znanstvene knjige odobrilo je Povjerenstvo za izdavačku djelatnost Sveučilišta u Rijeci odlukom-klasa: 602-09/12-01/22, Ur. br.:2170-57-05-12-3

Cip zapis ove znanstvene knjige dostupan je u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice u Rijeci pod brojem 121209081

ISBN 978-953-7813-10-9

KOMPLIMENTI KNJIZI

In his wide ranging new book, Professor Stojanov, questions the adequacy of Neoclassical Economic Theory in the presence of the rising power of transnational corporations and the current financial crisis. Professor Stojanov finds the standard textbook Economics to be lacking and calls for a re-consideration that takes into account increasing returns to scale and the emergence of mega-capitalism, dominated by finance capital. He questions the adequacy of nation-states to regulate the global economy and calls for a new economic theory that draws among others on the works of Marx, Hilferding and Keynes. The book deals with today's most challenging issues and makes very interesting reading.

Dr. sc. Christos Pitelis, Fellow, Queens College, Cambridge University

Autorova poučna priča o ekonomskim alternativama je njegovo stručno i dobronamjerno ukazivanje na put prevazilaženja preovlađujućeg političkog i ekonomskog dogmatizma, koji on s pravom kritikuje. Neoklasična apstraktnost i bezdušnost je krajnje vulgarizovana u ekstremnom neoliberalnom monizmu, zbog čega se, pored ostalog, autor s pravom pita – „Quo vadis, Economics“? Monističko-utopijske dogmatske i kvazi-institucionalne ekonomske „vizije“ su se pokazale kontra-produktivnim i pogubnim. One imaju anti-razvojni karakter jer su, pored ekonomskog redukcionizma, zanemarile elementarna ograničenja u pogledu zakonitosti, moralnosti i nenanošenja štete drugima.

Iskreno preporučujem čitaocima ovu vrijednu naučnu monografiju profesora Dragoljuba Stojanova, jer je napisana profesionalno, nadahnuo, argumentovano i temeljno, nijansirana je kritičkim tonovima, preciznim kvantifikacijama, svestranim ekonomskim analizama, oplemenjena je poučnim, dobro ukomponovanim i autoritativnim izrekama i korektnom metodološkom aparaturom, koja odiše bogatim iskustvom, talentom i znanjem autora.

Praznici postoje da bi se slavili. Štampanje ove knjige će biti praznik za hrvatsko, ali i regionalno ekonomsko izdavaštvo. Srećan sam što ću biti jedan od učesnika u tom slavlju.

Prof. dr. sc. Veselin Drašković, Univerzitet Kotor, Crna Gora

Razvoj kapitalizma, globalnog tipa nakon 1990. g. bio toliko brz i proizveo je takve efekte da je „zaskočena“ ekonomska znanost i njezine pojedine teorije dovedene u pitanje. Slažem se u ključnoj stvari: TNC su ta nova sila koja mijenja pristup teritorijalne države, odnosno nacionalnog gospodarstva. No, klasična di-

hotomija je ostala na sceni usprkos globalizaciji jer se kapitalizam rascijepio (na onaj zapadni i azijski) pri čemu je ovaj prvi zahvatila snažna financijalizacija i bijeg od realne ekonomije, a onaj drugi je produktivni, ali se i u njega lako ubacuje financijski poremećaj i elementi casino ekonomije. Prema tome, neoklasična teorija se sada ostvaruje na globalnoj razini a da pri tome provocira nestabilnost matične države jer otamo TNC sve više bježe. Nacionalna nefleksibilnost i globalna fleksibilnost glede nadnica i ostalo otvaraju novu etapu u razvoju kapitalizma koja će završiti sve većim sukobima nacionalnih političkih elita i TNC, pa se može očekivati jačanje protekcionizma i zastoj globalizacije.

Je li moguća uopće neka nova teorija globalizacije? Nije li globalizacija u stvari pokušaj iskorištavanja ekonomije obujma uz poznate zakone opadajućih priroda? Malo je ovakvih promišljanja u koje ste se upustili i zato mi je drago da ste napisali knjigu na tu temu. U našoj Hrvatskoj gdje se od paučine koju stvaraju „main stream“ ekonomisti propale teorije ne vidi puno toga uz blagoslov medija i ideologije važno je promišljati ovakve teme.

Prof. dr. sc. Ivan Lovrinović, Ekonomski fakultet, Zagreb

Tekst knjige vrlo je intrigantan i sigurna sam da će izazvati pozornost. Slažem se da su razne ekonomske škole definitivno vezane uz određeno stanje ekonomije, odnosno uz fazu poslovnog ciklusa i nisu opće ekonomske teorije koje vrijede u različitim uvjetima. Kao šlag na torti neoklasične paradigme dolazi Nova klasična ekonomija koja nikako nije jasna, bez obzira na mnoge Nobelove nagrade. Kako to nezaposlenost može biti dragovoljna, a cijene i nadnice potpuno fleksibilne, kada je svakome laiku jasno da to nije tako u stvarnosti? I sada imamo situaciju kada je cijela neoklasična paradigma pala u vodu, a zemlje se vraćaju državnoj intervenciji. Ekonomija i društvo bazirano isključivo na profitu doživjeli su krah i vjerojatno će to iznjedrati novu makroekonomsku teoriju, a možda čak i potpuno novu paradigmu koja će uvažiti sve promjene koje je donijela globalizacija, a kojima se autor u knjizi bavi.

Knjiga je izvrsna, lucidna. Čitanje knjige zahtijeva dobro poznavanje makroekonomskih teorija, no za one koji se razumiju u to područje, pravi je dragulj.

Prof. dr. sc. Nela Vlahinić-Dizdarević, Ekonomski fakultet, Rijeka

Uz ovo djelo profesora Stojanova, bolje nego što mogu sam smisliti, pristaje misao Alberta Einsteina, koja otprilike glasi: „Sama formulacija problema znatno je važnija od njegovog rješenja, koje je u suštini stvar tehničke vještine. Da bi se postavila nova pitanja, nove mogućnosti i stari problemi sagledali iz novog kuta, potrebna je kreativnost koja zapravo označava pravi napredak

u znanosti.“ Autor, minucioznom analizom i nepretencioznim zaključcima, „običnom, lokalnom – neumreženom“ ekonomistu nudi poticaj za otkrivanje stvarnih problema ekonomske znanosti i teorija „umreženih svjetskih ekonomista“. Nadam se da je ovo poticaj za pionirski korak hrvatske ekonomije u pravom smjeru - povratku stvarnoj, neovisnoj ekonomskoj znanosti. U suprotnom nastavljam sustavno „papagajski“ razvijati modele izrabljivanja vlastitog društva koje su nam namijenili „teoretičari izrabljivačke ekonomije“,... sad financijskim,... sad korporativističkim kreacijama”.

Bez toga zanemariva je, a bit će i više, uloga države i ekonomije kao stvaralačke društvene znanosti.

Hvala kolegi Stojanovu na poticaju!

Prof. dr. sc. Zdravko Zekić, Ekonomski fakultet, Rijeka

Dragi kolega! Ovo je toliko dobro da je prošla ponoć, a ja uz Vašu knjigu!! Upravo je to ono što ja, kao ne toliko znalac u ovom području tvrdim, da ekonomije nema, odnosno nema ekonomske teorije koja bi objasnila ovo sadašnje ludilo globalizacije, a Vi ste to visoko stručno potkrijepili činjenicama već na prvim stranicama knjige! Dakle, od Cicerona se nismo ni makli. Laku noć!

Prof. dr. sc. Neda Vitezić, Ekonomski fakultet, Rijeka

Čestitke za odličnu knjigu.

Prof. dr. sc. Jasmina Arifović, Simon Fraser University, suradnica prof. dr. sc. T. Sargenta, nobelovca 2011. G.

Za knjigu – SVE ČESTITKE. Knjiga je istovremeno i udžbenik i moderna analitička studija. Vrlo upečatljiv utisak ostavljaju dijelovi koji se odnose na analizu i definisanje procesa globalizacije odnosno kibernetskog neokolonijalizma, kao i analitički prikaz ekonomije Hrvatske.

Prof. dr. Vojo Bajić, Ekonomski institut Beograd

Kako rad autora polazi od Hegelove misli - „istina je cjelina“ - njegov je pristup sveobuhvatan što mu omogućuje da se dovede u poziciju „arbitra“ pa slijedi argumentirani i jasan zaključak glede problema koje obrađuje. Tako polazi od vlastite definicije globalizacije pa kaže: „globalizacija je proces privatizacije svjetskih ekonomskih resursa od strane velikog kapitala“. Njegova se definicija,

kao što znamo, dramatično razlikuje od standardnih definicija većeg broja autora; ona jasno ukazuje da je globalizacija proces „novog u krilu starog“. Posebno cijenim doprinos autora zbog mlađih generacija koje su „opijene“ simbol ekonomijom i, između ostalog, zbog toga smanjuju svoje intelektualne kapacitete. Svi veliki ekonomisti su filozofirali, bez obzira da li su bili - ili nisu - u funkciji vladajuće klase, i tako nas zadužili svojim briljantnim postignućima. Rad prof. Stojanova jedan je od bisera na „ekonomskoj ogrlici“ ekonomske misli koji će nesumnjivo izazvati mnogobrojne rasprave glede ekonomske teorije i ekonomske politike. To je ujedno i najveći kompliment svakom radu pa samim time i njegovom autoru.

Dr. Sc. Guste Santini, urednik časopisa Ekonomija/Economics

DIJALEKTIKA GLOBALIZACIJE

Postoji velik broj definicija globalizacije. Sve one se manje ili više svode na integriranost zemlje u međunarodnu podjelu rada, te integriranost faktora proizvodnje u internacionalnim razmjerima. Tako Bhagwaty (Bhagwaty, 2004.) definira ekonomsku globalizaciju kao „integraciju nacionalnih ekonomija u međunarodnu ekonomiju kroz trgovinu, izravne inozemne investicije, kratkoročno kretanje kapitala, međunarodnu mobilnost radnika i humanitaraca uopće, te međunarodne tokove tehnologije.“ Anne Kruger definira globalizaciju kao „fenomen zahvaljujući kojemu su ekonomski subjekti u bilo kojemu dijelu svijeta mnogo više pod utjecajem događaja u svijetu nego ranije“ (Wolf, M., 2004.) Puno nam je bliža Hedersonova definicija globalizacije. David Henderson, bivši glavni ekonomist OECD-a, definira globalizaciju kao „slobodno kretanje roba, usluga, rada i kapitala, pri čemu se kreira jedinstveno tržište inputa i outputa, te potpuni nacionalni tretman inozemnih investitora, tako da, ekonomski uzeto, više nema stranaca“ (Wolf, M. 2004.).

Mi držimo da su ovakve i slične definicije globalizacije tehničke i površinske definicije globalizacije. Mi smo najskloniji vlastitoj politekonomskoj definiciji koja drži da je globalizacija proces privatizacije svjetskih ekonomskih resursa od strane velikog kapitala, vrlo često virtualnog i hibridnog, o čemu svjedoči eksponencijalna ekspanzija finansijskih derivata zadnjih dvadesetak godina čija je vrijednost dosegla 457 trilijuna eura 2007. g. (Deutsche Borse Group, 2008). A, ako je privatizacija politički proces s ekonomskim konzekvencama, vrlo često praćen i protežiran politikom međunarodnih finansijskih institucija, dijalektički dolazimo do zaključka da je globalizacija proces transformiranja teritorijalne (nacionalne) države u tržišnu, korporativnu globalnu državu kao novu etapu u razvoju kapitalizma, koju bismo nazvali megakapitalizam, a koja, dijalektički promatrano, čini etapu razvoja kapitalizma koja prethodi postkapitalizmu i posttržišnom društvu, onako kako su to vidjeli Marx (Kapital), Keynes (Ekonomске mogućnosti naših unuka) ili Hilferding (Financijski kapital).

Ekonomska znanost, koja je do doba globalizacije uglavnom odražavala nacionalne ekonomske interese, transformira se u ekonomsku znanost koja odražava interese novih temeljnih subjekata globalizacije društva kao što su transnacionalne megakorporacije i transnacionalne megabanke. Kada i ako dođe do morbidne afirmacije prvoga načela globalizacije – profita, tada će globalno društvo biti spremno za svoju preobrazbu u posttržišno gospodarstvo i postkapitalističko društvo (Soroš), a ekonomska znanost će izgubiti svoj smisao (Keynes).

About Microsoft:

Founded in 1978, Microsoft (NASDAQMSFT“) is the worldwide leader in software for personal computers and democratic government. The company offers a wide range of product and services for public, business and personal use, each design with mission of making it easier and more enjoyable for people to take advantage of the full power of personal computing and free society every day.

About the United States:

Founded in 1789, the USA is the most successful nation in the history of the world, and has been a beacon of democracy and opportunity for over 200 years. Headquartred in Washington D. C. the USA is a wholly owned subsidiary of Microsoft Corporation.

Anonymous spoof of Microsoft that appeared on the Internet

Was the Tower of Babel the original version of the Internet? But what did God do with Tower of Babel?

(Friedman, T. (2000) The Lexus and the Olive Tree)

SADRŽAJ

Predgovor	15
Uvod: Labirint ekonomske misli	19
Prvi dio	
<i>Ekonomska teorija i ekonomska politika „teritorijalne“ države</i>	27
I Neoklasičari	29
I. 1. Perfektna konkurencija	29
I. 2. Firma na tržištu	35
I. 3. Potražnja za radnom snagom	40
I. 4. Ponuda radne snage	44
I. 5. Sayov zakon tržišta	48
I. 6. Štednja, investicije, kamata	51
I. 7. Uloga novca	56
I. 8. Otvorena ekonomija	60
I. 9. Rezime	63
II Keynes – kejnzijanci	64
II. 1. Teorija i praksa	64
II. 2. Keynesov mehanizam	67
II. 3. Uloga potrošnje	72
II. 4. Investicije	74
II. 5. Kamatna stopa	77
II. 6. Krize	84
II. 7. Otvorena ekonomija	86
II. 8. Rezime	90
III Friedman – monetaristi	93
III. 1. Kontroverze	93
III. 2. Nominalna i realna kamata	104
III. 3. Prirodna stopa nezaposlenosti i Philipsova krivulja	105

III. 4. Državna intervencija i stabilizacijska politika	108
III. 5. Otvorena ekonomija	110
III. 6. Rezime	114
IV Monetarizam II	117
V Ekonomija ponude	120
VI Marx i ekonomska kriza	124
VI. 1. Hipoteze i pitanja	124
VI. 2. Mehanizam kapitalističkog načina privređivanja	130
VII Pokušaj sinteze	135
VIII Koliko je Keynes Marx?	140
Literatura I. dio	152
Drugi dio	
<i>Dijalektika globalizacije i kontroverze ekonomske teorije i politike na putu k „tržišnoj“ državi</i>	155
I K tržišnoj državi	157
I. 1. Interakcija teorije, politike, interesa i realiteta	157
I. 2. Globalizacija i transnacionalne korporacije (TNC)	161
I. 3. Globalizacija: dometi i rizici	165
I. 4. Dobitnici i gubitnici globalizacije	165
I. 5. Globalizacija: mit ili opasnost	166
I. 6. Vašingtonski konsenzus	168
I. 7. Kontroverze i propusti paketa tranzicije	171
I. 8. Globalizacija, konvertibilnost kapitalnih transakcija i „Vašingtonski konsenzus“	185
I. 9. Kibernetički neokolonijalizam	196
II Suvremena kriza i ekonomska znanost	205
III Hrvatska ekonomska pozicija – put u slampfaciju	230
IV Kontroverze o inflaciji: je li inflacija od 0% moguća i korisna?	236
IV 1. O novcu	238
IV. 2. Keynesova lekcija	240

IV. 3. Friedmanova lekcija	242
IV. 4. Suvremeni ekonomisti o inflaciji	244
V Kontroverza o otvorenosti ekonomije i izvozu	251
V. 1. Teze za promišljanje	251
V. 2. Teorija komparativnih prednosti i gospodarski rast	252
V. 3. Nove teorije rasta i međunarodne trgovine	258
V. 4. Problem Hrvatske	261
Treći dio	
<i>Ekonomska teorija na raskrižju</i>	267
III. 1. Što nas uči Mikroekonomija?	269
III. 2. Što nas uče neoklasične dogme ili „mainstream“ ekonomija?	271
III. 3. Što se u svijetu zbiva: kriza ili prosperitet?	276
III. 4. Stari ekonomisti o krizi: Keynesov rendgen i Marxova magnetna rezonanca	277
III. 5. Put u megakapitalizam?	280
<i>Epilog: Ekonomska znanost bez ekonomske teorije</i>	281
Literatura II. i III. dio	288

PREDGOVOR

Već četiri godine svijet je suočen s dubokom ekonomskom krizom za koju neki drže da je veća i od krize 1929. godine. Za sada se ona ublažava državnom intervencijom i monetarnom politikom sistema Federalnih rezervi SAD-a te emisionom politikom ECB-a. Čini se kao da je definitivno rješenje krize još uvijek daleko na horizontu. Radi se o strukturnoj, a ne samo o financijskoj krizi. Kriza emanira, prije svega, iz sfere mikroekonomije, a potom se transponira u područje makroekonomije. Kako živimo u globaliziranom svijetu po načelu spojenih posuda, kriza se globalizira. Tako se nalazimo usred krize globalne ekonomije, ali ovaj put lišeni teorijske konstrukcije globalne ekonomije. Naime, nemamo ekonomsku teoriju globalizacije ili ekonomiju globalizacije, ali zato imamo globalizaciju ekonomije.

Da paradoks bude veći, prema ekonomistima „mainstream“ škole, financijski dio krize bio je nemoguć polazeći od hipoteze o efikasnim tržištima.

Globalizacija ekonomije pokušava se pojasniti ekonomskim znanjima koja emaniraju od A. Smitha, a idu preko D. Ricarda do poznatih suvremenih ekonomista, teorija i škola. Problem je, čini nam se, u tome što je „stara“ mikroekonomija utemeljena na načelu padajućih prinosa i rastućih troškova. Realitet suvremene mikroekonomije, čiji su nositelji transnacionalne korporacije, načelo je padajućih troškova i rastućih prinosa. Makroekonomska ili globalno-ekonomska teorija koja uvažava takvu promjenu čeka svojega A. Smitha. Druga, rekli bismo, strukturna dimenzija problema suvremene krize je transformacija kapitalizma od industrijskog u financijski. Umjesto Schumpeterove „kreativne destrukcije“ i kreativnog poduzetnika razvio se „rent-seeking“ financijski kapitalist koji je Eugen Fama hipotezu o efikasnim financijskim tržištima (ako je uopće i bila realna) transformirao u hipotezu financijske nestabilnosti (Minsky) i to na planu globalne ekonomije.

Mi smo stoga prvi dio knjige posvetili ekonomskoj teoriji i ekonomskim školama koje svijet poznaje. Njihova aktualnost je jednako takva kakva je bila kada smo publicirali knjigu „Ekonomska kriza i ekonomska politika“ 1985. godine. Zato ona čini prvi dio naše knjige, uz dodatak „Koliko je Keynes Marx“ koji smo publicirali 1985. godine u časopisu „Tržište-Novac-Kapital“ uz sljedeću napomenu uredništva: „Redakcija je slobodna da čitaocima posebno skrene pažnju na ovaj članak zbog mogućih pouka kako za sadašnju svjetsku tako i za jugoslavensku javnost.“ Čini se da je preporuka uredništva bila dalekovidna.

U drugom dijelu knjige bavimo se procesom globalizacije i njezinim političko-ekonomskim efektima. Polazimo od naše definicije globalizacije po kojoj je ona proces privatizacije svjetskih ekonomskih resursa. U tome kontekstu postaju Keynesovi akcenti o krizama, a posebno Marxovi ponovno aktualni. Kibernetički neokolonijalizam naslov je koji smo publicirali daleke 1984. godine, a koji danas dobiva na aktualnosti u svjetlu njegove transformacije u, rekli bismo, korporativni kibernetički neokolonijalizam. U tome svjetlu procjenjujemo hrvatsku ekonom-

sku poziciju. Knjigu završavamo promišljanjem na temu krize ekonomske teorije, odnosno deficita ekonomske teorije usred novog vala centralizacije kapitala i redistribucije globalne ekonomske moći. Ovaj dio monografije publicirali smo 2012. g. u časopisu GSTF Journal of Business Review, Singapur. Mislimo da je cjelokupna ekonomska teorija u najmanju ruku nedovoljno adekvatna u praćenju procesa globalizacije budući da je svaka škola nacionalno centrirana, tj. bavi se pitanjem teritorijalne (nacionalne) države. K tome ona polazi od spektra upitnih ili bolje rečeno, iz današnjeg kuta promatrano, virtualnih postavki savršene konkurencije. Za razliku od teritorijalne, mi smo u procesu nastajanja tržišne države koja traži ne samo svoju ekonomsku teoriju nego traži svoju koordinaciju, odnosno vladu. U tome kontekstu pokušali smo ovom monografijom dati skroman poticaj istraživačima k novoj ekonomskoj teoriji.

U radu na knjizi-studiji imao sam zavidnu potporu velikog broja kolegica i kolega. U tome kontekstu izuzetno se zahvaljujem na potpori i komplimentima profesoru Christosu Pitelisu, Queens College, Cambridge University koji je na jezgrovit i snažan način podcrtao glavnu tezu ove monografije riječima: "In his wide ranging new book, Professor Stojanov, questions the adequacy of Neoclassical Economic Theory in the presence of the rising power of transnational corporations and the current financial crisis. He questions the adequacy of nation-states to regulate the global economy and calls for a new economic theory that draws among others on the works of Marx, Hilferding and Keynes. The book deals with today's most challenging issues and makes very interesting reading." Jednako tako hvala mojoj nekadašnjoj asistentici dr. Jasmini Arifović, profesoru Simon Fraser University i suradniku Tomasa Sargent-a Nobelovca 2011. g. za čitanje knjige i komplimente koje u cijelosti nisam naveo u pohvalama knjizi budući da su mi se činili prekomjernim.

Moja iskrena zahvalnost uz duboko poštovanje za pedantno čitanje rukopisa, davanje vrijednih komentara i sugestija ali i komplimentata ide prof. dr. Stjepanu Zduniću, velikanu jugoslavenskih i hrvatskih ekonomista od kojega se uvijek ima mnogo naučiti. Imao sam čast i zadovoljstvo na teme knjige komunicirati s uglednim kolegama: prof. dr. Ivanom Lovrinović, prof. dr. Tihomirom Domazetom, prof. dr. Dubravkom Radošević te prof. dr. Đurom Medićem. Puno vremena uz izvanrednu konverzaciju proveo sam sa „starim“ drugom dr. Gustom Santinijem, kojemu od srca zahvaljujem za poticaje promišljanja o ovoj temi. Moj stari „friend“ prof. dr. Vinko Kandžija dijelom je kriv za ovu knjigu budući da mi je omogućio biti na Ekonomskom fakultetu u Rijeci, koji je jedna intelektualna, motivirajuća ali i vrlo kooperativna sredina. Takvu atmosferu i kolegijalnost potiče i Dekan dr. Heri Bezić kome se za poticanje na znanstveni rad zahvaljujem. S osobitom pažnjom zahvaljujem na strpljenju pri čitanju dijelova knjige i za intelektualni doprinos divnim kolegicama: prof. dr. Nedi Vitezić., prof. dr. Neli Vlahinić-Dizdarević, prof. dr. Heleni Blažić, doc. dr. Nataši Rupčić te sjajnim kolegama: prof. dr. Zdravku Zekiću (posebno za sjajan komentar na temu virtualnog kapitala – derivativa), prof. dr. Mariju Pečariću, prof. dr. Saši Žikoviću i svakako jedinstvenom prof. dr. Vinku Kandžiji.

Moje osobito hvala za konstruktivan i poticajan komentar ide prof. dr. Veselinu Draškoviću, Univerzitet Crna Gora, Fakultet za pomorstvo Kotor. Zahvalnost dugujem mladom kolegi asistentu Pavlu Jakovcu na suradnji kod pisanja poglavlja Ekonomska teorija na raskrižju, kao i na sjajnoj administrativnoj podršci.

Mlade kolege asistenti Dario Maradin, Tomislav Galović, Luka Samardžija i Pavle Jakovac svojim pedantnim i predanim radom meni su ostavili više vremena za promišljanja o ekonomskim temama, te im zahvaljujem na suradnji i kooperativnosti.

Najveću zahvalnost dugujem supruzi Dragani – ženi koja mnogo vidi, a malo govori, za beskrajnu potporu i sjajne racionalne komentare o mojim promišljanjima. Bez nje ova knjiga, to je sigurno, nikada ne bi bila napisana.

I, naravno, svi propusti u monografiji idu na teret autora uključujući i one koji se odnose na prijevod citata sa stranih jezika. Za njih se ispričavam strpljivom čitatelju.

Rijeka, kolovoz 2012.

UVOD

U labirintu ekonomske misli suvremenih ekonomista

„Ništa nije nemoguće u jednoj tako neegzaktnoj znanosti kao što je ekonomija“

P. Samuelson

„Imaginacija je važnija od znanja“

Albert Einstein

I

Paul Krugman u radu „Zašto već nismo svi kejnzijanci“, publiciranom u časopisu „Fortune“ u kolovozu 1998. godine razmatra ulogu Keynesa i Marxa u povijesti ekonomske misli. On napominje da je Keynes dao velik doprinos u eksplanaciji uzroka ekonomskih kriza i recesija. On naglašava da Keynesova „Opća teorija“ predstavlja za ekonomsku znanost isto što Darwinov „Origin of Species“ znači za biološke znanosti. Za njega je Marxov rad samo nelogična i stupidna doktrina.

Keynes osobno na jednom od sastanaka Kluba političkih ekonomista u Cambridgeu kaže da je čitao Marxa jednako tako kao da je čitao detektivsku priču. Mada ga je Bernard Shaw poticao da promisli Marxa, Keynes drži da „Kapital“ nije ništa drugo do knjiga o zastarjelim akademskim kontroverzama (Snowdon, 1994.).

Vlastitim istraživanjima Keynesa („Opća teorija“) i Marxa („Kapital“) još 1985. godine došli smo do spoznaje da je Keynes = Marx (Stojanov, 1985.), osim ideoloških razlika.

R. Lucas, nobelovac, 1980. godine pisao je da je Keynesova ekonomija toliko smiješna da na istraživačkim seminarima nitko ne uzima Keynesovu teoriju ozbiljnom. Dapače, ako netko i bi, drugi sudionici bi zviždali i namigivali jedan drugomu, držeći da je takav stav u najmanju ruku ponižavajuća komedija“ (Krugman, 2009.).

Lucas ističe 2003. godine da je središnji problem prevencije depresije riješen. Tijekom 2004. godine isti stav ima i B. Bernanke, dok O. Blanchard, glavni ekonomist IMF-a 2009. godine naglašava da je stanje makroekonomije dobro.

Ni Friedman nije pošteđen sličnih ocjena. Brad de Long (sveučilište Berkley) lamentira nad čikaškom školom i Friedmanom te njihovim intelektualnim kolapsom. Škole danas u cijelosti odbacuju Friedmana i njegove ideje (Krugman, 2009.).

U listopadu 2008. godine Greenspan (šef Federalnih rezervi SAD-a) priznaje da je u stanju „šoka i nevjerice“ budući da je s krizom koja je počela 2007. godine cijela intelektualna zgrada ekonomije kolabirala.

Tijekom 1980-ih E. Prescott piše da je nezaposlenost pitanje voljne odluke radnika da ne rade. Prema neoklasici i čikaškoj školi, Velika kriza 1929. godine mogla bi se objasniti izborom radnika da se odmaraju. Prescott je 2004. godine dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju!

Ovo nas vraća H. L. Menchenu s komentarom da „uvijek postoje lagana rješenja za svaki problem čovječanstva – prikladna, vjerojatna ali pogrešna“ (Krugman, 2009.). Keynes bi na to reagirao:

„Pretpostavljati da je fleksibilna politika plaća ispravan i odgovarajući element sustava koji je po svojoj naravi, *laissez-faire*, daleko je od istine. Jedino u visoko autoritativnim društvima, u kojima se iznenadne, znatne i sveukupne promjene mogu ozakoniti moguće je uspješno provesti fleksibilnu politiku plaća. Moguće je zamisliti da se tako nešto dogodi u Italiji, Njemačkoj ili Rusiji, ali ne i u Francuskoj, Sjedinjenim Američkim Državama ili Ujedinjenom Kraljevstvu“ (Keynes, 1964.).

Što tek reći o oprečnim mišljenjima uglednih ekonomista na temu uloge slobodne međunarodne trgovine u procesu privrednog razvoja kako razvijenih tako i manje razvijenih zemalja kada se, naprimjer, Krugman ne slaže sam sa sobom. U pokušaju da ipak objasni razlog(e) nejednake raspodjele blagostanja (u uvjetima slobodne i otvorene vanjske trgovine) Krugman navodi dva problema koji su godinama obmanjivali ekonomiste: “Kao prvo, ljudi su očekivali da će pozitivni efekti liberalizacije na rast biti izdašni... Kao drugo, postojalo je opće stajalište da će politika slobodne trgovine više težiti ujednačivanju razvoja među zemljama nego produblivanju nejednakosti. Ovakvo gledište proizlazi iz teoretskih razmatranja. Naime, jednostavan Heckser-Ohlin (H-O) trgovinski model sugerira da bi otvaranje trgovini ekonomija bogatih radom trebalo povećati nadnice, a u isto vrijeme relativno sniziti trošak rada i kapitala. Osobno sam kriv zbog uvjerenja da su niske razine nejednakosti u Južnoj Koreji i Tajvanu, barem djelomično, rezultat politika izvozne orijentacije i slobodne trgovine. Nadalje, u toj vjeri (da će otvorenost ekonomije imati ekvalizatorsko djelovanje) nisam bio jedini.” Ali ni to nije sve. U tom istom radu Krugman nastavlja s razmišljanjem: „U ranijim osvrtima na Vašingtonski konsenzus tvrdio sam da su ljudi, pogotovo ja osobno, očekivali da će trgovinska liberalizacija biti svojevrsni ekvalizator u zemljama u razvoju. Prvenstveno jer će zemlje bogate radom izvoziti radno intenzivna dobra, a uvoziti kapitalno intenzivna dobra, što će s jedne strane povećati nadnice, a s druge strane smanjiti povrate na ostale faktore.” Jasno, spomenuto se u Latinskoj Americi nije ostvarilo. Zašto? (Stiglitz-Serra, 2008.)

Ili, ugledni J. Bhagwaty, sa Sveučilišta Columbia, u knjizi „In Defence of Globalization“ 2004. g. na temu slobodne trgovine i njezinih blagotvornih efekata na blagostanje i razvoj koje zagovara, piše: “Samo će ignoranti sugerirati siromašnim zemljama razgovor o ‘nefer trgovini’, jer je to jedna kodirana fraza koju koriste protekcionisti u razvijenim zemljama da reduciraju uvoz iz siromašnih zemalja, budući da se izvozna konkurentnost siromašnih zemalja odražava mjerama nefer konkurencije i nefer trgovine.” Ignoranti, nobelovac Stiglitz i A. Charlton u 2005. g. publiciraju knjigu pod naslovom „Fair Trade For All-How Trade Can Promote Development“.

Što tek misliti o kratkom članku P. Krugmana u International Herald Tribune, krajem srpnja 2012. godine u kojem on opominje New York Times da ne publicira smiješne priloge poput onoga profesora čikaškog sveučilišta C. Mulligana na temu potpune neučinkovitosti monetarne politike na ekonomski život, a utemeljen na istraživanjima nobelovca E. Fama (čikaško sveučilište).

Zar nismo suočeni s općom kakofonijom vrhunskih ekonomista? Kome, kada i zašto vjerovati u prosuđivanju dometa ekonomske teorije i ekonomske misli? Da ste premijer neke države, koga biste angažirali za savjetnika?

II

Kako su ovakvi stavovi i promašaji velikih ekonomista mogući ako je ekonomija egzaktna znanost u kojoj se sve može s izvjesnošću predvidjeti temeljem dobrih informacija racionalnog ponašanja „homo economicusa“, fleksibilnošću svemogućeg i sveregulirajućeg tržišta, a k tomu se može intelektualno verificirati sjajnim matematičkim modelima poput onih koji se koriste u fizici ili raketnoj znanosti?

Kako je Fukuyama mogao zaključiti temeljem teze o fleksibilnosti tržišta i teze o „efikasnim financijskim tržištima“ da je civilizacija na kraju svoje evolucije budući da je dosegla optimalni model i put kretanja u postojećem demokratsko-tržišnom tipu društva? On kao da nije htio znati da je strukturna dimenzija problema suvremene krize transformacija kapitalizma od industrijskog u financijski i dalje.

Umjesto Schumpeterove „kreativne destrukcije“ i kreativnog poduzetnika razvio se „rent-seeking“ financijski kapitalist koji je hipotezu o efikasnim financijskim tržištima Eugena Fama (ako je uopće i bila realna) transformirao u hipotezu Minskog o financijskoj nestabilnosti, i to na planu globalne ekonomije. Tobin (nobelovac) financijsku je nestabilnost kapitalizma nazvao njegovom Ahilovom petom.

„Quo vadis“ ekonomska znanosti od svjetske ekonomske krize 2007. godine do danas, krize koja je bila, prema mnogima od vodećih ekonomista svijeta, nemoguća pojava? (Nova ekonomija; Summers, Lucas...)

Kao da nismo naučili lekcije ekonomske povijesti još od „Tulip“, „Missisipi“ ili nekih drugih „balona“, pamučnih i drugih kriza koje se ponavljaju logikom Kondratjejeva, Marxa pa i Schumpetera još od prvih dana tržišne – kapitalističke ekonomije?

Izgleda kao da nismo. Staromodnom ekonomistu to bi bilo pomalo čudno, ali mladim i posebice nobelovcima poput Lucasa, Romera ili Prescottta to je bilo smiješno. Prema njima, privredni ciklus je povezan s tzv. realnim ekonomskim kretanjima – tehnološkim promjenama. I to je to. Kredit, novac ili suvremenim jezikom rečeno tzv. leverage nisu ni od kakvog značenja u razvoju privrednog ciklusa ili krize.

Stoga staromodnog ekonomista ne će iznenaditi, a mladoga hoće itekako, istraživanje trojice ekonomista publicirano u NBER working papers broj 17621, u studenome, 2011. godine pod naslovom „WHEN CREDIT BITES BACK: LEVERAGE, BUSINESS CYCLES, AND CRISES“ („Kada kredit uzvraća: privredni ciklusi i krize“) u kojemu oni, kako navode, po **prvi put** u ekonomskoj povijesti temeljem istraživanja konstatiraju da faza buma ide ruku pod ruku s kreditnom ekspanzijom, koja vodi k recesiji, eventualno depresiji, kada dolazi do kontrakcije kredita i deflacijskih tendencija (Òscar Jordá, Moritz HP. Schularick, Alan M. Taylor, 2011.). Ovi ugledni ekonomisti kao da nikada nisu čitali Keynesa, da ne spominjemo Marxa ili Kondratjejeva, Fishera pa čak i Minskog.

Zar je onda čudno da je njemačka kancelarka Angela Merkel 2008. godine na stranačkoj konvenciji CDU-a, razmatrajući uzroke svjetske ekonomske krize, rekla: „Korijen - uzrok krize je vrlo jednostavan. Čovjek jednostavno o tome treba upitati kućanicu, ovdje u Stuttgartu, u Baden-Württembergu. Ona bi kratko, jednostavno i posve ispravno rekla dio životne mudrosti: da ne možemo živjeti iznad naših mogućnosti. To je srž krize. Pa zašto je onda svijetu teško odgovoriti na ova pitanja? Zato što smo se previše često oslanjali na eksperte koji to stvarno nisu bili. Možda nismo znali da nisu bili stručnjaci, ali znamo danas. Kad smo sada počeli zajedno razmišljati o tome kako valja odgovoriti na nova globalna pitanja, mislim da treba manje vjerovati takozvanim ekspertima. Umjesto toga treba slijediti načelo zdravoga razuma.”

Spomenimo u ovome kontekstu i Krugmanov komentar (IHT, 3. svibnja 2012.) koncepcije šefa ECB-a Jean-Claudeta Tricheta iz 2010. godine. Naime, Trichet je tvrdio da stezanje remena ne izaziva stagnaciju u ekonomiji. Dapače, ono je preduvjet za stvaranje klime povjerenja kućanstava, firmi i investitora, a ono je opet ključ zapošljavanja i rasta. U travnju 2012., nakon stezanja remena, u eurozoni se bilježi znatan pad PMIa (manufactuirng purchasing managers indices). Sada pad PMIa ne pogađa samo periferiju Europe nego i samu Njemačku.

Slično gospođi Merkel promišljao je Ciceron 55 godina prije Krista: „Javne financije moraju biti zdrave, budžet mora biti ujednačen, javni dug mora biti smanjen, moramo se boriti protiv arogancije državne administracije i istu kontroli-

rati, pomoć drugim zemljama mora biti smanjena kako Rim ne bi bankrotirao, narod mora naučiti raditi umjesto da živi od javne pomoći”.

Ciceron je bio u pravu u svoje vrijeme kada je novac imao samo funkciju prometnog sredstva (R-N-R), odnosno kada još nije postao kapital (N-R-N)!!!

Što nam drugo, do isto što i Ciceron, sugeriraju ili, bolje rečeno, nalažu suvremeni ekonomisti međunarodnih financijskih institucija ili rejting agencija? Što drugo, do isto što i Ciceron, Vlada Hrvatske ima kao temelj svojih ekonomskih reformi uz, naravno, fleksibilnost tržišta rada?

Kako je to moguće? Zar se ništa nije bitno izmijenilo od Cicerona do 2012. godine? Kao da smo svi zatočenici neoklasičnih ekonomista.

III

Međutim, izmijenilo se previše toga. Temeljni ekonomski subjekti našega doba su transnacionalne korporacije. Temeljno mikroekonomsko načelo njihovog ponašanja je načelo rastućih prinosa i padajućih troškova! Je li bilo koja od postavki virtualne neoklasike valjana u globalnom svijetu? Ako nije, onda neoklasika u vrijeme globalne ekonomije zavrjeđuje odlazak u ropotarnicu povijesti. Globalna ekonomija nema svoju teorijsku konstrukciju. Uhvaćeni smo u zamku ekonomskog realiteta globalizacije i aplikacije virtualne ekonomije i/ili eventualno njezinih izdanaka (škola) relevantnih za teritorijalnu državu. Virtualna neoklasika, navodno, vodi k ekonomskoj konvergenciji kako u teritorijalnoj tako i u globalnoj ekonomiji. U realitetu, ona je vodila k ekonomskim nejednakostima i divergenciji u teritorijalnoj državi. U globalnoj ekonomiji i tržišnoj državi ona mora voditi divergenciji još više. Zar kriza Europske unije to zorno ne svjedoči unatoč svim intervencijama Bruxellesa i djelomice svake države članice? Europska unija postala je funkcionalna integracija velikih kapitala više nego što je zajednica država. Načela teritorijalne države i tržišne države su se izmiješala i stoga ne čudi da je budućnost EU-a neizvjesna.

IV

Imamo li ekonomsku teoriju globalizacije – ekonomsku teoriju za naše vrijeme?

Postoji velik broj definicija globalizacije. Sve one se manje ili više svode na integriranost zemlje u međunarodnu podjelu rada, te integriranost faktora proizvodnje u internacionalnim razmjerima. Tako Bhagwaty (Bhagwaty, 2004.) definira ekonomsku globalizaciju kao „integraciju nacionalnih ekonomija u međunarodnu

ekonomiju kroz trgovinu, izravne inozemne investicije, kratkoročno kretanje kapitala, međunarodnu mobilnost radnika i humanitaraca uopće, te međunarodne tokove tehnologije“ Anne Kruger definira globalizaciju kao „fenomen zahvaljujući kojem su ekonomski subjekti u bilo kojem dijelu svijeta mnogo više pod utjecajem događaja u svijetu nego ranije“ (Wolf, M., 2004.) Puno nam je bliža Hendersonova definicija globalizacije. David Henderson, bivši glavni ekonomist OECD-a, definira globalizaciju kao „slobodno kretanje roba, usluga, rada i kapitala, pri čemu se kreira jedinstveno tržište inputa i outputa, te potpuni nacionalni tretman inozemnih investitora, tako da ekonomski uzeto, više nema stranaca“ (Wolf, M. 2004.)

Mi držimo da su, ovakve i slične definicije globalizacije tehničke i površinske definicije globalizacije, koje ne odražavaju dinamiku razvoja kapitala. Mi smo najskloniji vlastitoj politekonomskoj definiciji koja drži da je globalizacija proces privatizacije svjetskih ekonomskih resursa od strane velikog kapitala, vrlo često virtualnog i hibridnog, o čemu svjedoči eksponencijalna ekspanzija finansijskih derivata zadnjih dvadesetak godina čija je vrijednost dosegla je 457 trilijuna eura 2007. g. (Deutsche Borse Group, 2008). A, ako je privatizacija politički proces s ekonomskim konzekvencama, vrlo često praćen i protežiran politikom međunarodnih finansijskih institucija, dijalektički dolazimo do zaključka da je globalizacija proces transformiranja teritorijalne (nacionalne) države u tržišnu, korporativnu globalnu državu kao novu etapu u razvoju kapitalizma, koju bi smo nazvali mega kapitalizam, a koja dijalektički promatrano čini etapu razvoja kapitalizma koja prethodi postkapitalizmu i posttržišnom društvu, onako kako su to vidjeli Marx (Kapital), Keynes (Ekonomске perspektive naših unuka) ili Hilferding (Financijski kapital). Praktično promatrano suvremena globalizacija u uvjetima globalne ekonomske krize predstavlja proces centralizacije kapitala u globalnim razmjerima, koji se ovoga puta, događa u uvjetima imperfektne globalne tržišne strukture.

Ekonomска znanost, koja je do doba globalizacije uglavnom odražavala nacionalne ekonomske interese, transformirati će se u ekonomsku znanost koja odražava interese novih temeljnih subjekata globalizacije društva kao što su transnacionalne mega korporacije i transnacionalne mega banke. Kada i ako dođe do morbidne afirmacije prvog principa globalizacije –profita na globalnom planu, tada će globalno društvo biti spremno za svoju preobrazbu u post-tržišno gospodarstvo i post-kapitalističko društvo(Soroš), a ekonomска znanost će izgubiti svoj smisao (Keynes).

Konzekventno tome, u uvjetima globalizacije manje i srednje razvijene države teško mogu imati vlastitu strategiju ekonomskog razvoja. Njihove strategijske odluke ne mogu biti izolirane, neovisne i nacionalne. Njihova je dimenzija komparativnih prednosti izmijenjena. One postaju ne samo „price takers“ nego su i „rule takers“. Ako je takva država i zadužena, ona mora formirati strategiju razvoja držeći se maksimalno pravila igre koja diktira veliki kapital.

Posve sigurno u tranzicijskom razdoblju do pune globalizacije razvijene su zemlje i njihove transnacionalne korporacije (TNC) ne samo „price makers-i“

nego su i „rule makers-i“. Oni su nositelji kibernetickog neokolonijalizma - kao sublimacije interesa razvijenih zemalja i njihovih krupnih kapitala - korporacija na planu globalne ekonomije.

Globalizacija provocira čitav niz pitanja koja se odnose na proces ekonomskog razvoja i njegove efekte, kako na zemlju domaćina, tako i na zemlju izvoznika kapitala. Primjerice, američka TNC proizvodi produkt u Kini izvozom kapitala iz SAD-a, a potom uvozi robu iz Kine u SAD. Iz kuta standardne platno - bilančne statistike posao je čist i jasan. Međutim, političko-ekonomski i iz kuta pitanja vlasništva (kapitala posebno) čini se puno maglovitije kako tretirati takvu transakciju. Uvoze li SAD svoju robu proizvedenu svojim kapitalom i znanjem ili uvoze kinesku robu? FDI i TNC u globalnoj ekonomiji provociraju konfuziju na relaciji teritorijalna država – tržišna država. Ilustracije radi navodimo podatke o „uvozu“ robe američkih korporacija koje posluju u inozemstvu. U periodu od 1969. godine do 1983. godine uvoz američkih korporacija uvećao se od 1,8 mlrd. dolara na 22 mlrd. dolara. K tomu se još uvijek držalo da američke korporacije gube kompetitivnost (Reich, R. 20007)

Ovo platno - bilančno pitanje je, na prvi pogled, možda samo početak otvaranja **Pandorine kutije** koju će morati otvoriti i studirati novi ekonomisti. Jednom otvorena Pandorina kutija globalizacije imat će dalekosežan utjecaj na odnose između teritorijalne i tržišne države kao i na odnose virtualne neoklasike i realne korporatizacije svijeta. Čini nam se da ne ćemo pogriješiti postavljajući hipotezu da je **ekonomska znanost ostala bez odgovarajuće ekonomske teorije**.

Danas, možda više nego u njegovo vrijeme, opominju riječi F. D. Roosevelta „Change is the order of the day... Economic problems, long in the making, have brought crisis of many kinds for which the masters of old practice and theory were unprepared... Social justice, no longer a distant ideal, has become a definite goal“

Friedman, B. (2005), The Moral Consequences of Economic Growth

PRVI DIO

**EKONOMSKA TEORIJA I
EKONOMSKA POLITIKA
„TERITORIJALNE DRŽAVE“**

I. NEOKLASIČARI

„Imaginacija je važnija od znanja“

Albert Einstein

I. 1. PERFEKTNA KONKURENCIJA

Reafirmacija neoklasične ekonomske misli u stavovima neoneoklasičara i u obliku koncepta tekuće ekonomske politike pojedinih razvijenih zapadnih zemalja (SAD i V. Britanija, naprimjer) te stabilizacijska, antiinflacijska politika Međunarodnog monetarnog fonda, dovoljni su razlozi da se ekonomisti još jednom vrata neoklasičnoj ekonomskoj misli. Bez obzira na to što je svijet u kojem su neoklasičari, posebno marginalisti živjeli i mislili bio podosta drukčiji u odnosu na naše vrijeme, a posebno od vremena intervencionizma uvedenog pojavom Keynesa na međunarodnoj ekonomskoj sceni, čini se da ipak u mislima neoklasičara možemo naći i dosta korisnih pouka za razmišljanje o ekonomiji, tržištu, ekonomskoj politici i ekonomskim krizama.

Recimo odmah da pod neoklasičarima razumijevamo sintezu ekonomske misli koja je dominirala pogledima ekonomista do pojave Keynesa i Roosevelta. Predstavnici klasične ekonomske misli u odnosu na neoklasičare bili bi Marx, Ricardo i Smith. Dakle, ekonomska misao neoklasičara formirana je i odnosi se na razdoblje funkcioniranja kapitalizma čiste, perfektne konkurencije.

Neoklasični ekonomisti došli su do spoznaje o određenim načelima djelovanja ekonomije, odnosno do spoznaja o tržištu i ekonomskim zakonitostima. Prema njima, nevidljiva ruka, automatizmom djelovanja tržišta, automatski uspostavlja uvjete ravnoteže i na tržištu i u cjelini nacionalne privrede. Na tržištu čiste konkurencije položaj firme funkcija je njezinih prihoda i rashoda. Treba se odmah podsjetiti jednoga od osnovnih načela neoklasičara, a to je načelo padajućih prihoda i rastućih troškova. Polazeći od načela padajućih prinosa, firma nastoji maksimizirati profit. S tim ciljem ona odlučuje o izboru faktora proizvodnje, dakle firma formira određenu proizvodnu funkciju. Položaj firme nije isti na kratak i na dugi rok. Maksimizacija profita na kratak rok dovodi firmu i industriju u cjelini u položaj da se na dugi rok suoče s problemom proizvodnje bez profita. Takva moguća situacija djeluje na firmu barem u dva pravca: da pokuša smanjiti troškove proizvodnje, na jednoj strani, ili da preseli svoj kapital u drugu industriju, na drugoj strani.

Razmišljanju i ponašanju firme velikim dijelom korespondira razmišljanje i ponašanje kućanstava. Cilj kućanstva je maksimizacija korisnosti. U funkciji toga cilja kućanstvo formira ponudu i potražnju radne snage.

Svakako, potražnja za radnom snagom tu je funkcija profita, odnosno položaja firme na tržištu.

Neoklasični ekonomisti prihvaćaju pretpostavku o potpunoj konkurenciji kao jednu od osnovnih pretpostavki cjelokupne analize. Vrijeme u kojem su živjeli davalo im je za to pravo. Tržište funkcionira u uvjetima potpune konkurencije onda kada su, prema Baumolu, zadovoljeni sljedeći uvjeti:

- Na tržištu je velik broj proizvođača. Velik broj proizvođača omogućuje heterogenu ponudu i potražnju na tržištu. Pojedina firma ne može utjecati na visinu cijene niti kao kupac niti kao prodavač. Firma je tzv. price taker.

- Homogenost proizvoda. Velik broj ponuđača na tržištu nudi homogene proizvode. Kupcu je svejedno od koga kupuje robu.

- Na tržištu postoji sloboda ulaska i izlaska. Firme ulaze na tržište ili sele s tržišta rukovođene, prije svega, kriterijem profita, i to očekivanog profita.

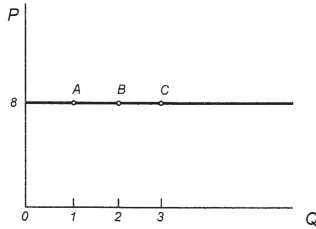
- Postoji perfektna informiranost. Ona podrazumijeva transparentnost tržišta i znači potpunu informiranost firme o stanju i perspektivama tržišta, posebno kada je riječ o cijenama, ponudi i potražnji.

- Sliku čiste konkurencije možemo dopuniti kada u razmatranje uključimo međunarodno tržište i pravila robne arbitraže i djelovanje zakona jedne cijene. Robna arbitraža i zakon jedne cijene omogućuju da se izjednačavaju cijene robe, odnosno težnju k izjednačavanju u međunarodnim razmjerima.

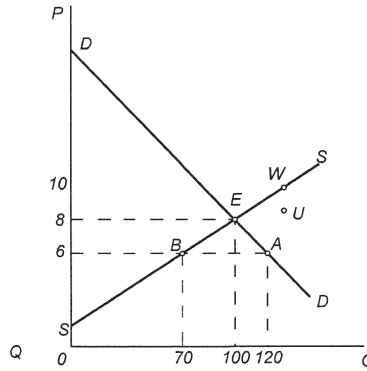
Za našu daljnju analizu relevantno je načiniti razliku između položaja firme i položaja industrije na tržištu u uvjetima perfektne konkurencije. Pri tome pod industrijom razumijevamo skup svih firmi koje proizvode i nude set istih ili vrlo sličnih proizvoda na određenim tržištima (Baumol-Blinder, 1979.). Dok je firma na tržištu „price taker“ i ne može djelovati na visinu cijene, industrija upravo utječe na formiranje cijene. Utjecaj se formira spontano tijekom vremena po samoj prirodi seljenja kapitala na osnovi načela slobodnog ulaska na tržište i slobodnog izlaska s tržišta. Zbog toga krivulja potražnje firme nema uobičajeni nagib koji se formira po logici: što niža cijena, to viša potražnja. Krivulja potražnje firme koja je „price taker“ uvijek je horizontalna (slika 1). Krivulja potražnje industrije ima negativan nagib (slika 2). Porast proizvodnje, odnosno porast ponude industrije, utječe na formiranje cijene. Što je ponuda viša, cijena na razini industrije bit će niža.

Polazeći od maksimizacije profita kao krajnjeg cilja i respektirajući horizontalnu krivulju potražnje, firma teži pronalaženju optimuma svojega poslovanja, odnosno svoje pozicije kratkoročne ravnoteže. Polazne točke u analizi kratkoročne ravnoteže firme predstavljaju: prosječni troškovi, marginalni troškovi i marginalni prihod. Firma će na vlastitoj krivulji proizvodnih mogućnosti izabrati onu kombinaciju faktora proizvodnje, cijene i outputa koja će korespondirati zakonu da se profit maksimizira onda kada su marginalni troškovi jednaki marginalnom prihodu.

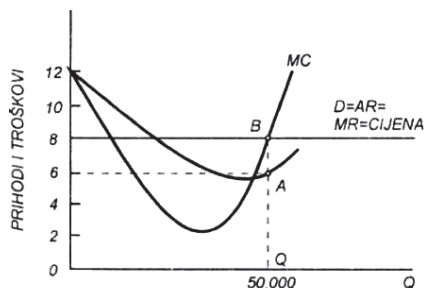
Slika 1

Slika 2

Treba napomenuti da je u uvjetima potpune konkurencije prosječni i marginalni prihod firme horizontalna linija i on mora korespondirati krivulji potražnje. Logika ovakvog zaključivanja je jasna i jednostavna sama po sebi. Budući da je firma „price taker“, onda je njezina krivulja potražnje horizontalna. Firma ne utječe na potražnju. Ona prodaje svoj proizvod po datoj cijeni. Ovo u njezinoj kalkulaciji znači da je marginalni prihod uvijek jednak prosječnom prihodu.

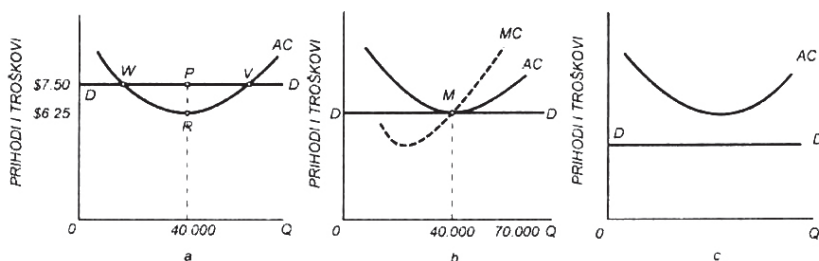
Rekli smo da firma maksimizira svoj profit onda kada su jednaki marginalni prihod i marginalni troškovi. Ovaj postulat marginalističke analize veoma je značajan. On cjelini našega pristupa daje obilježje dinamike i pomaže nam da lakše uočimo na čemu se zasnivaju brojne poslovne odluke. Ovo načelo je, naprimjer, od odlučujućeg značenja za formiranje tržišta radne snage. Rukovodeći se ciljem maksimizacije profita te načelom izjednačavanja marginalnog prihoda i marginalnih troškova, poduzetnik formira potražnju za radnom snagom do one razine prihoda i troškova na kojoj se marginalni prihod od rada izjednačava s marginalnim troškovima radne snage. Poduzetnik investira sve dotle dok se ne izjednače marginalni prihod i marginalni troškovi, što u funkciji sadašnje vrijednosti, odnosno interne stope rentabiliteta, ima posebno veliko značenje. Djelujući na odluke o investiranju, makroekonomska politika mora uvažavati kriterije unosnog investiranja i stvarati profitonosnu investicijsku klimu. Ona to može djelovanjem na prihode i djelovanjem na troškove. Pokazat će se dalje u našem radu, kako kod kejnzijanaca tako i kod monetarista, da su ove napomene vrlo značajne.

Slika 3

Za sada, vratimo se našoj firmi koja će maksimizirati profit onda kada su marginalni troškovi jednaki marginalnom prihodu. Na slici 3 to je proizvodnja od 50.000 bušela (točka B). Napomenimo i to da je ovaj profit privremenog karaktera. Oportunitetni troškovi kapitala te sloboda seljenja kapitala, koja je motivirana ostvarivanjem profita, učinit će da dugoročna ravnoteža firme ne bude jednaka kratkoročnoj ravnoteži.

Ne ćemo reći ništa novo kada kažemo da će visok profit u jednoj industriji privući novi kapital u tu industriju. Po logici stvari, uvećana ponuda u toj industriji dovođit će do formiranja cijena na nižoj razini. Zakon ponude i potražnje djeluje besprijekorno budući da govorimo o perfektnoj konkurenciji. Zahvaljujući tomu, krivulja potražnje koja je na razini firme bila horizontalna postupno dobiva negativan nagib. Porastom ponude cijene opadaju. Istodobno, porast proizvodnje provocira porast cijena inputa. Dakle, troškovi proizvodnje se povećavaju. Marginalni troškovi se sve više primiču marginalnom prihodu, dok se profit postupno smanjuje.

Slika 4

Prema Baumolu, na slici 4b krivulja potražnje pomiče se naniže, a krivulja prosječnih troškova AC naviše u odnosu na poziciju na slici 4a. Profit je sve manji, ali još postoji. Proizvodnja između točaka W i V, naprimjer 40.000 bušela uz date cijene, bit će još iznad prosječnih troškova AC. Toliko dugo dok je marginalni prihod veći od marginalnog troška, odnosno dok je prihod veći od prosječnih troškova, nove firme će ulaziti u takve industrije. Konkurencija u okviru indu-

strije se intenzivira, a s njom jačaju proizvodnja i ponuda. Slika 4c predstavlja poziciju potražnje i ponude, odnosno troškova, kada firma više ne može pokriti svoje troškove. Firma tada teži izlasku iz industrije – preseljenju svojega kapitala. Na slici 4b prikazana je pozicija koja je karakteristična za dugoročnu ravnotežu firme. U točki dugoročne ravnoteže, a u uvjetima potpune (čiste) konkurencije, firma posluje bez profita, njezin ostvareni profit jednak je nuli. Točka dugoročne ravnoteže firme predstavlja točku u kojoj su cijene i prihod pokrili troškove proizvodnje. Svaki daljnji porast proizvodnje doveo bi više do porasta troškova proizvodnje nego do porasta prihoda firme.

Težnja za maksimizacijom profita i efekti ponude i potražnje u uvjetima čiste konkurencije i slobodnog seljenja kapitala svakako dovode na dugi rok prvo industriju, a potom čitavu ekonomiju u poziciju kada se ne može ostvarivati profit. Sloboda kretanja kapitala, dakle mobilnost kapitala, osigurava da se ostvari načelo: na jednak kapital jednak profit. Načelo na jednak kapital jednak profit naziva se oportunitetnim troškovima kapitala. U prilog razjašnjavanju ovoga pojma navest ćemo jedan Baumol-Blinderov primjer. Vlasnik male radnje zarađuje 3% na svoj kapital. Neka su u isto vrijeme kamate na državne vrijednosne papire 7%. Vlasnik radnje može biti zadovoljan što zarađuje 3%. Međutim, u slučaju alternativnog plasmana kapitala on bi mogao ostvarivati 7%. Drugim riječima, vlasnik radnje gubi 4% jer je svoj kapital vezao za manje unosnu aktivnost. Neki će drugi subjekt, firma, rukovođena ovom spoznajom prebaciti svoj kapital u novu aktivnost - industriju. Budući da se kapital na razini nacionalne privrede kreće iz industrija s nižom profitnom stopom u industrije s višom profitnom stopom, to onda profitna stopa u svim konkurentskim industrijama ima tendenciju izjednačavanja, a doseže se optimalna alokacija resursa, dakako i kapitala.

Mobilnost kapitala djeluje na ponudu i potražnju industrije, pa u skladu s tim i na položaj firme na tržištu. Zbog toga dugoročna ravnoteža firme pretpostavlja da se njezin prihod izjednači s oportunitetnim troškovima kapitala. Prosječni troškovi firme moraju se izjednačiti s krivuljom potražnje. Maksimizacija profita određuje takvu razinu proizvodnje firme na kojoj se „sijeku“ marginalni troškovi i marginalni prihod te prosječni troškovi i krivulja potraživanja.

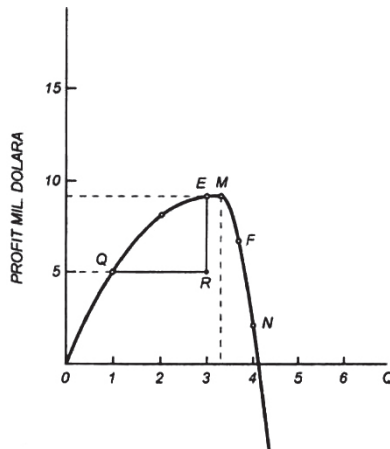
Već smo rekli da mobilnost faktora proizvodnje na razini industrije dovodi do formiranja određenih relacija između ponude i potražnje u odnosu na one koji korespondiraju konkurentskoj firmi. Umjesto horizontalne, krivulja potražnje industrije poprima negativan nagib. Na dugi rok krivulja ponude industrije, krivulja je prosječnih troškova industrije. Prisjetimo se slike 2. Pretpostavimo da na razini proizvodnje od 130.000 (točka U) dugoročni prosječni troškovi iznose 8,50 dolara. Oni se nalaze ispod odgovarajuće točke na krivulji ponude. Što to znači? To znači da bi industrija proizvodila 130.000 jedinica proizvoda samo uz cijenu od 10 dolara. U uvjetima čiste konkurencije postojanje profita (10 - 8,5 dolara) potaknut će priljev kapitala. Veća proizvodnja i ponuda proizvoda djelovat će u pravcu snižavanja cijena. Krivulja ponude industrije ima pozitivan nagib zbog porasta prosječnih troškova, odnosno padajućih prinosa. Kratkoročna maksimi-

mizacija profita potiče firmu na dopunsko upošljavanje faktora proizvodnje. Cijena faktora proizvodnje zbog toga raste sve dotle dok se nastavlja proizvodnja outputa za koju se oni koriste. Interakcija djelovanja ponude i potražnje konkurentske industriju dovodi do formiranja ravnotežne cijene i ravnotežne proizvodnje u industriji. Na slici 2 će to biti točka E. Ravnotežna cijena je 8 dolara, a ravnotežna količina 100.000. Svaka druga cijena djeluje destimulirajuće na ponudu i potražnju industrije. Cijena koja je niža od osam dolara potiče potražnju i porast cijena. Suprotno tomu, cijena koja je viša od 8 dolara smanjuje potražnju i djeluje na snižavanje cijena.

Ponuda, potražnja, cijene i težnja za maksimizacijom profita u uvjetima perfektne konkurencije dovode industriju u stanje ravnoteže na dugi rok. Svakako, to stanje ravnoteže nije stabilno. Ono je točka na putu k formiranju nove dugoročne ravnoteže. Zbog toga ne možemo govoriti o stabilnoj ravnoteži, nego o stalnom kolebanju industrije oko stanja ravnoteže ili možda, bolje rečeno, o fluktuacijama industrije, odnosno privrede u cjelini, između dva stanja dugoročne ravnoteže. Dakako, s vremena na vrijeme javljaju se i takvi poremećaji koji nisu dozvoljavali automatizmu tržišnih snaga spontano djelovanje i vraćanje industrije u stanje ravnoteže. U vrijeme kriza ponuda, potražnja i cijene ne djeluju onako kako se od njih očekuje.

I.2. FIRMA NA TRŽIŠTU - PROIZVODNA FUNKCIJA I MAKSIMIZACIJA PROFITA

Maksimizacija profita jedan je od osnovnih ciljeva koje firma ima pred sobom u uvjetima robne proizvodnje, odnosno tržišne privrede. U uvjetima perfektne konkurencije firma maksimizira profit onda kada je marginalni prihod jednak marginalnim troškovima. Cilj firme je maksimizacija apsolutnog profita. U realizaciji toga cilja firma se služi marginalnom analizom i marginalnim profitom. Pod marginalnim profitom razumijevamo prirast ukupnog profita firme do koje- ga dolazi uslijed dodatne proizvodnje jedne jedinice outputa. Marginalni profit jednak je razlici između marginalnog prihoda i marginalnih troškova. Firmu ne zanimaju marginalni prihod, marginalni trošak i marginalni profit sami za sebe. Ona se pridržava pravila marginalne analize da bi maksimizirala ukupan profit. U kontekstu toga marginalni profit je indikator mogućnosti ostvarivanja (dopun- skog) profita koji se može ostvariti dopunskom proizvodnjom. Firma će donije- ti optimalnu odluku o obujmu proizvodnje tek onda kada je njezin marginalni profit jednak nuli. Naime, sve dotle dok je marginalni profit veći od marginal- nog troška, firma ne iskoristava optimalno svoje kapacitete. Ona ima slobodan prostor koji bi se mogao iskoristiti za maksimizaciju ukupnog profita. Na drugoj strani, negativan marginalni profit upućuje firmu na korisnost reduciranja pro- izvodnje i snižavanja troškova proizvodnje. Kada su marginalni prihod i margi- nalni troškovi izjednačeni, a kada je marginalni prihod jednak nuli, firma je na svom optimumu. Tada je ukupan profit maksimiziran.

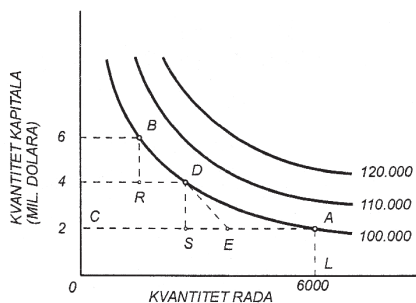

Slika 5

Slika 5 predstavlja odnos između ukupnog profita i marginalnog profita. Na apscisi je naznačena proizvodnja firme, a na ordinati ukupan profit. Točka Q na

krivulji ukupnog profita pokazuje da pri proizvodnji od 1 milijun jedinica godišnje firma ostvaruje profit od 5 milijuna dolara. Krećući se u proizvodnji od točke Q k točki E, firma uvećava svoju proizvodnju za 2 milijuna jedinica ($Q - R$) uz ukupan porast profita od 4 milijuna dolara ($R - E$). Po jedinici proizvoda profit je uvećan za 20 dolara. To je marginalni profit, tj. profit koji je proizvod dopunske proizvodnje. U intervalu $Q - E$ u kojem ukupan profit raste, marginalni profit je pozitivan. Profit se može dalje uvećavati dopunskom proizvodnjom. Ako firma odluči ostati kod proizvodnje Q (1 milijun), ona ima oportunitetni gubitak budući da svjesno odustaje od dodatne proizvodnje koja bi uvećala ukupan profit. Slično, ako je proizvodnja firme u intervalu $F - N$, marginalni profit postaje negativan. Porast profita ne može se ostvariti dopunskom proizvodnjom, nego, baš obratno, smanjivanjem proizvodnje i troškova proizvodnje. Optimalno korištenje kapaciteta firma ostvaruje samo u točki M. Točka M predstavlja takvu razinu proizvodnje kod koje se profit ne može dalje uvećavati. U točki M marginalni prihod je jednak marginalnim troškovima, dok je marginalni profit jednak nuli (Baumol-Blinder, 1979., str. 379.). Kriterij marginalnog profita pretpostavlja da firma „pri-ce taker“ poznaje proizvodnu funkciju koja omogućava maksimizaciju profita. Proizvodna funkcija nije ništa drugo do odnos input – output kombinacija. Ona pokazuje koliko jedinica proizvoda Y je moguće proizvesti uz date kombinacije faktora proizvodnje.

Jedan od načina ilustriranja proizvodne funkcije je pomoću krivulje indiferencije proizvodnih mogućnosti i krivulje budžeta, odnosno kupovne snage. Krivulja indiferencije proizvodnih mogućnosti pokazuje specifikaciju inputa koji omogućavaju proizvodnju date količine outputa. To znači da za svaku količinu outputa postoji posebna krivulja indiferencije, ali isto tako da se ista količina outputa Y može proizvesti uz različite kombinacije faktora proizvodnje. Ove mogućnosti su, prije svega, određene tehnološkim dostignućima.

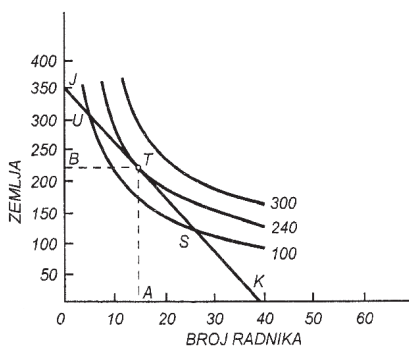

Slika 6

Na slici 6 rad kao faktor proizvodnje označen je na apscisi. Kapital kao faktor proizvodnje označen je na ordinati. Proizvod Y je moguće proizvesti uz različite kombinacije rada i kapitala. Naprimjer, proizvod Y se može proizvesti uz 6000 je-

dinica rada i 2 milijuna kapitala. Isto tako, proizvod Y se može proizvesti uz neku drugu kombinaciju ovih dvaju faktora proizvodnje. Respektirajući samo tehničke mogućnosti proizvodnje proizvoda Y, točke A ili D mogu se promatrati kao tehnički indiferentne. To znači da se ista količina proizvoda Y može proizvesti uz pomoć više ili manje rada i kapitala i obratno. Međutim, ono što je indiferentno u tehničkom pogledu ne mora značiti da je i u ekonomskom. Ovo posebno s obzirom na činjenicu da se ista količina proizvoda Y može proizvesti uz različite troškove, tj. padajuće prinose. Pored toga, element relativnih cijena i kupovne snage od posebnog je značenja. Marginalna analiza, vidjeli smo to i do sada, počiva na zakonu padajućih prinosa, odnosno rastućih troškova. U našem primjeru krećući se krivuljom indiferencije možemo zapaziti sljedeće: proizvodnja proizvoda Y u točkama B i D i A odvija se uz različite kombinacije faktora proizvodnje. Vidljivo je da se za jednu jedinicu proizvoda Y koristi sve više i više rada, a sve manje i manje kapitala. Odnos supstitucije kapitala radom nije konstantan. Firma mora angažirati sve više i više rada da bi supstituirala jedinicu kapitala. Prinosa od rada postupno opada. Krivulja indiferencije pokazuje marginalnu stopu supstitucije inputa. Naprimjer, kada firma u proizvodnji ide od točke B k točki D, ona angažira novih $R - D$ jedinica rada kojima supstituira BR (2 milijuna dolara) jedinica kapitala. Krećući se od D k A firma supstituira dodatnih 2 milijuna dolara kapitala. Međutim, firma sada mora angažirati više rada nego u prethodnoj iteraciji. Zakon padajućih prinosa, u ovom slučaju rada, pretpostavlja da se mora angažirati sve više i više rada. Dakle, odnos supstitucije rada i kapitala nije 1:1, nije konstantan. On se mijenja u korist kapitala, a na račun rada. U našem primjeru veća količina rada (SA) u odnosu na prethodnu (SE) potrebna je da se zamijeni kapital ($DS = BR$).

Za ekonomsko odlučivanje relevantni su kriteriji marginalni prihod – marginalni trošak, dakle ne samo prirodni tehnički koeficijenti nego i monetarni pokazatelji. Zbog toga se firma u poslovnom odlučivanju ne će rukovoditi samo krivuljom indiferencije proizvodnje. Ona mora uvažavati odnose cijena faktora proizvodnje kao i ukupan budžet, odnosno financijska sredstva kojima raspolaže za angažiranje faktora proizvodnje. Posebno je u tome značajan odnos relativnih cijena, tj. cijena rada u odnosu na cijenu kapitala te raspoloživi budžet firme. O čemu se zapravo radi? Radi se o tome da se, kao što smo već vidjeli, proizvod Y može proizvesti uz različite kombinacije faktora proizvodnje. Međutim, postoji kombinacija faktora proizvodnje koja je optimalna s aspekta firme. To je ona kombinacija faktora proizvodnje pri kojoj firma maksimizira profit, odnosno pri kojoj je marginalni profit ravan nuli. Kombinirajući krivulju indiferencije proizvodnje i krivulju budžeta, to će biti ona pozicija (proizvodnja) pri kojoj krivulja indiferencije proizvodnje dodiruje krivulju budžeta.

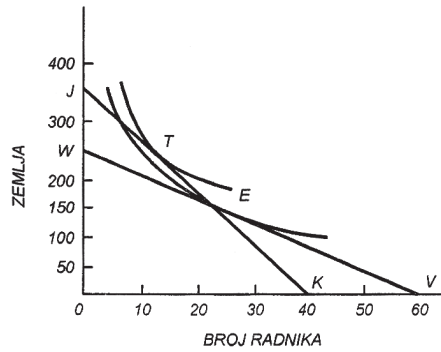

Slika 7

Slika 7 prikazuje tri krivulje indiferencije proizvodnih mogućnosti: 100, 240 i 300 te liniju budžeta od 360.000 dolara. Krivulja budžeta u isto vrijeme predstavlja relativne odnose cijena faktora proizvodnje. Uz datu kupovnu snagu, odnosno budžet i date odnose cijena faktora proizvodnje firma može organizirati proizvodnju koja daje maksimalan profit. Vidljivo je da je ukupna raspoloživa proizvodnja od 300 jedinica proizvoda Y raspoloživa jedino u tehničkom smislu. Krivulja indiferencije proizvodnje od 300 jedinica proizvoda Y ekonomski nije opravdana jer bi zahtijevala znatno više sredstava od onih kojima firma raspolaže. Krivulja indiferencije proizvodnje od 300 Y leži iznad krivulje budžeta (J – K). Krivulja indiferencije proizvodnje od 240 je tangenta na krivulju budžeta. Ona ekonomski i tehnički predstavlja optimalnu kombinaciju faktora proizvodnje. Da bi se osigurala proizvodnja x jedinica proizvoda Y uz data financijska sredstva, optimalna kombinacija inputa je 230 ari zemlje i 16 radnika.

Uvažavajući zakon padajućih prinosa i moguće promjene relativnih cijena faktora proizvodnje, na jednoj strani, te činjenicu da je firma „price taker“, tj. da je njezina krivulja potražnje horizontalna, na drugoj strani, može se primijetiti da će svaka eventualna promjena relativnih cijena faktora proizvodnje utjecati na kombinaciju faktora proizvodnje. Ako dođe do snižavanja nadnica kao cijene radne snage, onda firma može uz ista raspoloživa financijska sredstva angažirati više rada. Jeftiniji faktor supstituira u proizvodnji skuplji faktor. Time se mogu snižavati marginalni troškovi i stvarati mogućnost za uvećanje marginalnog profita.

Slika 8

Na slici 8 prikazan je efekt promjena cijena rada i zemlje na kombinaciju faktora proizvodnje. Uz isti budžet sniženje relativne cijene rada - od odnosa cijena (J - K) na odnos cijena (W - V) omogućava da se angažira više rada (K - V). Istodobno porast cijene zemlje sugerira angažiranje manje zemlje u proizvodnji datog proizvoda (J - W). Zbog toga se optimalna kombinacija faktora proizvodnje mijenja. Iz točke T ona se premješta u točku E.

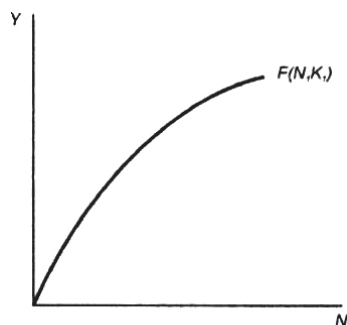
I.3. POTRAŽNJA ZA RADNOM SNAGOM

Pretpostavimo, zbog daljnjih razmatranja, a posebno zbog analize Sayovog zakona tržišta, da firma proizvodi jedan proizvod koji bismo nazvali društveni proizvod (Y). Mada su neoklasičari poznavali više faktora proizvodnje: rad, kapital, zemlju, poduzetništvo, pretpostavit ćemo, zbog pojednostavljivanja analize, da firma posluje s dva faktora proizvodnje: radom i kapitalom. Oba faktora proizvodnje imaju svoju cijenu. Cijena rada je nadnica, a cijena kapitala je diskontinuirana vrijednost očekivanog profit. Dodajmo ovome da se proizvodnja odvija na kratak rok, toliko kratak da je raspoloživi kapital fiksiran. Uz datu proizvodnu tehnologiju proizvodna funkcija firme (ekonomije u cjelini) bila bi:

$$Y = f(K, N) \quad (1)$$

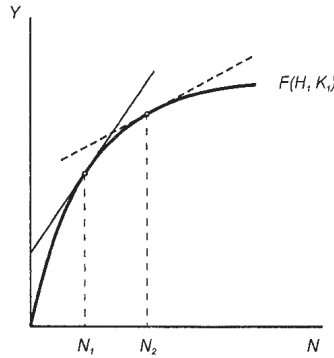
Kada govorimo o nacionalnoj privredi, onda možemo poći od toga da proizvodna funkcija odražava konstantne troškove i konstantne prinose. Dodajmo odmah da ove napomene ne će biti u suprotnosti s već spomenutim konceptom marginalista o rastućim troškovima i padajućim prinosisima. U knjizi „Moderna makroekonomija“ Hadjimichalakis iznosi stav da se za privredu u cjelini može reći da ona funkcionira uz konstantne prinose. Proizvodnja će se odvijati uz konstantne troškove i odbacivat će konstantan prinos onda kada proporcionalni porast faktora proizvodnje kao inputa daje proporcionalni porast proizvodnje. Napomena o kratkom roku u kojem ne dolazi do porasta kapitala, odnosno u kojem je uz dati kapital moguć porast zaposlenosti samo angažiranjem radne snage, dovodi nas do toga da se načelo konstantnih prinosa transformira u načelo padajućih prinosa i rastućih troškova.

Naime, ako je jedan faktor proizvodnje (kapital) konstantan, dok se drugi faktor proizvodnje (rad) koristi intenzivnije, proizvodnja proizvoda Y će porasti, ali ne više proporcionalno nego u vidu opadajućih prinosa. Ovdje dolazi do izražaja marginalna stopa supstitucije faktora proizvodnje koju smo analizirali pri razmatranju krivulje proizvodne funkcije (proizvodnih mogućnosti).

Slika 9

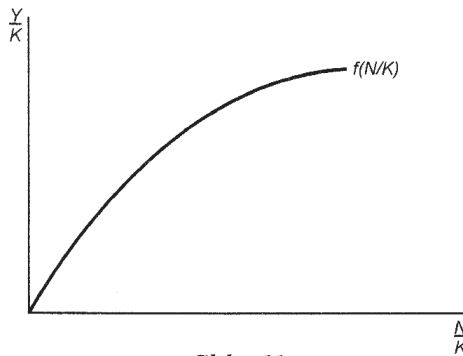
Slika 9 prikazuje odnos između angažiranja rada, dakle zaposlenosti, i kapitala, uz napomenu da je kapital konstantan. Krivulja je konkavna, što upravo odražava djelovanje načela padajućih prinosa, odnosno zakon marginalnog fizičkog proizvoda faktora proizvodnje (rada).

Slika 10

Nagib tangente na krivulju $f(N, K)$ na slici 10 odražava marginalni proizvod rada.

Prema tome, angažiranjem više rada uz konstantni kapital moguće je uvećati proizvodnju proizvoda Y , ali svakako uz padajuće prinose. Na takva zapažanja upućuje i slika 11.

Slika 11

Očigledno je da proizvodnja po jedinici kapitala ili prosječan proizvod kapitala ovisi o zaposlenosti po jedinici kapitala.

$$Y/K = f(N, K) \tag{2}$$

Međutim, s porastom zaposlenosti po jedinici kapitala porast proizvodnje proizvoda Y odvijat će se uz rastuće troškove. Marginalni prinos rada će opadati. To će utjecati na izbor faktora proizvodnje, maksimizaciju profita i potražnju za radnom snagom na tržištu radne snage. Potražnja za radnom snagom izvodi se

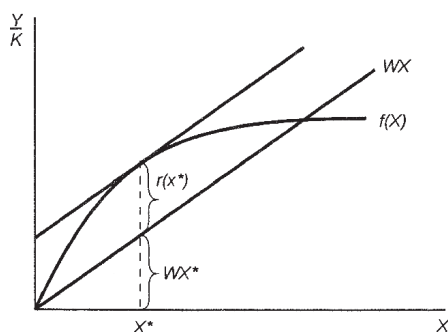
iz relacija marginalnog prinosa rada, marginalnih troškova te cilja maksimizacije profita, odnosno minimizacije troškova proizvodnje. Minimizacija troškova proizvodnje postiže se onda kada je marginalni trošak rada jednak marginalnom prinosu rada.

Da bi firma maksimizirala profit, ona mora poznavati svoje prihode i svoje troškove. Pri tome prihod firme predstavlja proizvod date proizvodnje i njezine cijene. Takav prihod možemo označiti sa R . Troškovi proizvodnje, uz fiksni kapital, ovisni su o obujmu angažiranog rada i njegove cijene. Tako imamo da je

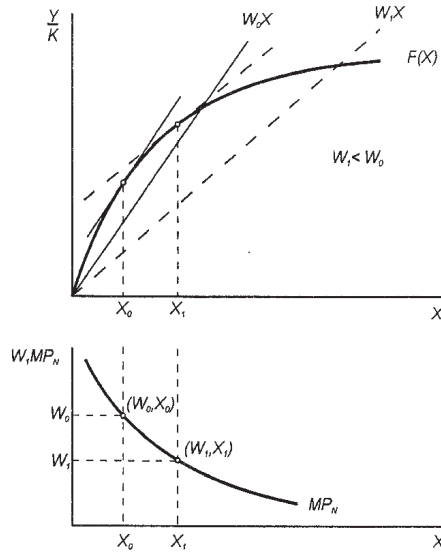
$$r = R - wN \quad (3)$$

uz napomenu da je r apsolutni, a ne marginalni profit. Maksimizacija apsolutnog profita na načelima marginalnog profita zahtijeva takvo angažiranje radne snage pri kojem će marginalni prinos rada biti jednak marginalnim troškovima rada.

Na slici 12 prikazana je maksimizacija profita uz odgovarajuću kombinaciju rada i kapitala.

Slika 12

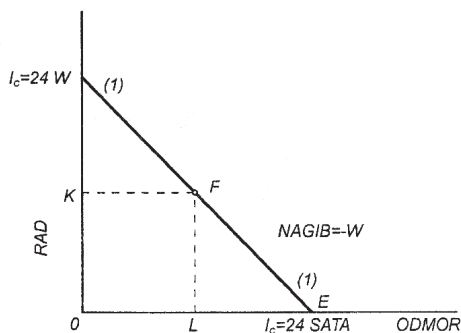

Slika 13

Linija od 45° svjedoči o tome da je firma „price taker“. Visina nadnice ne ovisi o obujmu angažiranja radne snage. Visina nadnice je funkcija ponude i potražnje radne snage na tržištu radne snage. Firma se može suočiti s datom visinom nadnice kao što se suočava s datom prodajnom cijenom. Zbog toga je (wx) ravna linija koja polazi iz koordinatnog sustava pod nagibom od 45° . Budući da firma teži maksimizaciji profita, ona mora naći točku u kojoj je najveća razlika između $f(x)$ – zaposlenosti i Wx – troškova radne snage. Pri tome firma može manipulirati samo s faktorom rad. Na slici 12 firma ostvaruje najveći prihod na razini zaposlenosti x^x . Nagib krivulje $f(x)$ odražava marginalni prinos rada. Nagib krivulje (wx) predstavlja nadnicu, tj. realnu nadnicu. Suglasno tomu firma će angažiranjem radne snage uvećavati zaposlenost do točke u kojoj je marginalni prinos rada jednak marginalnom trošku rada, odnosno visini nadnice. Potražnja za radnom snagom će biti funkcija odnosa marginalnog prinosa rada i marginalnog troška rada. Ako realna nadnica na početku procesa proizvodnje korespondira razini nadnica w_0 (na slici 13), tada će zaposlenost biti na razini (x_0) . Na nižoj slici (slika 13) zaposlenost je predstavljena odnosom $(w_0:x_0)$. Ako je nadnica niža (w_1-x) tada će potražnja za radom biti (w_1-x_1) (na donjoj slici). Povezujući sve relevantne točke, dobivamo krivulju potražnje za radnom snagom. Na razini privrede u cjelini možemo poći od toga da se potražnja za radnom snagom može dobiti agregiranjem potražnje za radnom snagom pojedinih firmi.

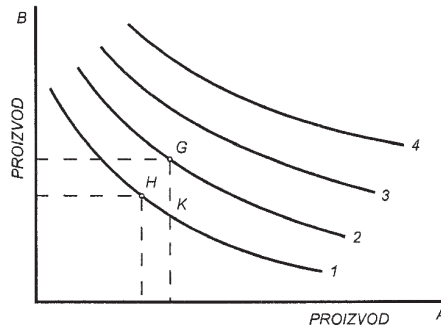
I.4. PONUDA RADNE SNAGE

Potražnja za radnom snagom izvodi se iz racionalnog ponašanja firme. U njegovoj osnovi nalazi se težnja za maksimiziranjem profita. Ponuda radne snage izvodi se, prema neoklasičarima, iz racionalnog ponašanja kućanstva. Racionalno ponašanje kućanstva određeno je relativnim cijenama alternativnog izbora te maksimalnim zadovoljavanjem potreba, koje se izvodi iz racionalnog ponašanja pojedinca. Pojedinaac može birati između dviju mogućnosti. Jedna je da se zaposli i da radi. Druga je da ne radi, odnosno da se odmara. Njegova će odluka velikim dijelom ovisiti o visini nadnice, odnosno o tome kako on procjenjuje postojeću nadnicu. On se može pitati: isplati li mu se više uz date nadnice da radi ili da se odmara (da ne radi), odnosno da se u slobodno vrijeme bavi drugim aktivnostima (da uči, naprimjer, strane jezike). Kako njegova odluka o tome ovisi o visini nadnice, to znači da je ona determinirana relativnim cijenama. Relativna cijena jednoga proizvoda predstavlja broj jedinica drugoga proizvoda (dobra) koja se mora ustupiti da bi se dobila jedna jedinica prvoga proizvoda. Na primjeru odmor - rad relativna cijena odmora izražava se u visini nadnice koja se dobije na račun skraćanja odmora i zapošljavanja.

Slika 14

Slika 14 predstavlja kombinacije odmora i zaposlenosti (odnosno visine nadnice) uz date relativne cijene. Linija (1 - 1) predstavlja liniju budžeta ili liniju moguće potrošnje. Za pojedinca ona predstavlja moguće kombinacije rada i odmora. Pojedinaac se može 24 sata odmarati uz nadnicu jednaku nuli. On može raditi sva 24 sata. Najvjerojatnije je da će on određeni dio dana raditi, a drugi se dio dana odmarati. Koliko će pojedinac raditi, pa prema tome formirati ponudu radne snage na tržištu radne snage, a koliko će se odmarati, to ovisi o odnosu relativnih cijena i o preferencijama pojedinca. Preferencije pojedinca mogu se predstaviti krivuljom indiferencije. Slika 15 predstavlja jedan takav pregled krivulja indiferencije.

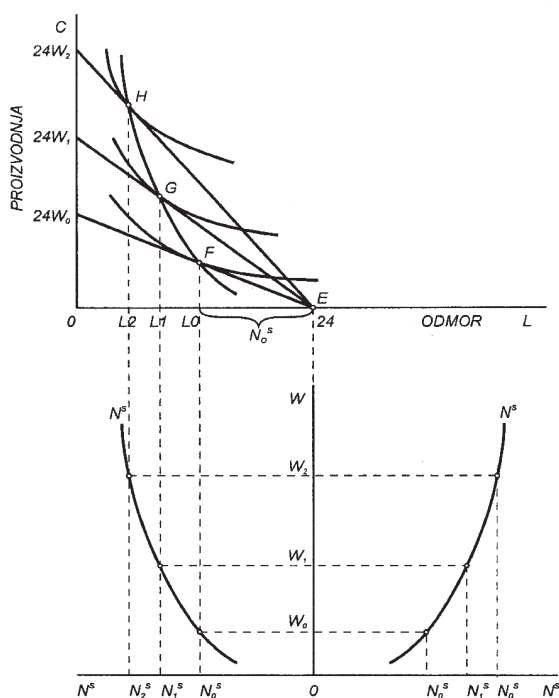

Slika 15

Točka G sadrži više proizvoda A i proizvoda B nego točka H. Krivulja indiferencije 2 je zbog toga povoljnija od krivulje indiferencije 1.

Ako se načas podsjetimo krivulje proizvodnih mogućnosti i zakona padajućih prinosa, onda nam ne će biti teško shvatiti jednu od karakteristika krivulje indiferencije, a to je propozicija marginalne stope supstitucije. Povezujući krivulju indiferencije s linijom budžeta, doći ćemo do optimalne odluke pojedinca. Njegova optimalna odluka na relaciji odmor – rad bit će na onoj točki na kojoj je krivulja indiferencije tangenta na liniju budžeta. U toj točki marginalna stopa supstitucije rada i odmora jednaka je relativnim cijenama. Tako smo došli do propozicije da će racionalni pojedinac izabrati onu kombinaciju rada i odmora pri kojoj je marginalna stopa supstitucije jednaka relativnim cijenama. U ovom slučaju poziciju u kojoj je marginalna stopa supstitucije jednaka realnoj nadnici.

Na slici 16 prikazan je odnos ponude rada i preferencije k radu kao funkcija visine nadnica.

Slika 16

Na slici 16 možemo vidjeti da kada je $w = w_0$ pojedinac optira za OL_0 jedinica odmora i nudi OL_1 jedinica rada. Na nižoj slici to je predstavljeno sa N_1^s . Na donjoj slici se mogu povezati sve kombinacije nadnica i ponude radne snage. Iz takve kombinacije izvodi se ponuda radne snage. Krivulja ponude radne snage ima pozitivan nagib, što odražava utjecaj porasta realnih nadnica na ponudu radne snage. Ponuda radne snage je funkcija realne nadnice. Ovom prilikom ne moramo dalje elaborirati druge mogućnosti ponašanja pojedinca i formiranja krivulje ponude radne snage, mađa su i one moguće. Moguće je da krivulja ponude radne snage bude vertikalna, što znači da ponuda radne snage nije elastična na promjene cijena, tj. nadnica. Logika ovakvih ponašanja pojedinaca bila je predmet pažnje američke ekonomske politike osamdesetih godina XX. stoljeća. Postavljeno je pitanje hoće li s porastom nadnica ljudi raditi više ili ne će? Odgovor na ovo pitanje nije nedvosmislen. Porast realne nadnice predstavlja uvećanje relativne cijene rada u odnosu na odmor.

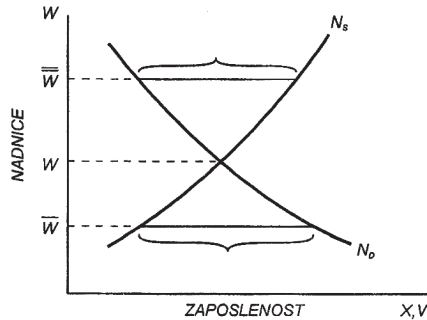
Ovaj efekt, koji se naziva efekt supstitucije (rad za odmor), formira dopunsku ponudu radne snage. Međutim, porastom nadnica raste i dohodak pojedinca. Postajući bogatiji, pojedinac počinje više cijeniti odmor, svoje slobodno vrijeme. Preferencija k slobodnom vremenu destimulira ponudu radne snage. Zbog svega toga ponuda radne snage će biti ovisna i o tome dominira li efekt supstitucije

nad efektom dohotka. Štoviše, ako se ta dva efekta uzajamno poništavaju, onda ponuda radne snage nije funkcija realne nadnice.

Zanemarimo li ovakve kuriozitete na tržištu radne snage i prihvatimo li ponudu radne snage kao funkciju realne nadnice, kao i pretpostavku o homogenosti radne snage, onda uz poznavanje funkcije potražnje za radnom snagom možemo formirati tržište radne snage.

Slika 17. prikazuje relacije između ponude i potražnje za radnom snagom.

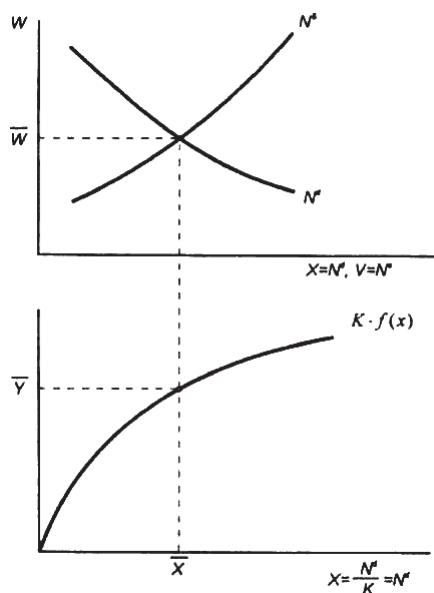
Slika 17

Kada je nadnica $w = \bar{w}$, potražnja za radnom snagom je ravna njezinoj ponudi. Suština, koju nam poručuje ova slika i neoklasičari, sastoji se u ovome: u skladu s teorijom izbora potrošača i načelima krivulje indiferencije uz razinu nadnica $(w - \bar{w})$ svatko tko želi raditi uz razinu nadnice $(w - \bar{w})$ može naći posao. Ovo je jedna od osnovnih i bitnih postavki neoklasične škole. Dogodi li se da realna nadnica poraste na razinu w , ponuda radne snage N_s bit će veća od potražnje za radnom snagom N^o . Tada se pojavljuje nezaposlenost. Ako je nadnica na razini (w) , potražnja za radnom snagom je veća od ponude radne snage. Ponuda i potražnja radne snage određuje cijenu radne snage. Nadnice su fleksibilne i naviše i naniže. Nadnica kao cijena radne snage „čisti” tržište radne snage. Ona usklađuje ponudu i potražnju radne snage. Cijena radne snage reagira na promjene ponude i potražnje radne snage vrlo brzo, skoro trenutno. Isto tako je brza reakcija ponude i potražnje radne snage na promjene nadnica. Zahvaljujući tome, prema neoklasičarima je tržište radne snage uvijek u ravnoteži uz datu razinu nadnice. Prema tome, do pojave Keynesa 1936. godine ekonomska teorija nije bila suočena s problemom nevoljne nezaposlenosti. Privreda je uvijek bila na razini pune zaposlenosti.

Na osnovi postavke neoklasičara o punoj zaposlenosti te postavke o fleksibilnosti nadnica, u prvi plan kod neoklasičara je izbila još jedna značajna teza: to je teza o jednakosti proizvodnje i potrošnje, odnosno o valjanosti Sayovog zakona tržišta.

I.5. SAYOV ZAKON TRŽIŠTA

Prema neoklasičarima, proizvodnja na razini pune zaposlenosti uvijek stvara takvu potražnju koja apsorbira čitavu proizvodnju. Grafički se Sayov zakon tržišta može prikazati na način kako je to učinio Hadjimichalakis:

Slika 18

Na slici 18 realna nadnica w čisti tržište radne snage. Uz dati kapital, koji je fiksiran na kratak rok, i datu razinu zaposlenosti, dakle uz datu kombinaciju faktora proizvodnje, privreda proizvodi Y jedinica proizvoda Y . Što formira potražnju za datim društvenim proizvodom Y i odakle ona potječe? Potrošnja ima dvije osnovne komponente, naravno ako apstrahiramo državnu potrošnju i eksterni sektor. To su osobna potrošnja (C) i investicijska potrošnja (I). Dvije komponente potrošnje ($C+I$) po definiciji su jednake raspoloživoj proizvodnji Y . Naime, ako je jedini način da se investira prethodno raspolaganje štednjom (S), onda je štednja po definiciji jednaka investicijama.

$$S = I. \tag{4}$$

$$\text{Ako je } Y = C + S, \text{ te ako je } S = I, \tag{5}$$

$$\text{onda je } Y = C + I.$$

Eliminiranjem (C) iz jednadžbe dolazimo do toga da je $I = S$.

$$\text{U tom slučaju } Y = C. \tag{6}$$

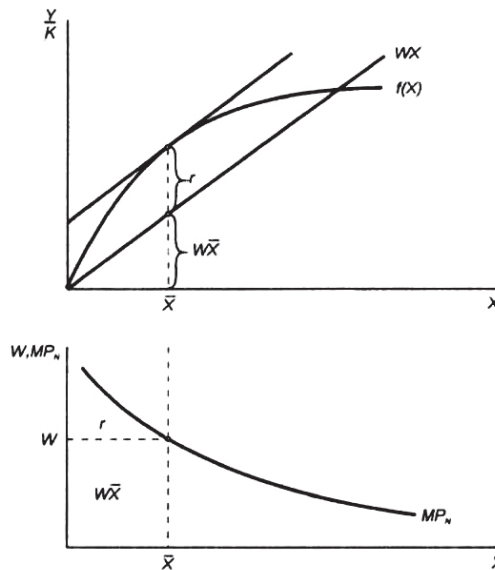
Ako je to tako, a Sayov zakon na tome inzistira, onda nedovoljna potrošnja po definiciji nije moguća. „U uvjetima barter ekonomije, dakle bez kredita, ako se realne nadnice trenutno prilagođavaju ponudi i potražnji radne snage, ne može doći do nezaposlenosti i do prekomjerne zaposlenosti. Privreda nikada ne će biti suočena s nedovoljnom ili prekomjernom potražnjom na tržištu radne snage. Kako u ovom jednostavnom modelu nema ostalih tržišta, tržište robe uvijek je uravnoteženo kao i tržište radne snage. Privreda je uvijek u stanju ravnoteže.“ (Hadjimichalakis, 1982.)

Drugi put dokazivanja istoga značaja tržišta radne snage i teze o jednakosti potrošnje i proizvodnje može se obrazložiti na sljedeći način.

Firma maksimizira profit i angažira radnu snagu sve dotle dok se ne izjednače marginalni prihod i marginalni troškovi, odnosno do razine kada je marginalni prinos rada jednak realnoj nadnici. To podrazumijeva da je marginalni prinos kapitala jednak stopi profita. U skladu s tim svaki od faktora proizvodnje ima svoju kompenzaciju: rad ima nadnicu, a kapital ima profit.

$$Y = WN + rK \tag{7}$$

U makroekonomiji izraz $Y = WN + rK$ predstavlja jednu od osnovnih jednadžbi. Slika 19 prikazuje ovu jednakost.

Slika 19

U kejnzijanskoj verziji navedena jednadžba može se prikazati na sljedeći način:

$$Y = C + S + T. \tag{8}$$

Jednadžba govori o tome da se dio društvenog proizvoda (Y) može potrošiti (C), jedan dio se može uštedjeti (S), a jedan dio ide na takse (T).

Proširena jednadžba s uvođenjem eksternog sektora izgleda ovako:

$$Y = C + I + G + (X-M). \quad (9)$$

$$\text{Ako je } Y = WN + rK, \quad (10)$$

$$\text{onda je } WN + rK = C + S + T. \quad (11)$$

Povezujući jednadžbe, u cjelini dobivamo:

$$C + I + G + (X-M) = Y = WN + rK = C + S + T. \quad (12)$$

Jednadžba $C + I + G + (X-M) = Y$ predstavlja ravnotežu na tržištu robe i usluga.

$$\text{Kako je } Y = C + S + T, \text{ onda je} \quad (13)$$

$$C + I + G + (X-M) = C + S + T. \quad (14)$$

Reducirajući jednadžbu, za C dobivamo:

$$I + G + (X-M) = S - I. \quad (15)$$

Ako je, dalje, $X-M = 0$ te ako je $G = T$, onda je po definiciji $I = S$. Kada je $I = S$, onda je tržište robe u ravnoteži, što znači da je potrošnja jednaka proizvodnji.

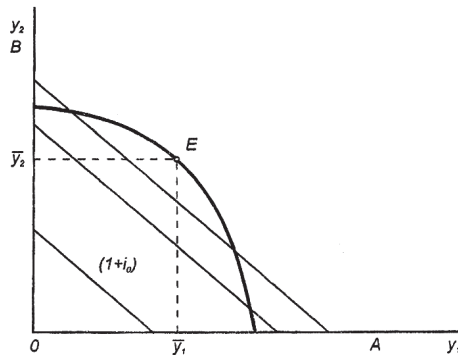
I.6. ŠTEDNJA, INVESTICIJE, KAMATA

U barter ekonomiji, dakle ekonomiji bez kredita, štednja je jednaka investicijama. Firme se samofinanciraju. Međutim, poznato je da firma može investirati i na bazi pozajmljenog, dakle tuđeg kapitala. U tom slučaju troškovi zaduživanja - kamata - moraju ući u račun firme. Firma teži maksimizaciji profita, ali sada respektirajući troškove kapitala, tj. kamatu i očekivani profit. Investicije postaju funkcija kamate i profita:

$$I/K = f(i, r). \quad (16)$$

Što je očekivana stopa profita veća, investicije će biti veće. Što je kamatna stopa viša, investicije će biti niže. Negativna korelacija između kamata i investicija izvodi se iz Fisherova teorema. Uz date faktore proizvodnje privreda može proizvoditi dva proizvoda. Neka to budu Y_1 i Y_2 . Pri tome Y_1 je proizvod koji može biti utrošen danas (odmah), a Y_2 je proizvod koji može biti utrošen sutra, njegova potrošnja može se odgoditi. Privreda se može baviti i proizvodnjom tih dvaju proizvoda u određenom razmjeru. Više Y_2 moguće je proizvesti samo uz štednju. Za to su potrebne dodatne investicije i više kapitala.

Kada je kamata jednaka (i_0), točka E (slika 20) predstavlja najveću vrijednost. OA je sadašnja vrijednost košarice E. S ciljem maksimizacije profita firma se opredjeljuje za takvu kombinaciju proizvoda Y_1 i Y_2 koja izjednačava relativne cijene i relativne troškove obaju proizvoda.

Slika 20

Relativne cijene date su na tržištu. Relativna cijena današnje proizvodnje Y_1 je $(1 + i)$ jedinica proizvoda Y_2 , dok je relativna cijena sutrašnjeg outputa $Y_2 = 1/(1+i)$ jedinica Y_1 . Porast kamatne stope povećava relativnu cijenu Y_1 . Porast kamatne stope snižava relativnu cijenu Y_2 . Usljed toga proizvodnja Y_2 će se smanjivati do razine na kojoj se troškovi proizvodnje izjednačuju s relativnim cijenama. Relativna cijena proizvoda $(Y_1)(1+i)$ predstavlja broj jedinica budućeg proizvoda

(Y_2) koji firma može proizvesti ako odustane od jedinice sadašnje proizvodnje (Y_1), dakle smanjit će se proizvodnja (Y_1) danas da bi se povećala proizvodnja (Y_2) sutra, i to zahvaljujući porastu kapitala. De facto, firma odustaje od proizvodnje jedne jedinice (Y_1) da bi uštedjela kako bi bila u stanju uvećati svoj kapital.

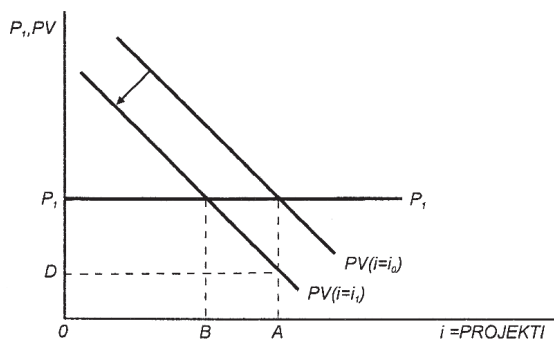
Prilikom procjene budućih investicijskih projekata firma se najčešće rukovodi kriterijem maksimiziranja sadašnje vrijednosti budućeg prihoda. U ocjeni projekta firma procjenjuje njegove buduće prihode za svako razdoblje funkcioniranja projekta ($n + 1$) na godinu. Firma mora poznavati troškove projekta. Budući prihod firma procjenjuje na bazi proizvodnje i očekivanih cijena. Budući (očekivani) prihodi umanjeni za troškove proizvodnje čine neto prihod. Sadašnju vrijednost projekta možemo predstaviti izrazom:

$$SV = R_0 + \frac{R_1}{(1+i)} + \frac{R_2}{(1+i)^2} + \dots + \frac{R_n}{(1+i)^n} \quad (17)$$

pri čemu R predstavlja neto prihod projekta.

Investicija se može smatrati opravdanom ako je sadašnja vrijednost budućih prihoda projekta veća od troškova projekta. Ovim kriterijem alternativni plasmani kapitala mogu se rangirati na unosne i manje unosne.

Posebno važan moment u Fisherovoj analizi jest napomena da investicije ovise o visini kamatne stope. Što je kamata viša, bit će niža sadašnja vrijednost projekta. Kamata djeluje kao trošak u procesu diskontiranja budućih prihoda date investicije. Slika 21 pokazuje takav odnos između kamate i investicija.

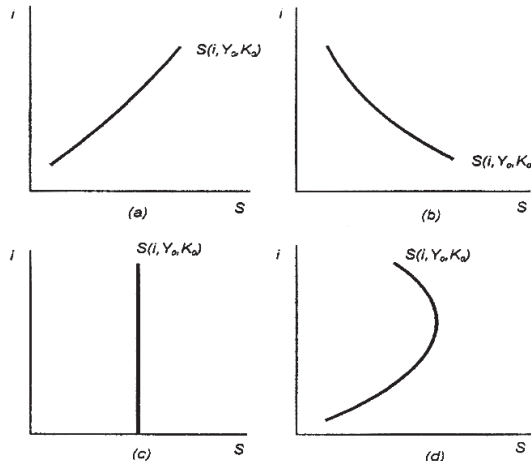
Slika 21

Porastom kamatne stope sadašnja vrijednost projekta opada. Porast kamate može ugroziti rentabilnost i onih investicijskih projekata koji su prije porasta kamatne stope izgledali unosni. Logika današnje vrijednosti budućih prihoda dovela je ekonomiste do zaključka da porastom kamata opada investicijska potrošnja. Na investicije ne mora utjecati samo visina kamate. Formula neto sadašnje vrijednosti projekta uvažava i prihode i troškove projekta. Porastom prihoda, na-

primjer, zbog porasta prodajnih cijena, projekt će imati višu sadašnju vrijednost. Porast cijena potiče, dakle, investicijsku aktivnost, poput pada kamatne stope. Ova činjenica otvara vrata monetarnoj politici za barem dvostruko djelovanje. Porastom monetarne ponude može se utjecati na pad kamatne stope, na jednoj strani, ali i na porast cijena, na drugoj strani. Mislimo da je Keynes imao na umu oba smjera djelovanja kada je pisao o marginalnoj efikasnosti kapitala i ulozi monetarne politike u formiranju pune zaposlenosti.

Investicije i štednja su funkcija kamate. Štednja podrazumijeva apstinenciju od potrošnje. Da bi netko odustao od potrošnje, njemu mora biti poznata cijena takve apstinencije. Tako još jednom dolazimo do pojma relativnih cijena. Relativna cijena današnje apstinencije od potrošnje predstavlja broj jedinica proizvoda Y koji će pojedinac moći uživati sutra. Ovako promatrana relativna cijena može se definirati kao kamatna stopa. Relativna cijena današnjeg odustajanja od potrošnje proizvoda Y_1 postaje tako $(1 + i)$. Porast kamatne stope povećava cijenu današnjeg proizvoda. Porast cijena Y_1 obeshrabruje potrošnju Y_1 i tako, ustvari, stimulira štednju. Žrtvovanje potrošnje danas da bi se sutra uživalo više zovemo efektom supstitucije.

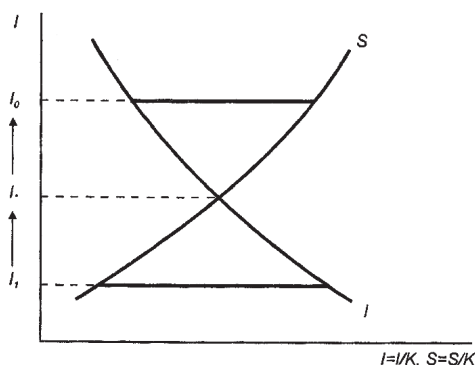
Na drugoj strani, porastom relativne cijene sutrašnjeg proizvoda, proizvoda Y_2 , uvećava se dohodak pojedinca. Veći dohodak uobičajeno je da povećava njegovu potrošnju pa i potrošnju današnjeg proizvoda. Ovaj efekt naziva se efektom dohotka. Ako je efekt supstitucije veći od efekta dohotka, onda će porastom kamatne stope rasti štednja i smanjiti se današnja potrošnja. Štednja je rastuća funkcija kamate (slika 22).

Slika 22

Kamatna stopa ovisi, prema neoklasičarima, o ponudi i potražnji kapitala. Ona se određuje na tržištu kapitala.

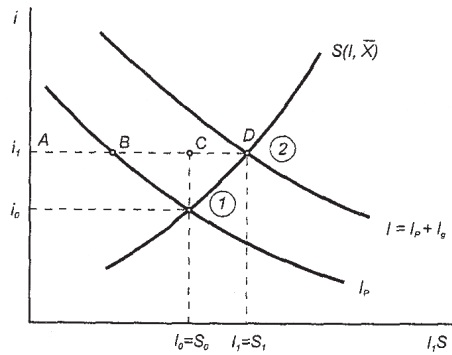
Ako su investicije funkcija kamatne stope i ako je štednja funkcija kamatne stope, onda će i kamatna stopa imati utjecaja na ukupnu ekonomsku aktivnost. Uz jednaku kamatu (i) na slici 23 investicije su jednake štednji. Ako je kamata veća (i_0), investicije će biti manje od štednje. Ponuda kapitala koja premašuje potražnju za kapitalom utječe na snižavanje kamatne stope i dovodi je na ravnotežnu razinu. Ako su investicije veće od štednje, onda će kamata porasti sve do ravnotežne razine, odnosno do razine koja čisti tržište. Neoklasičari su pristalice teze da je kamata dovoljno fleksibilna da uvijek čisti tržište kapitala. Kada je tržište kapitala u ravnoteži, odnosno kada kamata osigurava ravnotežu štednje i investicija, onda je i tržište robe u ravnoteži.

Slika 23

Prema neoklasičarima, državna intervencija je bezuspješna i nepotrebna. Prema njima, a ovakvu su tezu prihvatili i monetaristi, porast investicija bi povećao kamatnu stopu, što bi moralo dovesti do opadanja privatnih investicija. Ako bi pad privatne potražnje bio jednak porastu državnih ulaganja, ukupna potrošnja ostala bi ista pa ne bi imala utjecaj na tržište robe. Iz toga se izvodi zaključak da porastom državnih ulaganja nije moguće povećati zaposlenost. To je poznati fenomen istiskivanja (crowding out). Ovu pojavu prikazujemo na slici 24.

Slika 24

Na slici 24 (I_p) predstavljaju privatne investicije, a (I_G) državne investicije. Ravnoteža je uspostavljena u točki 1 gdje su sve investicije privatne. Pojavom državnih investicija dolazi do porasta investicijske potražnje. Kamatna stopa raste na razinu I_1 . Uslijed porasta kamatne stope opadaju privatne investicije BC. Uz fiksnu proizvodnju na razini pune zaposlenosti potrošnja se smanjuje za onoliko za koliko je porasla štednja uslijed porasta kamatne stope CD. Ukupan pad privatne potrošnje iznosi $BD = BC + CD$, što je jednako porastu državnih investicija.

„Crowding out“ rasprava između kejnzijanaca i monetarista i danas je aktualna, danas možda i više nego prije.

I.7. ULOGA NOVCA

Za neoklasičare vrijedi pravilo o neutralnoj ulozi novca. Realni i monetarni tokovi privrede kao da su odvojeni. Kamatna stopa se formira na tržištu kapitala i ne ovisi o ponudi i potražnji novca. Zbog toga monetarne vlasti (središnja banka) ne mogu manipulirati monetarnom ponudom i djelovati na kamatnu stopu. Porast monetarne mase dovodi do promjene apsolutne razine cijena, dok relativne cijene ostaju neizmijenjene. Prema neoklasičarima, realne cijene su one cijene koje su relevantne za privrednu aktivnost. Novac ne može utjecati na promjene relativnih cijena jer relativne cijene ovisе o drugim faktorima, kao što su troškovi proizvodnje.

Neoklasičnim ekonomistima se pripisuje da su nosioci kvantitativne teorije novca. Standardna interpretacija kvantitativne teorije novca svodi se na interakciju između promjena monetarne mase i opće razine cijena. Porastom monetarne mase (količine novca u optjecaju) dolazi do porasta cijena u nacionalnoj privredi. Ovakav pristup ulozi novca i interpretaciji kvantitativne teorije novca svakako je pojednostavljen. Kažemo pojednostavljen zbog toga što prema njemu vrijednost novca ovisi samo o količini novca u prometu, dakle samo o ponudi novca.

Određivanje vrijednosti novca prema neoklasičarima je de facto podložno djelovanju snaga ponude i potražnje kao i vrijednosti svake druge varijable u njihovom sustavu. Vrijednost novca, prema neoklasičarima, ovisi o ponudi i potražnji novca. Kada je ponuda novca veća od potražnje za novcem, vrijednost novca opada, a cijene rastu. Kada je potražnja za novcem veća od ponude novca, vrijednost novca raste, a cijene opadaju.

Kada se kvantitativnoj teoriji novca pristupa sa stajališta ponude i potražnje novca, onda u prvi plan izbijaju i druge funkcije novca, kao što su: funkcija novca kao prometnog sredstva i funkcija novca kao blaga, odnosno oblika imovine. Prvoj funkciji novca, novca kao prometnog sredstva, odgovara Fisherova kvantitativna teorija novca. Od druge funkcije novca polazi kembrički pristup. Fisherova formulacija kvantitativne teorije novca je tzv. flow formulacija, tj. takav pristup kvantitativnoj teoriji novca koji uzima u obzir vrijeme i promjene ponude i potražnje novca u tom vremenu. To je, ustvari, dinamički pristup ponudi i potražnji novca. Potražnja za novcem se u ovom pristupu može prikazati kao potreba za novcem (potreba za stjecanjem novca) da bi se odvijala određena transakcija. Potražnja za novcem jednaka je vrijednosti tekuće proizvodnje (Y) i cijeni robe tekuće proizvodnje. Dakle, potražnja za novcem jednaka je umnošku proizvedene robe i njezinih cijena (pY). Ponuda novca može se definirati kao količina novca koje se ljudi žele osloboditi da bi došli do određene robe i usluga. Kupac raspolaže određenom količinom novca. Raspolaganje određenom količinom novca predstavlja dinamički pristup ponudi novca. To je tzv. stock dimenzija novca, odnosno statični aspekt ponude i potražnje novca. Da bi se „stock“ efekt transformirao u „flow“ aspekt, kvantitativni teoretičari dopunjuju stock, tj. mo-

netarnu ponudu M^s sa V , tj. brzinom optjecaja novca. Tako MV predstavlja flow (dinamički) pristup ponudi novca. Fisher na taj način dolazi do dobro poznate kvantitativne teorije novca:

$$M^s V = pY. \quad (18)$$

Lijeva strana jednadžbe predstavlja ponudu novca, tj. raspoloživu kupovnu snagu na tržištu. Desna strana jednadžbe predstavlja potražnju za novcem, tj. ukupnu vrijednost robe i usluga. Ako je $MV > pY$, vrijednost novca će padati, odnosno cijena će rasti. Ako je $MV < pY$, vrijednost novca će porasti, što znači da će cijene padati. Jedna od ključnih postavki kvantitativne teorije novca je postavka o konstantnoj brzini optjecaja novca: V je konstantno. Uobičajeno se uzima da V ovisi o institucionalnoj organizaciji odvajanja platnog prometa u zemlji te o navikama stanovništva. I jedno i drugo se vrlo sporo mijenja.

Pristalice kvantitativne teorije novca pretpostavljaju da je privreda uvijek na razini pune zaposlenosti, dakle da proizvodnja (Y) ne ovisi o promjenama monetarne ponude (M^s). Proizvodnja je funkcija razine tehnologije i raspoloživosti faktora proizvodnje. Uz takve pretpostavke, dakle fiksno V i fiksno Y , očigledno je da će svaka promjena količine novca dovesti samo do promjene opće razine cijena.

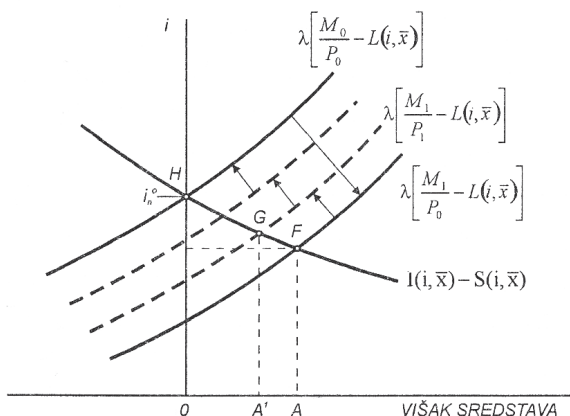
Kembrički pristup kvantitativnoj teoriji novca formirali su Marshal, Pigou i Keynes. Dodajmo odmah da je Keynes u knjizi „Treatise of Money“ kasnije napustio kembrički pristup kvantitativnoj teoriji novca, i to prvenstveno zbog zanezarene uloge kamatne stope u funkciji potražnje za novcem. Kembrički pristup kvantitativnoj teoriji novca je, ustvari, stock pristup, statični pristup određivanja vrijednosti novca djelovanjem ponude i potražnje za novcem, ali u datom trenutku. U odnosu na Fisherovu kvantitativnu teoriju novca, prema kojoj je (pY) „flow“, kembrički pristup ili, kako se često naziva, pristup gotovine ili „cash balance“ pristup transformira „flow“ (pY) u „stock“. Zbog toga se funkciji potražnje za novcem dodaje operator k – kembričko k . Kembričko k označava razdoblje vremena u kojem ljudi žele držati novac u rukama kao gotovinu - cash. Potražnja za novcem je zapravo potražnja za držanjem gotovine. U odnosu na V , koji predstavlja brzinu optjecaja novca, k označava proces zadržavanja novca, tj. transformaciju funkcija novca od funkcije novca kao prometnog sredstva u funkciju novca kao blaga ili imovine. Nakon toga jednadžba koja određuje vrijednost novca postaje:

$$M^s = kpY. \quad (19)$$

M^s predstavlja ponudu novca, tj. raspoloživu kupovnu snagu, kpY predstavlja potražnju za novcem. Kada je $M^s > kpY$, onda je ponuda novca veća od potražnje za novcem. Vlasnici novca žele se osloboditi suvišnog novca budući da njegova marginalna korisnost opada. Novac je ovdje jedan od oblika imovine. Oslobađajući se novca, vlasnici pretvaraju novac u drugi, ali jedino raspoloživi oblik imovine – u robu. Potražnja za robom raste pa rastu i cijene. Međutim, ne treba zaboraviti da

do promjena cijena može doći i zbog promjena k i Y . Kembrički pristup kvantitativnoj teoriji novca polazi od toga da je kapital fiksiran. I on, kao i Fisherov pristup, polaze od pune zaposlenosti privrede. Pod takvim okolnostima porast monetarne mase normalno uzrokuje porast cijena u zemlji.

Keynes je kritizirao i na kraju napustio kvantitativnu teoriju novca zbog toga što je ona zanemarivala djelovanje ponude i potražnje novca na kamatnu stopu kao i element elastičnosti potražnje za novcem prema promjenama kamatne stope. Pristalice kvantitativne teorije novca i kasnije monetaristi (Friedman i sljedbenici) prihvaćali su tezu o neelastičnosti novca na promjene kamatne stope. Prema njima, promjene ponude i potražnje novca ne djeluju na kamatnu stopu. Promjene monetarne mase dovest će zbog toga do odgovarajućih promjena cijena, dok će realna kamatna stopa ostati neizmijenjena.

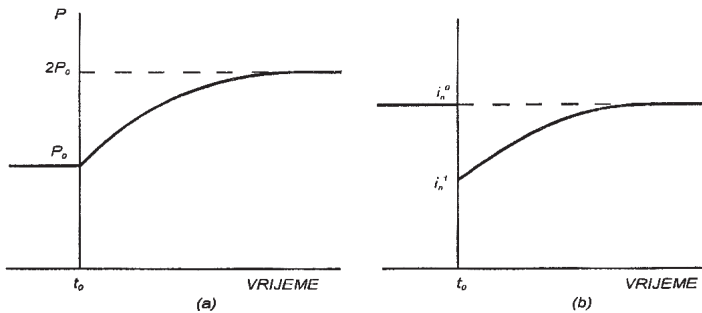
Slika 25

Točka H (slika 25) predstavlja točku ravnoteže između ponude i potražnje novca uz kamatu i_n . Pretpostavimo da je monetarna ponuda porasla od M_0 na M_1 . Prije porasta monetarne ponude tržišna kamatna stopa bila je jednaka prirodnoj kamatnoj stopi i dok je razina cijena bila P_0 . Porastom M^s dolazi do poremećaja odnosa M^s i M^d . Višak M^s predstavlja višak potražnje za robom i uslugama. Krivulja $I - S$, koja predstavlja tržište robe, i krivulja $M_1/P_0 - L(i, x)$, koja predstavlja odnose između monetarne ponude i monetarne potražnje, sijeku se u točki F. Cijene moraju porasti. Porast cijena smanjuje višak novca u rukama vlasnika novca. U jednadžbi potražnje za novcem $M^s = kpY$ dolazi do promjene na segmentu (p). Potražnja za novcem uvećava se i postupno se usklađuje s već uvećanom M^s . Proces usklađivanja M^s i M^d odvija se u nekoliko iteracija preko porasta cijena sve do punog usklađivanja monetarne ponude i monetarne potražnje.

Realna (M^s) i (M^d) uravnotežit će se ponovno u točki H uz kamatu (i) jednaku (i_n). Kamata ostaje neizmijenjena. Usklađivanje M^s i M^d dovodi samo do porasta cijena (Hadjimichalakis, 1982).

Zapravo, proces usklađivanja M^s i M^d djelovao je i na kamatnu stopu. Međutim, taj utjecaj bio je kratkog daha i bez posljedica na privrednu aktivnost. Prvo će porast M^s sniziti kamatnu stopu. Ovaj utjecaj M^s na kamatu Friedman naziva efektom likvidnosti. Nakon toga kamata će nastaviti rasti do svoje prirodne razine.

Efekt porasta kamatne stope zbog porasta M^s i porasta cijena Friedman naziva efektom cijena i dohotka.

Slika 26

Na slici 26b kamata je jednaka i_n^0 . Porastom M^s dolazi do efekta likvidnosti i snižavanja kamatne stope na i_n^1 . U isto vrijeme, slika a, dolazi do porasta cijena. Od razine p_0 cijene rastu na razinu $2p_0$. Porast cijena prati porast kamatne stope koja se (na slici 26b) vraća na svoju početnu razinu.

Engleski je ekonomist Gibson u dvadesetim godinama XX. stoljeća zapazio da su kretanja cijena i kretanja kamate paralelni na dugi rok. Gibsonov paradoks elaborirao je kasnije Fisher pišući o inflaciji, inflatornim očekivanjima i realnoj kamati.

Keynes nije želio prihvatiti paralelnost kretanja cijena i kamata. On je polazio od toga da se na kratak rok ne mogu izjednačiti prirodna i tržišna kamatna stopa. Prema njemu, na dugi rok postoji samo tendencija izjednačavanja tih kamata. Upravo ova pretpostavka postala je snažno oružje u rukama Keynesove ekonomske politike, posebno monetarne politike. Zajedno s tezom o elastičnosti potražnje za novcem, u odnosu na kamatnu stopu, Keynes je bio spreman napustiti sve ranije prihvaćene neoklasične postavke o funkcioniranju ekonomije i izgraditi vlastiti model i instrumentarij. Međutim, prije nego što prijedemo na analizu Keynesovog ekonomskog mehanizma, obratit ćemo pozornost na ulogu eksternog sektora kod neoklasičara.

I.8. OTVORENA EKONOMIJA

Polazne konzistentne postavke teorije platne bilance i teorije prilagođavanja platne bilance nalazimo u radovima i stavovima Davida Humea. Obrazlažući svoje teoretske stavove, Hume je imao namjeru negirati osnovna načela merkantilističke doktrine. Osnovna načela merkantilističke doktrine u sferi platne bilance ili korektnije trgovinske bilance, s obzirom na nerazvijenost kapitalnih transakcija, podrazumijevala su u praktičnoj aplikaciji orijentaciju na izvoz radi stjecanja plemenitog metala kao osnovnog izvora bogatstva društva. Hume je pokušao demistificirati značenje aktivne trgovinske bilance u funkciji akumulacije plemenitog metala postavkom da se odnosi između monetarne ponude i monetarne potražnje automatski moraju dovesti u ravnotežu i da je, prema tome, uzaludan svaki napor u pravcu akumulacije plemenitog metala aktivnom izvoznom politikom ili politikom supstitucije uvoza domaćom proizvodnjom. Humeove postavke kretale su se u okviru jednadžbe:

$$M^sV = PQ \quad (20)$$

Automatski model uspostavljanja ravnoteže između ponude i potražnje novca, koji implicitno podrazumijeva i ravnotežu platne bilance, polazio je od tri bitne postavke (Stojanov, 1982.):

1. od fiksnog obujma proizvodnje (Q)
2. od stabilne potražnje za novcem
3. od konstantne brzine optjecaja novca.

Monetarna teorija Humeovog doba izgrađivala se na postavkama neoklasične ekonomske teorije. Znamo da prema neoklasičnoj teoriji privreda uvijek teži stanju pune zaposlenosti. Puna zaposlenost je funkcija raspoloživih faktora proizvodnje. Agregatna potražnja nema utjecaja na razinu zaposlenosti. Utjecaj potražnje pokazuje se na promjenama cijena i nadnica. Prema tome, uz datu brzinu optjecaja novca i datu razinu proizvodnje svaki pad (porast) količine novca u optjecaju mora utjecati na pad (porast) cijena. Porast cijena provociran porastom M^s pogoršava konkurentne sposobnosti izvoza domaće privrede. On destimulira izvoz i potiče uvoz. Uvoz se plaća plemenitim metalom. Time se smanjuje količina novca u optjecaju. Zbog toga cijene padaju. Uspostavlja se ravnoteža ponude i potražnje za novcem, ravnoteža izvoza i uvoza, odnosno ravnoteža platne bilance. Mehanizam monetarne mase cijena vodi uravnoteženju platne bilance preko inflatornih i deflatornih ciklusa. Cijene i nadnice su promjenjiva veličina. Konstante su razina proizvodnje, zaposlenost te brzina optjecaja novca. Monetarna teorija neoklasičara bavila se pitanjima razine cijena. Razina cijena utjecala je na pojavu i razvijanje ekonomskih fluktuacija. „Efekti porasta cijena

sastojali su se u realizaciji dohotka od rentijera k poduzetnicima, one su uvećavale izgleda na profit i poticale investicije. Pad cijena, na drugoj strani, redistribuirao je dohodak od poduzetnika k rentijerima, umanjivao je izgleda za unosan profit i deprecirao investicije“ (Johnson, 1962).

Sa stajališta suvremenih teorija platne bilance svakako je zanimljivo istaknuti da u Humeovom modelu nailazimo na postavke „globalnog monetarizma“, kao što su:

- puna zaposlenost
- konstantna brzina optjecaja novca
- stabilnost potražnje za novcem
- integriranost međunarodnih tržišta robe i djelovanje zakona jedne cijene.

U odnosu na suvremene monetarne teorije u kojima je potražnja za novcem funkcija dohotka, kamate i cijena:

$$M^d = f(Y, i, P). \quad (21)$$

Humeova funkcija potražnje za novcem nije detaljno specificirana. Implicitno, međutim, na osnovi konstatacije o stabilnoj potražnji za novcem i konstatacije o punoj zaposlenosti daje se zaključivati da je potražnja za novcem funkcija dohotka, odnosno date proizvodnje i cijena:

$$M^d = f(Y, P). \quad (22)$$

Prema postavkama zakona jedne cijene, cijena proizvoda Y identična je na svim tržištima. Međunarodna tržišta funkcioniraju po načelu spojenih posuda. Porast M^s i preko toga porast agregatne potražnje, dovodi do pojave dispariteta cijena. Disparitet cijena pokreće robnu arbitražu u međunarodnim razmjerima.

U uvjetima sustava fiksnih deviznih tečajeva zlatnog standarda financiranje dopunskog uvoza odvija se odljevom novca u inozemstvo, dakle, smanjivanjem monetarne ponude i njezinim usklađivanjem s monetarnom potražnjom.

Razdoblje zlatnog standarda poznato je po sustavu fiksnih deviznih tečajeva bez aktivne intervencije. Središnja banka bila je uglavnom pasivna. Tečajevi su se kretali u okvirima zlatnih točaka. Devizna arbitraža je tada predstavljala svojevrsnu portfelj selekciju vlasnika imovine između zlata i deviza. Ovisno o sklonosti tečaja k deprecijaciji ili aprecijaciji plaćalo se zlatom ili devizama. Tako se i bez aktivne intervencije središnje banke ponuda i potražnja deviza održavala na ravnotežnoj razini. Podsjetimo li se da je deficit platne bilance odražavao višak M^s u odnosu na M^d , a da je tečaj samo odraz stanja platne bilance, te da je M^d stabilna, onda možemo doći do zaključka da je osnovna determinanta tečaja nacionalne valute u vrijeme zlatnih standarda bila monetarna ponuda. Kako je

zlatni standard bio monetarni sustav fiksnih deviznih tečajeva, proces prilagođavanja platne bilance, pa prema tome i proces usklađivanja M^s i M^d , odvijao se variranjem cijena i dohotka. Praktično, M^s se usklađivala s M^d preko prirasta ili smanjivanja monetarnih rezervi. Ovaj mehanizam usklađivanja M^s i M^d veoma je sličan Johnsonovom modelu monetarnog pristupa platnoj bilanci u uvjetima fiksnih deviznih tečajeva. Bitna razlika sastoji se u tome što, prema suvremenom monetarnom pristupu, ulogu deflacioniranja M^s preuzima devalvacija uz prisutnu nefleksibilnost cijena i nadnica na niže.

I.9. REZIME

Neoklasična ekonomska teorija bavila se uglavnom pitanjima opće razine cijena i ekonomskih fluktuacija. Ona nije pridavala posebno značenje pitanju zaposlenosti. Zbog fleksibilnosti cijena i nadnica, kako naniže tako i naviše, ekonomija je uvijek bila na razini pune zaposlenosti. Ponuda i potražnja radne snage formirale su takvu razinu nadnica koja „čisti“ tržište. Uz date nadnice i punu zaposlenost privreda uvijek proizvodi toliko robe koliko nailazi na domaću potražnju. Kamata je kategorija koja je povezana s realnim sektorom privrede. Ona nije monetarna kategorija. Promjena odnosa M^s i M^d djeluje na opću razinu cijena. Monetarna politika ne može djelovati na investicijsku aktivnost politikom kamatnih stopa. Investicije su funkcija očekivanog profita i kamatne stope. Pri tome porast cijena potiče investicijsku aktivnost, dok porast kamatne stope destimulira investicije. Sklonosti privrede k punoj zaposlenost, kao i automatizam uspostavljanja unutrašnje i vanjske ravnoteže, eliminira ulogu države iz privrednog života.

Neoklasičari, monetaristi, RATEX te „supply side“ ekonomisti reafirmiraju postavke neoklasične ekonomske misli. Međutim, i u ekonomskoj misli J. M. Keynesa mogu se također naći zrnca neoklasične ekonomske teorije. Ma kako izgledao nov i ma koliko se distancirao od neoklasičara, Keynes je u svoj mehanizam privrede implantirao određene ideje prethodnika. Podsjetimo se da bi, prema neoklasičarima, porast M^s doveo do porasta cijena. Porast cijena uz istu nominalnu nadnicu de facto znači pad realne nadnice. Niža realna nadnica formira niže troškove proizvodnje, koji stimuliraju poduzetnika da angažira dopunsku radnu snagu. Tek tada nominalne nadnice rastu. Porast nominalne nadnice kompenzira pad realne nadnice i izaziva porast cijena. Međutim, taj proces koji je po neoklasičarima tekao spontano na tržištu radne snage i trenutno, Keynes promatra na kratak rok i ne trenutno. Uz to, porast cijena potiče investicije time što prema formuli neto sadašnje vrijednosti uvećava prihode (R). Zahvaljujući tome, moguće je na kratak rok porastom M^s djelovati na oba pola formule neto sadašnje vrijednosti na troškove proizvodnje preko visine realnih nadnica i na prihode preko efekta cijena.

Pored toga, razlikovanje nominalne i realne kamate na kratak rok predstavlja dopunski poticaj investicijskoj aktivnosti. Ali, to je već kejnzijanska ekonomska politika i uloga države koja je u njoj imanentna.

II. KEYNES - KEJNZIJANCI

II.1. TEORIJA I PRAKSA

Od 1929. do 1932. godine svjetskom ekonomskom scenom dominirala je deflacija. Nacionalni dohodak SAD-a, naprimjer, smanjio se za jednu polovinu. Industrija SAD-a radila je s pola kapaciteta, a cijene na veliko bile su niže za 32%. (Elsworth, 1950).

Oživljavanje privredne aktivnosti postalo je imperativ svjetske privrede. Privrede širom svijeta tijekom velike krize doživjele su šok koji nije ostao bez posljedica na razvoj ekonomske misli. Osnovne postavke neoklasičnog modela funkcioniranja privrednog ponašanja dovedene su u pitanje. Nadnice i cijene nisu više bile fleksibilne naniže. Pouke liberalizma bile su takve da se više nije moglo tolerirati cikličko kretanje privrede.

U godinama nakon svjetske ekonomske krize pitanje zaposlenosti postalo je primarni cilj ekonomske politike. U tom smislu praksu ekonomskog liberalizma zamijenila je praksa intervencionizma. Interna ravnoteža dobila je primat u odnosu na ravnotežu platne bilance.

Nakon svjetske ekonomske krize ekonomska misao bila je pod utjecajem Keynesove ekonomske doktrine. Keynes je premjestio fokus ekonomske teorije s teorije cijene, koju reducira na minimalnu razinu, na pitanja zaposlenosti i kamatne stope, kao monetarnog fenomena. U njegovoj analizi posebno značenje dobile su investicije i potrošnja u funkciji uspostavljanja interne ravnoteže i rješavanja problema zaposlenosti. Sažeto rečeno, Keynesov koncept bazira se na međuovisnosti investicija, potrošnje, štednje i dohotka. U jednostavnijoj interpretaciji Keynesova koncepta proizvodnja i zaposlenost ovise o agregatnoj potražnji. Agregatna potražnja je funkcija investicija i potrošnje. Potrošnja je ovisna varijabla i varira u skladu s kretanjima i promjenama dohotka. Štednja također varira s promjenama dohotka, porastom dohotka ona se uvećava. U stvaranju ravnoteže nacionalne privrede štednja je jednaka investicijama, dok je dohodak zbroj potrošnje i investicija. Prema Keynesovom modelu, osnovna poluga privredne aktivnosti, zaposlenosti i proizvodnje postala je potražnja. Fiskalna politika dobila je zadatak da stimulira potražnju to više što je, zbog sklonosti potrošnje da opada s porastom dohotka, prijetila opasnost od pojave pretjerane štednje. Keynes je štednju promatrao kao destimulirajući faktor rasta. Eliminiranje privrednih ciklusa svjesnom intervencijom ekonomske politike i djelovanjem u pravcu porasta potrošnje značilo je napuštanje povjerenja u slobodno funkcioniranje tržišnog mehanizma, na jednoj strani, i u isto vrijeme inauguraciju države i njezine intervencije, na drugoj strani.

Bilo je teško, gotovo nemoguće, pretpostaviti u vrijeme kada je nastajala „Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca“ da će nakon četrdesetak godina ulo-

ga države i destimuliranje štednje postati osnovne točke na koje će pristalice ekonomije ponude upirati prstom kao na najveće slabosti Keynesove teorije.

Međutim, poslije II. svjetskog rata pa sve do šezdesetih godina XX stoljeća, privredna zbivanja u svjetskoj privredi i pojedinim nacionalnim ekonomijama razvijala su se veoma povoljno. Štoviše, to je bilo razdoblje pune zaposlenosti, relativne stabilnosti cijena, odnosno dobrodošle blage inflacije, razdoblje dotad nezabilježenog ekonomskog rasta. Svjetska privreda je, služeći se Keynesovim porukama, izbjegavala faze recesije i zamijenila ih je razdobljem prosperiteta. Krajem šezdesetih godina bivši američki predsjednik Nixon obilježio je poslijeratni razvoj ekonomske misli riječima „Svi smo mi kejnzijanci danas“. Termini kao što su društveni proizvod, monetarna ponuda i sl. ekonomski su agregati na kojima stoji Keynesova ekonomija. Keynesova terminologija postala je esperanto ekonomije.

Ipak, već u drugoj polovici šezdesetih godina u međunarodnoj privredi počele su se osjećati pojave koje su izlazile izvan tokova i kontrole kejnzijanske aparature. Nacionalne privrede bivale su sve češće suočene s takvim problemima koji po definiciji ne bi mogli postojati ako se Keynesova ekonomija dosljedno provodi. U takve pojave spadaju: stagflacija, sve veće značenje monetarnih faktora kao izvora inflacije, sve veća negativna uloga državne mašinerije i slično.

Prema standardnim interpretacijama Keynesova ekonomskog mehanizma, stagflacija uopće nije moguća. Uz sve veću ulogu države, uz sve obiljniju potrošnju i potražnju, stagnacija privredne aktivnosti inkompatibilna je s Keynesovim postavkama o ulozi potražnje kao generatora privrednog rasta, proizvodnje i zaposlenosti. Pored toga, inflacija je monetarni fenomen kojemu Keynes u početku nije pridavao dovoljno pozornosti. Produktivnost rada, odnosno porast produktivnosti rada, aksiom je Keynesove ekonomije.

Monetarna ponuda mogla je, prema Keynesu, djelovati samo na cijene vrijednosnih papira, ali ne i na cijene robe. Pokazalo se poslije II. svjetskog rata, a s vremenom sve više, da je monetarna ponuda snažan izvor inflacije u svjetskim razmjerima.

Nakon ovih nekoliko zapažanja o ulozi Keynesove ekonomske misli u suvremenoj ekonomskoj praksi samo po sebi se postavlja pitanje: jesu li se uvjeti u svjetskoj privredi toliko izmijenili da je Keynesova misao postala neprikladna ili je, možda, u samoj njegovoj doktrini, još u začetku, ostalo dovoljno nekonzistentnosti ili nedorečenosti koje se u suvremenim uvjetima pokazuju? Mislimo da je pravi odgovor kako se radi i o jednom i o drugom. Šezdesete i sedamdesete godine XX. stoljeća različite su od onih dvadesetih i tridesetih. U isto vrijeme, međutim, zanimljivo je da su inflacija, nezaposlenost i niže stope rasta najviše došle do izražaja u onim zemljama u kojima je Keynes bio najviše prihvaćen, a prije svega u Velikoj Britaniji, SAD-u i Italiji.

Walter Eltis u knjizi „Inflacija, depresija i ekonomska politika na Zapadu“ postavlja tezu da se kejnzijanci moraju zapitati kako je moguće da su zemlje koje

su najbolje znale kako funkcionira makroekonomija, kao što je Velika Britanija naprimjer, ostvarile najslabije rezultate i tako se pojavile kao redovni kandidati za međunarodnu financijsku pomoć. Pri tome, podsjeća Eltis, da ironija bude veća, najveći dio pomoći dolazi od zemalja koje vode svoju privredu na način suprotan Keynesovom. Na osnovi vlastitih zapažanja Eltis navodi da je nekritički korištena Keynesova makroekonomska politika u suvremenim uvjetima izazvala niz neželjenih posljedica u pojedinim zemljama. Slične teze možemo naći i kod drugih uglednih ekonomista kao što su: Peter Drucker, Martin Feldstein, Kennet Arow, Lawrence Gain, a posebno kod pripadnika škole ekonomije ponude kao što su Arthur Lafer ili M. Feldstein. Ilustrativan je sljedeći Eltisov primjer: u 1915. godini vojvoda od Wellingtona bio je najuspješniji svjetski general. Zahvaljujući njegovom ogromnom ugledu, svi oni koji su bili kod Waterlooa vodili su britansku vojsku sljedećih četrdeset godina inzistirajući pri tome da sve mora ostati onako kako je bilo u vrijeme Wellingtona. Cijena takvog konzervativizma bila je plaćena u sljedećem ratu.

Nakon II. svjetskog rata britanskom ekonomskom politikom dominirala je želja da se nastavi Keynesova privredna politika. Danas međutim, zahvaljujući novim saznanjima, posebno iz domene portfelj (portfolio) teorija, ne može se pouzdano tvrditi da će porastom monetarne ponude opadati kamatna stopa, što-
više, može se desiti i suprotno.

II.2. KEYNESOV MEHANIZAM

Keynesov mehanizam može se bolje razumjeti ako se povuče paralela s funkcioniranjem privrede u XIX. stoljeću, tj. u vrijeme zlatnih standarda. Prema Keynesovu mišljenju, privreda je zadovoljavajuće funkcionirala u XIX. stoljeću prije svega zbog toga što su „rast stanovništva i inovacija, pronalaženje novih područja-zemlje, povjerenje te učestalost ratova, u prosjeku svake dekade, bili dovoljni da uz sklonost potrošnji formira takvu marginalnu efikasnost kapitala koja omogućava zadovoljavajuću razinu zaposlenosti, a uz takvu kamatu koja je bila dovoljno visoka da bi bila prihvatljiva za vlasnike kapitala (imovine). Postoji evidencija da je u razdoblju od oko 150 godina dugoročna kamatna stopa u vodećim financijskim centrima bila oko 5% te da je ona bila dovoljno niska da potakne investicije na takvu razinu koja nije osiguravala punu zaposlenost, ali koja nije bila na netolerantno niskoj razini.“

Analizirajući proteklih 150 godina, Keynes zapaža da su tzv. „wage unit“ bile u porastu, ali i da je efikasnost (produktivnost) rada također rasla. Zahvaljujući tome, bila je osigurana i relativna stabilnost cijena. Keynes napominje da će „danas i vjerojatno ubuduće marginalna efikasnost kapitala biti iz više razloga mnogo niža od one u XIX. stoljeću. Akutnost naših problema dolazi od toga što je prosječna kamata, koja bi omogućila razumnu razinu zaposlenosti, nepovoljna za vlasnike imovine, tako da ne može biti proizvedena manipuliranjem monetarnom masom. Najstabilniji i najteže promjenjivi element u našoj suvremenoj ekonomiji bio je dosad i bit će ubuduće minimalna kamata koja je prihvatljiva za vlasnike imovine. Dugoročni odnos između nacionalnog dohotka i količine novca ovisit će o preferenciji likvidnosti. Dugoročna stabilnost ili nestabilnost cijena ovisit će o dinamici porasta ‘wage unit’ ili, preciznije ‘cost unit’ u usporedbi s porastom efikasnosti i produktivnosti sustava.“ (Keynes, 1936.). Ovim poduzim citatom htjeli smo skrenuti pozornost na jedan od najvažnijih, ali u isto vrijeme i najnejasnijih elemenata čitavog Keynesova sustava: „wage unit“ ili jedinica nadnice. Mislimo da se kompleksnost ekonomije potražnje i njezina efikasnost temelji na pravilnom razumijevanju ove kategorije. Isto tako čini se da ona predstavlja bazu na kojoj neoklasična ekonomija temelji svoju dinamiku privredne aktivnosti, ali i na kojoj Keynes gradi svoju kulu koja onda stoji na stupovima marginalne efikasnosti kapitala, kamate i sklonosti potrošnji. Stupovi su svakako prije toga morali doći na temelje koje čini „wage unit“. Zbog toga Keynes još na početku svoje „Opće teorije zaposlenosti, kamate i novca“ želi definirati osnovne kategorije, osnovne obračunske jedinice. Baveći se problemom zaposlenosti, Keynes predlaže da se uvedu dvije fundamentalne obračunske jedinice: kvantiteta „money value“ (novčana jedinica) i kvantiteta zaposlenosti (Keynes, 1936, str. 41.). Nastavljajući u tom pravcu on složen rad svodi na jednostavan rad, čime bez sumnje pojednostavljuje daljnju analizu. Jedinica jednostavnog rada osnovna je obračunska jedinica, složen rad je multiplicirani jednostavni rad (Keynes, 1936,

str. 41.). Jedinicu kojom mjeri kvantitetu (obujam) zaposlenosti naziva jedinicom rada (labour unit). Novčani izraz jedinice rada Keynes naziva wage unit—jedinica nadnice. Suglasno tome, ako je E ukupni fond nadnica ili plaća, ako je W jedinica nadnice te ako je N kvaliteta zaposlenosti, tada je:

$$E = NW. \quad (23)$$

Pokušamo li Keynesove kategorije interpretirati na drugi način, onda možemo napraviti takve komparacije u kojima bi jedinica nadnice bila prikazana kao trošak rada. Ona bi predstavljala odnos između produktivnosti rada i nominalne nadnice. Svaki pokušaj povećavanja nominalne nadnice iznad produktivnosti rada, dakle svaki porast troškova rada djeluje inflatorno i u isto vrijeme destimulativno na daljnje angažiranje radne snage. Odnos između nominalne nadnice i produktivnosti rada, respektirajući pretpostavke o fiksnoj faktora proizvodnje, a posebno dati tehnički sastav kapitala, vodi ekonomiju k punoj zaposlenosti samo onda ako nadnice rastu u skladu, ili, što je još povoljnije, s aspekta zaposlenosti, ako zaostaju iza porasta produktivnosti rada.

Odnos između realne nadnice i marginalnog prinosa rada jedan je od temeljnih odnosa neoklasičnih ekonomista. Znamo da su prema njima proizvodnja i profit išli naprijed sve dotle dok je marginalni prihod veći od marginalnog troška, odnosno sve dotle dok je marginalni prihod veći od marginalnog troška radne snage, sve dok je marginalni prihod veći od realne nadnice. Potražnja za radnom snagom funkcija je odnosa marginalne produktivnosti rada i marginalnih troškova radne snage. U stanju ravnoteže nacionalne privrede, na razini pune zaposlenosti, realne nadnice su jednake marginalnom prinosu rada dok je štednja jednaka investicijama. U slučaju kada su marginalni troškovi radne snage (nadcice) veći od marginalnog prinosa rada, proizvodnja, tj. investicije jenjavaju, ponuda radne snage veća je od potražnje za radnom snagom, pa se javlja nezaposlenost. Ravnoteža između ponude i potražnje radne snage uspostavlja se prilagođavanjem nadnica, tj. njihovim snižavanjem. Nominalne nadnice snižavaju se prema odnosu ponude i potražnje. Keynesov strah od deflacije baš tu i počinje. Keynes se bojao Gibsonova paradoksa, ali ne u smislu inflacije, nego u smislu deflacije. Početna deflacija izazvana padom nadnica mogla bi pojačati deflatorsna očekivanja. Ona bi vodila daljnjem padu cijena i sve većoj ponudi radne snage u odnosu na potražnju. Kriza, odnosno slom postaju neizbježni. U knjizi „Treatise of Money“ Keynes je pisao: „Tržišna kamata opada, ali ne dovoljno brzo da dostigne prirodnu kamatu, tako da se javlja tendencija destimulacije profita koja vodi k deflaciji dohotka i padu cijena. Ako se to dogodi, naš sadašnji sustav kapitalističkog individualizma bit će zamijenjen dalekosežnim socijalizmom“ (Hadjimichalakis, 1982, str. 153.).

U krizi se javlja izuzetna težnja k likvidnosti, k držanju gotovine. Tu pojavu Keynes naziva zamkom likvidnosti – „liquidity trap“. Ekonomija je zakočena. Nastaje masovna nezaposlenost. Takozvani Pigou efekt ne može zaustaviti slom. Pad cijena nije dovoljan poticaj za porast potrošnje. Isto tako kao što inflatorna

očekivanja potiču potrošnju, deflatorsna očekivanja mogu destimulirati potrošnju u očekivanju novih nižih cijena.

Zbog ovoga, kao i zbog straha pred socijalizmom, Keynes želi zaustaviti pad nadnica. Zapravo, on formira tezu o fiksnim nominalnim, ali zato fleksibilnim realnim nadnicama. U uvjetima fiksnih nominalnih nadnica inflacija može učiniti isto ono što deflacija s padom nominalnih nadnica.

Mislimo da u deflacioniranju realnih nadnica putem inflacije leži bit cjelokupnog Keynesova učenja.

Kao što smo već spomenuli, stupovi Keynesova sustava su potrošnja, marginalna efikasnost kapitala i kamatna stopa. Porastom monetarne ponude, odnosno variranjem odnosa između monetarne ponude i monetarne potražnje, Keynes utječe na potrošnju, na marginalnu efikasnost kapitala i to kako na njihov brojnik (prihode) tako i na nazivnik (troškove) te na kamatnu stopu. Sve niža marginalna efikasnost kapitala (MEC) zahtijeva sve nižu kamatnu stopu da bi proces portfelj (portfolio) selekcije zadržao vlasnike imovine u sferi investicijske aktivnosti.

Na početku „Opće teorije zaposlenosti“ Keynes nas uvodi, mada kasnije nije nigdje eksplicitan, u odnos i značenje razlike između nominalnih i realnih nadnica. „Svakodnevno iskustvo nam govori, bez sumnje, da je normalna situacija da radnici ugovaraju nominalnu nadnicu („money value“). Dok je praksa da radnici odbijaju smanjivanje nominalne nadnice, njihova praksa nije da smanje ponudu radne snage u slučaju porasta „wage goods“, tj. smanjivanja realne nadnice. Podsjetimo se da termin wage goods kao i termin marginalni proizvod u wage goods industriji ili produktivnost rada u wage goods industriji ne samo da podsjeća nego je gotovo istovjetan s Marxovom napomenom da nadnice ovise o cijenama, odnosno o produktivnosti rada u proizvodnji sredstava za potrošnju. Prema tome, ako poraste produktivnost rada u proizvodnji sredstava za potrošnju, tada će uz istu nominalnu nadnicu porasti realne nadnice. Međutim, Keynes navodi da su uz datu organizaciju, opremu i tehniku realne nadnice i razina proizvodnje (pa prema tome i zaposlenost) istosmjerni, zbog čega porast zaposlenosti može ići samo na račun pada realnih nadnica. Prema tome, ako se zaposlenost uvećava, tada na kratak rok nagrada po jedinici rada izražena u wage goods (realna nadnica) mora opadati da bi rastao profit. To je jednostavno spoznaja da industrija normalno funkcionira uz padajuće prinose, tako da marginalna produktivnost rada u industriji sredstava za potrošnju nužno opada kako raste zaposlenost... Zbog toga svaki pokušaj da se poveća zaposlenost mora u isto vrijeme voditi opadanju marginalne produktivnosti, a prema tome i udio nadnica u odnosu na proizvodnju.“ (Keynes, 1936., str. 18.)

Govoreći o suštini „Opće teorije...“ Keynes ističe da „razina zaposlenosti u stanju privredne ravnoteže ovisi o: 1. funkciji ponude, 2. sklonosti potrošnji i 3. razini investicija. Svakoj razini zaposlenosti odgovara određena marginalna produktivnost rada u ‘wage goods’ industriji, a ona određuje realnu nadnicu. Zaposlenost ne može prijeći razinu pri kojoj se reducira realna nadnica na jedna-

kost s marginalnim troškovima rada. To znači da nisu samo promjene agregatne potražnje kompatibilne s našom privremenom pretpostavkom da su nominalne nadnice („money value“) konstantne. Za puno razumijevanje naše teorije bitno je da se odvojimo od te pretpostavke.“ (Keynes, 1936., str. 29.)

Dakle, i kod Keynesa su nadnice fleksibilne. Nominalne nadnice mogu i rasti, ali realne nadnice moraju zaostajati za porastom produktivnosti rada. Umjesto pada nadnica i straha od deflacije Keynes je problem riješio snižavanjem realnih nadnica putem inflacije.

„Jedna od osnovnih karakteristika kapitalističkog načina proizvodnje jest da on oscilira, izbjegavajući ekstremne fluktuacije zaposlenosti i cijena, oko jedne srednje pozicije (razine) koja je znatno ispod pune zaposlenosti, ali je i znatno iznad minimalne zaposlenosti.“ (Keynes, 1936., str. 254.)

Prema Keynesu, to je svijet onakav kakav jest. To nisu pravila igre koja se ne mogu mijenjati.

Ako je to tako, onda je ravnoteža koju spominju neoklasičari samo specijalan slučaj, odnosno puna zaposlenost je samo specijalan slučaj. Puna zaposlenost je izuzetak, a ne pravilo.

Keynes je preda se postavio cilj da pronađe one parametre sustava kojima se može upravljati kako bi se privreda uspješno vodila k punoj zaposlenosti, dakle takvom privrednom stanju koje je daleko od kriza, sloma pa i socijalne revolucije.

Zbog toga možemo već sada reći da je Keynesova ekonomija - ekonomija potražnje, antideflatorna, antikrizna ekonomska politika. Podsjećajući u svojim razmišljanjima počesto na Marxa, nije čudno da je Keynes došao do spoznaje o potrebi zamjene profiterskog načina proizvodnje elementima društvene solidarnosti i etike.

„U razvijenim, bogatim društvima nije samo marginalna efikasnost kapitala niža, nego su uslijed velike akumulacije prilike za investiranje manje povoljne, osim ako kamatna stopa ne padne dovoljno nisko. Osnovni pokretač proizvodnje je profit. Poduzetnik nastoji maksimizirati profit kada odlučuje o razini zaposlenosti. Zbog toga, uz datu razinu tehnologije, resursa i troškova proizvodnje po jedinici zaposlenosti, razina zaposlenosti i u pojedinoj firmi i u industriji u cjelini ovisi o prihodu koji poduzetnik očekuje od date proizvodnje“ (Keynes, 1936, str. 24). Na razini pune zaposlenosti kada su investicije jednake štednji, kada je monetarna ponuda jednaka monetarnoj potražnji, a marginalni prihod jednak marginalnim troškovima, postoji ravnoteža između ponude i potražnje robe i kapitala. Nastavi li se proizvodnja nakon te točke, poduzetnik će neizbježno gubiti. Zbog toga će se zalihe kapitala i razina zaposlenosti morati smanjiti toliko koliko je potrebno da društvo dovoljno osiromaši da ukupna štednja postane ravna nuli, da se pojavi jaka oskudica kapitala. Obilje kapitala i obilje robe destimuliraju proizvodnju. Hiperprodukcija robe i profit ne idu ruku pod ruku. Na dugi rok kapital ne smije biti obilan ako se želi da marginalna efikasnost kapitala bude barem tolika kolika je kamatna stopa. Društvo s obiljem kapitala čija je marginal-

na efikasnost jednaka nuli suočilo bi se s negativnom marginalnom efikasnošću kapitala sa svakom dodatnom investicijom.“ (Keynes, 1936., str. 217.)

Marginalna efikasnost kapitala ovisi o više faktora. Među njima i o kretanju cijena. I ma koliko se tvrdilo da je Keynesova ekonomija ekonomija bez inflacije ili antiinflatorna ekonomija, to ne znači da je ona bez rasta cijena. Jesu li cijene u Keynesovoj ekonomiji stabilne ili nisu, jedno je od pitanja koja su izazvala dosta kontroverzi među interpretatorima Keynesove ideje. Mislimo da je za sada dovoljno podsjetiti na jednu od determinanti cijena. Ona, opet, kao da podsjeća na neke od Marxovih pogleda o cijenama. Naime, Keynes napominje da je, mada se govori o produktivnosti kapitala, mnogo korektnije govoriti da kapital odbacuje prihod tijekom svojega vijeka. Jedini razlog zbog kojega jedan oblik imovine (kapital) odbacuje prihod koji je veći od njegove cijene koštanja jest u tome što je on oskudan. Ako kapital postane manje oskudan, prihod će se smanjiti a da kapital ne postane manje produktivan. „Ja podržavam klasičnu doktrinu da je sve što je proizvedeno, proizvedeno radom uz pomoć tehnike i prirodnih resursa čija cijena ovisi o oskudici ili obilju te rezultatu minulog rada koji je opredmećen u imovini koja također ima svoju cijenu u skladu s obiljem i oskudicom. Bolje je uzeti rad, uključujući i osobne usluge poduzetnika i njihovih asistenata, kao jedini faktor proizvodnje koji funkcionira pod datim okolnostima tehnike, prirodnih izvora, opremljenosti kapitalom i efektivne potražnje“ (Keynes, 1936., str. 213). Ovo dakle, objašnjava zašto smo mogli uzeti jedinicu rada „unit labour“ kao jedinu fizičku jedinicu koju trebamo u našem ekonomskom sustavu pored novca i vremena.“ (Keynes, 1936., str. 214.)

Kada je marginalna efikasnost kapitala jednaka nuli ($MEC = 0$), tada je profit jednak nuli ($profit = 0$) i privreda se dalje može kretati samo u dvama pravcima: u pravcu stagflacije ili u pravcu deflacije. Marx i Keynes spoznali su kako i zašto privreda dolazi u fazu sloma. Međutim, Marx je zaključio da je faza sloma neizbježna u okvirima kapitalističkog načina proizvodnje. Keynes je izabrao stagflaciju kao bolje rješenje, zapravo on se opredijelio za takvu transformaciju društvenih odnosa koji bi mogli podržavati stagflaciju u okvirima kapitalizma. Ekonomska politika u fazi stagnacije izvodi se kontraproduktivnom „medicinom“ kao što je poticanje potrošnje, politika nižih kamatnih stopa i podizanje marginalne efikasnosti kapitala. Pođimo redom.

II. 3. ULOGA POTROŠNJE

Ako je profit pokretač proizvodnje, marginalna efikasnost kapitala je njezin motor, a potrošnja, odnosno efektivna potražnja je jedna od polaznih pretpostavki funkcioniranja ekonomije potražnje. „Efektivna potražnja je jednostavno agregatni dohodak (prihod) koji poduzetnik očekuje uključujući dohodak koji će on prenijeti na ostale faktore proizvodnje. Funkcija agregatne potražnje dovodi u vezu razne moguće razine zaposlenosti s prihodima koje data razina zaposlenosti odbacuje. Efektivna potražnja je pozicija na funkciji agregatne potražnje koja postaje efektivna zato što zajedno s ponudom korespondira onoj razini zaposlenosti koja maksimizira poduzetnikova očekivanja profita.“ (Keynes, 1936., str. 55)

Razina zaposlenosti određena je pozicijom u kojoj se sijeku agregatna ponuda i agregatna potražnja. Funkcija agregatne potražnje stavlja u odnos datu razinu zaposlenosti s prihodima te razine zaposlenosti. Prihodi se sastoje od dviju komponenata: potrošnje (C), tj. izdataka za potrošnju uz datu razinu zaposlenosti i izdataka za investicije (I) uz datu razinu zaposlenosti. Dakle:

$$Y = C + I. \quad (24)$$

Koji dio dohotka Y ide na C, a koliki dio ide na I, ovisi o više faktora. Između ostalih o: 1. visini dohotka, 2. o sklonosti potrošnji, 3. o marginalnoj efikasnosti kapitala i 4. o kamatnoj stopi. Dio dohotka Y koji će društvo odvojiti za potrošnju C ovisi: 1. o visini dohotka, 2. o objektivnim i 3. o subjektivnim faktorima.

U osnovne objektivne faktore Keynes ubraja:

- promjene u jedinici nadnice - wage unit, s napomenom da je C više funkcija realnog nego nominalnog dohotka. Kao prva aproksimacija može se uzeti da će porastom jedinice nadnice izdatci na C porasti, uz datu razinu zaposlenosti, u istoj proporciji (Keynes, 1936., str. 92)

- promjene u razlici između dohotka i neto dohotka

- iznenadno uvećanje imovine

- promjene u diskontnoj stopi, tj. promjene u relativnim cijenama robe danas i cijena robe sutra

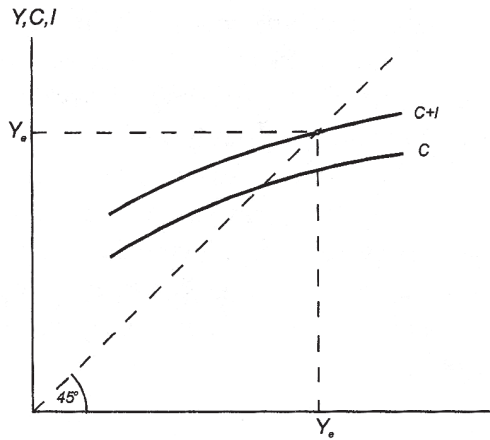
- promjene u fiskalnoj politici. Što se fiskalna politika više koristi kao metoda redistribucije dohotka, sve više će rasti sklonost potrošnji (Keynes, 1936., str. 95.)

- promjene u očekivanjima sadašnje i buduće razine dohotka.

Završavajući analizu objektivnih faktora koji određuju sklonost potrošnji, Keynes napominje da u cjelini moramo računati s prilično stabilnom funkcijom ako smo prije toga eliminirali promjene u jedinici nadnice u odnosu na novac (Keynes, 1936., str. 95.)

Kada govori o subjektivnim faktorima koji utječu na sklonost potrošnji, Keynes razmatra osam motiva koji djeluju destimulativno na potrošnju: oprez, predviđanje, kalkulaciju, poboljšavanje, nezavisnost, poduzetnost, ponos, pohlepu. Subjektivni faktori variraju u skladu s promjenama institucionalnih i organizacijskih elemenata sustava određenog društva. Te se promjene dešavaju na dugi rok. Zbog toga se faktori subjektivne prirode koji utječu na sklonost potrošnji mogu uzeti kao konstante.

Kako je sklonost potrošnji stabilna funkcija, veličina agregatne potrošnje uglavnom ovisi o agregatnom dohotku. Međutim, jedan od fundamentalnih psiholoških zakona prema Keynesu jest da čovjek porastom dohotka uvećava potrošnju, ali ne toliko koliko raste dohodak. Prema tome, sve viša razina dohotka formirat će jaz između porasta dohotka i porasta potrošnje. Što je dohodak veći, raskorak između dohotka i potrošnje ostaje veći. To znači da porastom dohotka raste štednja. Štednja je destimulator investicija.

Slika 27

Na slici 27 dohodak i output naznačeni su na apscisi i ordinati. Linija od 45° povezuje sve točke u kojima su ove veličine jednake. Vertikalna distanca između krivulje potrošnje C i linije 45° predstavlja štednju. Porastom dohotka raste potrošnja, ali sporije od porasta dohotka. Kada se na krivulju C doda krivulja investicija I , dobiva se ukupna potražnja $C + I$ koja predstavlja potražnju uz datu razinu zaposlenosti. Presjek linije 45° s krivuljom $C + I$ određuje ravnotežnu razinu dohotka.

Cilj Keynesove ekonomije potražnje nije bilo koja razina ravnoteže, nego ona razina privredne ravnoteže pri kojoj postoji puna zaposlenost. Budući da porastom dohotka dolazi do relativno sporijeg porasta potrošnje, onda teret postizanja cilja pune zaposlenosti mora preuzeti druga komponenta efektivne potražnje, a to je investicijska potrošnja.

II. 4. INVESTICIJE

Poduzetnik investira da bi ostvario profit. Marginalna efikasnost kapitala kriterij je kojim se on rukovodi prilikom odlučivanja o investiranju. Što je marginalna efikasnost kapitala veća, to investicije odbacuju veći profit. „Marginalna efikasnost kapitala je stopa diskonta koja izjednačava sadašnju vrijednost budućih prihoda projekta s troškovima projekta“ (Keynes, 1936., str. 125). Odnos između očekivanog prihoda na uloženi kapital i troškova zamjene takvog kapitala („replacement cost“), odnosno relacije između očekivanog prihoda marginalne jedinice takvog kapitala i troškova proizvodnje takve jedinice predstavlja marginalnu efikasnost kapitala (Keynes, 1936., str. 125.).

Marginalna efikasnost kapitala predstavlja odnos između očekivanih prihoda i troškova proizvodnje. Marginalna efikasnost kapitala onakva kako ju je definirao Keynes gotovo je ista s tzv. koeficijentom Q koji koristi Tobin. U Tobinovom koeficijentu Q nazivnik predstavlja troškove zamjene („replacement cost“). To je tekuća cijena po kojoj se na tržištu može podići nova tvornica, tj. realizirati nova investicija. Brojnik predstavlja tržišnu vrijednost investicije ili mogući profit od prodaje investicije. Naprimjer, „porast tržišne vrijednosti zgrade u odnosu na tekuće troškove izgradnje potiče izgradnju. Poticaj za proizvodnju dat je time što je tržišna cijena veća od troškova proizvodnje takve zgrade.“ (Tobin, 1982.)

Porast ponude date robe ili date industrije izaziva opadanje marginalnog prihoda. Na jednoj strani zbog toga što porast ponude formira klimu obilja robe, tj. klimu hiperprodukcije, te na drugoj strani zato što daljnja proizvodnja utječe na porast cijena faktora proizvodnje.

Svaka investicija ima svoju marginalnu efikasnost kapitala. Ona ovisi o odnosu prihoda i troškova. Jednu od bitnih komponenata troškova predstavlja i kamatna stopa (i). Zbog toga se marginalna efikasnost investicijskog projekta može definirati i kao kamata koja diskontira sadašnju vrijednost projekta na nulu. Tako se (m) definira kao (Branson-Litvack, 1981):

$$0 = -CT + R_1 + \frac{R_2}{1+m} + \frac{R_3}{(1+m)^2} + \dots + \frac{R_n}{(1+m)^n} \quad (25)$$

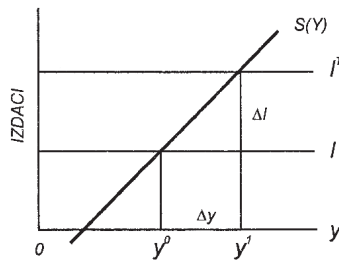
Investicijski projekti mogu se rangirati po vrijednosti koeficijenta (m). Isto tako projekti se mogu rangirati i kriterijem sadašnje vrijednosti projekta. Kriterij sadašnje vrijednosti uveo je u ekonomsku analizu Fisher. On upotrebljava termin: stopa prinosa u odnosu na troškove. Ona predstavlja stopu po kojoj se računajući sadašnju vrijednost svih troškova i prihoda izjednačavaju troškovi i prihodi. Fisher ističe da će investiranje ovisiti o odnosu između sadašnje vrijednosti

neto budućih prihoda i kamatne stope. Poticaj za investiranje postoji sve dotle dok je sadašnja vrijednost projekta veća od kamate.

Keynesova marginalna efikasnost kapitala, Fisherova stopa prinosa te Tobinov koeficijent Q imaju istu ulogu pri odlučivanju o izboru investicija.

Investicijski projekt isplati se sve dotle dok je marginalna efikasnost kapitala veća od kamatne stope, sve dotle dok je interna stopa rentabiliteta (m) ili diskontna stopa veća od kamate.

Na ovome mjestu treba uvesti u razmatranje i nominalnu i realnu kamatu. Posebno zbog toga što s porastom monetarne mase treba očekivati porast proizvodnje, ali i porast cijena. Porast cijena djeluje povoljno na prihode. Porast cijena stimulira ulaganja. Porastom investicija rastu proizvodnja i zaposlenost.

Slika 28

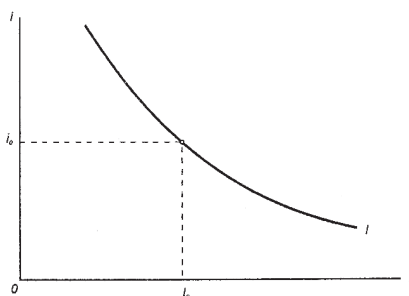
Na sl. 28 vidimo da porast investicija s I na I' uvećava dohodak s Y na Y_1 .

Porast monetarne ponude utječe na snižavanje kamatne stope. Ako je kamatna stopa niža, onda i marginalna efikasnost kapitala može biti niža.

Opadanje marginalne efikasnosti kapitala leži u suštini kapitalističkog načina proizvodnje. Snižavanjem kamatne stope stvara se prostor za nove investicije i uz pad marginalne efikasnosti kapitala sve dotle dok je marginalna efikasnost kapitala veća od kamatne stope. U skladu s tim postaje jasnije da inflacija stimulira investicije i zaposlenost. Stimulativni efekt očekivanih viših cijena ne pojavljuje se zbog toga što raste kamatna stopa (to bi bio paradoksalan način podržavanja proizvodnje), nego zato što se relativno uvećava marginalna efikasnost datog kapitala. Ako bi kamatna stopa rasla usporedo s marginalnom efikasnošću kapitala, tada očekivani porast cijena ne bi bio stimulativan. (Keynes, 1936., str. 142. – 143.)

Keynes je poznao kategorije nominalne i realne kamate. On se opredijelio za očuvanje dispariteta između nominalne i realne kamate. U protivnom njegov mehanizam ne bi mogao funkcionirati.

Keynes je protiv visoke kamate u vrijeme buma. To je bio njegov atak na neoklasične ekonomiste, a danas atak kejnzijanaca na monetariste. Monetaristi se drže pravila efekta likvidnosti i efekta cijena uvjereni da Gibsonov paradoks važi na dugi rok.

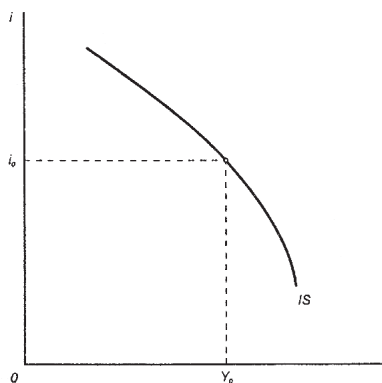
Slika 29

Na slici 29 vidi se odnos između kamate i investicija. Niža kamata potiče investicije. Preko efekata na investicije ona potiče proizvodnju i zaposlenost. Znači da postoji vrlo bliska veza između kamatne stope i zaposlenosti. Pad kamatne stope potiče zaposlenost. Porast kamatne stope obeshrabruje zaposlenost.

Slika 30 predstavlja tzv. realni sektor privrede. To je tržište robe. Krivulja $I - S$ ima negativan nagib budući da je niža i potiče I . Štednja S mora biti veća. Zbog toga i i Y mora biti veće.

Kamatna stopa je determinanta investicija. Ona postaje ključna determinanta zaposlenosti u uvjetima kada marginalna efikasnost kapitala opada i kada porast potrošnje zaostaje za porastom dohotka.

Suprotno neoklasičarima, Keynes zastupa stav da kamata nije realni nego monetarni fenomen.

Slika 30

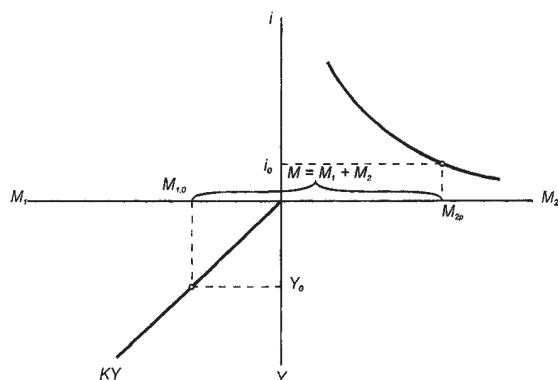
II. 5. KAMATNA STOPA

Prema neoklasičarima, kamata odražava odnose između štednje i investicija, tj. ponude i potražnje kapitala. Prema Keynesu, štednja i investicije determinirane su sustavom. One nisu determinante sustava. Štednja i investicije posljedica su djelovanja determinanti sustava, kao što su: sklonost potrošnji, marginalna efikasnost kapitala i kamata. Kamata je monetarni fenomen. Ona se formira na tržištu novca. Visina kamatne stope ovisi o odnosu između ponude i potražnje novca. Potražnju novca Keynes analizira pod terminom preferencija likvidnosti. Pri tome kamata je nagrada za odricanje od likvidnosti za određeno vremensko razdoblje. Ona nije cijena koja dovodi do ravnoteže ponudu i potražnju resursa za investicije. To je cijena koja usklađuje ponudu i potražnju novca. Ako je kamata niža, potražnja za gotovinom će biti veća od ponude. Ako kamata raste, pojavit će se višak gotovine (Keynes, 1936., str. 167.). Količinu novca u prometu, zajedno s preferencijom likvidnosti, određuje razina kamatne stope. Ako je (M^s) monetarna ponuda, (LP) – funkcija preferencije likvidnosti, a (i) kamata, tada imamo da je

$$M^s = LP(i). \quad (26)$$

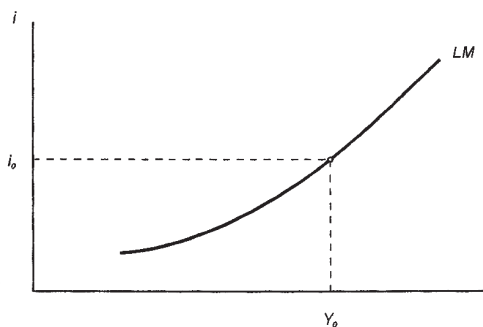
U razmatranju problematike preferencije likvidnosti Keynes promatra dvije funkcije novca. Jedna funkcija novca je funkcija novca kao prometnog sredstva. Ona formira tzv. transakcijsku potražnju za novcem. Druga funkcija novca je funkcija novca kao blaga. Potražnja za novcem u funkciji blaga javlja se zbog neizvjesnosti o visini buduće kamatne stope. Pojedinaac koji vjeruje da će buduća kamata biti iznad tržišne kamate, ima razloga držati gotovinu (Keynes, 1936., str. 170.). Umjesto da investira danas, on može investirati sutra kada cijena vrijednosnih papira bude niža. Kada cijena vrijednosnih papira bude niža, tada je prihod na iste papire viši.

Funkcija preferencije likvidnosti sastoji se od dvaju segmenata: 1. transakcijske potražnje za novcem uz koju ruku pod ruku ide potražnja za novcem u funkciji rezervi za slučaj rizika i 2. špekulativne potražnje za novcem.

Slika 31

Na slici 31 predstavljen je odnos između monetarne ponude i monetarne potražnje. U desnom gornjem kvadrantu prikazana je špekulativna potražnja za novcem kao funkcija kamatne stope. Kvadrant II predstavlja transakcijsku potražnju za novcem kao funkciju dohotka. Monetarna ponuda prikazana je relacijom $M_1 - M_2$.

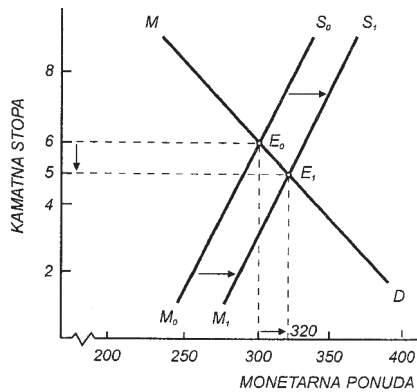

Slika 32

Na slici 32 prikazana je krivulja LM. Nagib krivulje LM odražava činjenicu da uz višu razinu dohotka raste transakcijska potražnja za novcem. Tada manje novca ostaje za špekulativne svrhe. Da bi se utjecalo na špekulante da drže manje nezaposlenog novca, kamata mora porasti (Johnson, 1962.). S definicijom i determinacijom kamatne stope Keynes je zaokružio svoj model. U njemu uz date faktore proizvodnje, monetarnu (potražnju) marginalnu efikasnost kapitala i sklonost potrošnji, s porastom monetarne ponude M^s dolazi do snižavanja kamate (i). Niža kamata potiče investicije baš zbog toga što se formira povoljniji odnos između marginalne efikasnosti kapitala i kamatne stope. Snižavanjem kamatne stope stopa diskontiranja budućih prihoda smanjuje se. Veći broj investicijskih projekata postaje unosan. Porast investicija utječe na porast efektivne potražnje, a posebno investicijske potražnje. Potražnja stimulira proizvodnju i zaposlenost.

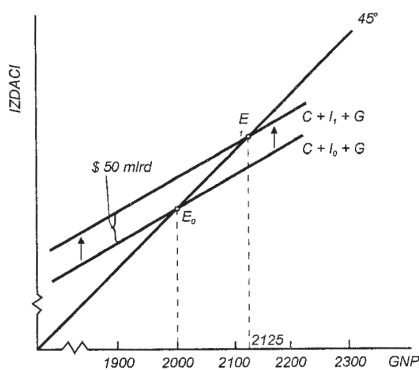

Na putu privrede od nepune zaposlenosti k punoj zaposlenosti efekti porasta monetarne mase i pada kamatne stope pokazuju se prije svega u porastu proizvodnje. Međutim, efekti su vidljivi i u porastu cijena. Utjecaj porasta monetarne ponude na kamatu i zaposlenost može se prikazati ovako:

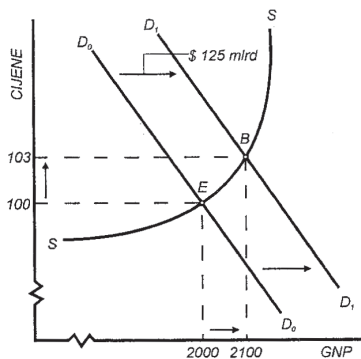

Slika 33

Na slici 33 prikazan je utjecaj porasta monetarne mase na kamatnu stopu. Uz datu početnu razinu GNP i cijenu (p) monetarna potražnja je prikazana krivuljom MD. Monetarna ponuda je prikazana krivuljom M_0S_0 . Porast M^s pomiče krivulju M^s udesno od M_0S_0 na M_1S_1 . Monetarna ponuda je porasla od 300 mlrd. dolara na 320 mlrd. dolara. Kamatna stopa se snizila sa 6% na 5%. Kamata je elastična na promjene monetarne ponude. Veza 2) prenosi pad kamate na porast investicija za 50 mlrd. dolara. Veza 3) sugerira da porast investicija za 50 mlrd. dolara pomiče krivulju $C + I + G$ na $C + I_1 + G$ (slika 34). Veza 4) predstavlja multiplikator investicija. Multiplikator investicija je recipročna vrijednost granične sklonosti štednji. On pokazuje za koliko jedinica će se uvećati dohodak (Y) ako se investicije uvećaju za jednu jedinicu. U našem primjeru multiplikator je 2,5. Multiplicirajući 50 mlrd. dolara s 2,5, dobiva se efekt porasta dohotka od 125 mlrd. dolara (slika 34).

Slika 34

Slika 35

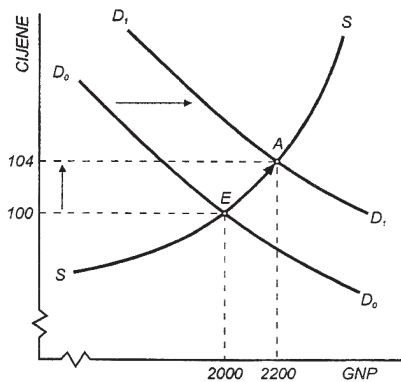
Na slici 35 ravnoteža između ponude i potražnje ostvarena je na visini 2000 GNP i na razini cijena od 100. Nova ravnoteža između ponude i potražnje uspostavljena je na razini GNP od 2100 mlrd dolara i uz razinu cijena 103 (Baumol-Blinder, 1979).

Keynesova ekonomija kreće se k punoj zaposlenosti. Zbog toga će se efekti porasta monetarne ponude i snižavanja kamatne stope pokazati dvojakom. Oni su vidljivi u porastu proizvodnje i dohotka. Potom se iskazuju u porastu cijena. Porast cijena je utoliko sporiji i utoliko manje primjetan ukoliko je privreda udaljenija od razine pune zaposlenosti. Efekti porasta monetarne ponude na porast proizvodnje i porast cijena mogu se prikazati primjerom kako slijedi: porast monetarne ponude za 20 mlrd. povećava agregatnu potražnju za 125 mlrd. dolara (pomak od $D_0 - D_0$ na $D_1 - D_1$). Nova točka ravnoteže između ponude i potražnje je točka B (pomak od E na B). GNP je veći za 100 mlrd dolara uz porast cijena za 3% (100—103). Ako usporedimo sliku 34 sa slikom 35, možemo vidjeti da GNP

nije veći za 125 mlrd. dolara nego za samo 100 mlrd. dolara. Porast cijena destimulirao je potražnju i u odgovarajućem omjeru je umanjio poticaj proizvodnji.

Kada privreda dođe na razinu pune zaposlenosti, daljnji porast monetarne mase, odnosno svaki novi pokušaj stimuliranja investicija, uključujući i fiskalnu politiku, ima isključivo inflatorne efekte. Efekt na porast zaposlenosti svakako je minoran, zapravo ne postoji. Prema monetaristima, mogli bi se očekivati negativni efekti inflacije. Ni Keynes nije zaboravio napomenuti nekoliko puta čisto inflatorne efekte poticanja investicija na razini pune zaposlenosti. (Keynes, 1936., str. 118.)

Sličan efekt imat će poticanje investicija fiskalnom politikom. Javni radovi naprimjer mogu zbog porasta monetarne potražnje (porast transakcijske potražnje za novcem zbog porasta cijena i dohotka) dovesti do porasta kamatne stope. Viša (i) će tada destimulirati privatne investicije i izazvati kontraefekte na ukupnu zaposlenost (Keynes, 1936., str. 119.). Radi se o već spomenutom „crowding out“ efektu. Možemo reći da se ovaj efekt pokazuje tim više što je privreda bliža razini pune zaposlenosti. Prije te razine može se govoriti o tome da će „crowding in“ efekti biti veći. „Crowding in“ efekt opravdava kombiniranu primjenu monetarne i fiskalne politike u kejnzijanskoj ekonomskoj politici.

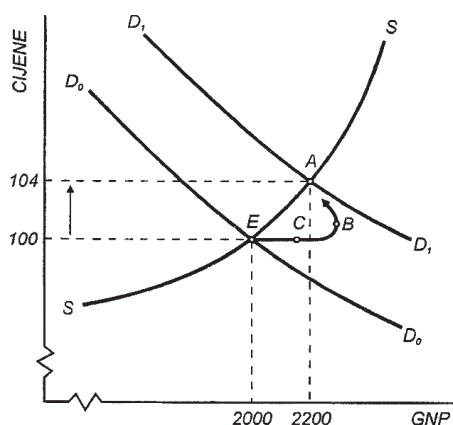
Slika 36

Slika 36 pokazuje put privrede k stagflaciji. Keynesova ekonomska politika usmjerena je na snižavanje kamatnih stopa. Što je kamatna stopa niža, to je i diskontna stopa niža. Što je diskontna stopa niža, veći broj investicijskih projekata postaje rentabilan. Što je veći broj investicijskih projekata rentabilan, veća je proizvodnja. Porastom proizvodnje povećava se zaposlenost. Tako investicije nose teret porasta zaposlenosti zbog toga što sklonost pojedinaca potrošnji relativno opada s porastom dohotka. Međutim, stimulacija investicija porastom monetarne ponude može dovesti privredu u stanje stagflacije, odnosno trajne inflacije, kako je to pisao Keynes. Na slici 37 porast cijena od 100 do 104 ilustrira proces inflacije potražnje. Visina inflacije velikim dijelom ovisi o nagibu krivulje ponude. Na slici 37 vidimo vremensku dimenziju procesa. Na početku proizvod-

nja raste izrazito, dok cijene rastu sporije – gotovo miruju. Ekonomija se kreće od točke E do točke C. Kako potražnja prelazi ponudu na više tržišta (naprimjer tržišta sirovine i radne snage), cijene počinju rasti i privreda ide od točke C k točki B. Inflacija već negativno utječe na ukupnu potražnju. Proizvodnja zbog toga počinje opadati s točke B na točku A. Položaj privrede od točke B k A predstavlja stagflaciju, tj. porast cijena uz pad proizvodnje.

Nevolje Keynesove ekonomije ovdje počinju. Inflacija u uvjetima kapitalističkog načina proizvodnje, dakle profilerske ekonomije, destimulira investicije zbog toga što:

1. porastom cijena opada potražnja
2. troškovi proizvodnje su porasli pa se snizila marginalna efikasnost kapitala
3. načelo na jednak kapital jednak profit i dalje važi.

Slika 37

Težeći zaštiti svojega kapitala, vlasnici kapitala bježe iz investicija u druge oblike imovine (nekretnine, zlato i sl.), čime dalje stimuliraju potražnju, ali ne i proizvodnju. Porast cijena bez porasta proizvodnje izaziva u javnosti nesigurnost. Sklonost k akumulaciji gotovine raste. Ona može dovesti do potpune preferencije gotovine. U tom slučaju bilo kakav porast monetarne mase više ne može izazvati pad kamatne stope. Cjelokupni porast iskazuje se u kumuliranju gotovine u rukama pojedinaca. To je vrijeme kada cijene vrijednosnih papira (dionica) padaju. Vlasnici tih papira prodaju ih zbog toga što:

1. investicije više nisu unosne
2. svaka nova investicija nosi gubitak
3. gotovina postaje preferencija pojedinca.

Nastaje „liquidity trap“. Keynes je poznavao „liquidity trap“, ali više kao teoretsku mogućnost (Keynes, 1936., str. 173.). Na drugoj strani, Friedman smatra

da je Keynesova teorija ekonomske politike prvenstveno i nastala radi toga da se prevlada „liquidity trap“ (Hadjimichalakis, 1982.). Da bi izbjegao „liquidity trap“, Keynes prihvaća i takve investicije, radove, koje nemaju profitonosni karakter. Bolje je takve investicije nego nikakve. Bolje je graditi piramide i slične spomenike nego povećavati kamatnu stopu. Visoka kamama stopa u fazi buma za Keynesa je bila ludost. „Visoka kamata bi onemogućila da bum dulje traje. Pravi lijek za trgovinski ciklus nije u napuštanju buma i držanju privrede u polukrizi (poluslo-mu) nego u izbjegavanju sloma i držanju privrede permanentno u fazi kvazibu-ma“ (Keynes, 1936., str. 322.). Ovo zbog toga što se prema Keynesu, kao i prema Marxu, ne radi o hiperprodukciji u smislu preobilja robe u odnosu na potrebe društva. Radi se o hiperprodukciji u smislu preobilja ponude i proizvodnje koja se više ne može odvijati uz realizaciju profita (Keynes, 1936., str. 323.). „Zbog toga porast kamatne stope kao lijek za prolongirano razdoblje abnormalno visokih novih investicija pripada onoj vrsti lijekova koja liječi bolest ubijajući pacijenta.“ (Keynes, 1936., str. 323.)

Stav monetarista je suprotan. Oni polaze od toga da uz nisku kamatu i infla-ciju nije moguće više unosno investirati. Radi stabilizacije privrede oni predlažu porast kamatne stope. Tko je u pravu?

Marx smatra da se faza prekomjerne proizvodnje mora završiti slomom i obezvrjeđenjem kapitala. Keynes također govori o problemu viška kapitala i padu marginalne efikasnosti kapitala. On želi stagflacijom (prolongiranim bumom) zadržati kapitalizam, ali takav kapitalizam u čijoj osnovi više nije profilerska ekonomija. Je li to moguće?!

II. 6. KRIZE

Strah od kriza i revolucije kod Keynesa je bio veoma izražen. Krize nastaju zbog nedovoljne potrošnje. Keynes je pristalica koncepta nedovoljne potrošnje kao uzročnika krize. Pri tome, kao što smo vidjeli, sklonost potrošnji je takva da potrošnja raste s porastom dohotka, ali sporije. Porastom dohotka (Y) raste i štednja. Zbog toga Keynes antikriznu, anticikličku terapiju prebacuje (oslanja) na drugi segment potrošnje – investicijsku potrošnju. Investicijska potrošnja mora kompenzirati nedovoljnu osobnu potrošnju (C). Investicijska potrošnja stimulira se mjerama monetarne politike i politikom kamatnih stopa.

I pored svega toga marginalna efikasnost kapitala opada. Ona opada zbog obilja kapitala, tj. zbog obilne ponude robe, zbog porasta cijena koji destimulativno djeluje na potražnju i zbog porasta troškova proizvodnje. Koeficijent (Q) snižava se do razine 1, a marginalna efikasnost kapitala na nulu ($MEC = 0$). Marginalna efikasnost kapitala izjednačava se s kamatom. Kamatna stopa nikada ne može biti jednaka nuli. Kada bi kamatna stopa bila jednaka nuli, tada bi i diskontna stopa morala biti jednaka nuli. U tom slučaju očekivani prinos investicija bio bi ravan troškovima investicija.

Keynes ističe da je opadanje marginalne efikasnosti kapitala, a time i investicija, osnovni problem koji dovodi do kriza, odnosno trgovinskih ciklusa. Pod cikličkim kretanjima privrede Keynes misli da „sustav ide fazom prosperiteta. Snage koje potiču sustav su u početku jake, a imaju i kumulativni efekt jedne na druge. One postupno gube snagu dok u jednom trenutku ne budu zamijenjene snagama koje djeluju u suprotnom pravcu“ (Keynes, 1936., str. 314). Poseban fenomen trgovinskog ciklusa su krize. Iz faze prosperiteta naglo se prelazi u fazu krize, dok se iz faze krize postupno prelazi u fazu uspona – ako je tržišni mehanizam uopće u stanju da izvuče privredu iz krize na automatski način.

Prema Keynesu, bitni uzročnik kriza nije porast kamatne stope, nego je nagli kolaps marginalne efikasnosti kapitala. „Kasne faze buma karakteriziraju optimistička očekivanja o budućim prihodima na kapitalna dobra, očekivani prihod je toliko jak da je dovoljan da kompenzira rastuće obilje kapitala, rastuće troškove proizvodnje i vjerojatni porast kamatne stope. Tržište kapitala, tj. tržište vrijednosnih papira, suočeno s činjenicom pada prihoda nakon tolikih optimističkih očekivanja naglo reagira. Preferencija k likvidnosti raste, a zbog toga i kamatna stopa. Pad marginalne efikasnosti kapitala i porast kamatne stope destimuliraju nove investicije. Na početku sloma postoji obilje suvišnog kapitala, kapitala čija je marginalna efikasnost čak negativna. Vremensko razdoblje koje mora proteći prije nego što se pojavi oskudica kapitala kroz njegovo obezvrjeđivanje, a koja bi podigla marginalnu efikasnost kapitala, jest stabilna funkcija prosječne trajnosti kapitala u datoj epohi i normalne stope rasta te epohe.“ (Keynes, 1936., str. 319.)

Kapital se rasprodaje. Zalihe robe rasprodaju se uz niske cijene. Pad marginalne efikasnosti kapitala ugrožava sklonost potrošnji. Vlasnici kapitala koji su poslovali s kreditima ostaju bez novca. Kriza se teško može ublažiti reduciranjem kamatne stope. Briga o investicijama ne može se više ostaviti u privatnim rukama (Keynes, 1936., str. 320.).

Prema Keynesu, do nedovoljne potrošnje dolazi ponajviše zbog opadanja marginalne efikasnosti kapitala. Marginalna efikasnost kapitala opada zbog hiperprodukcije koja formira nižu razinu ukupne potražnje i višu razinu ukupnih troškova proizvodnje. Kriza predstavlja proces obezvrjeđivanja kapitala. Proces obezvrjeđivanja kapitala stvara pretpostavke oskudice kapitala, pa prema tome i pretpostavke za porast njegove marginalne efikasnosti. Kriza se teško može korigirati automatski, posebno ne samoinicijativom privatnog sektora. Pri tome politika visokih kamatnih stopa može biti posebno destruktivna. Keynes ekonomskom politikom želi djelovati preventivno. Zbog toga se zalaže za ekspanzivnu monetarnu i fiskalnu politiku još prije nego izbije kriza. On želi fazu buma pretvoriti u trajni bum, u trajnu stagflaciju.

II. 7. OTVORENA EKONOMIJA

U otvorenoj ekonomiji interna i eksterna ravnoteža postoje onda kada je proizvodnja jednaka potrošnji, tj. kada je:

$$Y = A \quad (27)$$

te kada su investicije jednake štednji:

$$S = I \quad (28)$$

i kada je izvoz jednak uvozu:

$$X = M. \quad (29)$$

Ako $X - M$ predstavljaju platnu, odnosno trgovinsku bilancu, ona će biti uravnotežena u slučaju kada su u ravnoteži štednja i investicije, tj. kada je:

$$X - M = S - I. \quad (30)$$

U tom kontekstu deficit platne bilance označava da su investicije veće od štednje, odnosno da je apsorpcija veća od dohotka. Analizirajući Keynesovu misao, Hary Johnson dolazi do sljedećeg reda kauzalnosti: kamatna stopa je funkcija monetarne ponude i monetarne potražnje, razina investicija je funkcija kamatne stope i marginalne efikasnosti kapitala, razina dohotka i potrošnje su funkcije investiranja i sklonosti štednji. Prema tome, Keynesov sustav je međuo-visan sustav. Sve varijable utječu jedna na drugu. U povratnoj sprezi monetarna potražnja je funkcija dohotka, koji opet ovisi o sklonosti investiranju i štednji (Johnson, 1962.). Iz jedne jake međuzavisnosti sustava možemo dalje promatrati relacije relevantnih varijabli za ravnotežu sustava. Na jednoj strani možemo promatrati relaciju $S - I$ u funkciji kamatne stope, $I - S$ (analiza), a na drugoj strani relaciju $Y - i$ (dohodak – kamatna stopa) pri kojoj će monetarna potražnja biti jednaka monetarnoj ponudi $L - M$ (analiza).

Ravnoteža $I - S$ predstavlja ravnotežu realnog sektora ekonomije, dok ravnoteža $L - M$ predstavlja ravnotežu monetarnog sektora ekonomije. Iz navedenih relacija i ravnotežnih stanja Johnson dolazi, na načelima Walrasovog zakona, do sljedećeg zaključka: ako je tržište robe u ravnoteži, onda ravnoteža na jednom od preostala dva tržišta (tržištu novca i tržištu kapitala) podrazumijeva i ravnotežu na trećem tržištu (tržištu kapitala i tržištu novca).

Ako sada reinterpretiramo Keynesovu misao s pozicija suvremenih teorija platne bilance, možemo zaključiti da neravnoteža na tržištu novca može izazvati neravnotežu na tržištu robe pa i neravnotežu platne bilance. Prema apsorpcijskom pristupu teoriji platne bilance, deficit platne bilance rezultat je veće potrošnje od raspoloživih mogućnosti (dohotka). Apсорpcijski pristup platnoj bilanci izvodi se iz dobro poznatog sustava makroekonomskih jednadžbi:

$$Y = C + I + G + (X - M). \quad (31)$$

Agregiramo li različite oblike potrošnje C, I, G, i nominiramo li ih kao ukupnu apsorpciju A, dolazimo do nove jednadžbe za otvorenu privredu:

$$Y = A + (X - M). \quad (32)$$

Daljnijim sređivanjem jednadžbe dolazimo do toga da je:

$$(X - M) = Y - A. \quad (33)$$

Lijeva strana jednadžbe $(X - M)$ predstavlja platnu bilancu. Desna strana jednadžbe $(Y - A)$ predstavlja odnos između raspoložive domaće proizvodnje (dohotka) i potrošnje. Jednadžbu možemo napisati i na sljedeći način:

$$PB = Y - A. \quad (34)$$

Prema tome, ako se domaća apsorpcija kreće u okvirima domaće proizvodnje i raspoloživih mogućnosti, platna bilanca će biti uravnotežena. Deficit platne bilance pokazuje da zemlja troši više od vlastitih mogućnosti. Kada je apsorpcija manja od vlastite proizvodnje, zemlja ima suficit platne bilance koji može plasirati u inozemstvo. Nacionalna privreda tada izvozi kapital.

Na postavkama Keynesove ekonomske misli, a posebno na načelima multiplikatora investicija za zatvorenu ekonomiju, Machlup je 1942. godine formirao teoriju vanjskotrgovinskog multiplikatora. U sklopu te teorije došlo je do značajnog zanemarivanja monetarnih faktora uz istodobno apostrofiranje realnih faktora. U teoriji vanjskotrgovinskog multiplikatora Machlup je pošao od sljedećih pretpostavki:

- a) od pretpostavke o nepunoj zaposlenosti
- b) od pretpostavke o stabilnim cijenama
- c) od pretpostavke o stabilnim kamatnim stopama
- d) od pretpostavke o stabilnim deviznim tečajevima
- e) od pretpostavke o stabilnim nadnicama.

Teorija i mehanizam vanjskotrgovinskog multiplikatora polazi od značenja agregatne potražnje za nacionalnu privredu. Pri tome izvoz, odnosno inozemna potražnja potiče razvoj. Uvoz predstavlja odljev dohotka. On svodi prethodni suficit platne bilance, izazvan autonomnim izvozom, u uže okvire, odnosno vodi ravnoteži platne bilance. Iz početnog stanja interne ravnoteže $S = I$ i eksterne ravnoteže $X = M$ privreda djelovanjem multiplikatora dolazi u novo stanje ravnoteže na višoj razini dohotka. Pri tome je uvjet nove ravnoteže:

$$\text{Porast } (I) + \text{porast } (X) = \text{porast } (S) + \text{porast } (M). \quad (35)$$

Nakon ove konstatacije, a koristeći postavku Walrasovog zakona i polazeći od mehanizma multiplikatora, mogli bismo doći do sljedećih zaključaka: ako je $X = M$, tj. ako je platna bilanca u ravnoteži u vremenu, tj. kada su se efekti djelovanja multiplikatora iscrpili te ako su u ravnoteži štednja i investicije ($S = I$), onda bi u ravnoteži moralo biti i tržište novca, tj. monetarna ponuda i monetarna potražnja $M^s = M^d$.

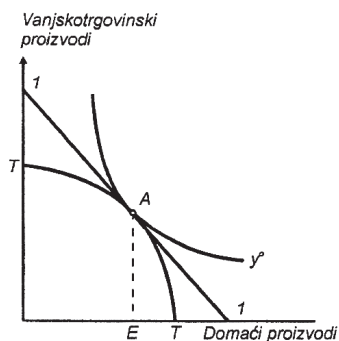
Machlup napominje da se proces uspostavljanja ravnoteže između robnih fondova, odnosno ravnoteže M^s i M^d , uspostavlja postupno tijekom razdoblja djelovanja vanjskotrgovinskog multiplikatora (Machlup, 1973., str. 40.).

Prema teoriji vanjskotrgovinskog multiplikatora, stanje platne bilance određeno je razinom i promjenama dohotka, te graničnim sklonostima potrošnji, štednji i uvozu. Ova teorija zanemaruje ulogu M^s i M^d te ulogu kamatne stope. Machlup napominje da bi promjene M^s i kamatne stope mogle imati određeni utjecaj na internu i vanjsku ravnotežu, ali usprkos tomu zanemaruje takve promjene.

Međutim, ako se pođe od pretpostavki o stabilnim nadnicama, cijenama i kamati, onda se gubi dinamika sustava, dolazi se, po našem mišljenju, u zabludu. Između ostaloga, ne može se odgovoriti na pitanje: kako zemlja može uopće trošiti više od svojih mogućosti bez sudjelovanja monetarnih faktora, odnosno monetarne ekspanzije?

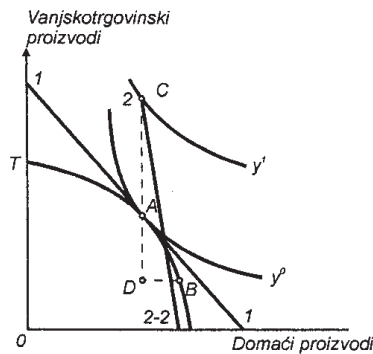
Slika 38 prikazuje ravnotežu nacionalne privrede. Krivulja indiferencije Y_0 tangenta je na krivulji proizvodnih mogućnosti $T - T$ u točki A. U točki A, tj. na toj razini ukupne proizvodnje, nacionalna privreda proizvodi $O - E$ količinu domaćih proizvoda i $A - E$ količinu vanjskotrgovinskih proizvoda. Pod vanjskotrgovinskim proizvodima (robom) mislimo na proizvode koji se uključuju u međunarodnu razmjenu. Promjene relativnih cijena domaćih i vanjskotrgovinskih proizvoda dovoljne su da neki proizvod, do tada orijentiran na domaće tržište, postane vanjskotrgovinski.

Krivulja 1—1 predstavlja relativni odnos između cijena domaćih i vanjskotrgovinskih proizvoda.

Slika 38

Slika 39 prikazuje stanje neravnoteže nacionalne privrede. Precijenjenošću nacionalne valute cijene domaćih proizvoda porasle su (krivulja 2 – 2). U slučaju precijenjenosti valute vanjska vrijednost valute, odnosno cijena po kojoj se nacionalna valuta konvertira u valutu zemalja B viša je od kupovne snage nacionalne valute. Kupovna snaga domaće valute niža je u razdoblju t_1 u odnosu na razdoblje t_0 zato što su porasle cijene u zemlji. Domaće cijene dakle nisu stabilne. Precijenjenošću valute stimulirana je proizvodnja za domaće tržište, a destimirana proizvodnja za izvoz. Faktori proizvodnje, ako su mobilni, kreću se k proizvodnji domaćih proizvoda. Potrošnja na drugoj strani preferira vanjskotrgovinska dobra koja su jeftina. Uvoz je jeftiniji od domaće proizvodnje. Zbog toga nastaje deficit trgovinske bilance C – D, ali i višak proizvodnje domaće robe D – B.

Slika 39

Devalvacija ispravlja precijenjenost nacionalne valute. Međutim, cijene su nefleksibilne na dolje. Drugim riječima, cijene na domaćem tržištu ne mogu se sniziti. Međutim, mogu se devalvacijom povisiti cijene vanjskotrgovinske robe. Nakon devalvacije uvoz postaje skuplji, dok izvoz postaje atraktivniji izraženo u nacionalnoj valuti. Atraktivnost proizvodnje za izvoz pokreće faktore proizvodnje u proizvodnju za izvoz. Smanjuje se proizvodnja domaćih dobara. Na drugoj strani, skuplji uvoz destimulira uvoznju potražnju, pa se potražnja orijentira na domaće proizvode. Rješavanjem problema deficitarne platne bilance otvara se problem interne nestabilnosti. Potrošnja se svodi u realne okvire i, štoviše, može postati nedovoljna da stimulira proizvodnju domaće robe.

Dakle, deficit platne bilance nastaje zbog veće monetarne ponude u odnosu na monetarnu potražnju. Devalvacija je metoda platnobilančnog prilagođavanja koja potiče proces usklađivanja ponude i potražnje novca. Ona deflacionira domaće izdatke i na taj način smanjuje realnu kupovnu snagu rezidenata. U uvjetima inflacije i nefleksibilnosti cijena i nadnica na dolje realna kupovna snaga rezidenata može se smanjiti porastom cijena u zemlji. Devalvacija izaziva porast cijena u zemlji. Time se potrošnja usklađuje s proizvodnjom.

Jesu li u Keynesovom sustavu cijene doista stabilne, kako naprimjer misle Johnson, Machlup i drugi ili su one fleksibilne na više?

II. 8. REZIME

Kod neoklasičnih ekonomista stanje privredne ravnoteže obilježeno je ravnotežom na tržištu robe i tržištu kapitala. Ponuda je jednaka potražnji, a štednja je jednaka investicijama uz datu kamatnu stopu. Marginalni prihod jednak je marginalnim troškovima, marginalni prihod rada jednak je marginalnom trošku rada, tj. realnim nadnicama. Ekonomija je na razini pune zaposlenosti. Sayov zakon tržišta važi. U Keynesovoj ekonomiji stanje privredne ravnoteže obilježeno je ravnotežom ponude i potražnje na tržištu robe, krivulja I – S, ravnotežom ponude i potražnje na tržištu novca, krivulja L – M, uz datu kamatnu stopu. Marginalni prihod jednak je marginalnim troškovima, dok je marginalni prinos rada jednak marginalnim troškovima rada, tj. realnoj nadnici. Ekonomija je na razini pune zaposlenosti.

U čemu je onda razlika? Bitna razlika je u tome što je, prema Keynesu, stanje pune zaposlenosti teoretska konstrukcija, specijalan slučaj. Opći slučaj je nepuna zaposlenost. Tada ni Sayov zakon tržišta ne vrijedi. Pored toga, kamata nije realni fenomen koji usklađuje ponudu i potražnju štednje i investicija. Kamata je monetarni fenomen koji se određuje na tržištu novca.

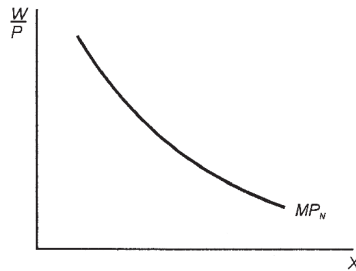
Ako je nezaposlenost opći slučaj, onda to znači da neoklasičari nemaju teoriju zaposlenosti. Oni pretpostavljaju punu zaposlenost. Prema Keynesu, neoklasičari nemaju ni teoriju kamate. Ona je u njihovom sustavu neodređena. U njegovom sustavu kamata je određena ponudom i potražnjom novca. Ona određuje odnose štednje i investicija, pa prema tome i dohotka i zaposlenosti.

Kod neoklasičara porast cijena vršio je redistribuciju dohotka od rentijera k poduzetnicima. On je stimulirao investicije. U Keynesovoj teoriji ekonomske politike cijene izgledaju stabilne. Nadnice izgledaju također stabilne. Kod neoklasičara fleksibilnost nadnica na niže dovodi do ravnoteže ponude i potražnje radne snage. Keynesove nadnice su nefleksibilne na dolje. Ili to tako samo izgleda. Ovo pitanje razmatra i Friedman kada analizira Keynesa. On ne prihvaća rigidnost nadnica kod Keynesa.

Ponuda i potražnja imaju važnu ulogu kod neoklasičara. Ponuda i potražnja imaju veliku ulogu i kod Keynesa. Ponuda i potražnja novca određuju kamatnu stopu. Ponuda i potražnja kapitalnih dobara određuju cijenu kapitala. Ponuda i potražnja radne snage određuju realne nadnice. Nominalne nadnice su fiksne. Dakle, ponuda i potražnja su u krajnjoj instanci veoma značajne za Keynesovu ekonomiju potražnje. Zbog toga što Keynes konstruira model ekonomske politike na razini nepune zaposlenosti, efekt na porast cijena nije toliko vidljiv. Ali, zato Keynes ne zaboravlja napomenuti da prirast potražnje (posebno investicijske) na razini pune zaposlenosti ima isključivo inflatorni karakter.

Napomene koje smo učinili na početku ovoga poglavlja, a koje se odnose na ulogu jedinice nadnice i jedinice rada, dolaze do izražaja kada se promatraju s

aspekta djelovanja ponude i potražnje, tj. s aspekta cijena. Naime, vidjeli smo da Keynesov poduzetnik teži maksimizaciji profita. On angažira radnu snagu do točke kada su marginalni prinosi radne snage (rada) jednaki marginalnim troškovima rada, tj. realnoj nadnici. Ostali su faktori proizvodnje konstantni. To omogućava da s porastom obujma angažirane radne snage raste dohodak, ali uz padajuće prinose i rastuće troškove. Zbog toga krivulja marginalnog prinosa rada ima negativan nagib (slika 40).

Slika 40

Uz opadanje marginalnog prinosa rada (MPL) kod neoklasika je moralo doći do snižavanja nadnica. Keynes polazi od fiksnih nominalnih nadnica. Zbog toga mora deflacionirati, umanjiti, realne nadnice porastom cijena, tj. inflacijom. Da bi se poduzetniku isplatilo angažiranje radne snage, realne nadnice moraju se sniziti. Na osnovi pravila maksimizacije profita: marginalna produktivnost rada jednaka je realnoj nadnici $MPL = W/WP$ dobivamo rezultat da zaposlenost raste (pada) ako je, i samo ako je, stopa promjene cijena $\Delta P/P$ veća (manja) od stope promjena nominalne nadnice $\Delta W/W$. Jednostavnije rečeno, u uvjetima fiksnih nominalnih nadnica zaposlenost raste samo onda ako cijene rastu. Ova razmišljanja vode nas do suštine Keynesove teorije ekonomske politike koju on nije eksplicitno naglasio. Štoviše, moguća su i drukčija razmišljanja. Radi se o tezi stabilnosti cijena i nedovoljnoj potrošnji.

Poznato je da cijene rastu onda kada je potražnja veća od ponude. Potražnja može biti veća od ponude ako je monetarna masa veća od monetarne potražnje ili ako se ekonomija zaduži u inozemstvu. Ako je potražnja veća od ponude robe, cijene rastu. Porastom cijena opada realna nadnica. Snižavanjem realne nadnice snižavaju se troškovi proizvodnje i potiče marginalna efikasnost kapitala. Time se formira veća potražnja za radnom snagom. Više se investira, a dohodak se uvećava. Raste i zaposlenost, ali na višoj razini dohotka i na višoj razini cijena.

Ako sklonost potrošnji raste sporije od porasta dohotka, onda investicijska aktivnost dobiva poticaj porastom cijena. Kreditnom ekspanzijom formira se nova efektivna potražnja. Potrošnja ne bi mogla biti stimulator proizvodnji ako bi bila nedovoljna. U isto vrijeme ne bi se moglo dogoditi da se pojavi deficit platne bilance. Zbog svega toga čini se da je između neoklasičara i Keynesa najveća razlika u polaznim postavkama i postavljanju modela funkcioniranja privrede.

Obje teorije su iste u uvjetima pune zaposlenosti i služe se istom logikom kada govore o porastu zaposlenosti: uloga realnih nadnica, marginalne produktivnosti rada, fiksosti ostalih faktora proizvodnje, uloga cijena.

Neoklasičari polaze od pune zaposlenosti i više se bave pitanjima raspodjele dohotka. Keynes polazi od nepune zaposlenosti i više se bavi pitanjem kako doći do pune zaposlenosti. U tom smislu Keynesovu ekonomsku misao više bismo tretirali kao teoriju ekonomske politike nego kao čistu ekonomsku teoriju.

Njegova ekonomska politika može dovesti privredu u fazu stagflacije. Što tada raditi, pitanje je na koje Keynes nije htio ili nije mogao odgovoriti?!

III. FRIEDMAN – MONETARISTI

III. 1. KONTROVERZE

Teško da u suvremenoj ekonomskoj teoriji i ekonomskoj politici ima više kontroverznih mišljenja i otvorenih pitanja od onih koja postoje između škole kejnzijanaca i struje monetarista. Na jednoj strani naprimjer mogu se naći ortodoksni kejnzijanci sa stavom da novac u privredi nije važan. Na drugoj strani stoje ortodoksni monetaristi koji bi rekli da je samo novac važan. Kontroverze se nastavlja i danas, posebno u američkoj literaturi. U osamdesetim godinama XX. stoljeća ove struje su postale toliko značajne ukoliko su postale polazne osnove prihvatljivih ekonomskih politika u razvijenim zapadnim zemljama, kao što je naprimjer praksa monetarizma u SAD-u i Velikoj Britaniji. Budući da monetarizam dominira antiinflacijskom, stabilizacijskom politikom Međunarodnog monetarnog fonda, zbog utjecaja te institucije i zbog nezahvalnog položaja zaduženih zemalja u razvoju on prožima ekonomske politike velikog broja ovih zemalja.

Recimo i to da ima i mišljenja koja ne prave posebno oštru razliku između tabora kejnzijanizma i monetarizma. Naprimjer, Baumol bi rekao da je razlika između monetarista i kejnzijanaca otprilike takva kao kada Francuz kaže oui, a Amerikanac yes. Istina je, po svoj prilici, negdje u sredini. Našom analizom i komparacijom struja pokušat ćemo to i pokazati.

Na početku pogledajmo što o novcu, kamenu spoticanja ovih struja, misle Artur Okun, neokejnzijanac te Milton Friedman, monetarist. Prema Okunu, „novac je drznik kao i heroj“. To je vodič kojim neravnoteža u agregatnoj potražnji može putovati kroz sustav. U barter ekonomiji ponuda jedne robe mora naići na potražnju druge robe. Sayov zakon tržišta vrijedi. U monetarnoj ekonomiji bilo koja ponuda robe znači prije svega potražnju za novcem, potom ona može biti potražnja za kvazinovcem ili nekim dugim supstitutom za novoprodukciju... Neravnoteža na tržištu robe i radne snage prati neravnotežu na financijskom tržištu. U tom smislu postoji mogućnost da neravnoteža na financijskom tržištu izazove neravnotežu na tržištu robe i radne snage. Kada opadanje potražnje za robom kreira višak ponude radne snage, dvostruka patologija konkretno se manifestira. Opadanje potražnje za robom izazvano porastom cijena dovodi do smanjenja zaposlenosti iako je marginalna produktivnost rada neizmijenjena. Ako bi firme mogle plaćati radnike outputom koji proizvode, one bi mogle sebi dopustiti luksuz da i dalje drže postojeću radnu snagu uz smanjenu proizvodnju. Ali radnici ne prihvaćaju robu koju proizvode, oni rade za novac. Dakle, firma utvrđuje da ima višak zaposlenih radnika uz postojeću visinu nadnice pa zato prevodi pad potražnje za njezinim proizvodima u smanjenje zaposlenosti. Radnici žele novac da bi njime kupili robu i usluge. Oni ne žele novac sam po sebi. Novac skreće pozornost na visinu nadnica i cijene na racionalan

način i nije simptom iluzije. Kriminal barter iluzije je očit u formulacijama koje ignoriraju ključnu ulogu novca. Funkcije novca kao sredstva plaćanja, jedinice obračuna i oblika imovine izrazito su međuzavisne u monetarnoj ekonomiji. Neke od karakteristika funkcionirajuće monetarne ekonomije najbolje se vide u uvjetima hiperinflacije kada novac gubi svoju korisnost. Za vrijeme hiperinflacije rizik opadanja kupovne snage novca eksplodira i potražnja za novcem i ostalim oblicima nominalne imovine opada. Posebno štedni računi i drugi oblici aktive s kamatom nestaju iz portfelja (portfolia). Prodavači radije čuvaju robu nego što je prodaju. Njemačka hiperinflacija nakon I. svjetskog rata dovela je do pojave gladi djece u gradovima, dok su farmeri gomilali hranu koju nisu htjeli prodati za bezvrijednu gotovinu. Sat se vratio unatrag k barter ekonomiji, ali institucionalni aranžman nije dozvoljavao barter ekonomiju - on nije mogao biti trenutno izgrađen (Okun, 1981.).

U knjizi „Monetarna povijest SAD-a“ Friedman o novcu piše sljedeće: „Novac je fascinantan predmet za studiranje zato što je pun misterija i paradoksa. Novac je kao koprena. Realne snage privrede su: kapacitet (sposobnosti ljudi), njihova marljivost, ingenioznost, resursi kojima raspolažu, način ekonomske i političke organizacije i sl.“ (Friedman-Swartz, 1981.). U prilog ovome stavu Friedman citira J. S. Milla: „Na kratak rok ne može biti manje značajne stvari u ekonomiji od novca, osim u smislu izuma za uštedu rada i vremena. To je stroj koji radi brzo i kvalitetno ono što bi bilo urađeno bez njega na manje ugodan način: ali kao i svaki drugi stroj, on ima poseban i neovisan utjecaj kada se pokvari.“ Friedman na ove Millove misli dodaje: „To je potpuna istina. Osim toga, teško da postoji izum koji može nanijeti više štete društvu kada izmakne čovjekovoj kontroli.“ Nakon ovoga možemo, čini se s pravom, postaviti pitanje tko je veći monetarist: Friedman ili Okun ili možda Keynes, čija je teorija ekonomske politike ograničena s tri bitne zamke (trap): „liquidity trap“, „trap marginalne efikasnosti kapitala“ i „trap očekivanja“. Da bi svladao neke od ovih zamki, posebno zamku marginalne efikasnosti kapitala, Keynes se počeo služiti opasnim izumom - novcem i počeo kvariti taj stroj praveći distinkciju između nominalnih i realnih varijabla (kamate, nadnica). Keynesova ekonomska politika jest antideflatorna, antikrizna ekonomska politika, ali ni u kojem slučaju nije antimonetarna ekonomska politika. Štoviše, vidjeli smo da je uloga novca kod Keynesa veoma izražena bez obzira na to što su mu dometi zbog „liquidity trapa“ limitirani. Bilo kako bilo, strah od deflacije bio je toliko velik, a Keynesova receptura politike „jeftinog novca“ izgledala je tako snažno i atraktivno da su je neokejnzijanci obilato prihvatili i koristili još posebno nakon otkrića tzv. Okunovog zakona. Naime, 1964. godine Okun, koji je bio predsjednik ekonomskog savjeta predsjednika SAD-a Johnsona, pisao je: „Snažna i konstantna primjena sredstava ekonomske politike pridonijela je prevladavanju ciklusa i odbacivanju mita stagnacije“ (Stein, 1982.). Okunov jaz kao razlika između potencijalnog i stvarnog GNP-a predstavljao je snažan izazov za neokejnzijance. Toliko dugo dok Okunov jaz postoji, ekonomija ne funkcionira na razini pune zaposlenosti. Država bi trebala politikom potražnje eliminirati

Okunov jaz. Okunov jaz izražava kauzalnost između snižavanja stope nezaposlenosti i porasta stope rasta GNP-a. Prema Okunovom zakonu, 1% sniženja nezaposlenosti pridonosi porastu društvenog proizvoda (GNP) za 3 posto. Doprinos porastu društvenog proizvoda porastom zaposlenosti može se dekomponirati na tri dijela: 1. jedan posto snižena nezaposlenost povećava obujam poslovanja za 1,05 posto, 2. produžava se radni tjedan jer se smanjuje honorarni rad - efekt 0,4 posto i 3. raste ponuda radne snage - efekt 0,65 posto porasta. Prema tome, snižavanje stope nezaposlenosti od 5 na 4 postotka predstavlja, uz porast produktivnosti rada do kojega dolazi, porast društvenog proizvoda za 3,15. Dakle, porast zaposlenosti i porast produktivnosti rada, kojemu porast zaposlenosti pridonosi, imaju kumulativni efekt na porast društvenog proizvoda. Okunov zakon doveo je do općeg prihvaćanja aktivne stabilizacijske ekonomske politike koja je postala ključ „koji je otvorio vrata ekspanziji u šezdesetim godinama“. U isto vrijeme je, rekli bismo, postao ključ koji je otvorio vrata današnjoj pojavi stagnacije.

Neokejnzijanci su, međutim, i znatno prije Okuna vladama sugerirali sličnu ekonomsku politiku, politiku potražnje koja se vodi ekspanzivnom monetarnom ili fiskalnom politikom. Tako je ugledni Keynesov sljedbenik Kahn 1956. godine zastupao mišljenje da je Beveridgeov cilj od svega 3 postotka nezaposlenosti zastario. U tom smislu Joana Robinson 1960. godine izjavljuje da je svaki cilj ekonomske politike koji zagovara nezaposlenost veću od 2 postotka neumjestan. Roy Harrod je želio ostvariti stopu nezaposlenosti od nula posto (Hutchison, 1981.). Stavovi neokejnzijanaca o cijenama nisu se mnogo razlikovali od standardne interpretacije uloge cijena u Keynesovoj ekonomskoj misli, manje-više u smislu da su cijene stabilne. Keynes je pošao od fiksnih nominalnih nadnica i zatvorene ekonomije. Uz takve pretpostavke mogu postojati samo tri uzroka promjena razine cijena: promjene u razini zaposlenosti, promjene u jedinici rada „wage unit“ i promjene u produktivnosti rada. Od ova tri uzroka Keynes se nije bavio promjenama produktivnosti rada, dok je promjena jedinice rada ostavila samo promjene u razini zaposlenosti kao moguću determinantu promjena cijena (Johnson, 1977.) Budući da Keynesova ekonomija po pravilu funkcionira na razini nepune zaposlenosti, onda ni zaposlenost kao determinanta cijena ne će izazvati porast cijena. Na ovaj način H. Johnson, neokejnzijanac, ali katkada i monetarist (tvorac monetarnog pristupa platnoj bilanci, naprimjer) interpretira politiku cijena u Keynesovom ekonomskom sustavu. Kaldor 1959., nakon što je primijećen porast cijena u Velikoj Britaniji, ukazuje na opasnost od stabilnih cijena. Lord Kahn u izvještaju Radcliffe komiteta napominje da bi bila ozbiljna grješka ako bi cilj monetarne politike bio da osigura stabilne cijene (Hutchison, 1981.).

Mislimo da je zanimljivo pogledati kako je Keynesova misao evoluirala nakon što je napisao „Opću teoriju zaposlenosti, kamate i novca“.

Već 1937., dakle samo godinu dana nakon objavljivanja „Opće teorije“, Velika Britanija je bila suočena sa stopom od 12 posto nezaposlenosti. Tada Keynes u jednom članku piše: „Prije tri godine bilo je važno koristiti fiskalnu politiku radi podržavanja investicija. Uskoro može biti isto toliko važno ogra-

ničiti određene investicije. Isto tako kao što je bilo poželjno formirati budžetski deficit u vrijeme sloma, korisno je sada koristiti suprotnu politiku. Sada je preporučljivo odgađati podizanje bilo kakvih novih poduzeća. Mislim da se približavamo ili da smo se približili točki kada nema više koristi od primjene globalnih poticaja iz centra... Pokazuje se da ova faza oporavka zahtijeva novu tehniku“ (Hutchison, 1981.). U 1937. godini Keynes je već bio vrlo zabrinut visokom stopom inflacije. Visoka inflacija koegzistirala je sa stopom nezaposlenosti od 12 posto. Čak i uz tako visoku stopu inflacije Keynes se počeo zalagati za smanjenje budžetskog deficita i javnog zaduživanje države. On se počeo sve više zalagati za poticanje investicija privatnog sektora. Keynesovi pogledi iz 1937. godine jasno govore da pokušaj snižavanja nezaposlenosti ispod određene razine putem sve opsežnijih poticaja iz centra može biti fatalna grješka. U knjizi „The Politics and Philosophy of Economics“ Hutchison navodi da je Keynes bio spreman prihvatiti 4,5 posto nezaposlenosti kao ravnotežnu razinu. Podsjeća li ova ideja na Friedmanovu NRH hipotezu, odnosno hipotezu o prirodnoj stopi nezaposlenosti?!

Kada govorimo o evoluciji Keynesove ekonomske misli, koja se, čini se, kretala usporedo s razvojem privrednog ciklusa, podsjetimo se i na njegove misli izražene u članku „The Balance of Payments of US 1946“. „Ponovno moram podsjetiti suvremene ekonomiste da klasično učenje ima određene permanentne istine od velikog značenja. U tim stvarima ima prirodnih snaga koje možemo zvati nevidljivom rukom, koje vode ekonomiju ravnoteži“ (Hutchison, 1981.). Spomenimo i to da je u posljednjoj godini svojega života Keynes rekao: „Ja nisam kejnzejijanac.“ (Hutchison, 1981.)

Još dvadesetih godina XX. stoljeća, dok je „bio kejnzijanac“, Keynes je vrlo oštro reagirao na monetarnu politiku i praksu razvijenih zapadnih zemalja. Restriktivna monetarna politika razvijenih zemalja za Keynesa je bila „naprosto kampanja protiv životnog standarda radničke klase koja se izvodi svjesnom intenzifikacijom nezaposlenosti... koristeći ekonomsku prinudu protiv pojedinaca i protiv industrije, politiku koju zemlja nikada ne bi dopustila da je znala što će biti učinjeno.“ (Kaldor, 1982.)

Jedan od najoštrijih kritičara monetarizma je neokejnzijanac Kaldor. Prema njemu, osnovna karakteristika novog vala monetarizma jest „ekstremna dogmatizam i potpuni nedostatak intelektualne koherencije“. Analizirajući monetarizam i njegove efekte kao član Radcliffe komiteta, Kaldor piše: „Pitam se je li komitet svjestan da je u jednoj rečenici ili dijelu rečenice odbacio kvantitativnu teoriju novca u svim varijantama od Cantilijuna i Humea, preko Ricarda, Marshala, Walrasa, Fishera i Friedmana do gospođe Thatcher. Ovo zato što je bit kvantitativne teorije novca da je monetarna potražnja stabilna. To opet pretpostavlja da je brzina optjecaja novca (V) stabilna. Kvantitativna teorija novca vrijedi ili ne vrijedi s propozicijom da je V nepromjenjivo i stabilno na promjene u količini novca. Ako to nije tako... tada nema izravnog i kauzalnog utjecaja promjena u količini novca na izdatke i razinu cijena.“ (Kaldor, 1982.)

Na drugoj strani, složili bismo se s mišljenjem M. Friedmana da jedna od zabuda o validnosti kvantitativne teorije novca, pa i monetarizma uopće, zapravo i počinje od pitanja o brzini optjecaja novca. Naime, prema Friedmanovoj interpretaciji Keynesovih stavova, Keynes nije negirao točnost kvantitativne teorije novca, odnosno točnost jednadžbe kvantitativne teorije novca. Zapravo se radilo o nečem drugom na što je i Kaldor upozorio. Radilo se o ponašanju brzine optjecaja novca u skladu s promjenom monetarne ponude. Ako poraste monetarna ponuda, onda će se, po mišljenju Keynesa ili Kaldora, smanjiti brzina optjecaja novca. Usljed toga će vrijednost lijeve strane jednadžbe ostati ista te se ne će ništa dogoditi ni s desnom stranom jednadžbe

$$M^sV = pY, \quad (36)$$

tj. cijene i dohodak ostat će nepromijenjeni. Na osnovi ovakvog stava o utjecaju porasta monetarne ponude na cijene i dohodak razvile su se određene implikacije za ekonomsku politiku. Jedna od implikacija bila je da monetarna politika nije značajan faktor i da je njezina uloga u održavanju niske razine kamatne stope. Iz ove implikacije razvila se politika jeftinog novca (Friedman, 1973.). Druga implikacija ove doktrine sastojala se u tome da se stabilizacijska politika može adekvatnije i uspješnije voditi fiskalnom politikom. Treća implikacija bila je da inflacija nije monetarni fenomen, nego da nastaje pritiskom prekomjerne potražnje.

Redefiniciju kvantitativne teorije novca Friedman počinje napomenom o tome da Keynes nije mogao znati sve ono što mi sada znamo. Naime, „empirijskim promatranjem uočavamo da se kretanjem brzine optjecaja novca teži pojačavanju kretanja novca umjesto da se ono neutralizira, odnosno kompenzira. Kada je u SAD-u od 1929. do 1933. godine opala ukupna količina novca za jednu trećinu, opala je i brzina optjecaja novca. Gotovo u svim zemljama kada brzo raste ukupna količina novca, brzo raste i brzina optjecaja novca.“ (Friedman, 1973.)

Nakon svega što smo do sada rekli, mislimo da se možemo s pravom pitati što je zapravo monetarizam i koje su njegove glavne odlike. U rudimentarnoj formi monetarizam se predstavlja kvantitativnom teorijom novca. Mislimo da odmah treba dodati kako kvantitativna teorija novca nije monetarizam. Ovu napomenu smatramo značajnom zbog toga što se monetarizam i kvantitativna teorija novca olako poistovjećuju bez ulaženja u detaljniju analizu monetarizma kao doktrine i ekonomske politike.

Kvantitativna teorija novca, kako smo već vidjeli, ima dvije osnovne forme. Jedna je Fischerova jednadžba koja vuče svoje podrijetlo iz funkcije novca kao prometnog sredstva:

$$M^sV = pY. \quad (37)$$

Ako je V stabilno, svaka promjena u količini novca, dakle promjena u M , odražava se na cijene. Ekonomija funkcionira u uvjetima pune zaposlenosti ako je

porast proizvodnje nemoguć. Odnos između MV , tj. monetarne ponude i pY može se prikazati na sljedeći način:

ako je

$$M^sV > pY \rightarrow p > 0$$

$$M^sV < pY \rightarrow p < 0$$

$$M^sV = pY \rightarrow p = 0. \quad (38)$$

Kembrička varijanta kvantitativne teorije novca polazi od funkcije novca kao blaga, odnosno oblika imovine. Ova varijanta pretpostavlja da vlasnik imovine ima u svojem portfelju barem dva oblika imovine: novac i neki drugi oblik imovine, robu ili vrijednosne papire. Kembrički pristup polazi od realnih veličina. Naime, pretpostavlja se da središnja banka osigurava nominalnu monetarnu ponudu, a da vlasnici imovine žele realnu imovinu, tj. imovinu izraženu realnim veličinama. Razina cijena funkcija je monetarne ponude i monetarne potražnje. Pri tome monetarnu potražnju čine dohodak i kembrički koeficijent k koji označava sklonost držanju gotovine:

$$M^s/p = kY \quad (39)$$

odnosno po prethodnoj analogiji:

$$M^s/p \rightarrow kY > 0 \rightarrow Dp > 0$$

$$M^s/p \rightarrow kY < 0 \rightarrow Dp < 0$$

$$M^s/p \rightarrow kY = 0 \rightarrow Dp = 0. \quad (40)$$

Kembrički pristup kvantitativnoj teoriji novca otvara nova pitanja, kao što su: kada i zašto će doći do porasta cijena? Ako novac ima svoju korisnost i svoje troškove, onda vlasnici novca žele držati određenu količinu novca. Ako raspolažu većom količinom novca od one koju žele, oni će se nastojati osloboditi novca i prijeći u drugi oblik imovine koji im nudi veću marginalnu korisnost. Jedan način usklađivanja monetarne ponude sa željenom količinom novca odvija se preko prirasta potražnje, tj. izdataka. Porast izdataka izaziva napuštanje novca i prelazanje u robu. Porast potražnje za robom dovest će do porasta cijena.

Drugi način usklađivanja monetarne ponude s monetarnom potražnjom nešto je složeniji. On se odvija preko tržišta novca i kamatne stope, tj. preko djelovanja kamatne stope na investicijsku potrošnju. Tok utjecaja je ovakav:

$$M^s/p \rightarrow kY > 0 \rightarrow S_1 \rightarrow i \downarrow (C+I) \uparrow \rightarrow P \downarrow$$

Porast monetarne ponude predstavlja porast ponude kredita, pa kamatna stopa opada. Niža kamatna stopa potiče investicije. Porast investicija djeluje na

uvećavanje ukupnih izdataka, potražnja za robom raste. Porast potražnje dovodi do porasta cijena.

Prema tome, u obje varijante kvantitativne teorije novca efekt porasta monetarne ponude na cijene je sličan. Međutim, tijek utjecaja je različit. Tijek utjecaja jedan je od nesporazuma koji postoji između monetarista i kejnzijanaca. Prva metoda djelovanja monetarne ponude na cijene, Fisherova, čini se H. Johnsonu kao „crna kutija u kojoj se nešto dešava, ali se ne zna što. Empirijska revolucija zahtijeva od ekonomista eksplicitnu specifikaciju sustava pune ravnoteže s kojim teoretičar radi, a ne olako vjerovanje u čarolije kao što je izvlačenje zeca iz šešira“ (Hadjimichalakis, 1982.). Drugi način djelovanja monetarne ponude na cijene odvija se preko tržišta novca utjecajem na kamatnu stopu. Upravo zbog ove veze Keynes je napustio metodu „crne kutije“ i okrenuo se drugoj metodi. Keynes smatra da se ne može realno sagledati proces formiranja cijena bez respektiranja uloge kamatne stope i razlikovanja dohotka, profita, štednje i investicija (Hadjimichalakis, 1982.).

Redefiniciji kvantitativne teorije novca Friedman je prišao 1956. godine. Kvantitativnu teoriju novca on sada definira kao funkciju monetarne potražnje. Tako dolazimo do pitanja je li monetarizam ekonomska politika ili ekonomska teorija koja objašnjava jednosmjerni utjecaj količine novca na cijene i ukupnu ekonomsku aktivnost ili je to ekonomska teorija (politika) koja respektira monetarne i realne faktore, ali koja među njima pravi značajnu distinkciju sa stajališta vremenske dimenzije ekonomskih aktivnosti. Ako je monetarizam ovo drugo, onda on zaslužuje veću pozornost od uobičajenih kritika koje se upućuju monetarizmu kao kvantitativnoj teoriji novca.

Nobelovac Stein definira monetarizam kao ekonomsku politiku koja se nalazi između kejnzijanizma i neo-neoklasičnih ekonomista. Monetarizam se sastoji od seta empirijskih propozicija koje se odnose na efekte date stope inflacije na stope nezaposlenosti. Dok kejnzijanci generalno pripisuju varijacije stope nezaposlenosti sustavnim egzogenim kretanjima marginalne efikasnosti kapitala, monetaristi više ističu varijacije u stopi rasta monetarne ekspanzije kao objašnjenje varijacija u nezaposlenosti. Osnovna propozicija monetarista jest da je inflacija monetarni fenomen (Stein, 1982).

Za Friedmana je kvantitativna teorija novca prije svega teorija potražnje novca. To nije teorija proizvodnje, ili teorija nacionalnog dohotka, ili teorija razine cijena. Ako je kvantitativna teorija novca ili monetarizam teorija potražnje novca, onda Friedman s pravom postavlja pitanje što znači kada netko kaže da jest ili nije pristalica kvantitativne teorije. U vezi s tim Friedman napominje da postoje očigledna i duboka bitna razilaženja u sagledavanju značenja ove analize za razumijevanje kratkoročnih i dugoročnih kretanja opće privredne aktivnosti. Pristalica kvantitativne teorije novca usvaja empirijsku hipotezu da je potražnja novca u visokom stupnju stabilna, stabilnija nego ostale funkcije - kao što je, naprimjer, funkcija potrošnje - koje se nude kao alternativni ključni funkcionalni odnosi. Ova hipoteza zahtijeva dva ograničenja. S jedne strane, pristalica kvantitativne teorije ne mora podrazumijevati, i po pravilu ne podrazumijeva, da se

realna količina novca koja je tražena po jedinici proizvoda ili brzina optjecaja novca mora smatrati numerički konstantnom, on naprimjer ne smatra da je brzina optjecaja novca, koja drastično raste u razdoblju hiperinflacije, u kontradikciji sa stabilnošću potražnje novca. To iz razloga što on očekuje stabilnost u funkcionalnom odnosu između tražene količine novca i varijabla koje je determiniraju, oštar porast brzine optjecaja novca u razdobljima hiperinflacije potpuno je u skladu sa stabilnim funkcionalnim odnosom, kao što je to Cagan jasno prikazao u svojoj studiji (Cagan u Freidman, 1973.) S druge strane, on mora oštro razgraničiti i biti spreman da izričito specificira varijable koje je s empirijskog gledišta značajno uvrstiti u funkciju potražnje novca. Razlog je tome što bi svako povećanje broja varijabla koje se smatraju značajnim, podrazumijevalo da se hipoteza lišava svojega empirijskog sadržaja: zapravo, postoji mala ili nikakva razlika između tvrdnje da je potražnja novca u visokom stupnju nestabilna i tvrdnje da je to jedna savršeno stabilna funkcija neograničeno velikog broja varijabli.

Pristalica kvantitativne teorije ne samo što smatra da je funkcija potražnje novca stabilna nego također da ta funkcija igra presudnu ulogu u determiniranju varijabla koje su, prema njegovom mišljenju, od velike važnosti za analizu privrede u cjelini, naprimjer za analizu razine novčanog dohotka i razine cijena. To ga navodi da jači naglasak stavlja na potražnju novca nego, naprimjer, na potražnju igala, mada ova posljednja potražnja može biti isto tako stabilna kao i prva.

Monetaristi stavljaju u prvi plan monetarnu potražnju, a ne samu količinu novca. Posve druge prirode je pitanje međuzavisnosti i utjecaja monetarne ponude i monetarne potražnje te pitanje efekta ove međuzavisnosti na opću privrednu aktivnost. Taj utjecaj može se promatrati na kratak i na dug rok.

U odnosu na Keynesovu funkciju monetarne potražnje koja se može sastojati od samo dva oblika imovine: novca ili vrijednosnih papira, Tobin je korigirao funkciju potražnje za novcem napomenom da vlasnik imovine, računajući na rizik, može držati imovinu i u obliku novca i u obliku vrijednosnih papira. Treći pristup funkciji monetarne potražnje je Tobin-Baumolov pristup, koji se oslanja na transakcijske troškove držanja novca (Branson, 1981.) Četvrti oblik monetarne potražnje je Friedmanova funkcija monetarne potražnje koja predstavlja širi koncept monetarne potražnje u odnosu na prethodno spomenute koncepte neokejnzijanaca.

$$M/P = f(y, w, r_m, r_b, r_e, l/P DP/Dt, u) \quad (41)$$

gdje su:

w = dio imovine u fizičkom obliku ili dio dohotka od fizičke imovine

r_m = očekivana normalna stopa prinosa od novca

r_b = očekivana nominalna stopa prinosa od papira s fiksnom vrijednošću uključujući i promjene u njihovim cijenama

r_e = očekivana nominalna stopa prinosa od dionica uključujući i očekivane promjene u njihovim cijenama

$1/P$ i DP/Dt = očekivana stopa promjene cijena dobara i , prema tome, očekivana nominalna stopa prinosa od realne imovine

u = kombinirani simbol koji predstavlja bilo koju od varijabla - izuzevši varijablu dohotka - koje mogu utjecati na korisnost od usluga koje pruža novac (Friedman, 1973.).

Friedmanova funkcija monetarne potražnje govori o tome da vlasnik može držati imovinu u raznim oblicima. Pri konstrukciji svojega portfelja on teži maksimizirati korisnost pojedinih oblika imovine po načelu da je marginalni prihod jednak marginalnom trošku svakog oblika imovine.

Kada se znaju funkcije monetarne ponude i monetarne potražnje, „crna kutija“ postaje manje misteriozna. Friedman i njegovi poznati sljedbenici Bruner i Metzler rasvijetlili su „crnu kutiju“ i objasnili interakciju monetarne potražnje i monetarne ponude na ukupnu ekonomsku aktivnost na sljedeći način:

„Prilično kompliciran monetaristički proces putem kojega monetarni impuls djeluje na realne varijable jest: kada središnja banka optira za ekspanzivnu monetarnu politiku kupujući kratkoročne državne vrijednosne papire od privatnog sektora, portfelj (portfolio) ravnoteža ekonomskih subjekata se mijenja. Akcija središnje banke izaziva porast monetarne ponude. Vlasnici kapitala žele se osloboditi viška gotovine zamjenjujući ga za oblike imovine koji daju prinos. Ako je proces supstitucije oblika imovine usmjeren na kupovinu državnih vrijednosnih papira (bonds), cijena tih papira će porasti zbog uvećane potražnje za njima. Kao posljedica toga prihod na te papire (bonds) relativno će se smanjiti u odnosu na komparativne (konkurentne) financijske oblike imovine. Proces portfelj (portfolio) selekcije se nastavlja. Potražnja za akcijama će se uvećati. Porast cijena akcija podrazumijeva porast cijene postojećeg kapitala iznad cijene novoproduktivne jedinice. Ove razlike cijene, poput Tobinog koeficijenta Q , daju poticaj investicijskoj aktivnosti i vode ekspanziji proizvodnje kapitalnih dobara. Taj investicijski impuls dovodi do porasta ukupne ekonomske aktivnosti djelovanjem multiplikatora i akceleratora. Pri tome se mora napraviti razlika između tržišta postojećih kapitalnih dobara i tržišta robe (tekuća proizvodnja). Na prvom tržištu trguje se raspoloživim kapitalnim dobrima (investicijska potražnja) zajedno s osobnom potrošnjom jest predmet promatranja. To znači da postoje dvije cijene za kapitalna dobra: jedna cijena odnosi se na postojeća kapitalna dobra, a druga se odnosi na kapitalna dobra koja su proizvedena u promatranom razdoblju. Objasnjena makroekonomski, cijena je jednaka cijeni potrošnih dobara kao dijelu tekuće proizvodnje.

Monetaristi polaze od proširenog koncepta imovine u koju se uključuju trajna potrošna dobra i čak ljudski kapital. To pretpostavlja situaciju u kojoj promjene kamatne stope i stope prinosa na financijskom sektoru utječu na promjene potra-

žnje trajnih potrošnih dobara pa i ljudskih kapitala (edukacija i sl.). Dalje, monetaristi pretpostavljaju da postoji pomak (lag) između kretanja cijena robe i usluga proizvedenih kapitalnim dobrima te kretanja cijena fizičkog kapitala. Ovaj raskorak također izaziva proces supstitucije između potražnje za kapitalnim dobrima (izdavanje umjesto izgradnja kuće). Time će ekonomija također biti stimulirana. Neoklasična teorija efekata relativnih cijena ističe da će se monetarni impuls manifestirati u ekspanziji potražnje na svim tržištima kao posljedica većeg broja supstitucijskih procesa u okviru portfelja ekonomskih subjekata.

Na kraju, monetaristi ističu djelovanja efekta bogatstva koji se odvija na dva načina. Prije svega pad kamatne stope, koji je uzrokovan ekspanzijom monetarne ponude, rezultira u porastu vrijednosti postojeće imovine (neizravan efekt). Monetaristi polaze od toga da je ukupno bogatstvo determinanta izdataka za potrošnju. Ti izdaci ravnaju se u istom pravcu u kojem se kreće bogatstvo. Čini se kao da se makroekonomska agregatna potražnja mijenja na dva načina: na jednoj strani porastom imovine uslijed pada kamatne stope, i na drugoj strani procesima supstitucije. Zatim, moguće je da monetarni impuls utječe na promjene u neto imovinskoj poziciji privatnog sektora (izravni efekt). Monetaristi smatraju da financiranje budžetskog deficita pomoću vrijednosnih papira (bonus) pridonosi porastu neto imovine privatnog sektora. Sumirajući, možemo zaključiti da su monetaristi, posebno Bruner i Metzler, pobili kritiku nemonetarista u odnosu na „crnu kutiju“.

Oni su na jasan način objasnili proces kojim monetarni impuls djeluje na priredu. Ta se akcija odvija kroz vrlo komplicirani proces portfelj (portofolio) selekcije (izbor imovine), pri čemu relativni prihodi različitih oblika imovine, efekt bogatstva (porasta imovine) i efekt supstitucije imaju stratešku ulogu (Sijben, 1980.).

Postoji još jedna na prvi pogled bitna kontroverza između kejnzijanaca i monetarista. Ona se odnosi na smjer djelovanja međuzavisnih monetarnih i realnih varijabla. Kejnzijanci smatraju da strujanje ima smjer od dohotka k novcu (od Y ka M). Za monetariste važi uvjerenje da je smjer utjecaja od novca k dohotku, dakle od M ka Y. U „Monetarnoj povijesti SAD-a“ Friedman i Ana Schwartz nakon opsežne analize dolaze do zaključka da su ekonomske promjene bile posljedica monetarnih promjena. Međutim, oni ne zaboravljaju istaknuti i sljedeću činjenicu: velika povezanost između promjena u monetarnoj ponudi i ekonomskim varijablama sama po sebi ne govori ništa o podrijetlu i pravcu tih utjecaja. „Monetarne promjene mogle bi plesati prema glazbi neovisno izazvanih promjena u ostalim ekonomskim varijablama: promjene u dohotku i cijenama mogle bi plesati po glazbi neovisnih monetarnih promjena, obje mogu djelovati međuzavisno, s tim da sve imaju elemente neovisnosti, a obje mogu plesati uz zajedničku glazbu treće skupine utjecaja. Međutim, jedna činjenica je jasna. Monetarne promjene često su bile neovisne u smislu da nisu bile neposredno i nužno podređene uvjetima poslovanja.“ Friedman i Ana Schwartz ipak zaključuju da je glavni kanal utjecaja od novca k ekonomskim, realnim faktorima, posebno na dugi rok. „Međusobna interakcija, ali s novcem kao starijim partnerom na dugi rok i u većim cikličkim

kretanjima, te gotovo jednakim partnerom s nominalnim dohotkom i cijenama na kraći rok i u uvjetima blažih poremećaja - to je generalna poruka naših istraživanja.“ (Friedman-Shwartz, 1963.)

S aspekta ekonomske politike, zatim komparacije s neoklasicima te neokejnzijancima i neo-neoklasičarima (Ratex struja) smatramo da je posebno važan stav monetarista u odnosu novca i realnih varijabla na kratak rok. Friedman napominje da će se na kratak rok promjena monetarne ponude odraziti na sve varijable desne strane kembričke jednadžbe monetarne potražnje: dakle na k , Y i p . To znači da promjena monetarne ponude ne utječe samo na razinu cijena nego i na ukupnu ekonomsku aktivnost (stav poput citiranog stava Brunera i Metzlera). Zbog toga Friedman naglašava da „opisati naše teze postavkom da je jedino novac od značenja za promjene u normalnom dohotku i za kratkoročne promjene u realnom dohotku, znači pretjerivanje ili bar tvrdnju koja ne odražava pravi ton naših zaključaka. Smatram da je opisivanje naših teza postavkom - novac je jedno od značenja - i poslije toga staviti točku u rečenici, u biti pogriješna interpretacija naših zaključaka.“ (Friedman, 1973.)

Uvažavajući utjecaj porasta monetarne ponude na ukupnu ekonomsku aktivnost, možemo zaključiti da se jedna od osnovnih postavki koja se pripisuje monetarizmu, postavka o vertikalnosti Philipsove krivulje na kratak rok, nedovoljno precizno interpretira. Štoviše, možemo reći da monetaristi prihvaćaju načela Philipsove krivulje na kratak rok pa prema tome i određene efekte ekonomske politike na ukupnu ekonomsku aktivnost.

Distinkcija između kratkog i dugog roka, koja je za monetariste veoma važna, otkriva i druge relevantne činjenice koje su značajne za svakodnevnu ekonomsku politiku. Među njima bismo istakli:

- distinkciju između nominalne i realne kamatne stope
- odnos Philipsove krivulje i NRH (prirodne stope nezaposlenosti)
- pitanje efikasnosti i neefikasnosti monetarne politike i „crowding out efekt“
- ulogu države i stabilizacijsku politiku.

III. 2. NOMINALNA I REALNA KAMATNA STOPA

Keynesova politika jeftinog novca pretpostavljala je diferenciranje između nominalne i realne kamate. Razlikovanje nominalne i realne kamate kao i razlikovanje nominalnih i realnih nadnica, predstavljaju pokretače Keynesove ekonomije, pa prema tome i determinante snižavanja stope nezaposlenosti.

U prethodnim poglavljima upoznali smo se s Gibsonovim paradoksom. Prema njemu, razina cijena i visina kamatne stope kreću se ruku pod ruku na dugi rok. Keynes nije prihvatio Gibsonov paradoks smatrajući da tržišna kamatna stopa nikada ne dostiže prirodnu kamatnu stopu.

U spirali: nominalna kamata - realna kamata te tržišna kamata - prirodna kamata, monetarne vlasti ako žele održati investicijsku i ukupnu privrednu aktivnost, kontinuirano moraju opskrbljivati privredu dopunskom količinom novca. Međutim, problem se pojavljuje onoga trenutka kada ekonomski subjekti počnu anticipirati takvo ponašanje monetarnih vlasti, odnosno onoga časa kada oni počnu formirati inflatorna očekivanja. U uvjetima inflatornih očekivanja mora se naznačiti razlika između nominalne i realne kamate ili, bolje rečeno, očekivane realne kamate. Očekivana realna kamata predstavlja razliku između nominalne kamate i očekivane stope inflacije:

$$i_r = i - (\Delta p/p)^e \quad (42)$$

gdje je i_r = realna kamata, i = nominalna kamata, $(\Delta p/p)^e$ = očekivana inflacija.

Irving Fisher prvi je naznačio razliku između nominalne i realne kamate. Razlika između nominalne i realne kamate posebno je značajna za donošenje investicijskih odluka, kao i za donošenje odluka o štednji i potrošnji. Poznato je da niža kamatna stopa potiče investicije, a obeshrabruje štednju, dok viša kamata obeshrabruje investicije i potiče štednju (vidi sliku 21).

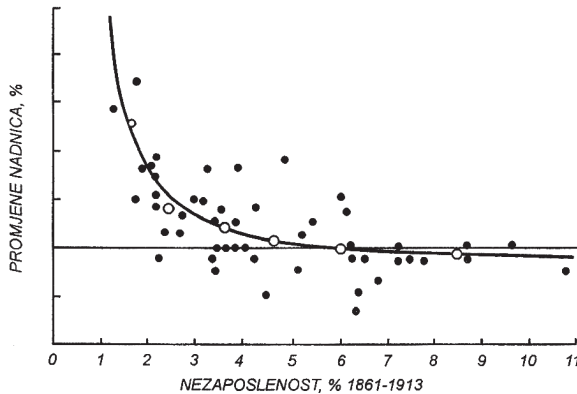
Međuzavisnost nominalne kamate, inflacije i realne kamate i njihovo djelovanje na privrednu aktivnost, prema Fisheru, zahtijeva da u stanju ravnoteže nacionalne privrede nominalna kamata mora toliko porasti da uhvati korak s očekivanim rastom cijena. Tada realna kamata ostaje neizmijenjena. Ova konstatacija poznata je kao Fisherov teorem, Fisherova hipoteza ili Fisherov efekt.

Fisherov teorem povezan s Gibsonovim paradoksom daje Friedmanov efekt anticipacije cijena. Radi se o tome da porast monetarne ponude izaziva već poznati efekt likvidnosti, te efekte cijena i dohotka. U prvo vrijeme uslijed porasta M^s pada nominalna kamata. Međutim, porast cijena koji prati efekt likvidnosti diferencira nominalnu od očekivane realne kamate. Time se potiču investicije. Porast investicija i potražnje u cjelini djeluje na porast cijena. Na dugi rok nominalna kamata mora porasti toliko koliko su porasle cijene. Tada je relevantna jedino realna kamata. Na osnovi efekta anticipacije cijena Friedman je izveo jednu od osnovnih postavki monetarizma - postavku o prirodnoj stopi nezaposlenosti.

III. 3. PRIRODNA STOPA NEZAPOSLENOSTI I PHILIPSOVA KRIVULJA

Ako se nominalna kamata želi diferencirati i zadržavati ispod prirodne kamate, onda monetarne vlasti moraju permanentno uvećavati monetarnu ponudu. Na taj način monetarna vlast kontinuirano vodi potražnju ispred ponude i time potiče inflaciju. Efikasnost politike negativne realne kamate velikim dijelom ovisi o ulozi koju imaju očekivanja. Ipak, proces kontinuiranog popunjavanja monetarnog optjecaja novcem s ciljem diferenciranja nominalne i realne kamate privredu na dugi rok neminovno, prema monetaristima, dovodi do stanja kumulativne inflacije (prema Wicksellu), odnosno do stanja hiperinflacije. Hiperinflacija je pojava koja je na dugi rok evidentno štetna. Zanimljivo je prisjetiti se Friedmanova stava o hiperinflaciji i prikrivenoj inflaciji. Prema njemu, „čak i otvorena hiperinflacija nema tako nepovoljno djelovanje na proizvodnju kao prigušena inflacija u kojoj je pretežan broj cijena zadržan znatno ispod razine koja bi značila ravnotežu na tržištu.“ (Friedman, 1973.)

Philips je 1958. godine objavio rezultate svojega istraživanja o odnosu nezaposlenosti i nadnica, odnosno inflacije troškova (sl. br. 41).

Slika 41

Prema Philipsu, snižavanje stope nezaposlenosti povezano je s porastom nadnica. Analizirajući Veliku Britaniju za razdoblje od 1861. do 1913. godine, Philips je utvrdio da 1 posto porasta nezaposlenosti prati 1,4 posto pada stope promjena nominalnih nadnica (Hadjimichalakis, 1982.). R. Lipsev je usporedio Philipsovu krivulju s promjenama ponude i potražnje na tržištu radne snage. Prema njemu, nominalne nadnice rastu kada postoji višak potražnje za radnom snagom, a one opadaju kada postoji višak ponude radne snage (Hadjimichalakis, 1982.).

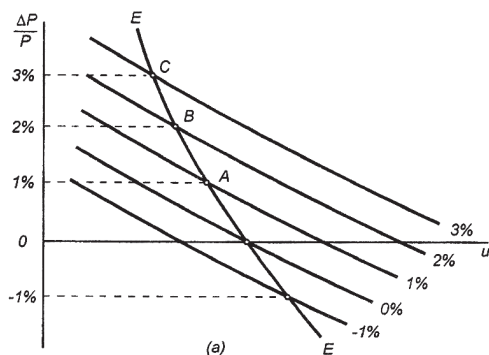
U rukama neokejnzijanaca Philipsova krivulja postala je snažno oružje u borbi protiv nezaposlenosti. Uz porast cijena nezaposlenost se, činilo se neokejnzijancima, dosta lagano daje svladavati. Stimulacija potražnje državnom intervencijom (ekspanzivnom monetarnom politikom) potiče ukupne izdatke. Nezaposlenost se snižava na račun rastuće inflacije. U osnovi uspješnosti korištenja Philipsove krivulje implicitno se računa s razlikom između nominalnih i realnih nadnica i nominalne i realne kamate. To je bilo poznato Keynesu, ali i Friedmanu, koji piše: „Budući da prodavatelj robe tipično reagira na neanticipirani porast u nominalnoj potražnji brže od porasta cijena faktora proizvodnje, realne nadnice koje radnici dobivaju opadaju, iako se realne nadnice anticipirane od poslodavca uvećavaju. Zaista, stimulatívni pad realnih nadnica 'ex post' za radnike i njihov porast 'ex ante' za poslodavca je ono što omogućava da zaposlenost raste.“ (Sijben, 1980.)

Što se dešava kada se počne gubiti efekt novčane iluzije, tj. kada radnici anticipiraju inflaciju i počnu je ugrađivati u svoje zahtjeve za porastom nadnica. Što se dešava s Philipsovom krivuljom kada se u nju ugrade očekivanja?

Uz anticipiranu inflaciju i sve izraženiju svijest radnika o zabludi novčane iluzije zahtjevi radnika za porastom nadnica bivaju sve jači. Time „kupovanje“ niže stope nezaposlenosti višom stopom inflacije postaje za državu sve skuplje. Potrebna je sve viša i viša stopa inflacije da bi se dobila sve niža stopa snižavanja nezaposlenosti. Anticipirana inflacija sve više topi „trade off“ između inflacije i nezaposlenosti, dok se ekonomija sve više približava prirodnoj stopi nezaposlenosti. Međutim, prirodna stopa nezaposlenosti konzistentna je s inflacijom od 10, 20 ili više posto, pa čak i s deflacijom.

Na dugi rok Philipsova krivulja postaje vertikalna Philipsova krivulja, odnosno ona postaje Phelpssova krivulja. Odnos (trade off) između nezaposlenosti i inflacije gubi se.

Na slici 42a prikazan je odnos između inflacije i nezaposlenosti. Na početku se nezaposlenost može znatno smanjiti bez veće inflacije. S vremenom, uz anticipiranu inflaciju, cijena snižavanja nezaposlenosti postaje sve viša.

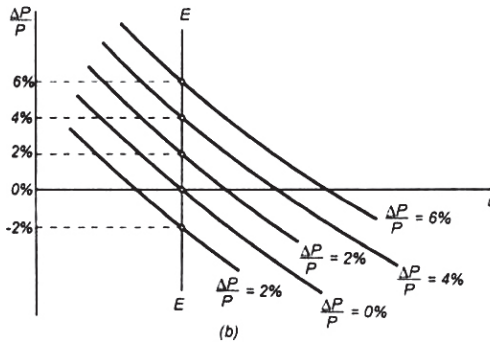

Slika 42

Na slici 42b uključivanje očekivane inflacije u pregovore o nadnicama na kraju isključuje „trade off“ između inflacije i nezaposlenosti. Philipsova krivulja postaje vertikalna i približava se prirodnoj stopi nezaposlenosti (NRH).

Uz tezu o NRH ide ruku pod ruku teza akceleracije. Akcelerirajuća inflacija se pojavljuje onda kada država želi održati razinu nezaposlenosti ispod prirodne razine. Hipotezu NRH kao i tezu o akceleraciji inflacije uveli su u ekonomsku analizu Friedman i Philips šezdesetih godina.

Prema Friedmanu, prava dvojba nije dvojba između nezaposlenosti i inflacije danas, nego dvojba između nezaposlenosti danas i još veće nezaposlenosti sutra. Logika ove dvojbe sastoji se u tome što sve veća inflacija kao metoda snižavanja nezaposlenosti na niz kratkih rokova dovodi do takve akceleracije inflacije koja postaje kontraproduktivna. U borbi protiv hiperinflacije država će na kraju morati posegnuti za takvim oštrim restriktivnim mjerama ekonomske politike koje će »sutra« neminovno izazvati još veću nezaposlenost. Svako daljnje nastojanje da se aktualna stopa nezaposlenosti snizi ispod prirodne stope izazvat će hiperinflaciju. Podsjetimo se Keynesovih pogleda, tj. prognoza o tome da će nakon II. svjetskog rata normalna stopa nezaposlenosti biti oko 4,5 posto. Podsjetimo se i Keynesovih napomena o opasnosti od čiste inflacije kada se ekonomija približi punoj zaposlenosti. Ne podsjećaju li Keynesovi stavovi po mnogo čemu na Friedmanovu NRH hipotezu i tezu akceleracije inflacije?!

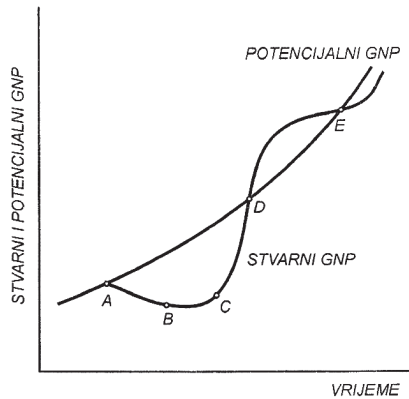

III. 4. DRŽAVNA INTERVENCIJA I STABILIZACIJSKA POLITIKA

Prihvatanje NRH hipoteze na neki način odbacuje državnu intervenciju i mogućnost svjesnog reguliranja privrednih zbivanja instrumentarijem ekonomske politike. Na dugi rok to je tako. Na kratak rok, međutim, vidjeli smo da i monetaristi prihvaćaju postojanje odnosa između inflacije i nezaposlenosti. Pitanje društvene intervencije i uplitanja države u privredni život ili apstinencija od intervencije i prepuštanje tržištu da automatski regulira privredna kretanja još je jedna snažna kontroverza između monetarista i kejnzijanaca. Tijekom šezdesetih i ranih sedamdesetih godina XX. stoljeća ortodoksni monetaristi tvrdili su da je fiskalna politika suvišna, a kejnzijanci su tvrdili da je monetarna politika beskorisna. Vodeći računa o nizu nepoznanica kada je u pitanju stabilizacijska politika i efektima pojedinih mjera, monetaristi, konzervativniji, radije dižu ruke od intervencije. Na drugoj strani, kejnzijanci su mnogo veći optimisti. Kejnzijizam je i nastao zbog straha od deflacijskog jaza i nevjerovanja u snage tržišta da automatski izvuku privredu na put oporavka.

Stav monetarista o apstiniranju od intervencije lijepo je opisao Baumol. Problem vremenskog pomaka, „time lag“, jedan je od fundamentalnih problema stabilizacijske politike. On se pojavljuje kao toliko ozbiljan problem da niz ekonomista preferira odustajanje od intervencije pogrešnoj intervenciji.

Na slici 43 prikazani su stvarni i potencijalni društveni proizvodi u tijeku jednog privrednog ciklusa. U točki A privreda se kreće k recesiji. Ona se ne ponavlja do točke D. Između točaka D i E privreda je pregrijana - suočena je s inflacijom. Što tu može učiniti stabilizacijska politika? Prema Baumolu, recesija se obično spoznaje kao problem u točki B. Efekti mjera koje su poduzete u točki B pojavljuju se u točki C. Ali ako je time lag duži, tada se efekti pokazuju tek kada privreda dođe u točku D (Baumol, 1979.) Efekt poticanja potražnje tako dolazi u nevrijeme. Sada on potiče inflatorna kretanja. Zbog toga bi Friedman radije ostavio privredu automatskim stabilizatorima i ugrađenim prirodnim samoregulirajućim mehanizmima. Odatle proizlazi i Friedmanov prijedlog o konstantnoj stopi monetarnog rasta od 2 posto.

Slika 43

„CROWDING OUT“ EFEKT

„Crowding out“ efekt je još jedna od kontroverzi između monetarista i kejnzi-janaca. Ideja „crowding out“ temelji se na hipotezi monetarista o kontraproduktivnoj ulozi države na investicije privatnog sektora. Poznato je da porast kamatne stope po pravilu destimulira investicije privatnog sektora. Prema tome, kada država intervenira radi kreiranja dopunske potražnje na tržištu, tj. kada se uvećava komponenta G u jednadžbi $Y = C + I + G$, ona u isto vrijeme snižava komponentu I - investicije. Kada se država odluči za financiranje izdataka zaduživanjem na tržištu novca i kapitala, ona izdaje svoje obveznice uz kamatu. Državne obveznice konkuriraju akcijama korporacija. Ako je prihod od državnih obveznica dovoljno atraktivan, kapital se kreće u državne obveznice. Zbog toga manje kapitala ostaje privatnom sektoru, a kamatna stopa raste. Ortodoksni kritičari državne intervencije navode da jedan dolar deficitnog financiranja umanjuje za jedan dolar privatne investicije. Zbog toga ni fiskalna politika nema nikakav utjecaj na porast potražnje. Dakle, kada dolazi do porasta G , u isto vrijeme smanjuje se komponenta I jednadžbe $Y = C + I + G$. Ukupan je rezultat stabilizacijske politike neutralan. Mislimo da se ortodoksni stav o „crowding out“ efektu može prihvatiti pod određenim okolnostima. Pod drugim okolnostima mislimo da može prevladati „crowding in“ efekt. Koje su to okolnosti? Rekli bismo da je to, prije svega, faza privrednog ciklusa u kojem se nalazi određena privreda. Mislimo da o toj činjenici nisu vodili dovoljno računa ni kejnzijanci ni monetaristi, a ni neoklasičari.

III. 5. OTVORENA EKONOMIJA

Prema monetarnom pristupu teoriji platne bilance, platna bilanca je prvenstveno monetarni fenomen. U skladu s tim deficit (suficit) platne bilance nastaje zbog neusklađenosti monetarnih varijabla ponude i potražnje novca. Ako je potražnja za novcem veća od ponude novca, u privredi se pojavljuje višak robe i nelikvidnost. Rezidenti nastoje uskladiti ponudu novca s potražnjom preko međunarodne razmjene izvozom robe. Izvoz dovodi do suficita platne bilance. Suficit platne bilance uvećava monetarne rezerve nacionalne privrede koje čine osnovu domaće monetarne baze. Uvećana monetarna baza je pretpostavka porasta monetarne ponude. Na kraju, porastom monetarne ponude privreda dolazi u stanje ravnoteže ponude i potražnje za novcem. Ravnoteža ponude i potražnje za novcem preduvjet je ravnoteže između apsorpcije i dohotka, pa prema tome i ravnoteže platne bilance.

U Hume-Ricardovom modelu proces usklađivanja ponude i potražnje novca tekao je deflacioniranjem ili inflacioniranjem domaćih izdataka. Cijene i nadnice bile su fleksibilne nadalje. Proizvodnja je bila fiksna. Promjene agregatne potražnje izazvane odljevom ili priljevom plemenitog metala, odnosno variranjem količine novca u prometu djelovale su na kretanje cijena i nadnica i na konkurentsku sposobnost izvoza nacionalne privrede.

U novonastaloj situaciji nakon II. svjetskog rata, karakterističnoj po inflatornim procesima u svjetskoj privredi, variranjem količine novca u prometu kao mjeri monetarno-kreditne politike ne mogu se (zapravo ne žele se) varirati cijene i nadnice - svakako, nadalje. Monetarni pristup polazi od mogućnosti da se devalvacijom valute smanji realna kupovna snaga nadnica. Pad realne kupovne snage nadnica djeluje kontraktivno na agregatnu potražnju. Kontrakcija potrošnje zatim oslobađa izvozne viškove. U otvorenoj privredi se preko platne bilance, po načelu spojenih posuda, usklađuju ponuda i potražnja novca. Umjesto mehanizma monetarna masa - cijene - platna bilanca, koji je djelovao u vrijeme zlatnog standarda, mehanizam monetarnog pristupa je: monetarna masa - agregatna potražnja - platna bilanca.

Model monetarnog pristupa platnoj bilanci zasniva se na tri fundamentalne postavke:

1. Platna bilanca je monetarni fenomen. U transakcije iznad linije ubrajaju se sve transakcije platne bilance, osim monetarnih rezervi koje spadaju u kompenzirajuće transakcije. Monetarne rezerve čine dio ukupne monetarne baze nacionalne privrede. Drugi dio monetarne baze čini aktiva središnje banke:

$$MB = MR + D. \tag{43}$$

2. Druga bitna postavka monetarnog pristupa je postavka o stabilnoj monetarnoj ponudi. Promjene monetarne baze transponiraju se u promjene monetarne ponude preko multiplikatora novca. Multiplikator novca je na dugi rok stabilan.

Uz konstantan multiplikator monetarna ponuda je određena promjenama monetarne baze, de facto promjenama monetarnih rezervi. Budući da je središnja banka pasivna, njezina se aktiva ne mijenja:

$$M^s = mm \times MB = mm (D + MR). \quad (44)$$

Monetarne rezerve ovise o stanju platne bilance. S obzirom na to, promjene monetarne ponude izvode se iz promjena platne bilance:

$$\Delta M_s / \Delta PB = (m \Delta MB / \Delta PB) (m (\Delta D + \Delta MR) / \Delta PB). \quad (45)$$

Već smo rekli da je središnja banka pasivna. Dakle, ona svojim akcijama ne utječe na promjene monetarne ponude. Ona ne kreira novac niti operacijama otvorenog tržišta pokušava neutralizirati prirast monetarne ponude:

$$(\Delta D / \Delta PB) \Delta D. \quad (46)$$

Prema tome, monetarna ponuda je isključiva funkcija stanja, odnosno promjena platne bilance i monetarnih rezervi.

$$\Delta M_s / \Delta PB = (m \Delta MR) / (\Delta PB). \quad (47)$$

3. Treća značajna postavka monetarnog pristupa je postavka o stabilnoj potražnji za novcem. Potražnja za novcem stabilna je funkcija dohotka, kamatne stope i cijena:

$$M^d = f(Y, i, P). \quad (48)$$

Dinamički promatrano, potražnja za novcem mijenja se proporcionalno s promjenama dohotka i cijena. Monetarni pristup polazi od pretpostavke da je potražnja za novcem stabilna na dugi rok. Stabilnost potražnje za novcem na dugi rok, kao i stabilnost multiplikatora novca na dugi rok, ističe u prvi plan dugoročni aspekt monetarnog pristupa platnoj bilanci.

Potražnja za novcem je, prije svega, funkcija proizvodnje. Novac u funkciji proizvodnje ima svoju marginalnu korisnost. Marginalna korisnost novca u funkciji proizvodnje opada s porastom ponude novca. Na drugoj strani, kapital ima svoju marginalnu korisnost. Marginalna korisnost kapitala postaje viša što je marginalna korisnost novca u proizvodnji manja. Efekt porasta marginalne korisnosti kapitala, kada dolazi do rasta monetarne ponude i opadanja marginalne korisnosti novca, sastoji se u porastu cijena kapitala - kapitalnih dobara. Porast cijena kapitala provocira efekt supstitucije u potražnji i potrošnji. S kapitalnih dobara potražnja se prenosi na potrošna dobra. Porast potražnje za potrošnim dobrima sada vodi općem porastu cijena. Porastom opće razine cijena opada kupovna snaga nominalne monetarne ponude. Procesom inflacije usklađuju se marginalna korisnost novca i marginalna korisnost kapitala, ali na višoj razini cijena. U točki ravnoteže obiju marginalnih korisnosti potražnja za novcem usklađuje se s ponudom novca.

Marginalistički pristup korisnosti kapitala i korisnosti novca sugerira „da u svakom trenutku uz datu razinu tehnologije i produktivnosti rada i raspoložive radne snage postoji jedinstvena razina potražnje za novcem koji maksimizira korisnost sadašnje i buduće proizvodnje i suglasno tome potrošnje, potražnja za novcem je stabilna funkcija proizvodnje, odnosno realnog dohotka.“ (Riechel, 1978.)

Novac u funkciji potrošnje također ima svoju marginalnu korisnost. Marginalna korisnost novca u funkciji potrošnje stoji naspram marginalne korisnosti potrošnje, odnosno apsorpcije. Ekspanzijom monetarne ponude opada marginalna korisnost novca u odnosu na marginalnu korisnost apsorpcije. Rezidenti se oslobađaju novca u zamjenu za robu. Pritisak na tržištu robe dovodi do porasta cijena i smanjenja kupovne snage nacionalne valute. Pritisak na tržištu robe postoji sve dotle dok se marginalna korisnost novca i marginalna korisnost apsorpcije ne izjednače. Na dugi rok, međutim, razina apsorpcije, pa i marginalna korisnost apsorpcije, određena je realnim dohotkom. Monetarni pristup ima kontakt s apsorpcijskim pristupom u isticanju značenja odnosa apsorpcije i dohotka i njihove korelacije sa stanjem platne bilance. Ovdje je relevantno pitanje kako se promjene na tržištu novca reflektiraju i prenose na realne varijable - dohodak i apsorpciju?

Prema monetarnom pristupu, deficit platne bilance rezultat je nesklada između apsorpcije i dohotka izazvanog raskorakom između ponude i potražnje novca. Pristalice monetarnog pristupa polaze od sljedećih jednadžbi:

$$PB/P = \Delta MR / P\Delta PB = Y - A \quad (49)$$

Dohodak, slično modelu Hume-Ricardo, ovisi o raspoloživosti faktorima proizvodnje i tehnologije. Dakle, privreda se nalazi u stanju pune zaposlenosti.

Uz datu razinu proizvodnje i dohotka platna bilanca je određena stanjem apsorpcije. Apсорpcija je funkcija ponude i potražnje novca:

$$A = Y + b(M^s/P - M^d/P). \quad (50)$$

Apsorpcija je jednaka razlici između ponude i potražnje novca ili, preciznije, razlici između stvarne i potrebne imovine rezidenata. Akcelerator apsorpcije (b) predstavlja sklonost privrede da popunjava jaz između ponude i potražnje za novcem. Ako je ta sklonost velika, tj. ako je $b = 1$, onda je prilagođavanje trenutno. Ponuda novca prilagođava se potražnji, što stvara pritisak na tržište robe i apsorbira potencijalne izvozne viškove. Izvozni viškovi se oslobađaju ako je koeficijent akceleracije apsorpcije manji od 1. Uz koeficijent akceleracije apsorpcije manji od 1 privreda počinje štedjeti:

$$c = S - A = -b(M^s/P - M^d/P). \quad (51)$$

Ako bi koeficijent akceleracije apsorpcije bio jednak 1 – apsorpcija bi bila jednaka dohotku, dok bi štednja bila ravna nuli, tj. $S = 0$. Prilagođavanje platne bilance, prema monetarnom pristupu, jest automatski proces. Ekonomiji je svojstvena stabilnost na dugi rok. Model prilagođavanja pretpostavlja da se radi o maloj pri-

vredi koja je „price taker“ - pivreda se uklapa u svjetske cijene i ne diktira njihovo formiranje. U jednostavnom modelu privreda proizvodi samo vanjskotrgovinska dobra. Elaborirani model monetarnog pristupa polazi od proizvodnje vanjskotrgovinske i domaće robe kao vrlo značajne distinkcije sa ozbiljnim implikacijama na razinu zaposlenosti i platnu bilancu (Riechel, Corden, Meade).

Proces prilagođavanja dobiva impuls devalvacijom valute. Devalvacija potiče inflaciju u zemlji. Porastom cijena uvozne robe opada realna kupovna snaga rezidenata. Rezidenti arbitriraju između marginalne korisnosti novca i marginalne korisnosti apsorpcije. Kako je realna kupovna snaga novca manja, marginalna korisnost novca veća je od marginalne korisnosti robe. Ukupna apsorpcija se smanjuje. Smanjenjem ukupne apsorpcije oslobađaju se izvozni viškovi. Izvoz raste. Nastaje suficit platne bilance. Suficitom platne bilance dolazi do priljeva međunarodnog novca - deviza u zemlju. Monetarne rezerve čine dio monetarne baze. Preko multiplikatora novca (mm) dolazi do transformacije monetarne baze u monetarnu ponudu. Ponuda novca usklađuje se s potražnjom novca. Proces usklađivanja ponude i potražnje novca odvija se u nekoliko iteracija po istoj logici ponašanja i arbitriranja rezidenata. Proces teče sve dotle dok se ne uspostavi ravnoteža između ponude i potražnje novca, apsorpcije i dohotka te ravnoteža platne bilance.

III. 6. REZIME

Ako bismo pokušali načiniti pregled sličnosti i razlika između kejnzijanizma i monetarizma, rukovodeći se napomenom koju smo dali na početku ovoga poglavlja da je razlika između tih struja takva kakva je razlika između yes i oui, onda bismo mogli reći sljedeće: obje ekonomske teorije, zapravo teorije ekonomskih politika bave se uglavnom pitanjima agregatne potražnje. U kejnzijanskoj ekonomiji agregatna potražnja jednaka je

$$A = C + I + G. \text{ Uvjet privredne ravnoteže jest da je ukupna potražnja jednaka ukupnoj proizvodnji: } Y = C + I + G, \text{ tj. } Y = A \text{ ako je } C + I + G = A. \quad (52)$$

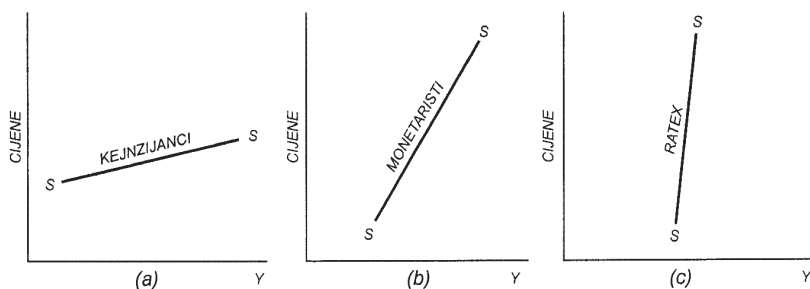
Monetaristi u rudimentarnoj formi polaze od $M \cdot V$ kao ukupne potražnje. Ravnoteža sustava postoji onda kada su usklađeni odnosi između ponude i potražnje, tj. kada je

$$M^s V = QP \quad (53)$$

U obje struje interakcija realnih i monetarnih faktora može se promatrati na kratak i na dugi rok. Kratkoročno obje struje uvažavaju Philipsovu krivulju. Philipsova krivulja funkcionira na bazi novčane iluzije. U njezinoj se osnovi nalazi koncept marginalnih troškova i marginalnog prinosa. Angažiranje radne snage poticanjem agregatne potražnje ide sve dotle dok se ne izjednače marginalni troškovi rada s marginalnim prinosom rada, tj. sve dotle dok postoji razlika između nominalnih nadnica i očekivane realne nadnice.

Na dugi rok determinante zaposlenosti realni su resursi. Na dugi rok obje struje govore o inflaciji te o cijeni pune zaposlenosti. Ona se pokazuje, prije svega, u akceleraciji inflacije.

Kejnzijance i monetariste razlikuje ponajviše onaj element kojemu nisu posvetili dovoljno pozornosti, a to je agregatna ponuda i njezino ponašanje, tj. njezin nagib. Kejnzijanci polaze od agregatne ponude koja je mnogo ravnija od monetarističke agregatne ponude. Drugim riječima, kejnzijanci polaze od nepune zaposlenosti, tj. nezaposlenosti, a monetaristi od pune zaposlenosti (slika 44).

Slika 44

Uz takve krivulje ponude logično je da ista agregatna potražnja (nagib krivulje potražnje) daje potpuno drukčije rezultate u pogledu inflacije, zaposlenosti pa na kraju i u pogledu uloge stabilizacijske politike. Obje struje zanemaruju da krivulja agregatne ponude nije zauvijek data kao takva. Ona je horizontalna u uvjetima krize, ali i vertikalna u uvjetima prekomjerne proizvodnje, tj. pregrijane privrede. Krivulja ponude mora se »pomicati« pored ostaloga i zato što se proizvodnja ne odvija uz konstantne troškove. Obje škole respektiraju marginalne troškove, ali ih eksplicitno ne ističu u prvi plan.

Kada krivulja ponude postane vertikalna, inflacija je neizbježna ako se nastavi dalje stimuliranje agregatne potražnje. Ovu opasnost uvažavaju i Keynes nakon 1937., i Friedman respektirajući Philipsovu krivulju.

Međutim, metoda svladavanja inflacije ili stagflacije bitno se razlikuje u ove dvije struje. Dok se Keynes zalaže za prolongirani bum do 1937. godine, nakon toga on prihvaća restriktivnu ekonomsku politiku kao i monetaristi. Neokejnzijanci je ne prihvaćaju ni danas. Stavovi o djelovanju monetarne politike su različiti. Keynesov stav je da se porastom M^s djeluje na kamatnu stopu te preko kamate na investicije. Kod monetarista utjecaj monetarne politike odvija se preko procesa portfelj (portfolio) selekcije. Treba se prisjetiti da taj proces podrazumijeva i proces supstitucije oblika imovine na načelima marginalne korisnosti imovine, kao i toga da je Keynes pošao od procesa portfelj (portfolio) selekcije, pri čemu je vlasnik imovine mogao arbitrirati između novca i vrijednosnih papira – „bonds“ (Keynesovi pogledi na preferenciju likvidnosti – LP).

Rasprava o tome kreće li se kauzalnost utjecaja od monetarne ponude na dohodak ili od dohotka k novcu značajna je, ali ne i odlučujuća. Ako se i Keynes i Friedman koriste funkcijom monetarne potražnje i odnosom M^s i M^d , onda u oba slučaja utjecaj ide od monetarne ponude M^s na dohodak. Obratan utjecaj nije isključen, čak se podrazumijeva budući da obje struje, a kejnzijanci još izrazitije računaju s elementom očekivanja. Proizvodnja teče na bazi očekivanih cijena i očekivanog profita.

Recimo i to da je ove dvojbe davno prije obiju struja rješavao i riješio Marx tvrdnjom da roba ulazi u promet s cijenama, a ne da se cijene robe formiraju ovisno o količini novca u optjecaju.

Keynes objašnjava krize kao problem nedovoljne potražnje, odnosno nedovoljne potrošnje. Rekli bismo, prije svega, nedovoljne investicijske potrošnje. Prema Friedmanu, kriza od 1929. do 1933. godine bila je prije svega kriza likvidnosti. Banke su postale nelikvidne zbog nepovjerenja deponenata. One su postale nelikvidne, prema Friedmanu, i zbog restriktivne monetarne politike američke vlade. Uslijed toga banke su morale na tržištu novca prodavati svoju imovinu – vrijednosne papire. Time su banke naglo oborile cijenu tih papira i potakle krizu, drugim riječima dolile su ulje na vatru. Banke su pale. Za nas ostaje otvoreno pitanje podsjeća li kriza likvidnosti banaka na nedovoljnu količinu novca u prometu, tj. na problem nedovoljne potrošnje. Ipak, i Friedman priznaje da se kriza ne bi

mogla izbjeći liberalnijom monetarnom politikom. Ona bi se njome mogla samo ublažiti. Ova Friedmanova razmišljanja govore o tome da fenomenu ekonomskih kriza Friedman, kao ni njegovi sljedbenici nisu prišli onako kako on to zaslužuje. Monetaristi kao da svjesno zanemaruju činjenice da se radi o robnoj proizvodnji, profilerskom načinu privređivanja i bitnoj relaciji između marginalnog troška rada i marginalnog prinosa rada. U tom pogledu Friedmanov (monetaristički) pristup krizama svakako zaostaje za Keynesovim.

IV. MONETARIZAM II: ŠKOLA RACIONALNIH OČEKIVANJA

Očekivanja su u robno-novčanoj privredi oduvijek imala veliko značenje. Marx je bio možda prvi koji je eksplicitno računao s očekivanjima - očekivanom prodajnom cijenom, očekivanim profitom. Marshall i Keynes bili su prvi ekonomisti koji su očekivanja uveli u ekonomsku znanost. Fisher je bio osnivač tzv. adaptivnih očekivanja.

Distinkcija između nominalne i realne kamate snažan je pokretač investicijske aktivnosti. Efikasnost i efektivnost Philipsove krivulje zasniva se na postojanju razlika između nominalnih i realnih nadnica. Philipsova krivulja bazira se na činjenici da su aktualna i očekivana inflacija iste. Time se „trade off“ između inflacije i nezaposlenosti gubi. Time, međutim, i ekonomska politika gubi snažno sredstvo u svojem arsenalu anticikličke i stabilizacijske politike.

U uvjetima privredne ravnoteže očekivana inflacija ravna je stvarnoj inflaciji:

$$(\Delta P/P_e) = (\Delta P/P). \quad (54)$$

Vrlo je teško reći kako se očekivanja formiraju. Ipak, prema struji racionalnih očekivanja (RATEX), može se s dosta sigurnosti tvrditi da će ne samo na dugi rok nego i na kratki rok stvarna i očekivana stopa inflacije biti jednake.

U okviru škole očekivanja, tj. neoneoklasičara, možemo govoriti o trima osnovnim vrstama očekivanja, i to: adaptivna očekivanja, racionalna očekivanja i poluracionalna očekivanja. Adaptivna očekivanja uveo je u ekonomsku analizu Cagan 1953. godine. U skladu s pristupom adaptivnih očekivanja ekonomski subjekti - radnici, potrošači, proizvođači - suočeni su s nedovoljnim i nedovoljno pouzdanim informacijama. U nesigurnom privrednom svijetu oni formiraju svoja inflatorna očekivanja na bazi iskustva. Pri tome se nedavno stečena iskustva više vrednuju. Iskustva o razlici između stvarne i očekivane inflacije ekonomski subjekt projicira u budućnost. Proces adaptivnih očekivanja mogao bi se prikazati na sljedeći način:

$$P_t^e - P_{t-1}^e = s | P_t - P_{t-1} - P_{t-1}^e | \quad 0 < s < 1, \quad (55)$$

pri čemu je s = koeficijent prilagođavanja, dok $(P-1)$ i (P^e) predstavljaju stvarnu i očekivanu stopu inflacije u prethodnom razdoblju.

John Muth je 1961. godine uveo u analizu racionalna očekivanja. Iskustva adaptivnih očekivanja pokazala su da postoji mogućnost greške u procjeni očekivane stope inflacije. Greška se temelji na nedovoljnom poznavanju ekonomske strukture i nedovoljnim informacijama. Za razliku od adaptivnih, RATEX su takva očekivanja koja se temelje na perfektnom poznavanju ekonomske struktu-

re nacionalne privrede te na perfektnoj dostupnosti svih relevantnih podataka. Upotreba matematskih modela i ekonometrije pomaže da se pozicije ekonomskog sustava u uvjetima perfektne konkurencije predvide perfektno, tj. maksimalno precizno. Zahvaljujući tome privredni subjekti mogu bez greške anticipirati akcije ekonomske politike i tako uvijek uskladiti očekivanu sa stvarnom stopom inflacije. U okviru RATEX očekivana inflacija jednaka je stvarnoj inflaciji:

$$P = P^e \tag{56}$$

Činjenica trenutnog usklađivanja očekivane i stvarne inflacije eliminira iz ekonomske analize moment novčane iluzije. Zbog toga Philipsova krivulja postaje vertikalna, a ekonomska politika gubi prostor za bilo kakvu stabilizacijski politiku. Prema T. Sargentu i N. Wallaceu, u tom sustavu nema prostora za državu da vodi anticikličku politiku. Da bi se eksploatirala Philipsova krivulja, država bi morala nekako zavarati javnost. Po suštini stvari kada su očekivanja racionalna, ne postoji mogućnost da vlada sustavno zavarava javnost. To znači da vlada ne može koristiti Philipsovu krivulju za bilo koje razdoblje.

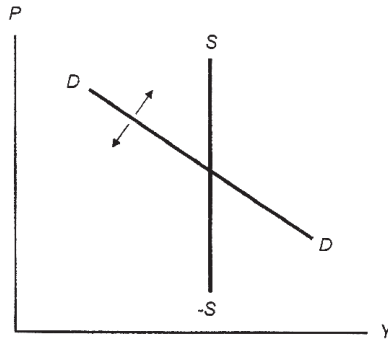
Ako se ne mogu koristiti pogodnosti Philipsove krivulje, onda to znači da postoji suglasnost između NRH hipoteze i RATEX struje. Zapravo, monetaristi i RATEX se u dosta elemenata i slažu. Međutim, treba napomenuti da je među njima značajna razlika baš u tome što monetaristi dozvoljavaju mogućnost primjene Philipsove krivulje na kratak rok, dok RATEX takvu mogućnost odbacuje u cjelini. Agregatna krivulja ponude kod monetarista postaje vertikalna tek na dugi rok. Krivulja agregatne ponude kod RATEX-a je vertikalna uvijek. Politikom agregatne potražnje ne može se utjecati na razinu zaposlenosti. Njome se može utjecati samo na razinu cijena uz istu razinu zaposlenosti. Krivulja agregatne potražnje može se pomicati ulijevo ili udesno kao na slici 45.

Privreda je uvijek na razini pune zaposlenosti.

RATEX ipak dozvoljava skromnu mogućnost korištenja efekata Philipsove krivulje. To je moguće međutim samo onda ako dođe do iznenadnog šoka, tj. ako dođe naprimjer do nenadane monetarne ekspanzije. U vrlo kratkom roku „trade off“ se može iskoristiti baš zbog elemenata iznenađenja. Međutim, pristalice RATEX struje ne propuštaju napomenuti da je usklađivanje vrlo brzo s tim što šok ima svoju cijenu u povećanoj nesigurnosti. Ta nesigurnost destimulira ekonomsku aktivnost.

Što nakon ovoga reći o RATEX struji. Ona se temelji na perfektnoj konkurenciji, perfektnim informacijama kojima ekonomski subjekt raspolaze, perfektnim prognozama i ponašanju privrednog subjekta. Privreda je uvijek na razini pune zaposlenosti. Stabilizacijska politika, tj. državna intervencija nepotrebna je budući da se sve akcije države mogu precizno predvidjeti i da se privredni subjekti njima unaprijed, tj. odmah prilagođavaju - uzimaju ih u kalkulaciju.

Slika 45

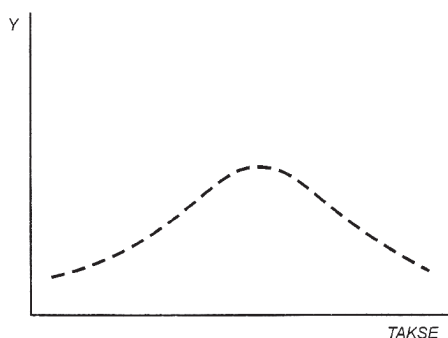
Očigledno je da ne živimo u vrijeme čiste konkurencije, niti potpunih i perfektnih informacija. Isto tako je jasno da krivulja agregatne ponude nije uvijek vertikalna. Zbog toga bismo rekli da pripadnici RATEX-a, poput monetarista, zaboravljaju da je privreda dinamična, da se kreće u ciklusima i da oni zapravo govore samo o jednoj fazi privrednog ciklusa, fazi pretjerane proizvodnje, a pri tome je uzimaju kao opći slučaj. Mislimo da odatle, pored ostaloga, proizlazi i njihova osnovna greška u tretiranju ekonomske politike. Slike 44a, 44b i 44c predstavljaju tri škole: kejnzijanzizam, monetarizam I, monetarizam II i njihovo shvaćanje agregatne ponude i agregatne potražnje, iz čega proizlaze njihovi koncepti ekonomske politike i teorije ekonomske politike.

Mislimo da sliku 44a možemo identificirati sa stanjem nezaposlenosti, odnosno depresijom, sliku 44b sa stanjem prosperiteta pred pretjeranu proizvodnju i sliku 44c sa stanjem pretjerane proizvodnje. Politika potražnje o kojoj de facto govore tri struje, ne može imati podjednake efekte u svim fazama privrednog ciklusa, tj. pri različitim nagibima krivulje ponude.

V. EKONOMIJA PONUDE

Ekonomija ponude pojavila se prvi put u govoru kongresmena J. Kempa 1979. godine. Ona počiva na tzv. Laferovoj krivulji koja predstavlja odnos između poreznog opterećenja i motiva za proizvodnju.

Ekonomija ponude okrenuta je proizvodnji, za razliku od Keynesove ekonomije i monetarizma, koji svoje ishodište imaju u potražnji. Koncept ekonomije ponude podržava međutim i M. Friedman.

Slika 46

Ekonomija ponude najčešće se interpretira tako da se u središte pozornosti stavi porezna politika. Pri tome se pretpostavlja da smanjivanje poreznih davanja potiče privatnu inicijativu. Tako potaknuta privatna inicijativa je pokretač investicija, proizvodnje i zaposlenosti. U biti, ekonomija ponude se samo dijelom može svoditi na ulogu fiskalne politike, ali se nikako ne može s njom poistovjetiti. Ekonomija ponude ima zadatak da se bori protiv stagflacije i „državne galaksije“. To znači da koncept ekonomije ponude simultano mora poticati privredni rast i suzbijati inflaciju, što je na prvi pogled suprotnost sama po sebi. U isto vrijeme ekonomija ponude traži izlaz za sve veću potencijalnu proizvodnju, dakle ona mora stvarati potražnju uz smanjenu asistenciju države.

Zastupnici ekonomije ponude nalazili su uporište za svoje stavove na primjeru privreda Japana i SR Njemačke.

Mislimo da je M. Feldstein imao pravo kada je govorio da „Ekonomija ponude u prvo vrijeme ne će otvoriti nova radna mjesta i smanjiti nezaposlenost. Mada će uvećana akumulacija kapitala učiniti postojeća radna mjesta produktivnijima, stopa nezaposlenosti može se dosljednije smanjiti samo promjenom ponašanja i motivacija. Slično tome, viša stopa investicija ne će eliminirati inflaciju ili je znatnije smanjiti. Iako će više kapitala povećati produktivnost i sniziti inflaciju barem utoliko ukoliko viša produktivnost zadržava porast nadnica, stopa inflacije bit će reducirana samo promjenama u monetarnoj i fiskalnoj politici, koja je i dovela do pretjerane potražnje i inflatornih očekivanja.“ (Feldstein, 1982.)

Feldsteinove napomene upućuju nas na konstataciju da efikasnost ekonomije ponude ovisi o fiskalnoj i monetarnoj politici, investicijskoj politici, akumulaciji kapitala, motivaciji, dakle o uspjehu revitaliziranja privrede u cjelini.

Ekonomija ponude fokus svoje analize pomiče na inflaciju i privredni rast. Keynesova ekonomija mogla je ekspanzivnom ekonomskom politikom poticati privredni rast. Time je, međutim, ona poticala inflaciju. Pri tome ekspanzivna financijska politika mogla je uspješno poticati rast sve dotle dok privreda ne dođe u stanje pune zaposlenosti. Nakon II. svjetskog rata kada su cijene postale nefleksibilne naniže, kada je inflacija postala normalan pratilac privrednog razvoja do sedamdesetih godina, kada je inflacija postala normalan pratilac stagnacije, dodatni stimulansi privrednom rastu značili su dodatnu inflaciju.

U slučaju da inflacija postane problem, terapija se, prema neokejnzijancima, sastoji u restriktivnoj financijskoj politici. Međutim, poslije II. svjetskog rata restriktivna financijska politika mogla je izazvati samo stagnaciju uz istu ili čak i višu stopu inflacije. Ekonomska, politička i socijalna cijena deflacijske politike postala je visoka, čak toliko visoka da mnoge zemlje i dalje optiraju radije za stagflaciju nego oštriju deflacijsku politiku. Krajem šezdesetih godina XX. stoljeća, dakle u vrijeme kada je postalo očigledno da ekonomija potražnje ne može uspješno riješiti tzv. dvojbe, slučajeve kao što su inflacija i nezaposlenost, a prije pojave koncepta ekonomije ponude, ekonomska misao je u okviru postavki monetarizma pokušala pronaći prava i dugoročna rješenja.

Monetaristi su pozornost usmjerili na podešavanje monetarne ponude stabilnoj funkciji monetarne potražnje. Time monetaristi nisu ni pokušali zaviriti u unutrašnjost funkcije monetarne potražnje, u kojoj je esencijalni element proizvodnja i pitanje njezinog poticanja, odnosno njezinih determinanti. I monetaristi su, kao i neoklasičari ili kejnzijanci, pošli od pretpostavke da će proizvodnja i produktivnost regulirati sami sebe. Zato nije neobično da monetaristi inzistiraju na cijenama i inflaciji kao prvenstveno monetarnom fenomenu.

Za razliku od ovih škola ekonomija ponude inzistira na liječenju kako inflacije, tako i stagflacije. Pri tome ona pristupa borbi protiv inflacije reguliranjem monetarne ponude, kako bi to činili i monetaristi, ali u isto vrijeme želi djelovati i na monetarnu potražnju utjecanjem na produktivnost i proizvodnju, kako ne bi djelovali ni kejnzijanci ni monetaristi jednostavno zbog toga što je, prema njima, produktivnost data veličina koja se uz to povoljno razvija sama po sebi. Tako smo došli do toga da ekonomija ponude razvija svoj koncept na slabostima kejnzijanske i monetarističke struje.

U kejnzijanskoj ekonomiji država se pojavljuje kao snažan generator potrošnje, potražnje, proizvodnje i zaposlenosti. Time je međutim u isto vrijeme prilično maskirana uloga privatne inicijative i poduzetnika (posebno kod postkejnzijanaca). Mislimo da je ta uloga ipak vrlo velika i da predstavlja unutrašnju snagu i pretpostavku efikasne državne intervencije. Ekonomija ponude također inzistira na državnoj intervenciji. Ekonomija ponude u isto vrijeme inzistira na tome da

se državna galaksija smanji i svede na razumnu mjeru suglasno oportunitetnim troškovima njezine egzistencije. Ekonomija ponude polazi od motivacije i privatne inicijative poduzetnika. Dok se Keynes kreće od pojedinca k državi, smatrajući državu u vrijeme depresije snagom koja treba probuditi privredu, Lafer se kreće u uvjetima stagflacije i prekomjerne državne intervencije k pojedincu kao pokretačkoj snazi. Država treba postati dobar asistent jednoga poretka koji, prema njemu, ima svoju unutrašnju pokretačku logiku i snagu koja se izgrađuje na bazi motivacija. Ekonomija ponude i ekonomija potražnje dobrim se dijelom preklapaju kada se radi o investicijama i njihovoj ulozi. One su motor rasta u oba koncepta. U konceptu ekonomije potražnje njih pokreće potražnja, dok u konceptu ekonomije ponude njih pokreću štednja i očekivani profit. Kod Keynesa proizvodnja je funkcija potražnje. Kod Lafera potražnja je funkcija proizvodnje. U oba koncepta i potražnja i proizvodnja podjednako su značajne. U oba koncepta, ako se želi ostvariti privredna ravnoteža i stabilnost, ponuda i potražnja moraju biti usklađene. U Keynesovom konceptu potražnja uvijek ide korak ispred proizvodnje. Kod ekonomije ponude proizvodnja ide korak ispred potražnje. Ni u jednom konceptu niti potražnja niti ponuda ne smiju ići dva koraka naprijed. U tom slučaju ekonomija potražnje izazvala bi inflaciju i s vremenom nezaposlenost, a ekonomija ponude može zapasti u krizu hiperprodukcije.

U odnosu na spomenute sličnosti između ekonomije ponude i ekonomije potražnje postoje i značajne razlike. Naveli bismo sljedeće:

- ulogu motivacije i fiskalne politike
- ulogu makroekonomije
- ulogu štednje
- ulogu produktivnosti rada i organskog sastava kapitala
- ulogu novca
- opće uvjete u kojima se ovi koncepti realiziraju.

U Keynesovom konceptu poreznom politikom potiču se potražnja i potrošnja. U ekonomiji ponude poreznom politikom potiče se proizvodnja. Porezna opterećenja treba tako podesiti da ne budu ni previsoka ni preniska, nego upravo dovoljna da potaknu interes za profitonosnim ulaganjima kapitala.

Keynes je makroekonomist. Otuda je i uloga države izražena. U osnovi ekonomije ponude dominira privatni poduzetnik. Dakle, ekonomija ponude prvenstveno je mikroekonomskog karaktera uz prisutnost i doziranu ulogu države i makroekonomske politike.

Akumulacija kapitala i štednja pretpostavke su rasta u konceptu ekonomije ponude. U ekonomiji potražnje štednja je destimulator rasta. U ekonomiji ponude produktivnost rada je, i to na bazi porasta organskog sastava kapitala, pokretač rasta. U Keynesovom sustavu na produktivnost rada se ne djeluje. Ona je data.

Uloga novca u ekonomiji potražnje je pasivna. Novac ne izaziva inflaciju.

Porastom monetarne ponude potiču se investicije. Uloga novca u ekonomiji ponude je značajna. Restriktivna monetarna politika je sredstvo antiinflacijske borbe. Recesijske posljedice restriktivne monetarne politike ekonomija ponude nastoji izbjeći ili ublažiti manjim poreznim opterećenjima privatnog sektora.

Ekonomija ponude nastoji se boriti protiv inflacije ne samo financijskom politikom nego i povećanjem proizvodnje. Na drugoj strani, Keynes nije ni razmišljao o povećanju proizvodnje proširivanjem kapaciteta. On je bio zauzet problemom kako zaposliti postojeće neiskorištene kapacitete. Otuda specifična interpretacija uloge štednje u procesu privrednog rasta i konceptu ekonomije potražnje.

U Keynesovom mehanizmu osnova je potražnja i potrošnja. U Laferovom mehanizmu osnova je rad. Pored toga štednja, inovacije i investicije. Fiskalna politika je u Keynesovom sustavu imala zadatak redistribuirati dohodak od jedinki s nižom sklonošću potrošnji k subjektima s višom sklonošću potrošnji. U ekonomiji ponude implicitno se priznaje favoriziranje socijalnih razlika i njihovo produbljivanje. Ona favorizira djelovanje tržišnih zakona, a time prihvaća, više nego ekonomija potražnje, posljedice djelovanja zakona vrijednosti. Međutim, ovdje nam se postavlja jedno od ključnih pitanja ekonomske politike uopće: hoće li i koliko država uspjeti biti efikasan redistributer dohotka, realikator faktora proizvodnje i poluga privredne stabilizacije u uvjetima kada njezina uloga treba biti znatno manja nego dosad? Drugo značajno pitanje koje se nameće samo po sebi u okviru koncepta ekonomije ponude jest: hoće li i koliko će država uspjeti otupiti oštricu recesije koja nam se pak čini neizbježnom ma koliko bila dozirana? Je li uopće moguće i koliko dozirati recesiju u uvjetima jačanja privatnog poduzetništva? Je li kriza većih razmjera neizbježna ili se ona može zaobići ekonomijom ponude i sličnim konceptima? Je li naziv ekonomija ponude i doziranje recesije ustvari preživljavanje krize pod parolom stabilizacijske ekonomske politike? Kao da je kriza prvi put kontrolirana.

EKONOMIJA POTRAŽNJE I EKONOMIJA PONUDE – GLAVNE KARAKTERISTIKE

	Ekonomija potražnje	Ekonomija ponude
Opći uvjeti	Deflacija	Stagflacija
uloga države	rastuća	padajuća
uloga tržišta	padajuća	rastuća
uloga štednje	destimulativna	bitna
uloga potrošnje	vrlo važna	važna
privatna inicijativa	vrlo važna	vrlo važna
produktivnost	neizmijenjena	vrlo važna
tehnički progres	neizmijenjen	vrlo važan
inflacija	poželjna	nepoželjna
zaposlenost	vrlo važna	bitna na dugi rok
privredni ciklus	anticiklička politika	anistagflacijska politika
nadnice	stabilne	faktor inflacije
potražnja	vrlo važna	važna
proizvodnja	samoregulirajuća	vrlo važna

VI. MARX I EKONOMSKA KRIZA

VI. 1. HIPOTEZE I PITANJA

Pitanje ekonomskih kriza jedna je od tema u ekonomskoj teoriji koja je najmanje definirana, odnosno oko koje postoji najmanji stupanj suglasnosti. Tako je i s marksističkom interpretacijom ekonomskih kriza. Zapravo, mogli bismo reći da ne postoji jedinstvena konzistentna marksistička teorija ekonomskih kriza.

Mi ćemo pokušati rekonstrukcijom Marxovih misli iznesenih u „Kapitalu“ doći do spoznaje o Marxovom pogledu na krize. Pri tome ćemo pokušati rekonstruirati čitav privredni ciklus, dakle pokušat ćemo rekonstruirati tijek privrede od stanja mirovanja do stanja sloma, za koje je, kako se uzima kao aksiom, glavni uzrok nedovoljna potrošnja, odnosno eksploatacija radničke klase od strane kapitala.

Neizbježnost cikličkih kriza hiperprodukcije, definitivni slom kapitalizma i njegova zamjena novom naprednijom društveno-ekonomskom formacijom predstavlja jednu od osnovnih poruka Marxovog ekonomskog opusa. Kapitalističkom načinu proizvodnje imanentne su krize hiperprodukcije izazvane nedovoljnom potrošnjom. Oko ove Marxove tvrdnje kao da nema više dvojbe.

Međutim, polazeći od suvremenih znanja makroekonomske teorije, polazeći od agregatnih kategorija: proizvodnja – potrošnja – zatvorena – otvorena ekonomija – inflacija – deflacija – stagflacija, možemo postaviti neka zanimljiva, ali isto tako i značajna pitanja, kao što su naprimjer:

- jesu li sve cikličke krize hiperprodukcije doista krize hiperprodukcije u smislu viška agregatne proizvodnje nad agregatnom potražnjom
- ako je to tako, zbog čega se kriza hiperprodukcije ne može izbjeći, odnosno zbog čega dosad nije izbjegnuta formiranjem dopunske agregatne potražnje, ekspanzivnom monetarnom politikom, naprimjer
- je li osnovni uzrok kriza siromaštvo radničke klase koje se formira tijekom privrednog ciklusa i, ako je tako, može li se kriza hiperprodukcije prevladati, tj. faza sloma izbjeći porastom nadnica
- jesu li sve ekonomske krize, tj. krize iz Marxova vremena, velika ekonomska kriza 1929. godine i suvremena ekonomska kriza imale zajednički nazivnik ili su one potpuno različite
- ako su sve krize imale zajednički nazivnik, u čemu se on sastoji
- kakav može biti odnos ekonomske politike prema krizama ako one imaju zajednički nazivnik
- što predstavlja antitezu ekonomskim krizama i privrednim ciklusima?

S obzirom na složenost pitanja koja smo postavili te mogućnost pogrešne interpretacije stavova klasika kao i vlastite reinterpretacije, mislimo da ćemo dobro učiniti ako našoj analizi pristupimo na takav način da prvo vidimo što o krizama pišu Marx i Engels. Nakon toga možemo komparirati njihove poglede i postavljena pitanja, a potom možemo nastaviti s istraživanjem bitnih determinanti kriza, pridržavajući se pri tome osnovne Marxove ekonomske misli.

Pišući Douglasu 10. IV. 1879., Marx iznosi sljedeći pogled na ekonomske krize: „ne bih drugi tom objavio ni pod kojim okolnostima prije nego što sadašnja engleska industrijska kriza ne bude dosegla svoj vrhunac. Pojave su ovaj put neobične, u mnogim pogledima različite od onoga što su bile u prošlosti, a ovo se... bez ikakvog obzira na druge promjene okolnosti... lako objašnjava činjenicom što engleskoj krizi ranije nikada nisu prethodile strahovite krize koje sada traju već pet godina u Sjedinjenim Američkim Državama, Južnoj Americi, Njemačkoj, Australiji itd. Zbog toga se sadašnji tijek stvari mora promatrati do njihove zrelosti prije no što se one uzmožnu ‘proizvodno potrošiti’ mislim ‘teoretski’“, pa nastavlja, „ma kako se tijekom ove krize mogao razviti – premda je za istraživanje kapitalističke proizvodnje i stručnog teoretičara veoma važno da je promatra u njezinim pojedinostima – ona će proći onako kao i njene prethodne i otvoriti novi ‘industrijski ciklus’ sa svim njegovim raznovrsnim fazama procvata itd.“ (Marx, 1948., Kapital, tom II, str. 450.)

Usporedimo sada Marxov stav o industrijskom ciklusu i procvatu s Engelsovim pogledima na krizu 1835. godine: „Desetogodišnji ciklus mrtvila, prosperiteta, pretjerane proizvodnje i krize koji se od 1825. do 1867. g. stalno ponovno vraćao izgleda da je istekao, ali samo da bi nas doveo u baruštinu očaja jedne trajne i kronične depresije. Željeno razdoblje prosperiteta ne dolazi, koliko god nam se puta učini da smo zapazili simptome koji ga nagovještavaju, toliko puta su iščezli u zraku. Međutim, svaka nova zima postavlja iznova pitanja što da se radi s nezaposlenima. Ali dok broj nezaposlenih raste iz godine u godinu, nema nikoga da na to pitanje odgovori: i mogli bismo skoro izračunati trenutak kada će nezaposleni izgubiti strpljenje i uzeti svoju sudbinu u svoje ruke.“ (Marx, 1948., Kapital, tom I, str. 65).

Sada već možemo reći da je kriza koju je Engels promatrao i iz koje nije vidio izlaz bez socijalne revolucije bila jedna od faza tzv. dugog vala, i to ona njegova faza koja dugo traje i koja je karakterističnija po razdobljima depresije nego po razdobljima prosperiteta (više u: Stojanov, 1985.).

Engelsova prognoza o zrelosti kapitalizma za prelazak u novu društveno-ekonomsku formaciju bila je preuranjena. O periodičnosti i cikličnosti razvoja kapitalističkog načina proizvodnje Marx je pisao već prije toga sljedeće: „Kako sam već na drugom mjestu spomenuo, u ovome je od posljednje velike opće krize nastao preokret. Akutni oblik periodičnog procesa s njegovim dosadašnjim desetogodišnjim ciklusom izgleda da je prešao u jedno više kronično, razvučenije odmjnjivanje relativno kratkog umjerenog poboljšavanja posla s relativno dugom, neodlučujućom depresijom. Odmjnjivanje koje se na različite industrijske zemlje ne razdjeljuje istodobno. A možda se radi samo o produljenju trajanja ciklusa. U

djetinjstvu svjetske trgovine od 1815. do 1847. godine dadu se dokazati približno petogodišnje krize (ciklusi), od 1847. do 1867. ciklus je odlučno desetogodišnji: hoće li to reći da se nalazimo u pripremnom razdoblju nekog novog svjetskog slo-ma nečuvvene žestine? Štošta kao da upućuje na to. Od posljednje opće krize iz 1867. godine nastale su velike promjene. Kolosalno širenje prometnih sredstava – oceanski parobrodi, željeznice, električni telegrafi, Sueski kanal – tek je, ustvari, uspostavilo svjetsko tržište. Uz Englesku koja je raniju industriju bila monopolizirala, stao je niz konkurentskih industrijskih zemalja: u svim dijelovima svijeta otvorene su plasiranju suvišnog europskog kapitala beskrajno veće, raznolikije oblasti, tako da se on daleko više raspodjeljuje, a lokalna pretjerana špekulacija lakše se savlađuje. Sve ovo odstranilo je ili jako oslabilo većinu starih žarišta krize i prilika za stvaranje krize. Pored toga, na unutrašnjem tržištu konkurencija se povlači ispred kartela i trustova, dok na vanjskom tržištu biva ograničena zaštitnim carinama, kojima se osim Engleske ograđuju sve velike industrijske zemlje. Ali samo ove zaštitne carine nisu ništa drugo do naoružanje za konačni opći industrijski ratni pohod koji treba odlučiti o vlasti nad svjetskim tržištem. Tako svaki od onih elemenata koji teže spriječiti ponavljanje starih kriza krije u sebi klicu daleko silnije buduće krize.“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 426.)

Neizbježnost kriza potvrdila se u praksi. Svijet je i danas suočen s opasnošću izbijanja dosad najveće ekonomske krize. Marx je očigledno i nedvosmisleno imao pravo. Pojavni oblici svakodnevnog života mijenjaju se, ali suština, dominacija kapitalističkog načina proizvodnje svjetskom privredom, ostala je još uvijek ista. Stara domaća narodna poslovice vuk dlaku mijenja ali ćud nikako korisna je kada govorimo o ekonomskim krizama. U prilog tome prisjetimo se pamučne krize od 1861. do 1865. godine (za kronologiju krize vidjeti drugi dio knjige naslovljen „Suvremenost Marksove teorije ekonomskih kriza“). Mislimo da je frapantno kako se asocijacije nameću same po sebi između pamučne krize 1861., velike krize 1992. i naše krize 2008. godine.

Recimo odmah da naša zapažanja o tijeku kriza, a na osnovi analize ekonomske misli neoklasičara, kejnzijanaca, monetarista I i monetarista II te Marxove ekonomske misli, navode na konstataciju da se prije svega radi o tome da:

- kriza hiperprodukcije prethodi hiperapsorpcija
- nedovoljna potrošnja izvedena iz je prethodne prekomjerne potrošnje
- pod potrošnjom razumijevamo agregatnu potrošnju, a ne samo potrošnju radničke klase
- kriza nedovoljne potrošnje posljedica je prekomjernog investiranja
- prekomjerno investiranje, po zakonima kapitalističkog načina proizvodnje, dakle robno-novčane privrede, po svojim imanentnim zakonima neizbježno dovodi do ekonomskih kriza
- kriza hiperprodukcije predstavlja pojavni oblik kriza hiperapsorpcije, tj. prekomjerne agregatne potražnje

- krizu hiperprodukcije nosi na leđima najvećim dijelom radnička klasa, a znatno manjim dijelom onaj kapital koji kriza pogađa, koji se krizom obezvrjeđuje i utapa u veći kapital.

U prilog tezi da je bijeda radničke klase javni oblik, tj. posljedica, a ne uzrok svih kriza, te da je ona posljedica prekomjerne agregatne potražnje pa i uvećane potražnje i potrošnje radničke klase, poslužit ćemo se citatom iz II. toma „Kapitala“. U njemu Marx piše: „U razdoblju prosperiteta, a osobito u razdoblju njegovog vrtoglavog procvata, ne samo da raste potrošnja potrebnih životnih sredstava i radnička klasa uzima, na trenutak (pošto je za sada čitava njezina pričuvna vojska aktivno nastupila), udjela u potrošnji luksuznih, njoj inače nedostupnih roba, a osim toga i u klasi onih potrebnih sredstava potrošnje koja inače najvećim dijelom ine potrebna sredstva potrošnje samo za kapitalističku klasu, što sa svoje strane izaziva dizanje cijena.“ (Marx, 1948. Kapital, tom II, str. 335.)

Citat nam pokazuje:

1. da u fazi prosperiteta potrošnja radničke klase apsolutno raste, a ne opada
2. da u fazi prosperiteta, a pred fazu sloma, ekonomija funkcionira na razini pune zaposlenosti (čitava pričuvna vojska rada je angažirana)

Nastavimo li pratiti Marxovu misao, onda možemo na istoj stranici drugog toma Kapitala pročitati: „Čista je tautologija kazati da krize potiču iz nedostataka potrošnje sposobne za plaćanje ili potrošača sposobnih za plaćanje. Drukčiju vrstu potrošnje osim platežne kapitalistički sustav ne poznaje... Da se robe ne mogu prodati, znači samo to da se za njih nisu našli platežno sposobni kupci, dakle potrošači. Ali ako se ovoj tautologiji hoće da proda izgled neke dublje obrazloženosti time što se kaže da radnička klasa dobiva odveć malen dio svojeg vlastitog proizvoda, a da će zlo biti pomoženo čim od njega dobije veći dio, dakle čim bude porasla najamnina, onda se ima primijetiti samo to da se krize svaki put pripremaju upravo u jednom razdoblju u kojemu je rast najamnina opći i radnička klasa stvarno dobiva veći udio u dijelu godišnjeg proizvoda koji je namijenjen potrošnji. Sa stajališta onih ‘vitezova zdravog’ i ‘jednostavnog’ ljudskog razuma, takvo bi razdoblje, naprotiv, moralo ukloniti krizu“ (Marx, 1948., Kapital, tom II). I dalje: „Izgleda, dakle, da kapitalistička proizvodnja sadrži uvjete neovisne o dobroj ili zloj volji, koji samo trenutačno dopuštaju onaj relativan prosperitet radničke klase, i to uvijek samo kao burnicu koja navješćuje krizu.“ (Marx, 1948., Kapital, tom II).

Na pitanje može li državna intervencija jednom ekspanzivnom monetarno-kreditnom politikom ili fiskalnom politikom spriječiti nastanak krize, Marx odgovara na 448. i 449. stranici trećeg toma „Kapitala“ na sljedeći način: „Potražnja za platežnim sredstvima jednostavno je potražnja za pretvorljivošću u novac. Ukoliko trgovci i proizvođači mogu pružiti dobra jamstva, ona je potražnja za novčanim kapitalom, ukoliko to nije slučaj, dakle, ukoliko im predujam platežnih sredstava ne daje samo novčani oblik nego ekvivalent za plaćanje ma u kojemu

obliku bio, a koji im nedostaje. Ovo je točka na kojoj obje strane obične teorije u promatranju kriza i imaju i nemaju pravo. Oni koji kažu da postoji samo oskudica u sredstvima plaćanja (naprimjer Friedman, vl. opaska) ili imaju u vidu samo vlasnike bona fide jamstva (papira o primljenoj robi) ili su budale koje vjeruju da banka ima dužnost i moć pomoću vrijednosnih papira sve bankrotirale varalice pretvoriti u solidne kapitaliste sposobne za plaćanje (jedna varijanta kejnzijanizma, vl. opaska). Oni koji kažu da postoji samo oskudica u kapitalu, ili jednostavno pričaju prazne priče, pošto je jasno da u takvim vremenima ima nepretvorljivog kapitala u masama uslijed pretjeranog uvoza i pretjerane proizvodnje, ili pak govore samo o onim 'vitezovima kredita' koji su sad doista stavljeni u takve okolnosti da ne mogu više dobiti tuđi kapital da bi njime radili, pa sad zahtijevaju da im banka pomogne ne samo da plate izgubljeni kapital nego da ih još i osposobi da dalje produlje svoje prijevare.“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 448. – 449.)

Dakle, prema Marxu, politika promjene izdataka u smislu porasta izdataka, odnosno politika ekspanzivne ekonomske politike ne bi mogla osigurati bezbolan prelazak iz faze pretjerane proizvodnje u novu fazu prosperiteta. U tom smislu vrlo je zanimljiva i aktualna Marxova misao o mogućim efektima jedne takve ekspanzivne ekonomske politike. Kažemo aktualna zbog toga što umnogome podsjeća na stavove RATEX škole u pogledu efikasnosti monetarne politike u uvjetima pune zaposlenosti i inflacije. Podsjetimo se da prema RATEX školi porast potražnje u uvjetima pune zaposlenosti i inflacije može samo prouzročiti još višu inflaciju i voditi privredu u stagflaciju (to je bio i Keynesov stav). Monetarna politika postaje tada neefikasna, ekspanzivna monetarna politika svakako. Na 112. stranici prvoga toma „Kapitala“ Marx piše: „Uzmimo sada da je bilo kojom neobjašnjivom povlasticom prodavač postao kadar robu prodati iznad njezine vrijednosti, po 110 ako vrijedi 100, dakle s 10% nominalnim povećanjem cijene. Prodavač, dakle, utjeruje višak vrijednosti u veličini od 10. Ali pošto je bio prodavač, pretvara se on u kupca. Sada se on susreće s trećim vlasnikom robe koji kao prodavač uživa povlasticu da robu prodaje za 10% skuplje. Naš čovjek kao prodavač dobio je 10%, kao kupac on gubi 10%. Sve ovo izlazi, ustvari, na to da svi vlasnici roba prodaju jedni drugima robe 10% iznad vrijednosti, što je potpuno isto kao da ih prodaju po vrijednosti. Tako opće nominalno povećanje robnih cijena izaziva isti učinak kao kad bi se robne vrijednosti umjesto u zlatu cijenile recimo u srebru. Novčana imena, tj. robne cijene napuhale bi se, ali odnosi među njihovim vrijednostima ostali bi isti. Znači da se stvaranje viška vrijednosti, a otud i pretvaranje novca u kapital, ne može objasniti niti time da prodavači prodaju robu iznad vrijednosti, niti time da ih kupci kupuju ispod vrijednosti.“ (Marx, 1948, Kapital, tom I, str. 112.).

Tako dolazimo do suštine Marxove teorije kriza, a to je, po našem mišljenju, pitanje, tj. problem stvaranja i oplodivanja viška vrijednosti. Višak vrijednosti stvara se u proizvodnji, a realizira se u prometu. Dakle, proizvodnja i investicijska aktivnost pokretači su ukupne ekonomske aktivnosti. Profit je motorna snaga investicijske aktivnosti. Investicijska potrošnja i osobna potrošnja pratioci su i neophodne

pretpostavke realizacije profita i oplodivanja kapitala. Pad profitne stope, odnosno zakon tendencijskog pada profitne stope rađa unutrašnje proturječnosti mehanizma kapitalističke proizvodnje, kapitalističke akumulacije, koje se pokazuju u obliku hiperprodukcije kojoj de facto prethodi prekomjerna potrošnja i to, prije svega, prekomjerna investicijska potrošnja, ali i rastuća osobna potrošnja. Proizvodnja i investicijska aktivnost odvijaju se glatko sve do točke kada prinos na dodatni uloženi kapital ne postane ravan nuli: dakle, do točke kada je marginalni prinos jednak marginalnim troškovima, odnosno kada je marginalni profit jednak nuli. U tome trenutku u cjelini reprodukcijskog sustava nacionalne privrede formirane su sve pretpostavke za prestanak investicijskih ulaganja, za porast neproizvodne potrošnje i neproizvodnih ulaganja, za otpuštanje radničke klase i za formiranje jaza potrošnje, odnosno nedovoljne potrošnje (usporediti s drugim dijelom knjige).

U elaboraciji naše teze poslužiti ćemo se još jedanput Marxovim mislima. Ekonomske krize hiperprodukcije svojstvene su kapitalističkom načinu proizvodnje. One su neizbježan rezultat mehanizma toga načina proizvodnje. Uporišne točke toga mehanizma nalaze se u sferi tzv. mikroekonomije – u sferi ponašanja i motivacije kapitalističkog poduzetnika. Proturječnost kapitalističkog poduzetnika pokazuje se u obliku kriza na makro razini, tj. na razini nacionalne i svjetske privrede.

VI. 2. MEHANIZAM KAPITALISTIČKOG NAČINA PRIVREĐIVANJA

Jedan od ključnih elemenata kapitalističkog načina proizvodnje je razlikovanje između pojmova: vrijednost robe i cijena koštanja. Vrijednost svake kapitalistički proizvedene robe predstavlja se obrascem:

$$VR = c + v + mv. \quad (57)$$

Ako od ove vrijednosti proizvoda odbijemo višak vrijednosti (mv), onda ostaje samo ekvivalent ili vrijednost u robi koja nadoknađuje kapital vrijednost ($c + v$) utrošen u elementima proizvodnje. (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 3.)

Ovaj dio vrijednosti robe koji nadoknađuje cijenu utrošenih sredstava za proizvodnju i cijenu primijenjene radne snage nadoknađuje samo ono što roba košta samog kapitalista i zato čini za njega cijenu koštanja robe (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 4) „Dio robne vrijednosti koji se sastoji od viška vrijednosti ne košta kapitalista ništa upravo zato što radnika košta neplaćenog rada.“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 4.)

Višak vrijednosti je višak vrijednosti robe preko njezine cijene koštanja. „Sad je kapitalistu jasno da ovaj priraštaj vrijednosti potječe iz proizvodnih procesa koji se poduzimaju s kapitalom, da on dakle potječe iz samoga kapitala, jer je on tu poslije procesa, a prije procesa nije ga bilo“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 10) i dalje „kao takav zamišljeni potomak cjelokupnog predujmljenog kapitala višak vrijednosti dobiva preobraženi oblik profita.“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 11.)

Budući da maksimizacija profita, a ne maksimizacija upotrebnih vrijednosti, predstavlja krajnji cilj kapitalističke proizvodnje, u kontekstu naše analize posebno relevantnim smatramo sljedeće Marxove napomene: „Ako se stoga roba prodaje po svojoj vrijednosti, realizira se profit jednak suvišku njezine vrijednosti preko njezine cijene koštanja, dakle jednak cijelom u robi sadržanom višku vrijednosti. Ali kapitalist može robu prodavati s profitom i ako je proda ispod njezine vrijednosti. Dokle god njezina prodajna cijena stoji iznad njezine cijene koštanja, iako ispod njezine vrijednosti, uvijek se realizira dio u njoj sadržanog viška vrijednosti, dakle uvijek se pravi neki profit.“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 13.)

Nakon ovoga ostaje nam da rekonstruiramo i pokušamo pratiti dinamiku Marxovog ekonomskog mehanizma. Pri tome treba imati na umu činjenicu koja je posebno značajna ne samo za Marxovu nego i za Keynesovu, Friedmanovu i neoklasičnu analizu, a to je da je minimalna granica prodajne cijene robe data njezinom cijenom koštanja.

Upravo ova napomena podsjeća nas na načela marginalne analize. Ona podsjeća na relaciju između marginalnog prihoda i marginalnih troškova. Zato odnos marginalnih prihoda i marginalnih troškova predstavlja oslonac aparature

dinamike procesa reprodukcije, procesa investicijske aktivnosti, procesa realizacije profita i ponašanja poduzetnika. Znamo da poduzetnikovo ponašanje ima značajne implikacije na mezo i makro razini ekonomije.

Druga bitna komponenta Marxovog dinamičnog ekonomskog mehanizma jest profitna stopa. Profitna stopa predstavlja odnos viška vrijednosti prema uloženom kapitalu:

$$r' = mv / (c + v), \quad (58)$$

za razliku od stope viška vrijednosti koja predstavlja odnos viška vrijednosti prema varijabilnom kapitalu:

$$v' = mv / v. \quad (59)$$

Profitna stopa postaje od odlučujućeg značenja za proces reprodukcije onda kada se steknu takve okolnosti u kojima vlasnik kapitala u procesu portfelj (portfolio) selekcije treba odlučiti o plasmanu svojega kapitala. Naime, kada kamatna stopa u fazi privrednog uspona dostigne profitnu stopu, za kapitalista nastaje tzv. kapitalistički komunizam. Po načelu „na jednak kapital jednak profit“, vlasnik kapitala postaje indiferentan prema tzv. proizvodnim ulaganjima kapitala. Tada on počinje svoj kapital valorizirati kao novčani kapital. I ne samo to. U fazi pretjerane proizvodnje za vlasnike industrijskog kapitala moguće su i druge komplikacije pri plasmanu robe. Rizik poslovanja postao je sve izrazitiji, a time rastu oportunitetni troškovi proizvodnog kapitala.

Trenutak portfelj (portfolio) selekcije u kojem se kamatna stopa izjednačava s profitnom stopom, a posebno trenutak kada se pojavi tendencija da je prevlada, smatramo odlučujućom i prijelomnom točkom čitavog tijeka privrednog ciklusa. Jedno vrijeme ekonomija je suočena s fazom stagnacije, odnosno stagflacije, da bi potom neminovno prešla u fazu sloma u slučaju liberalizma ili u fazu doziranog sloma u uvjetima državne intervencije (slučaj sa SAD-om ili V. Britanijom u razdoblju od 1980. do 1984., primjer SAD-a i EU-a u razdoblju od 2008. do 2012.).

Sljedeću, treću bitnu odrednicu Marxovog ekonomskog mehanizma predstavlja cijena proizvodnje, odnosno proces formiranja opće (prosječne) profitne stope i proces pretvaranja robnih vrijednosti u cijenu proizvodnje. Polazna osnova formiranja cijene proizvodnje je činjenica da različite oblasti proizvodnje pri podjednakoj eksploataciji rada formiraju vrlo različite profitne stope u skladu s različitim organskim sastavom kapitala. Pretpostavka za formiranje cijene proizvodnje je formiranje opće profitne stope, a za nju je, opet, pretpostavka da su profitne stope u svakoj oblasti proizvodnje već svedene na prosječne stope svaka u svojoj oblasti. Cijene koje nastaju time što se nađe prosjek različitih profitnih stopa različitih oblasti proizvodnje i taj prosjek doda cijenama koštanja različitih oblasti proizvodnje jesu cijene proizvodnje. Proces formiranja prosječne profitne stope i cijene proizvodnje na bazi posebnih profitnih stopa odvija se putem konkurencije i seljenja kapitala iz jedne oblasti proizvodnje u drugu. Zahvaljujući tome da „ka-

pitalisti različitih oblasti proizvodnje pri prodaji svojih roba izvlače natrag kapital vrijednosti utrošene u proizvodnji roba, oni ipak ne ubiru višak vrijednosti, pa dakle ni profit koji je u njihovoj vlastitoj oblasti proizveden pri proizvodnji tih roba, nego samo onoliko viška vrijednosti, odnosno profita koliko pri jednakoj raspodjeli otpada na svaki alikvotni dio cjelokupnog kapitala od cjelokupnog viška vrijednosti ili cjelokupnog profita što ga cjelokupni društveni kapital proizvodi u jednom datom vremenskom razdoblju u svim oblastima proizvodnje zajedno.“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 119.)

Suglasno svemu tome „zbroj profita svih različitih oblasti proizvodnje mora biti ravan zbroju viškova vrijednosti, a zbroj cijena proizvodnje cjelokupnog društvenog proizvodnja zbroju njihovih vrijednosti. Ali je jasno da izjednačavanje među oblastima proizvodnje različitog sastava uvijek mora težiti u tom pravcu da ih izjednači s oblastima srednjeg sastava, pa bilo da one točno ili samo približno odgovaraju društvenom prosjeku.“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 132.)

Cijenama robe vlada zakon vrijednosti. Zakon vrijednosti jedan je od temeljnih ekonomskih zakona. Kada se kaže da se robe različitih oblasti proizvodnje prodaju po svojim vrijednostima, znači kako Marx ističe „samo to da je njihova vrijednost gravitacijska točka oko koje se njihove cijene okreću i po kojoj se njihov stalan rast i pad izravnavaju.“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 138.)

Sljedeća bitna komponenta Marxovog ekonomskog mehanizma jest razlikovanje između individualne vrijednosti roba i njihove tržišne vrijednosti. Tržišna vrijednost predstavlja prosječnu vrijednost roba proizvedenih u datoj oblasti. Tržišna vrijednost, opet, predstavlja središte kolebanja za tržišne cijene. Jednu od ključnih napomena za našu analizu, koja se odnosi na relacije tržišna vrijednost – tržišna cijena, individualna vrijednost robe – profitna stopa, predstavlja to što „ne pomaže ništa kazati da prodaja roba proizvedenih pod najgorim uvjetima dokazuje da su one nužne za pokriće potražnje. Po određenim cijenama može neka vrsta robe zauzeti određen prostor na tržištu: ako se cijene promijene, prostor će samo onda ostati isti ako se viša cijena podudara s manjom količinom robe, a niža cijena s većom količinom robe. Ako je potražnja, naprotiv, toliko snažna da se ne sužava kada cijene reguliraju vrijednost roba proizvedenih pod najgorim uvjetima, onda one određuju tržišnu vrijednost. Naposljetku, kada je masa proizvedenih roba veća nego što se može prodati po srednjim tržišnim vrijednostima, onda tržišnu vrijednost reguliraju robe proizvedene pod najpovoljnijim uvjetima“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 138). I dalje: „da bi tržišna cijena identičnih roba odgovarala tržišnoj vrijednosti, zahtijeva se da pritisak koji različiti prodavači vrše jedan na drugoga bude dovoljno jak da se na tržište baci masa roba koju zahtjeva društvena potreba, tj. ona količina za koju je društvo sposobno platiti tržišnu cijenu“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 139). Da bi se roba realizirala na tržištu, ona mora zadovoljiti neku društvenu potrebu, ona mora imati upotrebnu vrijednost. Druga pretpostavka za realizaciju robe je da „rad sadržan u robi predstavlja društveno potreban rad, dakle da se individualna vrijednost robe podudara s njezinom društvenom vrijednošću.“

Pokušamo li nakon svih ovih Marxovih stavova usporediti određene postavke neoklasične škole s iznesenim Marxovim pogledima, možemo doći do zanimljivih spoznaja.

Upotrebna vrijednost robe korespondira pojmu korisnosti roba u tom smislu da oba ova svojstva roba ima ako zadovoljava neku potrebu, individualni rad je društveno priznat rad ako se roba plasira na tržištu, dakle ako je naišla na platežno sposobnu potražnju, odnosno ako je zadovoljila određenu potrebu.

Maksimizacija profita i maksimizacija zadovoljavanja društvenih potreba postoje onda kada cijena koštanja robe dostigne prodajnu cijenu robe. Sve do toga trenutka razlika između prodajne cijene i cijene koštanja omogućava ostvarivanje profita, odnosno oplođivanje kapitala i realizaciju viška vrijednosti za vlasnika kapitala. Profit koji apsolutno raste i profitna stopa koja opada potiču kapitalista na sve veća ulaganja. Uslijed toga njegova ponuda raste. Raste i cijena koštanja njegove robe, budući da on angažira nove faktore proizvodnje, dakle uslijed veće potražnje za faktorima proizvodnje raste cijena inputa. Vlasnik kapitala maksimizira profit kada marginalni trošak sustigne prodajnu cijenu, odnosno kada je marginalni trošak jednak marginalnom prihodu ili, kako bi to Marx rekao, kada cijena koštanja dostigne prodajnu cijenu. Svaka daljnja proizvodnja roba znači gubitak za vlasnika kapitala. Ona predstavlja višak ponude nad potražnjom i pri tome rasipanje resursa. Sa stajališta makroekonomije, dakle nacionalne privrede, ona predstavlja neracionalnu raspodjelu ukupnog društvenog fonda rada, tj. takvu raspodjelu ukupnog društvenog fonda rada koja u datoj proizvodnji premašuje društvenu potrebu.

Pozitivan efekt ovakvog stanja sastoji se u ekonomskoj prinudi koja prisiljava proizvođača robe da snižavanjem cijene koštanja participira u raspodjeli ukupne mase viška vrijednosti, svakako na račun participacije proizvođača čija je cijena koštanja viša. U skladu s tim Marx piše: „Robna masa ne zadovoljava samo neku potrebu nego je zadovoljava u njezinom društvenom obujmu. Ako je, naprotiv, količina veća ili manja od potražnje za njom, onda nastaju odstupanja tržišne cijene od tržišne vrijednosti. A prvo je odstupanje da kada je količina premalena, tržišnu vrijednost uvijek određuje roba koja je proizvedena pod najgorim uvjetima, a ako je prevelika, uvijek ona proizvedena pod najboljima“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 143). I dalje: „Ako pak obujam društvenog rada upotrijebljenog na proizvodnju nekog određenog artikla odgovara obimu društvene potrebe koja se ima zadovoljiti, dakle tako da proizvedena masa odgovara običnom razmjeru reprodukcije pri nepromijenjenoj potražnji, roba će se prodavati po svojoj tržišnoj vrijednosti. Razmjena ili prodaja roba po njihovoj vrijednosti jest racionalno načelo, jest prirodni zakon njihove ravnoteže, odstupanja se imaju objašnjavati polazeći od toga, a ne obratno da se sam zakon objašnjava iz odstupanja.“

Kapitalistički komunizam, odnosno oportunistni troškovi kapitala, prisiljavaju kapitalista da se stalno bori za snižavanje cijene koštanja. U skladu s tim on je jedan od osnovnih pokretača tehničkog progresa. Nastojeći uvećati svoj profit, on ulaže sve više kapitala u postojani kapital, a sve manje kapitala u promjenjivi kapi-

tal. Time on, međutim, utječe na formiranje tendencije opadanja profitne stope, tj. takve tendencije koja ima karakteristike zakona. „Relativno opadanje promjenjivog i uvećanje postojanog kapitala, mada oba dijela apsolutno rastu, jest... samo drukčiji izraz za uvećanu proizvodnost rada“ (Marx, 1948., Kapital, tom III, str. 170). Međutim, „zakon progresivnog opadanja profitne stope ni u kojem slučaju ne isključuje mogućnost porasta apsolutne mase rada koju pokreće i eksploatira društveni kapital, a stoga i apsolutna masa viška rada koju on prisvaja, niti isključuje da kapitali koji stoje pod kontrolom pojedinačnih kapitalista upravljaju rastućom masom rada, pa dakle i viška rada.“ (Marx, 1948., Kapital, tom II, str. 433.)

Dakle, zakon tendencijskog pada profitne stope govori o tome da s porastom organskog sastava kapitala, kapitala koji vodi porastu produktivnosti rada, kapitalist teži ostvarenju veće ukupne mase viška rada. On to postiže, ali ne na račun smanjivanja broja zaposlenih. Štoviše, on upošljava više radnika, apsolutno veću masu živog rada.

Prema tome, u fazi prosperiteta raste udio živoga rada u raspodjeli novostvorene vrijednosti. Zbog toga dolazi i do porasta potrošnje radničke klase. Potrošnja radničke klase najveća je baš pred krizu. Ona je najveća onda kada profitna stopa postane najniža. Profitna stopa predstavlja odnos viška vrijednosti prema uloženom kapitalu, onda uz isti tehnički sastav kapital dolazi u fazi uspona jednog privrednog ciklusa do opadanja organskog sastava kapitala. Cijena koštanja primiče se prodajnoj cijeni robe. Konkurencija i težnja za maksimizacijom profita prisiljava kapitalista na stalnu akumulaciju kapitala. Sa svoje strane opet, akumulacija kapitala ubrzava padanje profitne stope. S druge strane, opadanje profitne stope ubrzava koncentraciju i centralizaciju kapitala. Proizvodnja teče u okvirima proširene reprodukcije prema već dobro poznatim pravilima igre koja je Marx utvrdio shemama reprodukcije. „Pretpostavka jednostavne reprodukcije da je $I(c + v) = IIc$ ne samo da je neizmirljiva s kapitalističkom proizvodnjom... što uostalom ne isključuje da u industrijskom ciklusu od 10 do 11 godina neka godina često ima manju godišnju proizvodnju od prethodne... Ali akumulacija kapitala bila bi pri tome nemoguća. Prema tome, činjenica kapitalističke akumulacije isključuje da IIc bude jednako $I(c + v)$. Ipak bi čak i uz kapitalističku akumulaciju mogao nastupiti slučaj da uslijed tijeka procesa akumulacije IIc ne samo bude jednako nego čak i veće od $I(c + v)$. To bi značilo hiperprodukciju u II koja bi se mogla izravnati samo velikim slomom.“ (Marx, 1948., Kapital, tom II, str. 433.)

Svaki je slom proces obezvrjeđenja kapitala, proces eksproprijacije malog kapitala od strane većeg kapitala i proces centralizacije kapitala. Time on postaje osnova za novi tehnički progres i novi uspon proizvodnje na kapitalističkim osnovama. Posve je druge prirode pitanje koliko dugo će kapitalizam moći preživljavati ovakve krize i društvene promjene koje ih prate, a da pri tome ostane kapitalizam. Vidjeli smo da je Engels još prije 100 godina depresiju shvatio kao kraj kapitalističkog načina proizvodnje. Sredinom osamdesetih godina 20. st. postojale su prognoze da bi sljedeći veliki slom mogao nastupiti 1990. godine (J. J. van Duijn, 1983.). Na kraju je došao najveći izazov nakon 1929. godine u 2008. godini. Kriza je u tijeku.

VII POKUŠAJ SINTEZE

Predmet našega istraživanja jest pokušaj pronalaženja međuzavisnosti između privrednog ciklusa i ekonomske politike kejnzijanskog, monetarističkog tipa te tipa ekonomije ponude. Analizom učenja neoklasičara i kejnzijanaca, monetarista I i II te pristalica ekonomije ponude i Marxovog ekonomskog učenja došli smo do spoznaje da između njih možemo na prvi pogled naći vrlo velike razlike, ali istodobno između njih možemo pronaći zajednički nazivnik. Mislimo da taj zajednički nazivnik predstavlja ključ za razumijevanje nastanka i uloge pojedinih škola, odnosno ekonomskih politika u privrednim ciklusima, ponajprije u vrijeme krize kada se od ekonomske politike zahtijeva anticiklička terapija.

Na prvi pogled neoklasičari i monetaristi izgledaju kao komplementarne škole, dok se neoklasičari i monetaristi na jednoj strani, te kejnzijanci, na drugoj strani, potpuno isključuju. O Marxovom ekonomskom učenju da i ne govorimo u ovim relacijama. U zaključnim razmatranjima svakako se ne bismo ponovno bavili razlikama između ovih škola jer smo to učinili ranije. Ono što moramo istaknuti kao rezultate našega istraživanja bilo bi sljedeće:

1. U stanju privredne ravnoteže u svim školama agregatna ponuda jednaka je agregatnoj potražnji. Prema neoklasičarima, taj se odnos može prikazivati kao jednakost:

$$M^s V = PQ \quad (60)$$

$$(\text{potražnja}) = (\text{ponuda})$$

$$\text{Tada je } i (X = M) \quad (61)$$

Prema Keynesu, uvjet ravnoteže postoji kada je:

$$Y = C + I + G + (X - M). \quad (62)$$

Ako je $(X - M) = 0$ i ako zanemarimo državne izdatke, tj. $G = 0$,

$$\text{tada je: } Y = C + I. \quad (63)$$

Ako $(C + I)$ nominiramo kao apsorpciju, onda je:

$$Y = A \quad (64)$$

$$(\text{ponuda}) = (\text{potražnja})$$

$$\text{a } (X = M). \quad (65)$$

Prema monetaristima, uvjet ravnoteže je:

$$M^s = M^d \quad (66)$$

$$\text{Tada je } i X = M.$$

Pri tome je $M^d = f(Y, i, P)$. M^s predstavlja potražnju, a M^d ponudu. Suglasno Marxovim uvjetima privredne ravnoteže, privredna ravnoteža, ako bismo je izrazili suvremenom terminologijom, bila bi uspostavljena kada je:

$$Y = c + v + mv \quad (67)$$

Ako je $(v + mv)$ novostvorena vrijednost koja se grana na osobnu potrošnju radnika i višak rada koji se razdvaja na osobnu potrošnju kapitalista i investicijsku potrošnju, onda $(v+mv)$ postaju: v (osobna potrošnja radnika), a mv ostala potrošnja kapitalista i investicijska potrošnja. Jednadžba

$$Y = c + v + mv \quad (68)$$

može se napisati kao: $Y = C + I$, odnosno kao $Y = A$, ako su $C + I = A$ i ako poštujemo koncept bruto investicija. Pri tome su: C osobna potrošnja radnika i kapitalista, a I investicijska potrošnja.

Tada je $i = X = M$.

Drugi način izražavanja agregatne ravnoteže nacionalne privrede suglasno Marxu bio bi:

$$M^s = \Sigma QP \quad (69)$$

pri čemu je (ΣQP) zbroj robnih cijena uz konstantnu brzinu optjecaja novca. Izraz (ΣQP) predstavlja proizvodnju i očekivane, unaprijed utvrđene robne cijene. Vrijednosti ukupnog društvenog proizvoda:

$$Y = c + v + mv \text{ ili } \Sigma QP \quad (70)$$

treba korespondirati odgovarajuća monetarna masa (M^s).

2. Osnovni je pokretač proizvodnje profit, odnosno razlika između prodajne cijene i cijene koštanja. U svim pristupima (Marx, Keynes, Friedman) pretpostavlja se dati tehnički sastav kapitala u jednom privrednom ciklusu. Investicijska aktivnost odvija se u skladu s načelima marginalne analize do točke kada je prodajna cijena jednaka cijeni koštanja, odnosno do točke kada su marginalni prihodi jednaki marginalnim troškovima.

Pri tome je osnovna odrednica odnosa prodajna cijena - cijena koštanja i odnosa marginalni prihod - marginalni troškovi, odnos između nominalnih i realnih nadnica, tj. odnos između plaćenog i neplaćenog rada radnika.

3. Sve struje: neoklasična, Keynes, monetaristi, RATEST, ekonomija ponude, predstavljaju teoriju ekonomske politike prije nego ekonomsku teoriju. One su „vezane“ za određenu fazu privrednog ciklusa i daju više ili manje vrijednu recepturu za anticikličku ekonomsku politiku. U odnosu na njih Marxovo ekonomsko učenje predstavlja ekonomsku teoriju koja rasvjetljava bit funkcioniranja kapitalističke privrede, onu bit koju ove struje, odnosno teorije ekonomske politike zaobilaze.

4. Motor i pokretačka snaga kapitalističkog načina proizvodnje je profit. Unutrašnji mehanizam koji omogućava a) stvaranje profita i b) njegovu realizaciju je razlika između plaćenog i neplaćenog rada radnika. Neoklasična ekonomska misao, Keynes, Friedman te ekonomija ponude implicitno govore o istom pitanju. Naravno, za njih se rad ne pojavljuje kao stvaralac nove vrijednosti i viška vrijednosti. Međutim, ove škole inzistiraju na tome da je prosperitet moguć tek onda i samo dotle dok postoji razlika između nominalne i realne nadnice. Smatramo da je razlika između nominalne i realne nadnice korespondentna razlici između plaćenog i neplaćenog rada radnika.

Toliko dugo dok kapitalist oploduje kapital, tj. dok prisvaja višak rada, investicijska aktivnost je živahna i burna. Onoga trenutka kada udio plaćenog rada postane tako velik da profit postane destimulativan, investicijska aktivnost prestaje. Privreda se tada nalazi pred fazom sloma, odnosno recesije. U toj fazi ciklusa marginalni prihod ravan je nuli.

Keynesova ekonomska politika zapravo i počinje od faze sloma. Ona počinje onda kada postoji višak neuposlenih kapaciteta, kada postoji obilje radne snage (pričuvna vojska rada), kada su nadnice niske i kada su niske cijene sirovina. Politikom jeftinog novca Keynes formira disparitete između nominalnih i realnih nadnica. On snižava realne nadnice. Porastom monetarne ponude dolazi do porasta potražnje, a time do porasta cijena. U očekivanju porasta cijena, uz već prije ugovorenu nadnicu (nominalna nadnica), vlasnik kapitala vidi mogućnost za ostvarivanje profita. Keynesova ekonomska politika zasniva se na tzv. efektima novčane iluzije. Efekte novčane iluzije moguće je koristiti u početnim fazama privrednog ciklusa, dakle upravo onda kad je ponuda radne snage obilna, a mogućnosti izbora radničke klase, kao i njihov pritisak na nadnice, minimalan. Politikom jeftinog novca Keynes pokreće potražnju. On je vodi ispred ponude. Politikom jeftinog novca Keynes potiče investicijsku aktivnost na više načina. Na jednoj strani, on porastom monetarne ponude i preko toga porastom potražnje utječe na porast cijena robe - prodajnih cijena. Na drugoj strani, politikom jeftinog novca Keynes utječe na marginalnu efikasnost kapitala time što a) snižava kamatnu stopu i b) snižava troškove proizvodnje i na taj način proizvodi pozitivnu razliku između prodajne cijene i cijene koštanja, odnosno između marginalnog prihoda i marginalnih troškova. Time se stimuliraju investicije i rješava problem nezaposlenosti. Održavajući razliku između nominalne i realne kamate, Keynes još više podržava investicijsku aktivnost.

Međutim, svom tom aparaturom Keynes postupno zagrijava svoju privredu. On je vodi k punoj zaposlenosti i inflaciji. Toga je i sam bio duboko svjestan. Ipak, njegova prva i posljednja briga bila je rješavanje problema nezaposlenosti u uvjetima depresije. Anticiklička ekonomska politika svakako postaje kontraproduktivna u uvjetima pune zaposlenosti i inflacije. Ona de facto provocira stagnaciju. Zbog toga je prirodno da na razini pune zaposlenosti, odnosno u uvjetima stagflacije monetarizam dobije prevagu u odnosu na kontraproduktivni kejnzijanizam. Posve

sporedne naravi njihove su rasprave o tzv. crowding out ili crowding in efektima. U fazi kada je privreda u fazi uspona, svakako će „in efekt“ dominirati, isto tako kao što će u uvjetima stagflacije dominirati „out efekt“. Isto toliko relativne prirode je pitanje pravca utjecaja između novčanih i realnih varijabla. Djeluje li novac na dohodak ili dohodak utječe na formiranje adekvatne količine novca, manje je važno pitanje. Štoviše, monetaristi naglašavaju značenje realnih faktora na dugi rok. Oni znaju da se na kratak rok politikom jeftinog novca, ako je pravac utjecaja od monetarne mase, dakle od novca k realnim varijablama, može podupirati porast proizvodnje i zaposlenost, svakako uz rastuću inflaciju; i baš zbog toga Friedman napada Keynesov stav koji se odnosi na politiku jeftinog novca. Monetarizam I i još više, monetarizam II (RATEX) ne prihvaćaju efekt novčane iluzije u uvjetima pune zaposlenosti. Oni time de facto priznaju da se dalje ne može formirati razlika između nominalne i realne nadnice. Time pristaju na krizu kao sljedeću fazu ciklusa. Zbog toga ne iznenađuje što se Friedman zalaže za konstantnu stopu monetarnog rasta od 5% ili 2%. On želi održati efekt novčane iluzije, ali ga ne želi izgubiti prekomjernim poticajem potražnje. On vrlo dobro zna da, ako privreda dođe na razinu pune zaposlenosti, nadnice mogu toliko porasti da će ugroziti proces oplođivanja kapitala. Prirodna stopa nezaposlenosti (NRH) predstavlja rješenje za takvu situaciju – manje je snažan pritisak radnika na porast nadnica.

Kada je riječ o ulozi novca i razlici između kejnzijanaca i monetarista, dajemo u prilog raščišćavanju te razlike Marxov stav da robe ulaze u promet s cijenama pa se onda, prema tome, formira i odgovarajuća monetarna masa. Što se tiče uloge brzine optjecaja novca, Marx je istakao da brzina optjecaja novca raste u fazi prosperiteta i da opada u fazi depresije. Njegov stav je u tom pogledu jednak Friedmanovom, a različit od Keynesovog.

RATEX škola negira značenje i ulogu ekonomske politike. To ne mora iznenađivati budući da se RATEX škola bavi pitanjem stagflacije. U uvjetima stagflacije državna intervencija politikom uvećavanja izdataka može djelovati samo inflatorno. O tome je i Marx imao isto mišljenje. Neprihvatljivo je kod RATEX škole što restriktivna monetarna politika ne će izazvati porast nezaposlenosti. Ovakav stav se može interpretirati s pozicija prihvaćanja prirodne stope nezaposlenosti. Restriktivna monetarna politika pojavljuje se kao neminovnost u fazi pretjerane proizvodnje ili stagflacije. Ona mora biti antiinflatornog karaktera. Ona mora voditi pročišćavanju privrede i stvaranju uvjeta za novi uspon. Drugim riječima, restriktivna monetarna politika neizbježna je prema neoklasicima, monetaristima I i II, ekonomiji ponude, Marxu, dok Keynes radije optira za prolongiranu stagnaciju u „Općoj teoriji...“, a kasnije postaje pristalica restriktivne politike. S restriktivnom monetarnom politikom neizbježan je i porast nezaposlenosti.

Ekonomija ponude reafirmira neoklasičnu ekonomsku misao. Ona se zalaže za reafirmaciju tržišta. Ona dovodi u pitanje intervencionističku ulogu „državne galsksije“. Pri tome ekonomija ponude zanemaruje da privreda mora ići svojim tijekom i da ona mora proći sve faze privrednog ciklusa. Ako je tako, a mislimo da jest, onda je ekonomija ponude anticiklička ekonomska politika kratkog daha smišljena

da se bori protiv stagflacije. Ona nastoji otvoriti prostor za nove investicije time što vlasnike kapitala motivira za novu proizvodnju ostavljajući im više profita na račun smanjivanja poreznih opterećenja. Ekonomija ponude zaboravlja da se privredi time može dati samo skroman manevarski prostor za nova ulaganja.

Čim nova ulaganja krenu i čim faktori ponude i potražnje počnu djelovati, privreda će ponovno doći u fazu pretjerane proizvodnje. U toj fazi snižavanje poreza ne može biti pravo rješenje. Zbog toga je poreznom rasterećenju komplementarna i restriktivna monetarna politika, čime se ekonomija ponude naslanja na monetarizam.

Iz svega što smo do sada mogli zapaziti, mislimo da je očigledno da se sve škole i ekonomske politike bave jednom od faza privrednog ciklusa. Zbog toga nisu u stanju shvatiti problem u cjelini i baš zbog toga izgledaju toliko autonomne i isključive jedna prema drugoj. De facto, sve ekonomske politike i škole bore se za isto, a to je borba za stvaranje takvih uvjeta u kojima se kapital može oplodivati. I baš zbog toga Marxovo ekonomsko učenje u odnosu na njih predstavlja cjelinu prema kojoj sve ekonomske politike predstavljaju dijelove.

Američka antiinflacijska, politika poput antiinflacijske politike Međunarodnog monetarnog fonda osamdesetih godina XX stoljeća predstavljala je de facto kombinaciju znanja svih teorija ekonomske politike. To je ekonomska politika rukovođenog, doziranog sloma. Takva je i suvremena ekonomska politika IMF-a, SAD-a i EU-a tijekom zadnjih 3 - 4 godine – od 2008. godine.

Kapitalistički način proizvodnje ima svoje zakonitosti. Robno-novčana privreda ima svoje zakonitosti. Zbog toga ćemo našu analizu završiti citirajući još jednom Marxa: „Ako društvo ne zamislimo kao kapitalističko, već kao komunističko, onda prije svega potpuno otpada novčani kapital, pa dakle otpadaju i prenošene transakcije koje pomoću njega nastaju. Stvar se jednostavno svodi na to da društvo mora unaprijed izračunati koliko rada, sredstava za proizvodnju i životnih sredstava može bez ikakve štete primijeniti na one poslovne grane koje, kao naprimjer gradnja željeznica, ne daju za dulje vrijeme, godinu ili više, niti sredstva za proizvodnju niti životna sredstva, niti ikakav koristan učinak, a ipak od cjelokupne godišnje proizvodnje odnose i rada i sredstava za proizvodnju i životnih sredstava. Naprotiv, u kapitalističkom društvu, gdje se društveni razum afirmira tek post festum (naknadno) mogu i moraju tako stalno nastupati veliki poremećaji.“ I dalje: „Pri društvenoj proizvodnji otpada novčani kapital. Društvo raspodjeljuje radnu snagu i sredstva za proizvodnju za razne poslovne grane. Što se mene tiče, mogu proizvođači dobivati „papierne uputnice“ na koje će iz društvenih rezervi potrošnje izvlačiti neku količinu koja odgovara njihovom radnom vremenu. Te uputnice nisu novac. One ne cirkuliraju.“ (Marx, 1948., Kapital, tom II, str. 287. -288.)

Imaju li društva razvijenih zapadnih zemalja, i posebno zemalja u razvoju danas, razvijene proizvodne snage i društvenu svijest da mogu robno-novčanu privredu zamijeniti kibernetском privredom? Čini se ne još uvijek. Umjesto toga ušli smo u fazu globalizacije, koja, čini se, vodi k nastajanju novog kapitalizma - „megakapitalizma“.

VIII KOLIKO JE KEYNES MARX

Paul Krugman u radu "Zašto već nismo svi kejnzijanci" objavljenom u časopisu „Fortune“ u kolovozu 1998. g. razmatra ulogu Keynesa i Marxa u povijesti ekonomske misli. On napominje da je Keynes dao velik doprinos u tumačenju uzroka ekonomskih kriza i recesija. On naglašava da Keynesova „Opća teorija...“ predstavlja za ekonomsku znanost isto što i „Origin of Species“ Darwina za biološke znanosti. Za njega je Marxov rad samo nelogična i stupidna doktrina. Keynes osobno na jednom od sastanaka Kluba političkih ekonomista u Cambridgeu veli da je čitao Marksa jednako tako kao da je čitao detektivsku priču. Mada ga je Bernard Shaw poticao da promisli Marxa, Keynes drži da „Kapital“ nije ništa drugo do knjiga o zastarjelim akademskim kontroverzama (Snowdon, 1994.). Je li tomu tako ili je možda Keynes vrlo ozbiljno pročitao Marxa prije pisanja svoje „Opće teorije“? Razlikuju li se uopće u biti'?

I

U razdoblju od 1929. do 1932. g. svjetskom ekonomskom scenom dominirala je deflacija. Nacionalni dohodak SAD-a, naprimjer, smanjio se za jednu polovinu. Industrija SAD-a radila je sa pola kapaciteta, a cijene na veliko bile su niže za 32 % (Ellsworth, P. T., 1950.) Oživljavanje privredne aktivnosti postalo je imperativ svjetske privrede. Privrede širom svijeta doživjele su u tijeku velike krize šok koji nije ostao bez posljedica na razvoj ekonomske misli. Osnovne postavke neoklasičnog modela funkcioniranja privrednog ponašanja dovedene su u pitanje. Nadnice i cijene nisu više bile fleksibilne naniže. Pouke liberalizma bile su takve da se nije više moglo tolerirati cikličko kretanje privrede.

U godinama nakon svjetske ekonomske krize pitanje zaposlenosti postalo je primarni cilj ekonomske politike. U tom smislu praksu ekonomskog liberalizma zamijenila je praksa intervencionizma. Interna ravnoteža dobila je primat u odnosu na ravnotežu platne bilance. Nakon svjetske ekonomske krize ekonomska misao bila je pod uticajem Keynesove ekonomske doktrine. Keynes je premjestio fokus ekonomske teorije s teorije cijena, koju reducira na minimalnu razinu, na pitanja zaposlenosti i kamatne stope, kao monetarnog fenomena. U njegovoj analizi posebno značenje dobile su investicije i potrošnja u funkciji uspostavljanja interne ravnoteže i rješavanja problema zaposlenosti. Sažeto rečeno, Keynesov koncept bazira se na međuzavisnosti investicija, potrošnje, štednje i dohotka. U jednostavnijoj interpretaciji Keynesova koncepta proizvodnja i zaposlenost ovise o agregatnoj potražnji. Agregatna potražnja je funkcija investicija i potrošnje. Potrošnja je zavisna varijabla i varira u skladu sa kretanjima i promjenama dohotka. Štednja također varira s promjenama dohotka, porastom dohotka ona se uvećava. U stanju ravnoteže nacionalne privrede štednja je jednaka investicijama dok je dohodak zbroj potrošnje i investicija. Prema Keynesovom

modelu osnovna poluga privredne aktivnosti, zaposlenosti i proizvodnje postala je potražnja. Fiskalna politika dobila je zadatak stimulirati potražnju, tim više što je zbog sklonosti potrošnje da opada s porastom dohotka prijetila opasnost od pretjerane štednje. Keynes je štednju promatrao kao destimulirajući faktor rasta. Eliminiranje privrednih ciklusa svjesnom intervencijom ekonomske politike za djelovanjem u pravcu porasta potrošnje, značilo je napuštanje povjerenja u slobodno funkcioniranje tržišnog mehanizma na jednoj strani, i u isto vrijeme inauguriranje države i njezine intervencije na drugoj strani.

Bilo je teško, gotovo nemoguće pretpostaviti u vrijeme kada je nastala „Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca“ da će nakon četrdesetak godina uloga države i destimuliranje štednje postati osnovne točke na koje će pristalice škole Ekonomije ponude upirati prstom kao na najveće slabosti Keynesove teorije.

Međutim, poslije II. svjetskog rata pa sve do šezdesetih godina privredna zbiivanja u svjetskoj privredi i pojedinim nacionalnim ekonomijama razvijala su se veoma povoljno. Štoviše, to je bilo razdoblje pune zaposlenosti, relativne stabilnosti cijena, odnosno dobrodošle blage inflacije, razdoblje do tada nezabilježenog ekonomskog rasta. Svjetska privreda je služeći se Keynesovim porukama izbjegavala faze recesije i zamijenila ih razdobljem prosperiteta. Krajem šezdesetih godina bivši američki predsjednik Nixon obilježio je poslijeratni razvoj ekonomske misli riječima »Svi smo mi kejnzijanci danas«. Termini kao što su društveni proizvod, monetarna ponuda i sl. ekonomski su agregati na kojima stoji Keynesova ekonomija. Keynesova terminologija postala je esperanto ekonomije.

Pa ipak, već u drugoj polovini šezdesetih godina u međunarodnoj privredi počele su se osjećati pojave koje su izlazile izvan tokova i kontrole kejnzijanske aparature. Nacionalne privrede bivale su sve češće suočene s takvim problemima koji po definiciji ne bi mogli postojati ako se Keynesova ekonomija dosljedno sprovodi. U takve pojave spadaju: stagflacija, opadanje produktivnosti rada u razvijenim zemljama, sve veće značenje monetarnih faktora kao izvora inflacije, sve veća negativna uloga državne mašinerije i sl. Prema standardnim interpretacijama Keynesova ekonomskog mehanizma stagflacija uopće nije moguća. Uz sve veću ulogu države, uz sve obilniju potrošnju i potražnju stagnacija privredne aktivnosti inkompatibilna je s Keynesovim postavkama o ulozi potražnje kao generatora privrednog rasta, proizvodnje i zaposlenosti. Pored toga, inflacija je monetarni fenomen kojemu Keynes nije pridavao u početku dovoljno pozornosti. Produktivnost rada, odnosno porast produktivnosti rada aksiom je Keynesove ekonomije. Zbog toga je pad produktivnosti rada u pojedinim razvijenim zemljama suprotan svemu što je Keynesova ekonomija učila sljedbenike, barem prema interpretacijama Keynesove ekonomije. Monetarna ponuda mogla je, prema Keynesu, djelovati samo na cijene vrijednosnih papira, ali ne i na cijene roba. Takvu interpretaciju Keynesove ekonomije i uloge cijena u njegovoj ekonomiji dala su čak i takva imena kao što su Harry Johnson ili Fritz Machlup (Johnson, Machlup, 1973.). Pokazalo se poslije Drugog svjetskog rata, a s vremenom sve više, da je monetarna ponuda snažan izvor inflacije u svjetskim razmjerima i da

je ona kao takva bila i anticipirana u Keynesovoj ekonomiji. Nakon ovih nekoliko zapažanja o ulozi Keynesove ekonomske misli u suvremenoj ekonomskoj praksi samo po sebi postavlja se pitanje: jesu li se uvjeti u svjetskoj privredi toliko izmijenili da je Keynesova misao postala neprikladna ili je možda, u samoj njegovoj doktrini, još u začetku, ostalo dovoljno nekonzistentnosti ili nedorečenosti koje se u suvremenim uvjetima pokazuju? Mislimo da se pravi odgovor nalazi i u jednom i u drugom. Šezdesete i sedamdesete godine XX. stoljeća različite su od onih dvadesetih i tridesetih. U isto vrijeme, međutim, zanimljivo je da su inflacija, nezaposlenost i niže stope rasta najviše došle do izražaja u onim zemljama u kojima je Keynes bio najviše prihvaćen, a prije svega u V. Britaniji, SAD-u i Italiji. Zanimljivo je i to da bi ista sudbina zadesila ove zemlje prema Marxovoj ekonomskoj misli, odnosno njegovom objašnjenju privredne politike i privrednih ciklusa.

II

Keynesov mehanizam može se bolje razumjeti ako se povuče paralela s funkcioniranjem privrede u XIX. stoljeću, tj. u vrijeme zlatnih standarda. Prema Keynesovom mišljenju privreda je zadovoljavajuće funkcionirala u XIX. stoljeću, prije svega, zbog toga što je „rast stanovništva i inovacija, pronalaženje novih područja zemlje, povjerenje te učestalost ratova, u prosjeku svake dekade, bilo dovoljno da uz sklonost potrošnji formira takvu marginalnu efikasnost kapitala koja omogućava zadovoljavajuću razinu zaposlenosti, a uz takvu kamatu koja je bila dovoljno visoka da bi bila prihvatljiva za vlasnike kapitala. Postoji evidencija da je u razdoblju od oko 150 godina dugoročna kamatna stopa u vodećim financijskim središtima bila oko 5% te da je ona bila dovoljno niska da potakne investicije na takvu razinu koja nije osiguravala punu zaposlenost, ali koja nije bila na netolerantno niskoj razini.“ (Keynes, GT)

Analizirajući proteklih 150 godina, Keynes zapaža da su tzv. wage unit bile u porastu, ali da je i efikasnost (produktivnost) rada također rasla. Zahvaljujući tome bila je osigurana i relativna stabilnost cijena. Keynes napominje da će „danas i vjerojatno ubuduće marginalna efikasnost kapitala biti iz mnogo razloga niža od one u XIX. stoljeću. Akutnost naših problema dolazi od toga što je prosječna kamata koja bi omogućila razumnu razinu zaposlenosti nepovoljna za vlasnike imovine tako da ne može biti proizvedena manipuliranjem monetarnom masom. Najstabilniji i najteže promjenjiv element u našoj suvremenoj ekonomiji bio je dosad i bit će ubuduće minimalna kamata koja je prihvatljiva za vlasnike kapitala... Dugoročni odnos između nacionalnog dohotka i količine novca ovisit će o preferenciji likvidnosti. Dugoročna stabilnost ili nestabilnost cijena ovisit će o dinamici rasta „wage unit“ ili preciznije „cost unit“ u usporedbi s porastom efikasnosti produktivnog sustava“ (Keynes, GT). Ovim podužim citatom htjeli smo skrenuti pozornost na jedan od najvažnijih ali u isto vrijeme i najnejasnijih elemenata čitavog Keynesova sustava: „wage unit“ ili jedinica nadnice ili, još jednostavnije, na ulogu koju nadnice imaju u procesu društvene reprodukcije.

Mislimo da se kompleksnost Keynesove ekonomije i njezina efikasnost temelji na pravilnom razumijevanju ove kategorije. Isto tako čini se da ona predstavlja bazu na kojoj neoklasična ekonomija pa i neo-neoklasična ekonomija temelje svoju dinamiku privredne aktivnosti, ali i na kojoj Keynes gradi svoju kulu, koja onda stoji na stupovima marginalne efikasnosti kapitala, kamate i sklonosti potrošnji. Stupovi su svakako prije toga morali doći na temelje koje čini „wage unit“. Zbog toga Keynes još na početku svoje „Opće teorije zaposlenosti, kamate i novca“ želi definirati osnovne kategorije, osnovne obračunske jedinice. Baveći se problemom zaposlenosti, Keynes predlaže da se uvedu dvije fundamentalne obračunske jedinice: „money value“ (novčana – nominalna jedinica) i kvantiteta zaposlenosti. Nastavljajući u tom pravcu on složen rad svodi na jednostavan rad, čime bez sumnje pojednostavljuje daljnju analizu. Jedinica jednostavnog rada osnovna je obračunska jedinica, složen rad je multipliciran jednostavan rad. Jedinicu kojom mjeri kvantitetu (obujam zaposlenosti) naziva jedinicom rada („labour unit“). Novčani izraz jedinice rada Keynes naziva „wage unit“ – jedinica nadnice. Suglasno tome ako je E ukupni fond nadnica ili plaća, ako je W jedinica nadnice te ako je N kvantitet zaposlenosti, tada je

$$E = NW.$$

Pokušamo li Keynesove kategorije interpretirati na drugi način, onda možemo napraviti takve komparacije u kojima bi jedinica nadnice bila prikazana kao trošak rada. Ona bi predstavljala odnos između produktivnosti rada i nominalne nadnice. Svaki pokušaj povećanja nominalne nadnice iznad produktivnosti rada, dakle svaki porast troškova rada djeluje inflatorno i u isto vrijeme destimulativno na daljnje angažiranje radne snage. Odnos između nominalne nadnice i produktivnosti rada, uvažavajući pretpostavke o fiksnoj faktora proizvodnje, a posebno dati tehnički sastav kapitala, vodi ekonomiju k punoj zaposlenosti samo onda ako nadnice rastu u skladu ili, što je još povoljnije s aspekta zaposlenosti, ako zaostaju iza porasta produktivnosti rada.

Odnos između realne nadnice i marginalnog prinosa rada jedan je od temeljnih odnosa neoklasične ekonomije. Znamo da su prema njoj proizvodnja i profit išli naprijed sve dotle dok je marginalni prihod veći od marginalnog troška, odnosno sve dotle dok je marginalni prinos rada veći od marginalnih troškova radne snage ili dok je marginalni prinos rada veći od realne nadnice. Potražnja za radnom snagom funkcija je marginalne produktivnosti rada i marginalnih troškova radne snage. U ovome esencijalnom dijelu Hayekove neoklasične ekonomije Keynes nije odstupio od njezinih postulata. Utoliko je Keynesova revolucija mnogo manje revolucija, a mnogo više intervencionistički antideflatorni mehanizam. U istom tom esencijalnom elementu Keynes prihvaća, kao i neoklasična ekonomija, jedan od aksioma Marxove ekonomije, a to je da je „Differentia specifica kapitalističke proizvodnje je da se u njoj radna snaga ne kupuje zato da bi se njezinom uslugom ili njezinim proizvodom zadovoljavale osobne kupčeve potrebe. Kupčev cilj je oplodivanje svojega kapitala, proizvodnja roba koje sadrže više

rada nego što on plaća. Radna snaga može se prodavati samo ukoliko sredstva za proizvodnju održava kao kapital, ukoliko svoju vlastitu vrijednost reproducira kao kapital i ukoliko u neplaćenom radu pruža jedan izvor dodatnog kapitala... Povećavanje najamnina znači u najboljem slučaju samo smanjivanje količine neplaćenog rada koji radnik mora dati. To se smanjivanje nikako ne može produžiti do točke na kojoj bi ugrozio sam kapitalistički sustav. Akumulacija popušta uslijed dizanja cijene rada. Ali s njezinim opadanjem iščezava uzrok njezinog opadanja, naime nesrazmjer između kapitala i izrabljive radne snage, preobilje kapitala prema ponudi radne snage.“ (Marx, Kapital)

Želimo još jedanput napomenuti da ovu Marxovu misao smatramo esencijalnom za sve neoklasične ekonomiste, kejnzijance, postkejnzijance, monetariste, pristalice ekonomije ponude, školu racionalnih očekivanja. Ona de facto predstavlja onu istu relaciju koja se u svim ovim školama naziva odnosom između marginalnog prinosa rada i marginalnog troška rada. Za razliku od neoklasičara i neo-neoklasičara Keynes će istu razliku konstruirati monetarnim mehanizmom na bazi formiranja razlike između nominalnih i realnih nadnica. Dakle, Marxovo značenje uporabne vrijednosti radne snage korespondira terminu marginalni prinos radne snage ili marginalna korisnost radne snage. Vrijednost radne snage jednaka je marginalnom trošku radne snage ili nadnici.

U stanju ravnoteže nacionalne privrede, na razini pune zaposlenosti, realne nadnice su jednake marginalnom prinosu rada, dok je štednja jednaka investicijama. U slučaju kada su marginalni troškovi radne snage (nadnice) veći od marginalnog prinosa rada, proizvodnja, tj. investicije jenjavaju, ponuda radne snage veća je od potražnje za radnom snagom, pa se javlja nezaposlenost. Ravnoteža između ponude i potražnje radne snage uspostavlja se prilagođavanjem nadnica, tj. njihovim snižavanjem. Nominalne nadnice se snižavaju prema odnosima ponude i potražnje. Keynesov strah od deflacije baš tu i počinje. Keynes se bojao Gibsonovog paradoksa ali ne u smislu inflacije, nego u smislu deflacije. Početna deflacija izazvana padom nadnica mogla bi pojačati deflatorsna očekivanja. Ona bi vodila daljnjem padu cijena i sve većoj ponudi radne snage u odnosu na potražnju. Kriza, odnosno slom postaju neizbježni. U knjizi „Treatise of Money“ Keynes je pisao: „Tržišna kamata opada, ali ne dovoljno brzo da stigne prirodnu kamatu tako da se javlja tendencija destimulacije profita koja vodi k deflaciji dohotka i padu cijena. Ako se to dogodi, naš sadašnji sustav kapitalističkog individualizma bit će zamijenjen dalekosežnim socijalizmom.“

U krizi se javlja izuzetna težnja k likvidnosti, k držanju gotovine. Tu pojavu Keynes naziva zamka likvidnosti — „liquidity trap“. Ekonomija je zakočena. Nastaje masovna nezaposlenost. Takozvani Pigoov efekt ne može zaustaviti slom. Pad cijena nije dovoljan poticaj za porast potrošnje. Isto tako kao što inflatorsna očekivanja potiču potrošnju, deflatorsna očekivanja mogu destimulirati potrošnju u očekivanju novih nižih cijena.

Zbog ovoga, kao i zbog straha od socijalizma, Keynes želi zaustaviti pad nadnica. Zapravo, on formira tezu o fiksnim nominalnim nadnicama ali zato flek-

sibilnim realnim nadnicama. U uvjetima fiksnih nominalnih nadnica inflacija može učiniti isto ono što deflacija s padom nominalnih nadnica.

Mislimo da u deflacioniranju realnih nadnica putem inflacije leži bit cjelokupnog Keynesova učenja.

Kao što smo već spomenuli, stupovi Keynesova sustava su: potrošnja, marginalna efikasnost kapitala i kamatna stopa. Porastom monetarne ponude, odnosno variranjem odnosa između monetarne ponude i monetarne potražnje Keynes utječe na potrošnju, na marginalnu efikasnost kapitala, i to kako na njihov brojnik (prihode) tako i na nazivnik (troškove) te na kamatnu stopu. Sve niža marginalna efikasnost kapitala (MEC) zahtijeva sve nižu kamatnu stopu da bi proces portfelj (portfolio) selekcije zadržao vlasnike imovine u sferi investicijske aktivnosti. O odnosu kamate i profita ili o odnosu kamate i marginalne efikasnosti kapitala suglasno Keynesovoj terminologiji, podsjetimo se Marxa koji kaže sljedeće: „Pošto je kamata ¹ samo dio profita... to se kao maksimalna granica kamatne stope iskazuje sam profit gdje bi dio koji pripada aktivnom kapitalistu bio jednak nuli. Minimalna granica kamate skroz je i skroz neodređena. Ona može pasti na ma koju donju razinu. Međutim, tada uvijek nastupaju okolnosti čije je djelovanje oprečno, te je podižu iznad ovog relativnog minimuma.

Većinom nisko stanje kamate odgovara razdoblju prosperiteta ili ekstraprofita, penjanje kamate razdjelnici između prosperiteta i njegovog preokreta, a maksimalna kamata do krajnje zelenaške visine u krizi. Krajnju visinu kamata dostiže za vrijeme krize, kada se radi plaćanja mora uzimati ma po koju cijenu.“ I dalje „Visoka kamatna stopa može se plaćati s visokom profitnom stopom a padajućom poduzetničkom dobiti. Ona se može platiti — a to je djelomice slučaj u vremenima špekulacije — ne iz profita, već iz samog tuđeg uzajmljenog kapitala, a to može potrajati neko vrijeme.“ (Marx, Kapital)

Dakle, neko vrijeme koegzistiraju visoka profitna stopa i visoka kamata, ali niska stopa poduzetničke dobiti. Upravo ova posljednja destimulira investicijsku aktivnost. U nedostatku vlastitog kapitala i u isto vrijeme suočen s problemom plasmana, vlasnik kapitala mora pozajmljivati kapital, sada već za redovne transakcije. On sada koristi kapital kao platežno sredstvo.

Faza pretjerane proizvodnje ili stagflacija pretvara se u novu fazu ciklusa — slom, svakako u Marxovo vrijeme kada je državna intervencija bila minimalna. U Keynesovo vrijeme fazu stagflacije trebalo je, po njegovom receptu, prolongirati snižavanjem kamatne stope kako bi ona postala niža od marginalne efikasnosti kapitala ili, koristeći se Marxovom terminologijom, od stope poduzetničke dobiti.

Na početku „Opće teorije“ Keynes nas uvodi, mada kasnije nije nigdje eksplicitan, u odnos i značenje razlike između nominalnih i realnih nadnica. „Svakodnevno iskustvo nam govori, bez sumnje, kako je normalna situacija da radnici ugovaraju nominalnu nadnicu („money value“). Dok je praksa da radnici odbijaju smanjivanje nominalne nadnice, njihova praksa nije smanjenje ponude radne snage u slučaju porasta „wage goods“, tj. smanjivanja realne nadnice.“

Podsjetimo se da termin „wage goods“ kao i termin marginalni proizvod u „wage goods“ industriji ili produktivnost rada u „wage goods“ industriji ne samo da podsjeća nego je gotovo jednak s Marxovom napomenom da nadnice ovise o cijenama, odnosno o produktivnosti rada u proizvodnji sredstava za potrošnju. Prema tome, ako poraste produktivnost rada u proizvodnji sredstava za potrošnju, tada će uz istu nominalnu nadnicu porasti realne nadnice. Međutim, Keynes navodi da su „uz datu organizaciju, opremu i tehniku, realne nadnice i razina proizvodnje (pa prema tome i zaposlenost) istosmjerni tako da porast zaposlenosti može ići samo na račun pada realnih nadnica. Prema tome, ako se zaposlenost uveća, tada na kratak rok nagrada po jedinici rada izražena u „wage goods“ (realna nadnica) mora opadati da bi rastao profit. To je jednostavno spoznaja da industrija normalno funkcionira uz padajuće prinose tako da marginalna produktivnost rada u industriji sredstava za potrošnju nužno opada kako raste zaposlenost... Zbog toga svaki pokušaj da se poveća zaposlenost mora u isto vrijeme voditi opadanju marginalne produktivnosti a prema tome i udjelu nadnica u odnosu na proizvodnju.“

Govoreći o suštini „Opće teorije“, Keynes ističe da razina zaposlenosti u stanju privredne ravnoteže ovisi: 1. o funkciji ponude, 2. o sklonosti potrošnji i 3. o visini investicija. Svakoj razini zaposlenosti odgovara određena marginalna produktivnost rada u „wage goods“ industriji, a ona određuje realnu nadnicu. Zaposlenost ne može prijeći onu razinu pri kojoj se reducira realna nadnica na jednakost s marginalnim troškovima rada. To znači da nisu samo promjene agregatne potražnje kompatibilne s našom privremenom pretpostavkom da su nominalne nadnice („money value“) konstantne. Za puno razumijevanje naše teorije bitno je odvojiti se od te pretpostavke. Umjesto pada nadnica i straha od deflacije Keynes je problem riješio snižavanjem realnih nadnica putem inflacije. „Jedna od osnovnih karakteristika kapitalističkog načina proizvodnje jest njegovo osciliranje, izbjegavajući ekstremne fluktuacije zaposlenosti i cijena, oko jedne srednje pozicije ispod pune zaposlenosti, ali je znatno iznad minimalne zaposlenosti.“ (Keynes, GT)

Prema Keynesu, to je svijet onakav kakav jest. To nisu pravila igre koja se ne mogu mijenjati. Ako je tomu tako, onda je ravnoteža koju spominju neoklasičari samo specijalan slučaj, odnosno puna zaposlenost je specijalan slučaj. Puna zaposlenost je izuzetak, a ne pravilo.

Keynes je preda se postavio zadatak da pronađe one parametre sustava kojima se može upravljati kako bi se privreda uspješno vodila k punoj zaposlenosti, dakle takvom privrednom stanju koje je daleko od sloma pa i socijalne revolucije. Zbog toga možemo već sada reći da je Keynesova ekonomija - ekonomija potražnje, antideflatorna, antikrizna ekonomska politika. Podsjećajući u svojim razmišljanjima na Marxa, nije čudno da je Keynes došao do spoznaje o potrebi zamjene profilerskog načina proizvodnje elementima društvene solidarnosti i etike. „U razvijenim bogatim društvima nije samo marginalna efikasnost kapitala niža, nego su uslijed velike akumulacije prilike za investiranje manje povoljne,

osim ako kamatna stopa ne padne dovoljno nisko. Osnovni pokretač proizvodnje je profit. Poduzetnik nastoji maksimizirati profit kada odlučuje o razini zaposlenosti. Zbog toga, uz datu razinu tehnologije, resursa i troškova proizvodnje po jedinici zaposlenosti, razina zaposlenosti i u pojedinoj firmi i u industriji kao cjelini ovisi o prihodu koji poduzetnik očekuje od date proizvodnje. Na razini pune zaposlenosti kada su investicije jednake štednji, kada je monetarna ponuda jednaka monetarnoj potražnji, a marginalni prihod jednak marginalnim troškovima postoji ravnoteža između ponude i potražnje roba i kapitala. Nastavi li se proizvodnja nakon te točke poduzetnik će neizbježno gubiti. Zbog toga će se zalihe kapitala i razina zaposlenosti morati smanjiti toliko koliko je potrebno da društvo dovoljno osiromaši kako bi ukupna štednja postala ravna nuli, da se pojavi jaka oskudica kapitala. Obilje kapitala i obilje roba destimuliraju proizvodnju. Hiperprodukcija robe i profit ne idu ruku pod ruku. Na dugi rok kapital ne smije biti obilan ako se želi da marginalna efikasnost kapitala bude barem tolika kolika je kamatna stopa. Društvo s obiljem kapitala, čija je MEK jednaka nuli, suočilo bi se s negativnom MEK sa svakom dodajnom investicijom.“ (Keynes, GT)

Dakle, prema Keynesu „Paretov optimum“ od kojega polaze i u koji se zaklinju neoklasičari, monetaristi, ekonomija ponude i škola racionalnih očekivanja jednostavno nije moguć. Zbog toga ove škole i odbacuju Keynesa. U isto vrijeme sve što je povodom hiperprodukcije kapitala rekao Keynes, kazao je davno prije i Marx. Usporedimo misli. U krizi koja uspostavlja poremećenu ravnotežu, budući da je stalna ravnoteža nemoguća u uvjetima oplodžavanja kapitala „hiperprodukcija kapitala, ne pojedinačnih vrsta robe – mada hiperprodukcija kapitala uvijek uključuje hiperprodukciju robe – ne znači zbog toga ništa drugo do hiperakumulaciju kapitala. Da bi se razumjelo što ova hiperakumulacija predstavlja, treba je samo postaviti kao apsolutnu. Kada bi ta hiperprodukcija kapitala bila apsolutna? I to hiperprodukcija koja se ne prostire na ovu ili na onu ili na nekoliko značajnih oblasti, nego koja bi bila apsolutna u samom svom obujmu, koja bi dakle obuhvaćala sve oblasti proizvodnje? Apsolutna hiperprodukcija kapitala postojala bi čim bi dodatni kapital u svrhu kapitalističke proizvodnje bio jednak nuli. Ali svrha kapitalističke proizvodnje jest oplodžavanje vrijednosti kapitala, tj. prisvajanje viška rada, proizvodnja viška vrijednosti – profita. Prema tome, čim bi kapital narastao u takvom odnosu prema radničkom stanovništvu da se ne može povećati ni apsolutno radno vrijeme koje to stanovništvo daje ni proširiti relativni višak radnog vremena (ovo posljednje ionako ne bi bilo izvedivo u slučaju kada je potražnja za radom tako jaka, kada dakle postoji tendencija za dizanjem najamnina) kada dakle uvećani kapital i proizvodi samo onoliko ili čak manju masu viška vrijednosti nego prije svojega uvećanja, onda bi došlo do apsolutne hiperprodukcije kapitala. To znači da uvećani kapital ne bi proizvodio više profita, ili bi proizvodio čak manje profita negoli kapital prije svojeg uvećanja. U oba slučaja snažno bi i iznenadno opala opća profitna stopa, ali ovaj put uslijed promjena u sastavu kapitala, koja ne bi potjecala iz razvoja proizvodne snage, već iz podizanja novčane vrijednosti promjenjivog kapitala (zbog podignutih najam-

nina) i iz njemu sukladnog pada u odnosu viška rada prema potrebnom radu...“ (Marx, Kapital) Marginalna efikasnost kapitala ovisi o više faktora. Među njima, i od kretanja cijena. I ma koliko se tvrdilo da je Keynesova ekonomija – ekonomija bez inflacije ili antiinflatorna ekonomija, to ne znači da je ona bez rasta cijena. Jesu li cijene u Keynesovoj ekonomiji stabilne ili nisu jedno je od pitanja koje je izazvalo dosta kontroverzi među interpretatorima Keynesove ideje. Mislimo da je za sada dovoljno podsjetiti na jednu od determinanti cijena. Ona, opet, kao da podsjeća na neke od Marxovih pogleda na cijene. Naime, Keynes napominje da je, mada se govori o produktivnosti kapitala, mnogo korektnije govoriti da kapital odbacuje prihod tijekom svojega vijeka. Jedini razlog zbog kojega jedan oblik imovine (kapitala) odbacuje prihod koji je veći od njegove cijene koštanja jest u tome što je on oskudan. Ako kapital postane manje oskudan, prihod će se smanjiti a da kapital ne postane manje oskudan. „Ja podržavam klasičnu doktrinu da je sve što je proizvedeno, proizvedeno radom uz pomoć tehnike i prirodnih resursa čija cijena ovisi o oskudici ili obilju te rezultatu minulog rada koji je opredmećen u imovini koja također ima svoju cijenu u skladu s obiljem i oskudicom. Bolje je uzeti rad, uključujući osobne usluge poduzetnika i njihovih asistenata, kao jedini faktor proizvodnje koji funkcionira pod datim okolnostima tehnike, prirodnih izvora, opremljenosti kapitalom i efektivne potražnje.“ Ovo dakle objašnjava zašto smo mogli uzeti jedinicu rada „unit labour“ kao jedinu fizičku jedinicu koju trebamo u našem ekonomskom sustavu pored novca i vremena.“ (Keynes, GT)

Kada je marginalna efikasnost kapitala jednaka nuli, tada je profit jednak nuli i privreda se dalje može kretati samo u dva pravca: u pravcu stagflacije ili u pravcu deflacije. Marx i Keynes spoznali su kako i zašto privreda dolazi u fazu sloma. Međutim, Marx je zaključio da je faza sloma neizbježna u okvirima kapitalističkog načina proizvodnje. Keynes je izabrao stagflaciju kao bolje rješenje, zapravo on se opredijelio za takvu transformaciju društvenih odnosa koji bi mogli podržavati stagflaciju u okvirima kapitalizma. Ekonomska politika u fazi stagflacije izvodi se kontraproduktivnom medicinom, kao što su poticanje potrošnje, politika nižih kamatnih stopa i podizanje marginalne efikasnosti kapitala.

Da bi izbjegao „liquidity trap“ (kriza likvidnosti), Keynes prihvaća i takve investicije - radove koji nemaju profitnosni karakter. Bolje je graditi piramide i slične spomenike nego povećavati kamatnu stopu. Visoka je kamatna stopa u fazi buma za Keynesa bila ludost. „Visoka kamata bi onemogućila da bum dulje traje. Pravi lijek za trgovinski ciklus nije u napuštanju buma i držanju privrede u polukrizi (poluslomu), nego u izbjegavanju sloma i držanju privrede permanentno u fazi kvazibuma.“ (Keynes, GT). Ovo zbog toga što se, prema Keynesu kao i prema Marxu, ne radi o hiperprodukciji u smislu preobilja robe u odnosu na potrebe društva. Radi se o hiperprodukciji u smislu preobilja ponude i proizvodnje koja se više ne može odvijati uz realizaciju profita. Zbog toga porast kamatne stope kao lijek za prolongirano razdoblje abnormalno visokih novih investicija pripada onoj vrsti lijekova koja liječi bolest – ubijajući pacijenta.“ (Keynes, GT). Stav monetarista je naprimjer suprotan. Oni polaze od toga da uz nisku kamatu i inflaciju

nije moguće više unosno investirati. Radi stabilizacije privrede oni predlažu porast kamatne stope. Tko je u pravu?

Marx smatra da se faza prekomjerne proizvodnje mora završiti slomom i obezvrjeđenjem kapitala. Keynes također govori o problemu viška kapitala i padu marginalne efikasnosti kapitala. On želi stagflacijom zadržati kapitalizam, ali takav kapitalizam u čijoj osnovi više nije profiterska ekonomija. Je li to moguće?

III

Strah od kriza i revolucije kod Keynesa je bio vrlo izražen. Krize nastaju zbog nedovoljne potrošnje. Keynes je pristalica koncepta nedovoljne potrošnje kao uzročnika krize. Pri tome sklonost potrošnji je takva da potrošnja raste sa porastom dohotka, ali sporije. S porastom dohotka raste i štednja. Zbog toga Keynes antikriznu, anticikličku terapiju prebacuje (oslanja) na drugi segment potrošnje - na investicijsku potrošnju. Investicijska potrošnja mora kompenzirati nedovoljnu osobnu potrošnju. Investicijska potrošnja stimulira se mjerama monetarne politike i politikom kamatnih stopa.

I pored svega toga marginalna efikasnost kapitala opada. Ona opada zbog obilja kapitala, tj. zbog obilne ponude roba, zbog porasta cijena koje destimulativno djeluje na potražnju i zbog porasta troškova proizvodnje. Marginalna efikasnost kapitala izjednačava se s kamatom. Kamatna stopa nikada ne može biti jednaka nuli. Kada bi kamatna stopa bila jednaka nuli, tada bi i diskontna stopa morala biti jednaka nuli. U tom slučaju očekivani prinos investicija bio bi ravan troškovima investicija.

Keynes ističe da je opadanje marginalne efikasnosti kapitala, a time i investicija, osnovni problem koji dovodi do kriza odnosno trgovinskog ciklusa. Pod cikličkim kretanjima privrede Keynes misli da „sustav ide stazom prosperiteta. Snage koje potiču sustav u početku su jake, a imaju i kumulativan efekt jedne na druge. One postupno gube snagu dok u jednom trenutku ne budu zamijenjene snagama koje djeluju u suprotnom pravcu.“ (Keynes, GT). Poseban fenomen trgovinskog ciklusa je kriza. Iz faze prosperiteta naglo se prelazi u fazu krize, dok se iz faze krize postupno prelazi u fazu uspona — ako je tržišni mehanizam uopće u stanju izvući privredu iz krize na automatski način.

Prema Keynesu, bitni uzročnik kriza nije porast kamatne stope, nego je to nagli kolaps marginalne efikasnosti kapitala. „Kasne faze buma karakteriziraju optimistička očekivanja o budućim prihodima na kapitalna dobra, očekivani prihod je toliko jak da je dovoljan za kompenziranje rastućeg obilja kapitala, rastućih troškova proizvodnje i vjerojatni porast kamatne stope. Tržište kapitala, tj. tržište vrijednosnih papira, suočeno s činjenicom pada prihoda nakon tolikih optimističkih očekivanja, naglo reagira. Preferencija likvidnosti raste, a zbog toga i kamatna stopa. Pad marginalne efikasnosti kapitala i porast kamatne stope destimuliraju nove investicije. Na početku sloma postoji obilje suvišnog kapita-

la čija je marginalna efikasnost čak negativna. Vremensko razdoblje koje mora proteći prije nego što se pojavi oskudica kapitala kroz njegovo obezvrjeđivanje, a koja bi podigla marginalnu efikasnost kapitala, jest stabilna funkcija prosječne trajnosti kapitala u datoj epohi i normalne stope rasta te epohe.“ (Keynes, GT)

Kapital se rasprodaje. Zalihe roba rasprodaju se uz niske cijene. Pad marginalne efikasnosti kapitala ugrožava sklonost potrošnji. Vlasnici kapitala koji su poslovali s kreditima ostaju bez novca. Kriza se teško može ublažiti i reducira- njem kamatne stope. Briga o investicijama ne može se više ostaviti u privatnim rukama. (Keynes, GT).

Prema Marxu, faza pretjerane proizvodnje ili stagflacija pretvara se u novu fazu ciklusa - u slom. Slom predstavlja deflaciju. Prethodno napuhavanje cijena, hiperprodukcija roba ili proizvodnja roba iznad društvene potrebe mora se svesti u normalne granice. Proces je bolan i pokazuje se u padu cijena, padu dohodaka, masovnoj nezaposlenosti, zatvaranju poduzeća. „Vrijednost roba se žrtvuje da bi se osigurala fantastična i samostalna egzistencija te vrijednosti u novcu. Zato se za nekoliko milijuna novca moraju žrtvovati mnogi milijuni roba. Ovo je u kapita- lističkoj proizvodnji neizbježno i čini jednu od njezinih ljepota.“ (Marx, Kapital) „Potražnja za platežnim sredstvima jednostavno je potražnja za pretvorljivošću u novac, ukoliko trgovci i proizvođači mogu pružiti dobra jamstva: ona je potra- žnja za novčanim kapitalom, a ukoliko to nije slučaj, dakle ukoliko im predujam platežnih sredstava ne daje samo novčani oblik nego ekvivalent za plaćanje, ma u kom obliku bio, a koji im nedostaje. Ovo je točka o kojoj obje strane obične teorije u promatranju kriza i imaju i nemaju pravo. Oni koji kažu da postoji samo osku- dica u sredstvima plaćanja (naprimjer Friedman) ili imaju u vidu samo vlasnike bona fide jamstva (papira o primljenoj robi), ili su budale koje vjeruju da banka ima dužnost i moć pomoću „papirnih cedulja“ sve bankrotirane varalice pretvoriti u solidne kapitaliste sposobne za plaćanje (jedna varijanta kejnzijanizma).

Oni koji kažu da postoji samo oskudica u kapitalu, ili jednostavno pričaju pra- zne priče, pošto je jasno da u takvim vremenima ima nepretvorljivog kapitala u masama uslijed pretjeranog uvoza i pretjerane proizvodnje ili pak govore samo o onim vitezovima kredita koji su sad doista stavljeni u takve okolnosti da ne mogu više dobiti tuđi kapital da bi njime radili pa sad zahtijevaju da im banka pomogne ne samo da plate izgubljeni kapital, nego da ih još i osposobi da dalje produlje svoje prijevare.“ (Marx, Kapital)

I prema Keynesu i prema Marxu kriza predstavlja proces obezvrjeđivanja ka- pitala. Proces obezvrjeđivanja kapitala stvara pretpostavke oskudice kapitala, pa prema tome i pretpostavke za porast njegove marginalne efikasnosti. Kriza se teško može korigirati automatski, posebno ne samoinicijativom privatnog sek- tora. Pri tome politika visokih kamatnih stopa može biti posebno destruktivna. Keynes ekonomskom politikom želi djelovati preventivno. Zbog toga se zalaže za ekspanzivnu monetarnu i fiskalnu politiku još prije nego izbije kriza. On želi fazu buma pretvoriti u trajni bum, u trajnu stagflaciju. Keynes je na trenutak zabora- vio na Marxovu misao koju smo maločas citirali. Ali ne zadugo.

IV

Mislimo da je zanimljivo pogledati kako je Keynesova misao evoluirala nakon što je napisao „Opću teoriju zaposlenosti, kamate i novca“. Već 1937. g., dakle samo godinu dana nakon objavljivanja „Opće teorije“, V. Britanija bila je suočena sa stopom od 12 posto nezaposlenih. Tada Keynes u jednom članku piše: „Prije tri godine bilo je važno koristiti fiskalnu politiku radi podržavanja investicija. Uskoro može biti isto toliko važno ograničiti određene investicije... isto tako kao što je bilo poželjno formirati budžetski deficit u vrijeme sloma, korisno je sada koristiti suprotnu politiku... Sada je preporučljivo odgađati podizanje bilo kakvih novih poduzeća. Mislim da se približavamo ili da smo se približili točki kada nema više koristi od promjene globalnih poticaja iz središta... Pokazuje se da ova faza oporavka zahtijeva novu tehniku.“ (Hutchison, 1981.)

U 1937. g. Keynes je već bio zabrinut visokom stopom inflacije. Visoka inflacija je koegzistirala s visokom stopom nezaposlenosti. Čak i uz tako visoku stopu nezaposlenosti Keynes se počeo zalagati za smanjenje budžetskog deficita i javno zaduživanje države. On se počeo sve više zalagati za poticanje investicija privatnog sektora. Keynesovi pogledi iz 1937. g. jasno govore da „pokušaj snižavanja nezaposlenosti ispod određene razine putem sve opsežnijih poticaja iz središta može biti fatalna greška. U knjizi „Politika i filozofija ekonomije“ Hutchison navodi da je Keynes bio spreman prihvatiti 4,5 posto nezaposlenosti kao ravnotežnu razinu. Ne podsjeća li ova ideja na Friedmanovu tezu o prirodnoj stopi nezaposlenosti ili još više na Marxovu pričuvenu vojsku rada koja uvijek mora postojati.

Kada govorimo o evoluciji Keynesove ekonomske misli koja se, čini se, kretala usporedo s razvojem privrednog ciklusa, podsjetimo se i na njegove misli izražene u članku „The Balance of Payments of USA 1946“. „Ponovno moram podsjetiti suvremene ekonomiste da klasično učenje ima određene permanentne istine od velikog značaja. U tim stvarima ima prirodnih snaga koje možemo zvati nevidljivom rukom, koje vode ekonomiju ravnoteži.“

Spomenimo i to da je u posljednjoj godini svojega života Keynes rekao: »Ja nisam kejnzijanac.“ (Hutchison, 1981.)

Na kraju svojega života Keynes je još jednom prihvatio Marxa shvaćajući da državna intervencija u okviru kapitalističkog načina proizvodnje može jedno vrijeme, i samo jedno vrijeme, proizvoditi i podržavati stagflaciju, a da potom neizbježno slijedi definitivno sređivanje računa. Svjedoci smo takvih procesa i danas.

Još jedan, i to izuzetno značajan znak jednakosti može se postaviti između Marxa i Keynesa. Naime, obojica su vidjeli tako snažan razvoj društva u budućnosti, prije svega tehnološki, koji će dokinuti tržišno gospodarstvo kao sustav najefikasnije alokacije tzv. oskudnih resursa. U radu „Ekonomska perspektiva naših unuka“ Keynes predviđa kraj tržišne ekonomije oko 2030. godine. Marx nije bio toliko pedantan, ali je temeljem djelovanja unutrašnjih zakona tržišne ekonomije bio siguran u isti ishod. Drugim riječima, oba velikana svjetske ekonomije nisu dvojila o dolasku postkapitalističkog društva.

LITERATURA DIO I

- Argy, V. (1981.) The Postwar International Monetary Crisis, George Allen-Unwin
- Balair, M. (1972.) Economic Concentration, Harcourt Brace Jovanovic
- Baletić, Z. (1965.) Marksitička teorija ekonomskih kriza, Naprijed, Zagreb
- Baumol, W., Blinder, A. (1979.) Economic Principles and Policy, Harcourt Brace Jovanovic
- Bergstein, C. (1975.) Dilemmas of the Dollar, New York University Press
- Bhagwati, R., Jones, R. (1975.) Balance of Payments and Growth, North Holland
- Branson, W., Litwak, J. (1981.) Macroeconomics, Harper and Row
- Caves, R., Jones, R. (1977.) World Trade and Payments, Little Brown & Company
- Chacoliades, M. (1981.) Principles of International Economy, McGraw Hill
- Corden, W. (1977.) Inflation, Exchange Rates and Economic Policy, Clarendon Press
- Courakis, A. (1981.) Inflation, Depression and Economic Policy in the West, Manssell
- Darst, D. (1981.) Bonds and Money Market, McGraw Hill
- Dornbush, R. (1980.) Open Economy Macroeconomics, Basic Books
- Dujin, J. (1983.) Long Wave in Economic Life, Allen & Unwin
- Ellsworth, P. (1950.) The International Economy, Macmillan
- Faulner, E. (1982.) Essay in Supply Side Economics, Institute for Research in Economics, Washington DC
- Fisher, S. (1980.) Rational Expectations and Economic Policy, The University of Chicago Press
- Friedman, B. (2005), The Moral Consequences of Economic Growth, Alfred Knopf
- Friedman, M., Swartz, A. (1963.) A Monetary History of USA 1867-1960, Princeton University Press
- Friedman, M. (1973.) Teorija novca i monetarna politika, Rad, Beograd
- Hadjimichalakis, M. (1982.) Modern Macroeconomics, Prentice Hall
- Harrod, R. (1966.) Reforming the World Money, St. Martin Press
- Henning, C. (1958.) International Finance, Harper and Row
- Hilferding, R. (1952.) Financijski kapital, Kultura, Beograd
- Horvat, B. (1969.) Privredni ciklusi u Jugoslaviji, IEN, Beograd

- Huthcison, W. (1981.) The Politics and Philosophy of Economics, Basill Blackwel
- Johnson, H. (1962.) Money, Trade and Economic Growth, Allen and Unwin
- Johnson, H. (1977.) Money, Balance of Payments and Internatonal Monetary Problems, IFS, Princeton University
- Kaldor, N. (1982.) The Source of Monetarizm, Oxford University Press
- Kalecky, M. (1965.) Theory of Economic Dynamics, MR Press
- Kenen, P., Lawrence, R. (1968.) The Open Economy, Colubia University Press
- Kenen, P. (1975.) International Trade and Finance, Cambridge University Press
- Kenen, P., Allen, P. (1980.) Assets Markets, Exchange rates and Economic Integratin, Cambridge University Press
- Keynes, J. M. (1936.) The General Theory of Employmnet, Inteest and Money, Macmilan
- Kenwood, A. (1983.) The Growth of International Economy 1820-1980, George Allen-Unwin
- Korošić, M. (1980.) Antiinflaciona politika, EI, Zagreb
- Kreinin, M., Officer, M. (1978.) The Monetary Approach to the Balance of Payments, IFS Princeton university
- Kreinin, M. (1979.) International Economics, Harcourt Brace Jovanovic
- Lucas, R. (1981.) Studies in Business Cycles, Basic Blackwell
- Marx, K. (1948.) Kultura, Beograd
- Machlup, F. (1973.) Međunarodna trgovina i multiplikator nacionalnog dohotka, Svjetlost, Sarajevo
- Meade, J. (1951.) The Balance of Payments, Oxford University Press
- Meadem, J. (1982.) Wage Fixing, George Allen&Unwin
- Meier, G. (1976.) Leading Issues in Economic Development, Oxford Univerisity Press
- Modigliani, F., Schioopa, I. (1978.) The Management of Open Economy with 100% plus wage Indexation, IFS Princeton University
- Mundel, E. (1981.) Kasni kapitalizam, Ekonomska biblioteka, Zagreb
- Muler, R. (1980.) Revitalizing America, Simon & Schuster
- Okun, A. (1981.) Prices and Quantities, Basil Blackwell
- Olson, M. (1982.) Rise and Decline of Nations, Yale University Press
- Palmer, J., Sawhill, I. (1982.) The Reagan Experiment, The Urban Institute Press
- Perkins, J. (1982.) Unemployment, Inflation and New Macroeconomic Policy, St. Martins Press

- Pertot, V. (1978.) Japan u žarištu privredne politike, Liber, Zagreb
- Reich, R. (2007), Supercapitalism, Alfred Knopf
- Riechel, K. (1978.) Economic Effects of Exchange rate Changes, Lexington Books
- Robinson, J. (1981.) Ekonomska filozofija, SSO, Srbija
- Samuelson, P. (1967.) Economics, McGraw Hill
- Shinfield, A. (1980.) Rational expectations and Monetary Policy, Sijthof & Norhof
- Snowdon. B., Vane. H., Wynarczyk. P., (1994), A Modern Guide to Macroeconomics, Edward Edgar
- Stein, J. (1982.) Monetarists, Keynesians and New Classical Economics, Basils Balckwell
- Stojanov, D. (1982.) Međunarodne Financije, Svjetlost, Sarajevo
- Stojanov, D. (1985.) Ekonomska kriza i ekonomska politika, Informator, Zagreb
- Studentski, H. (1952.) Financial History of USA, McGraw Hill
- Sweezy, P. (1970.) The Theory of Capitalist Development, Modern reader
- Tobin, J. (1982.) Essey in Economic Theory and Poicy, MIT Press
- Whitman, M. (1981.) Policies for Internal and External Balance, IFS Princeton University
- Yeager, L. (1976.) International Monetary Relations, Harper and Row

DRUGI DIO

DIJALEKTIKA GLOBALIZACIJE

i

**KONTROVERZE EKONOMSKE
TEORIJE I POLITIKE NA PUTU
K „TRŽIŠNOJ“ DRŽAVI**

I GLOBALIZACIJA I EKONOMSKI RAZVOJ

„VELIKE (TNC) KOMPANIJE GLOBALNI SU ENTITETI, LJUDI TO NISU“

Reich, R.

„East India Company je vrsta vlade u kojoj svaki član administracije želi otići iz zemlje što prije može,, ponjeti bogatstvo sa sobom, i čim napusti zemlju nije ga briga da li će biti razorena zemljotresom ili ne “

A. Smith „Wealth of Nations...“

I K tržišnoj državi

I. 1. Interakcija teorije, politike, interesa i realiteta

Svjetska ekonomija je na raskrižju, a s njom, možda i međunarodna zajednica. U poznatoj knjizi „Budućnost kapitalizma“ L. Thurow navodi pet tektonskih poremećaja vremena u kojemu živimo:

- kraj komunizma
- demografska eksplozija nezabilježenih razmjera
- razvoj i ekspanzija “intelektualnih” industrija; (Dodajmo odmah da je prema J. Dunningu komponenta znanja u strukturi vrijednosti industrijskog proizvoda povećana s 20% u 1950. godini na 70% u 1995. godini. Zahvaljujući tome tržišna vrijednost firmi procjenjuje se sredinom 1990. godine na 2,5 do čak 5 puta više u odnosu na vrijednost njihove “opipljive” aktive, tj. imovine.)
- nepostojanje svjetske supersile
- globalizacija svjetske ekonomije.

Međunarodni ekonomski odnosi postali su skoro u cijelosti globalizirani transformirajući, kako mnogi kažu, svijet u „globalno selo“. U novonastalom globalnom selu više nismo svjedoci konkurencija između dvaju ideoloških svijetova: kapitalizma i socijalizma. Teško je vjerovati da će komparativni ekonomski sustavi uskoro postati ponovno predmet izučavanja na sveučilištima. U procesu tranzicije k punoj globalizaciji svjetskog društva, društva bez država kako neki misle (bivša premijerka Velike Britanije gđa Margaret Thatcher poznata je po

izjavi „Ne postoji tako nešto kao društvo“ – „There is not such a think as society“), komparativni ekonomski sustavi se mijenjaju nastavnim predmetom Komparativne ekonomske politike, privremeno. U takvom procesu tranzicije ne treba isključiti, nego možda treba pojačati promišljanje (poput Krugmana) o formiranju tri ekonomska superbloka: NAFTA (SAD, Kanada, Meksiko, plus zona Latinske Amerike), Europa (EU) i blok (zemlje ASEAN-a, kooperacija s Kinom). Kreiranje ekonomskih blokove ne znači nestajanje konkurencije s međunarodne ekonomske scene. Ustvari se može očekivati da će ona postati još jača.

Transnacionaliziranje svjetske ekonomije, polazeći od premise da se radi o evolutivnom procesu razvoja proizvodnih snaga rada u svjetskoj perspektivi, prije ili kasnije će dovesti do potpune globalizacije svjetske privrede. U tom slučaju nestat će potreba za komparativnim ekonomskim politikama, ali će se neizostavno javiti potreba za formiranjem svjetske ekonomske politike i, možda, svjetske vlade.

Svjetsko tržište rada, roba, kapitala, usluga i znanja danas je već toliko integrirano da dovodi u pitanje validnost mnogih ekonomskih teorija i znanja. Postaje sve jasnije da je F. Graham bio u pravu kada je davne 1948. godini rekao: „Fatalni defekt klasične teorije nalazi se u propustu njezinih autora da shvate krucijalan značaj, ili za većinu od njih čak i postojanje, roba proizvedenih zajedno ili u svakoj od zemalja koje međusobno trguju ili u dvije, tri ili više zemalja koje trguju. Nemoguće je pretjerati s isticanjem značaja ‘zajedničkog’ proizvoda.“ (Whitman, M., 1981.)

Otac ekonomske teorije A. Smith je u svojoj knjizi „Wealth of the Nations...“ pisao: „Trgovac, za kojega je ispravno rečeno, ne mora biti građanin ni jedne zemlje. Za njega je uglavnom nevažno gdje se bavi trgovinom, čak mala neugodnost će ga izazvati da realocira svoj kapital, a zajedno s njim i proizvodnju koju organizira iz jedne zemlje u drugu.“

Prema Kindelbergeru, V. Barbour naglasio je Smithove stavove tvrdnjom „Međunarodni kapitalista od svojega prvog do posljednjeg poteza je, u pravilu, čovjek bez države, čak je i Amsterdamac sedamnaestog stoljeća, mada ni u kojem slučaju čovjek bez grada, bio potpuno oslobođen apstraktnog ograničenja patriotizma ili teorija ekonomskog nacionalizma“ (Kindelberger, 1978.).

Ako je Kindelberger u pravu, a čini se po mnogo čemu da jest, u uvjetima transnacionalizacije, ili možda bolje rečeno transglobalizacije ekonomskog života, firme postaju kozmopolitske organizacije, transnacionalni akteri koji odbijaju podrediti se tipično „second best“, a nerijetko i neekonomskim determinantama politike zemalja u kojoj funkcioniraju. U tom kontekstu ekonomska teorija, bilo da se radi o kejnzijanzizmu, monetarizmu, ekonomiji ponude, čini se invalidnom. Teorije ekonomskih politika nacionalno su obojene. One imaju nacionalne ciljeve. One favoriziraju strategije ekonomskog razvoja pojedinih država. Time teorije ekonomskih politika dolaze u konflikt s procesom transnacionalizacije kapitala, koji se odvija prema drukčijim kriterijima. Ekonomska teorija i praksa

fokusirani su na pojedinu naciju - državu. Međunarodna ekonomija se sve više fokusira na pojedinu firmu. Zbog svega toga možemo reći da su postojeće teorije međunarodne trgovine sve manje validne.

Prema B. Ohlinu osnovni cilj teorija međunarodne trgovine je „kreiranje znanja i instrumenata koji pomažu konstruiranje ekonomske i socijalne politike - interne i eksterne - koje će pojedinu naciju ili katkada i skupinu zemalja približiti realizaciji ciljeva za koje su se opredijelile“ (Ohlin, B. 1979.).

Danas je firma, i to transnacionalna firma (TNC), osnovni subjekt međunarodne ekonomije. Ako je to tako, onda se i fokus teorije komparativnih prednosti mora realocirati s nacije - države, kao osnovnog subjekta istraživanja, na firmu kao novog osnovnog subjekta svjetske ekonomije. Fokus ekonomske misli pomiče se s nacionalnog na funkcionalno. Umjesto nacionalne sve više govorimo o funkcionalnoj integraciji svjetske ekonomije. Standardni teorijski model teorije međunarodne trgovine (2x2x2) sve je manje relevantan za determiniranje međunarodne konkurentnosti nacionalne ekonomije. Krivulja ponude pojedine firme ne mora uvijek koincidirati s krivuljom ponude nacionalne ekonomije. Na planu svjetske ekonomije funkcionalna integracija kreirala je, i kreira nesmanjenim tempom uvjete za međunarodnu ekonomsku integraciju kompanija („mergers and takeovers“).

Prema D. Lumbu, konkurencija u sferi tzv. traded goods naglo se povećava od trenutka kada su se ta dobra izložila rastućoj međunarodnoj konkurenciji. Već u razdoblju između 1979. i 1981. godine u SAD-u 1,4 milijun radnih mjesta bio je izgubljen u industriji, a pored toga je industrijska proizvodnja zabilježila porast od 30%. Integracija transnacionalnih kompanija SAD-a i Europe dosegla je vrijednost od 200 mlrd. dolara godišnje još 1989. godini. U istoj godini je integracija firmi samo u Europi dosegla vrijednost od 50 mlrd. dolara. U razdoblju od 1984. do 1988. godine izravne investicije Europe i Japana u SAD uvećane su za 108 mlrd. dolara i 37 mlrd. dolara respektivno.“ (Lumb, D. 1990.)

Prema podacima UNCTAD-a, tijekom 1995. godine je od 55% do 60% kapitala u vidu stranih izravnih investicija poslužilo preuzimanju jedne od strane druge TNC u međunarodnim razmjerima (Dunning, J., 1998.). Fascinirajući integracijski proces, („merger“) dogodio se sredinom siječnja 2000. godine. „America on-line“, kompanija iz domene servisne ekonomije uložila je oko 370 mlrd. dolara u kupovinu dionica svjetskog informatičkog giganta „Time Warner“, otvarajući tako neslućene perspektive u procesu integriranja korporacija i funkcionalne integracije u svjetskoj ekonomiji. Pri tome je posebno zanimljivo, a s aspekta „bubble economy“ možda i više atraktivno, da je „America on-line“ raspolagala s daleko manje gotovine od „Time Warner“ kompanije. Njezin obujam prometa je neusporedivo manji. Međutim, operacijama na financijskim tržištima uz enorman „leverage“, „America on-line“ je uspjela pribaviti potreban iznos gotovine za kupovinu dionica „Time Warner“ kompanije, čiji je jedan član slavnog CNN mreža.

Bilo koja od teorija međunarodne trgovine, formirana sukladno načelima komparativnih prednosti, bez obzira na to je li krivulja proizvodnih mogućno-

sti izvedena iz diferencije u tehnologijama (Rikardo) ili opskrbljenosti faktori-
ma proizvodnje (Hecher-Ohlin), može veoma teško objasniti Leontijev paradoks.
U uvjetima imperfektnog tržišta, Vernonova teorija vanjskotrgovačkog impulsa
znatno je bolje objašnjenje ponašanja firme na tržištu i međunarodnoj podjeli
rada, mada i Vernonova teorija još uvijek postavlja firmu i njezinu proizvodnju
u agregatnu krivulju ponude nacionalne ekonomije. TNC se bavi uglavnom pi-
tanjem gdje da locira svoju privrednu aktivnost. S tim u vezi lokacija ponovno
dobiva na značaju. Međutim, u današnjim uvjetima teorija lokacije iz ugla TNC
ne vodi računa o lokaciji prirodnih inputa, čak ni o lokaciji kapitala ili radne
snage, kao što je to do nedavno bio slučaj. Globalizacija međunarodnih tržišta
radne snage, kapitala i faktora proizvodnje u prvi plan danas stavlja lokalitet
na kojemu su koncentrirani znanje kao i efekti tzv. eksterne ekonomije. U tome
smislu nedavna istraživanja Portera, Pitelisa, Krugmana ili Lankastera stavljaju
u prvi plan firmu i njezinu lokaciju sukladno osnovnoj determinanti kreiranja
nove vrijednosti, a to su znanje i efekti tzv. eksterne ekonomije. U tome svjetlu
uloga tzv. klastera ili industrijskih distrikta postaje predmet posebnog istraži-
vanja suvremenih ekonomista koji se bave pitanjima TNC-a i privrednog rasta.
Komparativne prednosti nacija zamijenjene su postavkama o kompetitivnim
prednostima firmi - TNC. Zahvaljujući ovim inovacijama, kompetitivne predno-
sti firme izvode se iz Porterovog dijamanta i uloge klastera. One su dinamične i
uglavnom endogene u odnosu na teorije komparativnih prednosti, koje su statič-
ne i uglavnom egzogene. U tome kontekstu tzv. Welfare implikacije međunarod-
ne podjele rada, a posebno tzv. intra-industry trade su još predmet istraživanja.
U svakom slučaju, one sa sobom nose novine nepoznate klasičnoj i neoklasičnoj
ekonomskoj paradigmi.

I. 2. Globalizacija i transnacionalne korporacije (TNC)

Kako opisati globalizaciju? Pojam globalizacija pojavio se prvi put na stranici New York Times 1974. g. u komentaru Ronalda Mullera. T. Levitt 1983. g. definira globalizaciju kao „proces determiniran tehnologijom koji vodi svijet ka konvergenciji, i to ne samo tržišta nego i kultura, aspiracija i društava.“ (Sargent, D. 2009.). UNDP u svojem godišnjem izvješću za 1998. godinu dao je definiciju globalizacije kao „proces koji se disperzira kako u širinu tako i u dubinu, a koji obuhvaća međunarodno kretanje trgovine, financija i informacija na jedinstvenom, integriranom, globalnom tržištu. Prema R. Rosecranceu globalizacija je proces kojim se „teritorijalna“ država zamjenjuje virtualnom državom - „tržišnom državom“ (Sargent, D., 2009.).

U tome smislu mi držimo da je realna naša definicija globalizacije koja drži da je globalizacija proces privatizacije svjetskih ekonomskih resursa od strane krupnog kapitala, vrlo često virtualnog i hibridnog, o čemu svjedoči eksponencijalna ekspanzija financijskih derivata zadnjih dvadesetak godina čija je vrijednost dosegla 457 trilijuna eura 2007. g. (Deutsche Borse Group, 2008.). A, ako je privatizacija politički proces s ekonomskim konzekvencama, dijalektički dolazimo do zaključka da je globalizacija proces transformiranja teritorijalne (nacionalne) države u megakapitalizam, tj. tržišnu – korporativnu svjetsku državu.

Koji su osnovni subjekti procesa globalizacije? Najkraći odgovor bio bi: međunarodne financijske institucije, i to IMF i Svjetska banka, WTO (Svjetska trgovinska organizacija) te transnacionalne korporacije - TNC. Prošlo je već dosta vremena od kada je J. S. Mill napisao: „Zapadna Indija je mjesto koje je Engleska odabrala za proizvodnju šećera, kave i nekih drugih tropskih proizvoda. Cjelokupni uposleni kapital je engleski, skoro sva proizvodnja odvija se u interesu Engleske. Trgovina sa Zapadnom Indijom zato se teško može smatrati vanjskom trgovinom. Ona više podsjeća na promet između sela i grada i ona je pod djelovanjem propisa domaće trgovine.“ (Mill, J.)

U odnosu na Millovu definiciju globalizacije, suvremena globalizacija ima jednu notu koja neodoljivo podsjeća na nju. To je napomena da trgovina u pitanju nije vanjska trgovina. To je više trgovina između grada i sela u okviru jedne jurisdikcije. Ona više podsjeća na domaću nego na međunarodnu trgovinu. Kapital više ne mora biti engleski, tj. zemlje podrijetla TNC-a. On može biti i vrlo često je „svjetski“. TNC ne mora raditi u interesu svoje zemlje. Ona će najčešće raditi u vlastitom interesu. K tome, lokacija inputa postaje sve manje značajna u izboru lokacije filijala jedne TNC-a. Podatci govore da je već 1990. godine trgovina između dijelova (filijala) transnacionalnih korporacija bila za 27% viša od vrijednosti svjetske trgovine. Od jedne trećine do jedne polovine trgovine industrijskim proizvodima i od jedne trećine do tri petine trgovine znanjem i kapitalom internalizira se između TNC-a, dakle zaobilazi tzv. svjetsko tržište u konvencionalnom smislu riječi. Možemo s pravom postaviti pitanje: što zapravo „free market“ da-

nas znači i kakva je uloga pojma svjetsko tržište, polazeći od njegovog konvencionalnog poimanja? TNC nastoji svuda u svijetu biti domaća kompanija. Švicarski „Nestle“ već krajem devedesetih godina prošlog stoljeća ima 95% svoje aktive disperzirane po svijetu, dok je 95% prodaje „Nestlea“ prodaja na svjetskom tržištu. Poznata TNC „Levi Strauss“ realocirala je krajem 1998. g. i početkom 1999. g. jedan dio proizvodnje iz SAD-a u manje razvijene zemlje. Potez „Straussa“ motiviran je niskim nadnicama u manje razvijenim zemljama, među kojima je Meksiko kao član NAFTA-e posebno atraktivna lokacija. Međutim, ključni dio strategije „Straussa“ je relevantniji za novo ponašanje TNC-a. Strateška pozicija „Strauss“-a je da se fokusira na kreiranje novog proizvoda, na dizajn i na marketing aktivnosti. „Strauss“ postaje strateški fleksibilniji: a) alociranjem neposredne proizvodnje u zonu niskih troškova rada i b) održavanjem kreativnog dijela poslovanja u SAD-u, upravo tamo gdje bi nove ekonomske ideje koje se bave ulogom klastera to i predvidjele. U tome smislu postavljamo na prvi pogled apsurdno pitanje: imaju li SAD ogroman deficit trgovinske bilance, koja statistika oficijelno registrira ako se veliki dio proizvodnje u Kini odvija preko američkih TNC-a? Američka TNC proizvodi u Kini, a potom proizvod plasira u SAD. Radi se s američkim kapitalom. Čija je to roba koja se izvozi iz Kine, a uvozi u SAD: kineska ili američka ili samo kompanijska? Ova i slične činjenice upozoravaju da međunarodna statistika mora pretrpjeti izmjene, kao i teorije platne bilance te mjere za njezino prilagođavanje. Pred ekonomskom znanošću je svijet tajni koje čekaju rješenje.

1) TNC su postale osnovni subjekti međunarodnog transfera dugoročnog kapitala poznatog pod imenom strane izravne investicije (FDI). TNC su postale osnovni subjekti međunarodne trgovine. Po već konvencionalnim procjenama od prije nekoliko godina smatra se da oko 350 TNC-a drži u rukama više od 40% svjetske trgovine. Zbog svega nije čudno, nego je normalno da se i rješenje problema privrednog rasta i razvoja ponajprije manje razvijenih zemalja i zemalja u tranziciji vidi u privlačenju TNC-a u zemlje potencijalne domaćine. TNC su se tretirale prije trideset godina onako kako se tretiraju i danas: kao lokomotive privrednog rasta manje razvijenih zemalja. IMF i Svjetska banka, ipak, danas više nego ikada ranije apostrofiraju ulogu TNC-a kao osnovnih pokretača razvoja zemalja diljem svijeta. U okviru tzv. Vašingtonskog konsenzusa načinjena su pravila igre koja omogućavaju ili pripremaju teren za ekonomsku sveprisutnost TNC-a u zemljama diljem svijeta, a ponajprije u zemljama u tranziciji. Davne 1960. Meksiko je povećao svoj GDP s 480 dolara u 1960. na 717 dolara u 1972. godini, prema mnogima zahvaljujući otvaranju granica TNC-a. Brazil je u istom periodu imao stopu rasta GDP od 9%. Ipak, u spomenutom razdoblju predsjednik Brazila izjavio je: „Brazil is doing well, but people are not“. Pratilac sve naglašenije prisutnosti TNC-a na prostorima pojedinih zemalja vrlo često je bilo širenje jaza između sve manje grupe bogatih i sve većeg broja siromašnih građana. Koliko su tome pridonosile i pridonose same TNC, a koliko i vlade pojedinih zemalja još uvijek je pitanje koje je predmet istraživanja. Jednostavno, na njega

jos uvijek nije definitivno odgovoreno. Ono što je danas više nego ikada dosada postalo jasno jest da nacionalna država koja je ovisna o stranom privatnom kapitalu, tj. o TNC-u, nije u stanju imati vlastitu strategiju privrednog rasta. Posve druge prirode može biti pitanje: treba li je imati?

H. Grossman i F. Adams su za suvremenu TNC rekli: „Današnja korporacija je artificijelna tvorevina, ona štiti vlasnike i menadžere, čuva njihove privilegije i egzistiranje. Vještačka ili ne, korporacija je stekla više prava od ljudi, koje može realizirati pred zakonom, prava koje vlade štite oružanim snagama.“ (Korten, D., 2000.).

W. Dugger je za korporacije rekao sljedeće: „U korporacijskoj ekonomiji suvremenog Zapada, tržište je pasivna institucija. Aktivna institucija je korporacija... inherentno uska i kratkovidna institucija... korporacija se razvila da služi interesima onih koji je kontroliraju, na račun onih koji je ne kontroliraju.“ (Korten, D.)

Kada je riječ o promišljanju na temu TNC i privredni rast, valja navesti još dva citata. Prema „Business Weeku“ od 2. 8. 1993. Godine, „Slobodno tržište i slobodna trgovina u novom globalnom ekonomskom sustavu ono su što će na kraju krajeva jednom zauvijek staviti točku na spori privredni rast i visoku nezaposlenost u industrijskom svijetu. To je ono što je zapravo novi ekonomski poredak.“ J. C. Brecher, na drugoj strani ističe: „Ogromna mogućnost TNC-a da alociraju filijale po čitavom svijetu de facto sili sve radnike, lokalitete i države da konkuriraju za naklonost korporacija. Konsekvenca je „trka do dna“ u kojoj će nadnice i socijalni uvjeti opadati do razine očajnika.“

Filipinska vlada je u časopisu „Fortune“ objavila 1975. godine oglas: „Da bismo privukli kompanije kao što je vaša, mi smo poravnali planine, posjekli džungle, zatrpali močvare, pomakli rijeke, realocirali sela, sve da bi vama i vašem biznisu bilo lakše ovdje raditi.“ Jesse Jackson je govoreći liderima jedanaest afričkih država u svibnju 1993. g. bio posebno oštar. „Oni više ne koriste metke i konopac. Oni koriste Svjetsku banku i IMF.“ (Korten, D.)

Kada se govori o TNC-ima kao motorima privrednog rasta manje razvijenih zemalja, polazi se od sljedećih pretpostavki i očekivanih pozitivnih efekata:

TNC donose u zemlju domaćina novi i prijeko potreban kapital (u zemljama u tranziciji je danas i Hrvatska kao poseban primjer); ukorijenjeno je mišljenje da bez stranoga kapitala, i to posebno u vidu izravnih investicija, ne može biti nikakvog privrednog rasta

- TNC donose sa sobom novu tehnologiju. Smatra se i danas da bez nove tehnologije zemlje u tranziciji ne mogu napraviti nikakav iskorak na planu privrednog rasta. Smatra se da same zemlje nisu u stanju razviti vlastitu ni unaprijediti postojeću tehnologiju.
- TNC povećavaju zaposlenost. Posebno relevantno pitanje i problem za zemlje u tranziciji u kojima je od 1990. g. došlo do drastičnog porasta nezaposlenosti nakon primjene tranzicijske šok-terapije

- TNC doprinose porastu izvoza. Izvoz je posebno značajan za tranzicijske i manje razvijene zemlje, jer osiguravaju devize za servisiranje vanjskog duga i uvoz potrebne opreme.
- TNC doprinose otvaranju zemlje prema svijetu. Time zemlja u uvjetima međunarodne konkurencije može uživati blagodati povećanja blagostanja i civilizacije.

Druga, pesimistična strana medalje opominje. Prema raznim studijama, a posebno prema studiji Barneta i Millera „Globalni zahvat“ moguća su drukčija zaključivanja o ulozi TNC-a u procesu privrednog rasta manje razvijenih zemalja. Tako, naprimjer, podaci za Čile u razdoblju od 1960. do 1970. godine govore da je od ukupnih investicija u Čileu oko 78% bilo financirano kapitalom koje su TNC dobile iz lokalnih, dakle čileanskih izvora. U razdoblju između 1960 i 1968. godine oko 79% neto profita TNC su iznijele iz Latinske Amerike. Tako se došlo do paradoksalnog podatka, a to je da je na svaki dolar neto profita 52 centa napustilo Latinsku Ameriku, a da je 78% investicija financirano iz domaćih sredstava. U otprilike istom vremenskom razdoblju na istom lokalitetu oko 46% operacija TNC-a svodilo se na kupovanje lokalnih tvornica i eliminiranje lokalne konkurencije.

2) Posebno zanimljiv i nedostupan aspekt djelovanja TNC-a predstavljaju tzv. transferne cijene. To su cijene po kojima se u okviru sustava jedne TNC odvijaju poslovne operacije. Transferne cijene mogu biti znatno iznad ili ispod tzv. svjetskih cijena. Tzv. „overpricing“ je u Čileu u istom razdoblju za koji je spomenuta studija rađena, iznosio od 30% do 700%. U Peruu je to bilo od 50% do 300%. Drugim riječima, TNC može internim obračunima vrlo lako prikazati gubitak u poslovanju, ako joj to odgovara. Zna se da se na gubitak ne plaća porez. Prema tome, jedan od načina izbjegavanja poreznih obveza u zemlji domaćinu može biti „overpricing“. Promatrano iz kuta optimista ili pesimista može se prosuđivati o efektima prisutnosti TNC-a u manje razvijenim zemljama. Ono što se svakako mora imati na umu je:

- a) njihova ogromna snaga
- b) ogroman pozitivan potencijal i mogući doprinos privrednom rastu
- c) ogromna mogućnost zavisnosti o TNC-ima.

Porter je u svojoj poznatoj knjizi posebno napomenuo da se strategija privrednog razvoja jedne nacionalne ekonomije, posebno manje razvijene, ne smije oslanjati samo na TNC. U tome slučaju zemlja riskira da bude tzv. factor driven economics, tj. privreda statičnog karaktera, koja je samo izvoznik prirodnog bogatstva kojim raspolaže. Ono što je posebno bitno iz kuta međunarodnih financija je da su TNC kao osnovni subjekt i svjetske ekonomije i tzv. novog ekonomskog poretka definitivno profilirale akcije međunarodnih financijskih institucija, a posebno IMF-a i Svjetske banke. Poznati „Vašingtonski konsenzus“ zapravo se i temelji na interesima TNC-a kao dominantnim subjektima suvremenog svijeta.

I. 3. Globalizacija: dometi i rizici

Prosječno carinsko opterećenje na uvoz industrijskih proizvoda bilo je 1947. godine 47%. U 1980. godini ono je reducirano na 6%. Kompletiranjem Urugvajске runde i WTO-a prosječno carinsko opterećenje trebalo je u 2001. godini biti svega 3%. Svjetsko tržište postaje, na jednoj strani, sve slobodnije i liberalnije. Na drugoj strani, ono zahvaljujući TNC postaje sve manje perfektно, a sve više imperfektно i rukovođeno. Direktne strane investicije, iznosile su 1995. godine oko 315 mlrd. dolara, što je šestostruko uvećanje u odnosu na razdoblje od 1981. do 1985. godine. Na međunarodnim financijskim tržištima dnevni devizni promet povećao se od 1 mlrd. dolara, koliko je iznosio sredinom sedamdesetih godina, na više od 1,2 bilijuna dolara u 1996. godini (UNDP, HDR, 1997.)! Ipak, ima jedan zanimljiv i nezanemariv podatak. Naime, globalizaciju u kojoj živimo doživljavamo kao obilježje našega doba. Ona se može mjeriti, naprimjer, odnosom izvoza i GDP-a kada dobivamo stupanj globaliziranosti ekonomije. On je 1913. godine bio 12,9%, a 1993. 14,5%. Kada se pogleda odnos izvoz kapitala i GDP-a, on je danas niži nego što je bio 1890. godine! Migracija stanovništva jos uvijek nije dosegla razmjere od prije I. svjetskog rata (UNDP, HDR, 1997.).

I. 4. Dobitnici i gubitnici globalizacije

Procjenjivalo se da bi svijet u cjelini trebao profitirati od procesa globalizacije i transnacionalizacije svjetske ekonomije. U razdoblju od 1995. do 2001. godine svjetski dohodak trebao se uvećati za iznos od 212 - 510 mlrd. dolara. Izvori takvog porasta svjetskog dohotka su:

- porast ekonomske efikasnosti kojem svjetska ekonomija vodi
- viša stopa prinosa na kapital
- ekspanzija svjetske trgovine.

Kada je riječ о gubicima u procesu globalizacije, onda su to najmanje razvijene zemlje. One bi mogle izgubiti do 600 milijuna dolara godišnje, dok bi zemlje subsaharaskе Afrike mogle gubiti i po 1,2 mlrd. dolara. Gubici najmanje razvijenih zemalja posljedica su, kako se procjenjuje:

- nejednakog pristupa trgovini
- nejednakog pristupa financijama
- nejednake regulacije tržišta rada.

Prema procjenama UNDP-a, Human Development Report za 1992. godinu, gubici manje razvijenih zemalja iznose oko 500 mlrd. dolara godišnje, što je iznos koji je deset puta veći od onoga koji ove zemlje dobivaju u raznim oblicima međunarodne pomoći.

I. 5. Globalizacija: mit ili opasnost

Kada je o mitu riječ, on se zasniva:

- na apsolutnoj glorifikaciji tržišta i komparativnih prednosti
- na eksportu kao vodećem sektoru privrednog rasta
- na maloj ili ponajbolje nikakvoj intervenciji države u privredni život
- na rastućoj ulozi TNC-a kao promotora rasta svjetskog blagostanja
- na slobodnom međunarodnom kretanju kako kratkoročnog tako i dugoročnog kapitala
- na stabilnosti deviznih tečajeva i stabilizirajućoj akciji međunarodnih finansijskih institucija
- na koordinaciji makroekonomskih politika vodećih zemalja ili, bolje rečeno, njihovoj podređenosti nadnacionalnim pravilima igre.

Opasnosti, koje vide nazovimo ih „pesimisti“, dolazile bi:

- od rizika tzv. osiromašujućeg rasta posebno kod manje razvijenih zemalja
- od nekontroliranog kretanja kapitala i tzv. tekila efekta (poznati slučaj Meksika 1995. g.)
- od neizvjesnog djelovanja TNC-a na privredni rast manje razvijenih zemalja
- od nerazvijene tržišne infrastrukture manje razvijenih i zemalja u tranziciji
- od korupcije vlada ovih zemalja.

Hoće li globalizacija i transglobalizacija svjetske ekonomije voditi „k podizanju svih čamaca s plimom na istu razinu rijeke“, vidjet ćemo. Za sada se poslužimo mislima Keynesa za ovu priliku i na ovu temu. „Novi svijet može biti povoljniji za mir u svijetu od staroga. Rat ima nekoliko uzroka, ali iznad svih su ekonomski uzroci ratova, posebno demografski pritisci i borba za tržište. Naročito je ovaj drugi faktor imao predominantnu ulogu u devetnaestom stoljeću i mogao bi ponovno u sustavu domaćeg „laissez-faire“ (slobodne trgovine) i međunarodnog zlatnog standarda onakvog kakav je bio u ortodoksnoj formi u drugoj polovini XIX. stoljeća. Tada vlade nisu imale načina za ublažavanje ekonomskih poremećaja kod kuće osim putem konkurentne borbe za tržišta...Tako, dok su ekonomisti aplaudirali prevalirajućem međunarodnom sustavu, koji doprinosi žetvi efekata međunarodne podjele rada harmonizirajući u isto vrijeme interese raznih nacija, oni su ostavili prikrivene one manje benigne efekte: ovi stavovi su imali dinamiku zasnovanu na zdravom razumu i korektnim percepcijama razvoja događaja koji su se zasnivali na vjerovanju da ako stara i bogata zemlja zanemari borbu za tržište, njezin prosperitet će nestati.“ (Keynes, GT) Danas smo svjedoci

činjenice koju je ekonomska teorija uzela kao aksiom, a to je da zemlja ne može istodobno imati monetarnu suverenost, fiksni tečaj valute i slobodu kretanja kapitala, i to posebno kratkoročnog. Tzv. impossible trinity veže ruke svim tzv. malim otvorenim ekonomijama u izboru i vođenju ekonomske politike. Hrvatski primjer tome pozorno svjedoči (Zdunić, 2011.).

Poznati ekonomist i sociolog K. Polany u knjizi „The Great Transformation“ napisao je: „Svjetski mir ne može se održavati putem svjetske trgovine. Za globalnu ekonomiju mora biti otkriven adekvatan tip međunarodne zajednice. Inače, tržište može biti sotonski mlin.“ Soroš je u Hegelovoj „The Philosophy of History“ pronašao uznemiravajući moment. Naime, krah civilizacija Hegel je objasnio morbidnom intenzifikacijom prvoga načela društva. „Zahvaljujući tome što je prvo načelo suvremenog kapitalizma ideologija slobodnog tržišta kao i individualizam, morbidna intenzifikacija prvoga načela mogla bi dovesti do sloma sustava. Soroš opominje da previše konkurencije i premalo kooperacije može izazvati nedopustivu nejednakost i nestabilnost. Ljudi se sve više oslanjaju na novac kao kriterij vrijednosti. Društvo je izgubilo svoje sidro.“ (Atlantic Monthly)

Na kraju ovog razmatranja sjetimo se kako poznati ekonomist D. Landes vidi svijet u kojemu živimo. On kaže: „Danas postoje tri skupine ljudi:

- oni koje troše novac da bi skinuli težinu
- oni koje jedu da bi preživjeli
- oni koje se pitaju kako danas uopće ručati.“

I. 6. „Vašingtonski konsenzus“ kao ideološka i teorijska osnovica globalizacije

„Vašingtonski konsenzus“ je popularno ime za program (paket) ekonomskih reformi u tzv. emerging market economics, odnosno bivšim socijalističkim zemljama. Na jednom od vašingtonskih sastanaka J. Williamson je paket reformi nazvao „Vašingtonskim konsenzusom“.

Fundamentalni elementi Paketa su:

- otvorenost nacionalne privrede, tj. liberalizacija ekonomskih odnosa s inozemstvom
- izvoz kao vodeći sektor ekonomskog rasta
- konvertibilnost nacionalne valute
- restriktivna monetarna politika, tj. politika „jakog“ novca
- finansijska disciplina i „hard budget constraint“ načelo
- uloga države reducira se na minimum i uglavnom se svodi na kreiranje uvjeta za normalno poslovanje privatnog biznisa
- velike firme se zamjenjuju malim i srednjim poduzećima kao nosiocima privrednog razvoja
- privatizacija državne imovine jedan je od ključnih elemenata Paketa
- industrijska politika, vanjskotrgovinska politika ili politika „dohotka“, tj. kejnzijanski ekonomski instrumentariji se odbacuju.

Teorijski fundus „Vašingtonskog konsenzusa“ nalazi se u neoklasičnoj ekonomskoj doktrini. Kada su u pitanju zemlje u tranziciji, temeljna hipoteza je da je privredni rast ovih zemalja funkcija „free marketa“ i stranih izravnih investicija (FDI) u uvjetima privatizirane ekonomske infrastrukture.

I. 6. 1. Vremenska dimenzija paketa

Prema većem broju poznatih ekonomista reforma mora biti drastična, sveobuhvatna i brza. D. Gros i A. Steinher u „Economic Reform in the Soviet Union: Pas de Deux Between Disintegration and Macroeconomic Destabilization“ naglašavaju: „Uvjereni smo da tisuću malih koraka poduzetih u duljem razdoblju ne može biti dovoljno da se situacija u ovim zemljama promijeni. Drastična i sveobuhvatna reforma mora se izvesti ili Sovjetski Savez ne će moći ostvariti visoke stope rasta.“ J. Sachs i D. Lipton u radu „Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland“ podržavaju „mainstream“ stav o ulozi: svjetskih cijena, svjetskog tržišta, vanjske trgovine, konvertibilnosti valute u procesu reformi, naglašavajući da se „strukturna reforma ne može izvesti bez odgovarajućeg sustava cijena... sustav cijena se ne može kreirati bez okončanja procesa kreiranja prekomjerne potražnje i bez konvertibilnosti valute. Jasno je da reforma mora biti sveobuhvatna...“ Politički, također, postoje snažni argumenti u prilog tezi da se reforma mora izvoditi rapidno. Slabašne vlade, suočene s velikim ekonomskim teškoćama, najlakše mogu posegnuti za drastičnim mjerama na početku svoje vladavine. Sachs i Lipton citiraju bivšeg bolivijskog ministra planiranja koji je rekao: „Ako hoćeš mački otkinuti rep, učini to u jednom potezu, a ne malo po malo!“ (Gros-Stainher)

I. 6. 2. Liberalizacija ekonomskih odnosa s inozemstvom (EOI)

U razmatranju sektora EOI u procesu tranzicije zanimljivi su oni stavovi koji podržavaju drastičnu liberalizaciju ovoga sektora. Osnovna namjera je izlaganje domaće privrede pozitivnim impulsima svjetskog tržišta i svjetske konkurencije. Navodimo stavove Grosa i Steinhera, J. Sachsa, Svjetske banke i P. Kenena koji se svi mogu sumirati u sljedećim razmišljanjima P. Kenena: „Prihvatanje vanjske konkurencije i međunarodne podjele rada su jedini način za ove zemlje da sustignu zapadni životni standard. Puna integracija u svjetsku trgovinu zahtijeva konvertibilnu valutu... Trgovina može biti motor privrednog rasta malih zemalja istočne Europe isto tako kao što je to bila za zemlje istočne Azije. K tome, domaće reforme mogu se akcelerirati primjenom kriterija svjetskog tržišta i svjetskih cijena. Reforma u dva koraka, koja bi se sastojala u liberalizaciji cijena prema kriterijima domaćeg tržišta, a potom njihovog prilagođavanja svjetskim cijenama, bila bi mnogo skuplja od reforme koja se odmah prilagođava svjetskim cijenama. Ona bi zahtijevala dvostruku realokaciju resursa.“ (Kenen, P., 1991.)

I. 6. 3. Reforma cijena

Reforma cijena jedna je od temelja domaćih reformi. Potreba za punom liberalizacijom cijena i njihovim slobodnim formiranjem univerzalno je prihvaćena od strane „mainstream“ ekonomista. Gros i Steinher smatraju da liberalizacija cijena ne može izazvati inflaciju ako se primjenjuje u uvjetima tvrdih budžetskih ograničenja („hard budget constraints“). K tome, „mainstream“ ekonomisti smatraju da efektivna financijska disciplina podrazumijeva bankrotstva firmi. Firme ne smiju imati priliku za pregovaranje i uvjeravanje s vlastima o ovoj temi.

I. 6. 4. Reforma financijskog i bankarskog sektora

„Financijska reforma podrazumijeva odvajanje središnje od komercijalnih banaka te kreiranje tržišta kapitala. Financijska reforma mora se izvesti radikalnim čišćenjem svih bankarskih dubioza.“ (Gros-Steinher,...) Da bi se to postiglo, mora se tijekom tranzicije ostvariti određena visoka stabilnost cijena. Jedini način da se ona postigne je ili prodaja državnih poduzeća ili pomoću valutne reforme. Pored toga, budžetski deficit mora biti eliminiran do iznosa koji se može financirati emitiranjem obveznica. K tome, indeksacija nadnica mora biti limitirana.

I. 6. 5. Privatizacija

Veliki broj ekonomista smatra da je privatizacija ekonomski i politički proces. Postojalo je više ideja kako se privatizacija može ostvariti. Međutim, kako je vrijeme prolazilo, konfuzija oko izbora najbolje i najbrže metode privatizacije postajala je sve veća. U jednom intervjuu na World Netu (satelitski TV servis USIS-a), J. Sachs je rekao: „Kada čitate Šatalinov plan od 500 dana, onda vidite da on počinje, nastavlja se i završava sa stavom da je privatizacija fundamentalna za proces tranzicije. Mislim da je to pravi revolucionarni događaj poput onoga kakav je bila socijalistička revolucija s Lenjinom 1917. godine.“ Podsjetimo se da je prema Šatalinovom planu ruska centralno-planska ekonomija trebala biti u cijelosti transformirana u modernu tržišnu ekonomiju za svega 500 dana (jedan od ključnih savjetnika bio je J. Sachs). Umjesto toga Solženjicin je 1998. godini napisao knjigu „Rusija u provaliji“. Koliko je provaliji doprinijela „mainstream“ ekonomska reforma, koliko korupcija ruske vlade, a koliko je to sve bilo nerealno sanjarenje i igra zapadnih ekonomista, teško je reći. U tom kontekstu zanimljivo je pročitati knjigu P. Nolana „China Rise and Russia Fall“, kao i knjigu K. Paquea i Ul. Schmelinga „The Fading Miracle“, koja obrađuje slučaj bivše DDR, za razliku od knjige Svjetske banke „From Plan to Market“, 1995. godine. Kuriozitetu radi spomenimo da je Lenjin svojevremeno rekao kako mu treba 100 godina za transformaciju kapitalizma u socijalizam.

I. 7. KONTROVERZE I PROPUSTI PAKETA TRANZICIJE

Homogenost, strukturiranost i realnost Paketa tranzicije postali su za njegove protagoniste, a prije svega su to IMF i Svjetska banka, upitni u određenom stupnju tek od nedavno, tj. nakon što su se očitovale i određene negativne konsekvence paketa u nekim od zemalja u tranziciji. Druga skupina ekonomista među kojima su: P. Nolan, O. Ellerman, R. Salvatore, J. Stiglitz, I. K. Galbright, B. Horvat, J. Mencinger, M. Panic, C. Pitelis, S. Zdunić, Santini, Stojanov već su od početka promišljanja ekonomskih reformi u većoj ili manjoj mjeri izražavali sumnju u realnost Paketa, a posebno kada su pitanju njegovi efekti s obzirom na:

- ekonomski rast
- zaposlenost
- brzinu
- socijalne dimenzije
- ulogu države
- ulogu velikih i malih firmi.

I. 7. 1. Trajanje i brzina tranzicije

Istočnoeuropske zemlje trebale su se transformirati u suvremene tržišne ekonomije. Neke od njih su u ovome bile uspješnije, neke manje uspješne. Uglavnom, samo tri zemlje su do 2000. godine dostigle ili prekoračile razinu GDP-a kakav su imale na početku procesa tranzicije (Poljska, Mađarska, Slovenija). Deset godina je prošlo i uopće ne iznenađuje da je 1996. godine J. Suchs napisao: „Ja ne mislim da je 500 dana (kako je Planom Šatalin zamišljena tranzicija Rusije) dovoljno da se ono što je sada sovjetsko carstvo pretvori u tržišnu ekonomiju. Oni su daleko od toga da mogu ostvariti radikalnu tranziciju za 500 dana. Iz mog ugla, ako ovo postane opća shema za tranziciju od 5.000 dana, i to bi bilo dovoljno veliko čudo uspjeha.”

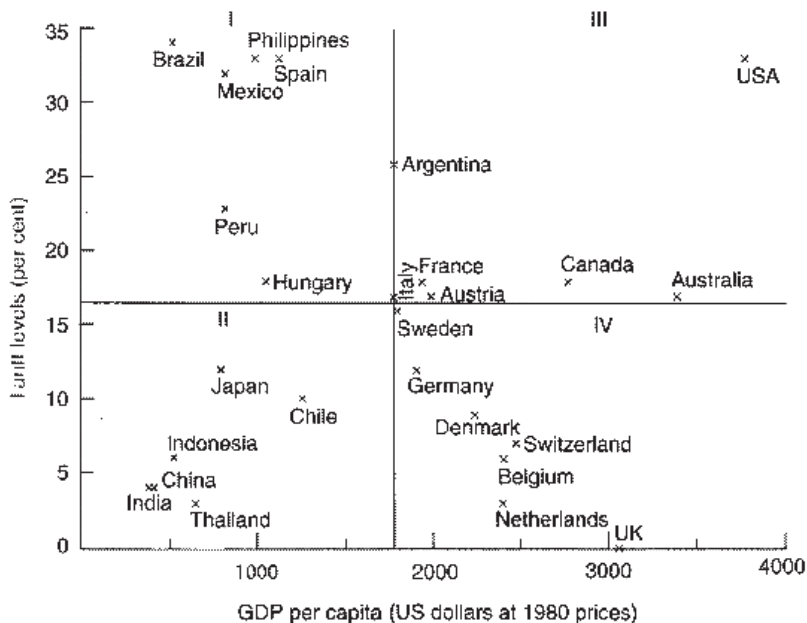
Tablica 1. Stope rasta BDP-a tranzicijskih zemalja od 1989. Do 2009. godine

Država	Indeks 2009. (1989. g. = 100)	Prosječno godišnje
Hrvatska	105	0,2
Češka	137	1,6
Estonija	128	1,2
Mađarska	127	1,2
Latvija	99	0
Litva	97	0
Poljska	180	3,0
Slovenija	144	2,2
BiH	81	-0.1
Bugarska	109	0,4
Makedonija	100	0
Crna Gora	88	-1.1
Srbija	69	-2.9
Rusija	99	0
Ukrajina	60	-2,5
Sve tranzicijske zemlje (prosjek)	131	1,4

Domazet, T.: „Facing the Future of Economic Policy“, HAZU i Hrvatski institut za financije, 2010.

I. 7. 2. Vanjski sektor: Liberalizacija, izvoz kao pokretač rasta i razvoja, konvertibilnost valute

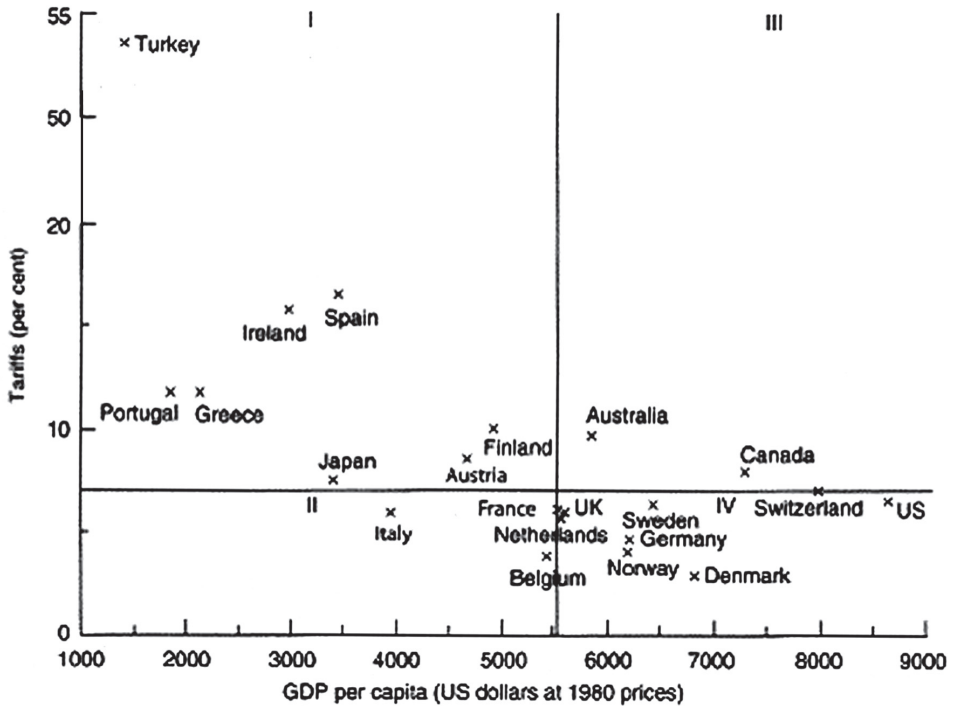
Uloga vanjskog sektora u procesu tranzicije ranije represivnih (netržišnih ekonomija) dobila je važnost u očima Svjetske banke. MMF i nekoliko svjetskih poznatih ekonomista potvrdili su da postoje kontroverzna pitanja zasnovana na onome što se naučilo iz iskustva i alternativnih modela. Naprimjer, J. Sachs koristi iskustvo zemalja jugoistočne Azije. On kaže da nova ortodoksnost defini- ra politički sadržaj orijentacije k vanjskom svijetu u kojem se nalaze ove mjere: liberalizacija trgovine, eliminacija kvantitativnih restrikcija u cijelom pravnom sustavu, usvajanje jedinstvenih tarifa, naglasak na privatnom sektoru kao resur- su rasta i opće smanjenje svih oblika intervencija vlade na tržištu. J. Sachs uz to kaže: „U najmanju ruku, strategija nema puno povijesne podrške. Uspjeh istoč- ne Azije ne pokazuje korisnost liberalizacije trgovine u makroekonomskoj krizi. Pravi povijesni slučajevi liberalizacije u makroekonomskoj krizi su zemlje južne hemisfere (Argentina, Čile i Urugvaj) tijekom 70-ih, a te epizode bile su dobro poznati debakli, djelomično upravo zato što su postojali suprotstavljeni zahtje- vi stabilizacije i liberalizacije.” Baveći se odnosom i međuzavisnošću trgovine i razvoja, odnosom tako značajnim za bivše socijalističke zemlje u procesu tran- zicije, M. Panić, sa Sveučilišta u Cambridgeu, kaže: „Upitno je je li liberalizacija trgovinske politike jedan od uzroka, a ne posljedica, izuzetnog uspjeha zapadno- europskih zemalja u ponovnoj izgradnji privrede. Trgovinska politika je, u veli- koj mjeri, određena relativnim razinama razvoja i međunarodne konkurentnosti. Ova opservacija u skladu je s idejom da se uspjeh vodećih industrijskih zemalja u periodu od 1950. do 1969. može lako objasniti u parametrima izvoza vođenog rastom, a ne rasta vođenog izvozom.” (Panić, 2003.)

Izvor: Panić, M. (2003.)

Pogledajmo ove dvije slike. Prva (iznad) pokazuje stupanj carinske zaštite SAD-a prije I. svjetskog rata, tj. 1913. godine. Po kriteriju razvijenosti mjerene BDP-om, SAD bi morale imati nižu carinsku zaštitu od Kine ili Indije. Ipak, uvoz u Kinu ili Indiju bio je skoro „duty free“. Zašto? Vjerojatno zato što su Indija, Kina i sl. bile kolonije pa, naravno, nisu imale vlastitu nego su imale nametnutu strategiju razvoja. Ova je, opet bila u interesu kolonizatora. U isto vrijeme SAD štite svoju industriju u povelju („infant industry argument“). Slika niže pokazuje kako su SAD promijenile zaštitnu politiku kada su postale svjetski konkurentne, odnosno kada su postale prvaci razvijenosti.

Izvor: Panić, (2003.)

Da se prisjetimo prošlosti.

Nakon II. svjetskog rata Sjedinjene Američke Države predložile su Zapadnoj Europi strategiju potpune tranzicije koja se sastojala od makroekonomske stabilizacije, reforme cijena, liberalizacije vanjske trgovine, ali bez privatizacije. Startna pozicija Zapadne Europe bila je u velikoj mjeri slična poziciji Istočne Europe nakon početka procesa tranzicije, osim što su zemlje Istočne Europe morale učiniti revolucionarne korake u privatizaciji državne imovine što je moguće brže. Praktično govoreći, problem Istočne Europe bio je puno kompliciraniji nego problem Zapadne Europe nakon II. svjetskog rata. „Usprkos vidnim dokazima suprotnom, uvjerenje SAD-a bilo je da Zapadna Europa može postići oporavak za nekoliko godina, time omogućavajući da vizija postane stvarnost. Od Zapadne Europe se očekivalo da liberalizira svoju trgovinu i platni sistem što je moguće brže, neovisno o njezinim ekonomskim i političkim okolnostima.” (Panić, M. 2003.). Primjer poslijeratne rekonstrukcije Velike Britanije ovdje je zanimljiv. SAD su Velikoj Britaniji 1945. godine dale veliki kredit uz dva konkretna uvjeta:

da funta postane konvertibilna u roku od jedne godine i da se ukine sva diskriminacija na štetu američkog izvoza do kraja 1956. godine. Konvertibilnost funte uvedena je u srpnju 1947. godine i iznenada je ukinuta sljedeći mjesec, do kada je više od tri i pol milijarde kredita upotrijebljeno da zadovolji potrebu za američkim dolarom po tadašnjoj tečajnoj listi. „Uzevši u obzir relativnu snagu ove dvije privrede i valute, ono što je u ovoj epizodi najviše iznenadilo jest što je netko očekivao drukčiji ishod.” (Panić, 2003.) „Iz globalnog ugla, liberalizacija se može braniti ne kao interes zemlje koja je započinje, već interes ostatka svijeta... Neki od pritiska SAD-a u svrhu liberalizacije zemalja u razvoju (Brazil, Koreja, Meksiko) zaista proizilaze više iz brige za američke trgovinske interese nego iz brige za dobrobiti zemalja u razvoju. U onoj mjeri koliko je ovo stvarna motivacija pritiska za liberalizaciju, s druge strane nema opravdanja za pritisak na siromašne zemlje u ekonomskim problemima da krenu u brze strukturalne promjene u korist ostatka svijeta.” (Sachs, J., 1987.)

I. 7. 3. Uloga velikih, srednjih i malih poduzeća

Privreda XX i XXI. stoljeća ima različitu strukturu od privrede Adama Smitha. Međutim, položaj i uloga malih i srednjih poduzeća u suvremenom svijetu, a posebno u zemljama u razvoju, privlači posebnu pozornost. Ideologija neoliberalizma naglašava ulogu malih i srednjih poduzeća kao promotora zdrave poslovne klime i ekonomske efikasnosti, i stoga je od posebnog značaja za ekonomski razvoj manje razvijenih zemalja i zemalja u procesu tranzicije. Prema Ranieru Vanni d'Archirafiju, mala i srednja poduzeća kamen su temeljac ekonomskog oporavka bivše Europske ekonomske zajednice. Ovo je zato što su u 2000. godini od 15,7 milijuna poduzeća u Europskoj uniji, 99% mala i srednja. Od toga broja 14,5 milijuna poduzeća imaju manje od deset uposlenih. Nekih 50% poduzeća su poduzeća jedne osobe. Na srednja i mala poduzeća otpada više od 50% ukupnih investicija u Europskoj uniji i 60% bruto domaćeg proizvoda Europske unije.

Da se ne bi došlo do pogrešnih zaključaka, posebno do onih koji bi mogli biti jednostrani (tj. Svjetska banka predlaže da je dobro razbiti velike kompanije), treba uzeti u obzir i sljedeće: ako srednja i mala poduzeća čine 99% svih poduzeća u Europskoj uniji, a stvaraju 60% bruto društvenog proizvoda i 50% investicija, onda proizlazi iz toga da 1% velikih kompanija još uvijek ostvaruje 40% bruto domaćeg proizvoda i 50% investicija u Europskoj uniji. Donacije i krediti koje Europska unija daje za srednja i mala poduzeća predstavljaju značajnu i impresivnu aktivnost usmjerenu k stimuliranju ekonomskog razvoja i implemtiranju uglavnom kroz kanale Strukturnih fondova. Osnovni cilj ove aktivnosti je pomoć u ekonomskom razvoju određenih regija Europske unije. 150 milijardi ekihja za razdoblje od 1994. do 1999. bio je na raspolaganju Strukturnom fondu, čiji se resursi usmjeravaju prvo k vladama država, a ne izravno srednjim i malim poduzećima. Ti resursi koriste se za stimuliranje ekonomskog rasta u područjima slabijeg razvoja (Portugal, Španjolska, Irska), industrijsko restrukturiranje poduzeća, obrazovanje. Aktivnosti Europske unije u sferi razvoja srednjih i malih poduzeća jasno pokazuju sljedeće karakteristike:

- srednja i mala poduzeća značajan su komplementarni faktor ekonomskog razvoja Europske unije
- Europska unija brine se za regionalni razvoj
- Europska unija ima poseban fond za te svrhe
- srednja i mala poduzeća nisu se u Europskoj uniji razvijala autonomno i bez koordinacije s drugim značajnim odlukama i interesima ekonomskog razvoja.

Ovi stavovi o SME idu inače u pravcu suprotnom povijesnim dokazima o tome koji su doprinos dala: a) velika poduzeća i b) usmjeravanje ekonomskog razvoja od strane vlade privrednom razvoju pojedinih zemalja (Uzeti primjer slučaja Južne Koreje i uloge velikih firmi u Koreji u promociji ekonomskog razvoja. Japan je još i bolji primjer za to).

I. 7. 4. Uloga države u ekonomskom razvoju

Prema neoliberalnom pristupu, sasvim je jasno da se od države očekuje da ima sve manju ulogu u procesu tranzicije bivših socijalističkih zemalja. Država se smatra „kontraproduktivnim akterom” u suvremenoj tržišnoj ekonomiji i, prema svim paketima tranzicije koji su dosad stvoreni, njezina se uloga smanjuje na najmanju moguću mjeru.

I. 7. 4. 1. Faze ekonomskog razvoja i uloga države

Prema M. Porteru, zemlja prolazi sljedeće faze ekonomskog razvoja:

- fazu vođena faktorima
- fazu vođena investicijama
- fazu vođena inovacijama
- fazu vođena bogatstvom.

Kao i njegov prethodnik A. Smith, M. Porter naglašava da nije neizbježno da države prođu kroz sve ove faze. Međutim, ako se zemlja upetlja u ono što A. Smith naziva neprirodni poredak, mora se nešto naučiti i platiti neka cijena. Da vidimo koje su razlike između ovih faza ekonomskog razvoja prema M. Porteru.

Faza vođena faktorima

„U državama u ovoj inicijalnoj fazi, skoro sve međunarodno uspješne industrijske grane u državi ostvaruju korist skoro isključivo na osnovi nekih temeljnih faktora proizvodnje. U „dijamantu” je samo rudimentarni faktor proizvodnje komparativna prednost. Državne firme u takvoj ekonomiji konkurentne su samo na osnovi cijene u industriji koja traži vrlo malo proizvodne i procesne tehnologije, koja nije skupa i koja se može lako nabaviti. Tehnologija dolazi iz drugih država, a ne stvara se u državi... Strane firme omogućavaju najveći dio pristupa stranim tržištima... Ekonomija vođena faktorom je ekonomija sa slabim temeljem održivog rasta produktivnosti.“

Faza vođena investicijama

„U ovoj fazi konkurentna prednost države zasniva se na mogućnosti i spremnosti države i njezinih firmi da agresivno investiraju... Tehnologija je obično za jednu generaciju iza vodećih na međunarodnoj razini. Međutim, u ovoj se fazi strana tehnologija i metode ne samo primjenjuju već i unaprjeđuju. Vrlo malo

zemalja u razvoju dođe do ove faze. U poslijeratnom razdoblju samo su Japan, a u posljednje vrijeme i Koreja u ovome bili uspješni. Tajvan, Singapur, Hong Kong, Španjolska i u manjoj mjeri Brazil pokazuju znakove dostizanja ove faze.“

Faza vođena inovacijom

Ova faza zove se faza vođena inovacijom zato što firme ne samo da pribavljaju i unaprjeđuju tehnologiju i metodu drugih nacija već ih i same stvaraju. Faza vođena inovacijom predstavlja početak velikih stranih izravnih ulaganja (izvoz kapitala). Industrija je manje podložna šokovima cijena i kretanja na tečajnim listama zato što je konkurentna i tehnološki i strukturno. Globalizacijska strategija firmi je aktivna.

Faza vođena bogatstvom

„Faza vođena bogatstvom je, za razliku od prethodne, faza koja vodi do propadanja. Problem je što ekonomija vođena nekadašnjim bogatstvom nije u stanju držati svoje bogatstvo.“ Društvo se uspava na lovorikama.

I. 7. 4. 2. Faze ekonomskog razvoja i uloga vlade

„Vašingtonski konsenzus“ negira ulogu vlade i u tranziciji i u manje razvijenim zemljama. Institucije tržišne ekonomije su zaboravljene. Podrazumijeva se da je čarobni štapić slobodnog tržišta i stranih izravnih investicija dovoljno jako oružje ekonomskog progresa (prema IMF-u, Svjetskoj banci, Svjetskoj trgovinskoj organizaciji itd., i za veliki broj drugih, posebno domaćih profesora ekonomije). Je li doista tako? Dobro je poznato što su povijesne lekcije naučene na ovu temu. M. Porter je otac teorije koja objašnjava konkurentnu poziciju transnacionalnih kompanija u globalnoj svjetskoj ekonomiji. Što su transnacionalne kompanije u zemlji konkurentnije, to je i zemlja konkurentnija i time se u zemlji stvara više bogatstva. Što se tiče uloge vlade naspram uloge tržišta, Porter (što se može zaključiti na prvi pogled) podržava rješenje koje negira ozbiljnu ulogu vlade. Je li ovo doista tako, ili možda nije? I, što su implikacije takvog mogućeg pogrešnog tumačenja Porterove ekonomije za budućnost ekonomije u tranziciji i manje razvijenih zemalja? Citiramo Portera o ulozi vlade: „Vlada ima najveći izravni utjecaj na prednost države u fazama vođenim faktorom, odnosno vođenim investicijom. Sredstva koja ima na raspolaganju, kao što su kapital, subvencije i privremena zaštita, najsnažnija su u ovim fazama u razvoju konkurentnosti države... Vlada u ovoj fazi može igrati značajnu ulogu u područjima kao što su usmjeravanje raspoloživog kapitala u odabrane industrije, preuzimanja rizika putem eksplicitnih ili implicitnih jamstava, pomoći i stimulacija kupovine strane tehnologije i korištenje privremene zaštite da se potakne razvoj domaće industrije... Devalvacija može biti korisna u ovim ranim fazama razvoja kada firme još uvijek ovise o cjenovnoj konkurentnosti. Osnovni zadatak vlade u fazi vođenoj inovacijom je da stvori okruženje u kojemu firme jesu i ostaju inovativne i dinamične... U isto vrijeme kad firme postanu veće i globalnije, sve manje bivaju pogođene domaćim makroekonomskim faktorima i sve manje podložne pritiscima vlade...“ (Porter, 1990.)

I. 7. 5. Uloga stranih izravnih investicija i proces ekonomskog razvoja ekonomije u tranziciji

Jedan od najzavodljivijih nedostataka Paketa tranzicije je pretjerano oslanjanje na strana izravna ulaganja. Dosadašnja iskustva zemalja u tranziciji, kao i povijesno iskustvo različitih latinskoameričkih zemalja, pokazalo je da većina stranih izravnih ulaganja ide na tržišta koja su potencijalno stabilna i koja su najviše odmakla u procesu tranzicije. Naprimjer, prema podacima Europske banke za obnovu i razvoj Malezija je imala više stranih izravnih ulaganja nego istočnoeuropske zemlje zajedno do 1997. godine. Uz ukupan iznos stranih izravnih ulaganja, značajnije je pitanje koje se tiče budućnosti zemalja koje se pokušavaju oslanjati isključivo na strana izravna ulaganja da bi promovirale svoj ekonomski razvoj zbog nedostatka:

- kapitala
- menadžmenta
- tehnologije
- pristupa inozemnim tržištima.

Međutim, ovdje se može pojaviti rizik koji prati sve veću ulogu multinacionalnih kompanija u domaćoj ekonomiji. „Inozemne multinacionalne kompanije značajan su dio procesa ekonomskog razvoja, posebno u ranim fazama. One ne mogu biti jedini pokretači stvaranja prednosti države naprednim industrijama. Strategija razvoja, zasnovana isključivo na inozemnim multinacionalnim kompanijama, može državu osuditi na to da ostane ekonomija vođena faktorima, a ako je suviše veliko oslanjanje na strane multinacionalne kompanije, država ne će nikada biti zemlja bilo koje industrije. TNC treba biti samo jedna od komponenti razvoja nacionalne ekonomske strategije. U određenoj fazi procesa razvoja fokus treba usmjeriti prema domaćim firmama. Glede Singapura i Irske moj je stav da je do ovakve promjene došlo prekasno i da je bila premala. Inozemna investiranja, usmjerena u zemlju, nikada nisu rješenje problema konkurentnosti neke države.” (Porter, 1990.)

Ono što Porter naglašava jest da se zemlja u razvoju treba oslanjati na strani kapital u formi stranog izravnog ulaganja samo na početku razvoja – kad je u fazi ekonomskog razvoja koji je upravo po tome i nazvan: faza vođena faktorima. Ako zemlja želi ući u sljedeću fazu ekonomskog razvoja, odnosno fazu vođenu investicijom, a kamoli fazu vođenu inovacijom, ta zemlja ne može uspjeti a da nema vlastitu domaću industriju. Domaća industrija, s druge strane, može se razviti, prema Porteru, ako su strategija ekonomskog razvoja i mjere ekonomske politike usmjerene prema procesu razvoja domaće industrije. Kako on to kaže: “Ako je oslanjanje na velike TNC preveliko, država ne će biti država ni jedne do-

EKONOMSKA KRIZA I KRIZA EKONOMSKE ZNANOSTI

maće industrije“. U takvim okolnostima dvojna ekonomija se razvija u zemlji i paradoks rastrošnosti se pojavljuje u nacionalnoj ekonomiji. S jedne strane, ekonomija radi s multinacionalnim kompanijama i doživljava povećanje izvoza. S druge strane, bijeda se razvija u „domaćim sektorima“.

Postoji opasnost da će ukupna razina produktivnosti dugoročno doživjeti pad. BDP države može porasti, ali bruto nacionalni proizvod može opasti. Irska izdvaja na ime dohodovnih plaćanja, uglavnom na ime odljeva profita TNC, skoro toliko koliki je njezin suficit trgovinske bilance.

Tablica 2. Platna bilanca Irske - tekući račun, račun kapitala i financijski račun (u milijunima €)

	Trgovinska bilanca	Usluge	Dohodovna plaćanja	Tekući transferi	Tekući račun
1998.	17510	-8820	-9382	1319	627
1999.	22170	-10176	-12945	1177	226
2000.	27266	-13889	-14750	994	-379
2001.	30494	-13259	-18295	305	-757
2002.	35442	-13779	-23664	707	-1295
2003.	32604	-11091	-21947	432	-2
2004.	31423	-10203	-22481	393	-867
2005.	28218	-9303	-24870	265	-5690
2006.	25031	-6797	-24033	-506	-6304
2007.	19811	-1121	-27825	-990	-10124
2008.	23811	-7670	-25155	-1154	-10169
2009.	32367	-8416	-27901	-901	-4853

Izvor: Statistika Irske

I. 7. 6. Inflacija

Jedna od osnovnih zabluda Paketa sastoji se u tome što on smatra da je inflacija u tranzicijskim zemljama tzv. demand-pull tipa te da restriktivna monetarna politika ne će značajnije utjecati na razinu proizvodnje. Poznato je da po neoklasičnoj ekonomiji stoji postavka o funkcioniranju privrede na razini pune zaposlenosti. Radi se o poznatoj hipotezi o prirodnoj stopi nezaposlenosti. Drugi problem Paketa je u tome što on pretpostavlja da je međunarodna pozicija zemlje jaka. Međutim, mnoge tranzicijske zemlje nisu nikada bile dovoljno međunarodno konkurentne. One su mogle izvoziti uglavnom zahvaljujući devalvacijama valute ili izvoznim poticajima. Budući da devalvacija može djelovati proinflatorno, ona se tranzicijskim zemljama ne preporučuje. Tako su ove zemlje stavljene u ralje tzv. interne devalvacije, što nije ništa drugo doli nježno (prikriveno) ime za deflaciju. Stoga je nezaposlenost normalan pratilac tranzicije u svim zemljama.

I. 7. 7. Tranzicija - primjer bivše DDR

Zahvaljujući njemačkom ujedinjenju, bivša DDR mogla je „uvesti“ političku stabilnost i imidž tzv. Zapadne Njemačke. K tome, DDR je dobila pristup razvijenom sustavu socijalne zaštite Zapadne Njemačke tako da su realni tranzicijski troškovi mogli biti naglašeno ublaženi transferima iz Zapadne Njemačke u DDR. Ovaj moment je omogućio bivšoj DDR da primijeni de facto „first best“ rješenje procesa tranzicije, što nije mogao biti slučaj u drugim tranzicijskim zemljama.

Makroekonomska politika bivše DDR bila je praktično razriješena funkcioniranjem GEMSU - Njemačke ekonomske, monetarne i socijalne unije.

Zahvaljujući GEMSU, mikroekonomska reforma mogla se izvesti jednim potezom, samo nekoliko sektora bilo je izuzeto iz procesa deregulacije. U pogledu EOI, problemi bivše DDR su jednostavno nestali ujedinjenjem. Time je DDR postala, kao dio Njemačke, automatski član EU-a. Njezina vanjska trgovina trenutno je liberalizirana, postajući sastavnim dijelom njemačke ekonomije. U cjelini uzeto, interna i vanjska reforma bivše DDR sredinom 1990. godine bila je znatno obuhvatnija od reforme Zapadne Njemačke od prije 42 godine. Sjećajući se uspjeha njemačke reforme iz 1948. godine, mnogi su se nadali da će reforme DDR-a biti još uspješnije. Međutim, kratkoročni rezultati reforme bili su obeshrabrujući: drastičan pad proizvodnje i porast nezaposlenosti. Reforma Zapadne Njemačke iz 1948. godine je za samo šest mjeseci povećala industrijsku proizvodnju za oko 50%. U bivšoj DDR proizvodnja je smanjena za 50% u 1990. godini. Da nije bilo znatnih subvencija kojima su spašene mnoge firme pad proizvodnje bio bi daleko dramatičniji. Nezaposlenost je porasla u razdoblju između jeseni 1989. godine i ljeta 1991. za 30%. Ako se mogu izvlačiti neke lekcije iz procesa specifične tran-

zicije privrede bivše DDR, onda bismo podsjetili na one koje su istakli K. Paque i H. Schmiedling u „The Fading Miracle“:

1. DDR je imala sjajnu startnu poziciju za proces tranzicije, posebno sa stajališta makroekonomske perspektive. Pored toga, DDR je imala ogromnu financijsku podršku iz Njemačke, nešto kao Marshallov plan nakon II. svjetskog rata. Moglo bi se reći da je podrška Njemačke DDR-u bila čak i veća od toga kada se analizira sa stajališta kvalitete i kvantitete pomoći.

2. Istočna Njemačka je ustvari imala rast GDP od 6 do 10% u razdoblju od 1992. i 1993. godine. Međutim, taj rast je bio ostvaren zahvaljujući ogromnim transferima kapitala iz Njemačke. I pored toga raskorak od oko 200 mlrd. DM (ili oko 100 milijardi eura) ostao je između domaće potrošnje i proizvodnje Istočne Njemačke, koji se još dugo financirao sredstvima poreznih obveznika Zapadne Njemačke.

3. Ekonomija istočne Njemačke postaje „dualna“ ekonomija. Ona je prošla kroz proces deindustrijalizacije; struktura nove industrijske baze poprima naglašenu karakteristiku razvoja tzv. non-traded goods. Šok izazvan naglom liberalizacijom cijena uoči ujedinjenja dvije Njemačke najviše je ugrozio one sektore industrijske aktivnosti koji su najviše bili izloženi međunarodnoj konkurenciji.

4. Privreda bivše Istočne Njemačke kontrahirana je na izuzetno nisku razinu konkurentnosti, mjereno bilo kojim standardima. Samo u slučaju dopunskih i masivnih investicija, prije svega na sektoru kapitalnih dobara, privreda Istočne Njemačke mogla bi postati kompetitivna i približiti se privrednim performansama tzv. Zapadne Njemačke. Ovaj gap se, međutim, može financirati samo izravnim stranim investicijama bilo iz Zapadne Njemačke ili iz drugih razvijenih zemalja.

5. U prvih deset godina tranzicije Njemačka je transferirala u bivši DDR (Istočnu Njemačku) više od tisuću milijardi maraka kako bi podigla infrastrukturu u DDR-u i kako bi zadržala stanovništvo bivše DDR od preseljavanja u zapadni dio.

I. 8. Globalizacija, konvertibilnost kapitalnih transakcija i “Vašingtonski konsenzus”

Na sastanku izvršnih direktora IMF-a polovinom 1997. godine izvršena je značajna izmjena „Ustava“ IMF-a, izuzetno relevantna za tada 182 zemlje članice. Odlučeno je da se uvede konvertibilnost za kapitalne transakcije. Konvertibilnost valuta suglasno čl. VIII Sporazuma s IMF-om odnosila se na konvertibilnost valuta za tekuće transakcije platne bilance. Nakon II. svjetskog rata prošlo je oko petnaest godina do uvođenja konvertibilnosti valuta za tekuće transakcije. Do 1958. godine samo je dolar bio konvertibilna valuta. U 1959. god. konvertibilnost za tekuće transakcije stekle su valute članica EEZ. Japan je proglasio svoju valutu konvertibilnom za tekuće transakcije tek 1964. godine. Konvertibilnost valute za kapitalne transakcije, onakva kako je prihvaćena izmjenom Sporazuma IMF-a, podrazumijeva nekoliko elemenata. Ona znači mogućnost rezidenata da mogu slobodno kupovati imovinu, dionice i druge oblike vrijednosnih papira u inozemstvu bez ograničenja (izvoz kapitala). Ona podrazumijeva mogućnost nerezidenata da repatriiraju svoj kapital investiran u drugu zemlju. Konvertibilnost za kapitalne transakcije otvara mogućnost rezidentima da prodaju svoju imovinu nerezidentima i naplatu izvrše u stranoj valuti. Konvertibilnost shvaćena na ovaj način, ipak, ima svoje limite. Ona pokriva tzv. deviznu komponentu vanjskotrgovinskih ili, bolje rečeno, kapitalnih transakcija. To u isto vrijeme ne znači da je neki drugi oblik reguliranja međunarodnog kretanja kapitala eliminiran iz arsenala mjera ekonomske politike zemalja. Ovakva definicija konvertibilnosti ne isključuje mogućnost primjene sustava višestrukih deviznih tečajeva za kapitalne transakcije, mada je IMF ne odobrava. Ona ne isključuje mogućnost da zemlja domaćin traži od investitora formiranje određenih rezervi sigurnosti u odnosu na plasirani kapital, ali takvih na koji se ne plaća kamata (slučaj Čilea), niti ona onemogućava limitiranje isplate kamate (ako se uopće i plaća) na plasirani kapital (Švicarska), niti limitira mogućnost rezidenata da investiraju u strane vrijednosne papire, ali koristeći kao posrednike samo domaće financijske institucije (Japan). Poseban kuriozitet predstavlja činjenica da je neposredno nakon odluke o uvođenju konvertibilnosti za kapitalne transakcije došlo do iznenadne i velike financijske krize u zemljama jugoistočne Azije. Prema nekim autorima, kriza je bila posljedica nedovoljno promišljene odluke IMF-a. IMF je promoviranjem konvertibilnosti valuta za kapitalne transakcije samo popunio nedostajuće elemente „Vašingtonskog sporazuma“. Po IMF-u svjetska ekonomija se ne može adekvatno globalizirati bez slobodnog međunarodnog kretanja kapitala. Preduvjet slobodnog međunarodnog kretanja kapitala je uvođenje konvertibilnosti za kapitalne transakcije. Prema Bhagwatiju, jednom od najpoznatijih svjetskih eksperata iz domene međunarodne ekonomije i ekonomskog razvoja „sve forme globalizacije nisu podjednako poželjne, čak promatrane iz ugla ekonomske efikasnosti i privrednog rasta. Ovo je postalo posebno evidentno nakon nedavne odluke IMF-a

o konvertibilnosti za kapitalne transakcije, koja je bila preuranjena i veoma opasna... Slobodna trgovina balvanima nije isto sto i slobodna trgovina dolarima.“ (Baghwaty, 2004)

Financijsku krizu zemalja tzv. novih tržišta (emerging markets countries) J. Sachs opisuje kao „nagli i veliki preokret u međunarodnim tokovima kapitala, od naglog priljeva (uvoza) kapitala k naglom odljevu (izvozu) kapitala. Financijsku krizu je u posljednjih nekoliko godina, osim SAD-a., osjetilo deset tzv. Emerging market zemalja: Turska 1994., Venezuela 1994., Argentina 1995., Meksiko 1994. – 1995., Indonezija 1997. – 1998., Južna Koreja 1997. – 1998., Malezija 1997. – 1998., Filipini 1997. – 1998., Tajland 1997. – 1998., Rusija 1998. (Sachs, J. 1998.).

Prema J. Sachs, financijska kriza se po pravilu odvijala u tri koraka:

1. tečaj domaće valute postaje precijenjen zahvaljujući djelovanju domaćih i vanjskih faktora
2. devizni tečaj središnja banka pokušava obraniti rasipajući monetarne rezerve
3. očekivanje devalvacije valute, uz gubitak rezervi, potiče financijsku paniku i bijeg stranog kapitala.

Kriza počinje. Što znači i kako je izgledala financijska kriza koja je pogodila zemlje jugoistočne Azije, naprimjer, u odnosu na međunarodno kretanje kapitala, mogu pokazati sljedeći podaci: uvoz kapitala (priljev) u pet zemalja, Indoneziji, Koreji, Maleziji, Filipinima, Tajlandu, povećao se od 40,5 mlrd. dolara u 1994. godini na 93 mlrd. dolara u 1996. godini. Međutim, u 1997. godini došlo je do naglog i ogromnog odljeva kapitala iz ovih zemalja. Neto odljev kapitala bio je 12 mlrd. dolara. Od neto priljeva kapitala u iznosu od 93 milijarde dolara, pet zemalja se suočilo s neto odljevom kapitala od 12 mlrd. dolara, što čini oko 11% vrijednosti GDP, koje su ove zemlje imale prije financijske krize. Svakako da su ovakvim odljevom kapitala bili odjednom ugroženi: privredni rast, zaposlenost, investicije, dohodak per capita itd. IMF je interpretirao financijsku krizu ovih zemalja na svoj način. IMF-u se činilo da bi glavni uzroci krize mogli biti:

- slabosti i nedostaci istočnoazijskog tipa kapitalizma
- nerazvijenost financijskih tržišta ovih zemalja
- korupcija, i neadekvatna metoda upravljanja korporacijama
- neefikasne investicije
- nedovoljno dobra organiziranost bankarskog sustava i sl.

U odnosu na ove determinante krize J. Sachs navodi sljedeće kontraargumente i pitanja:

- privredni rast ovih zemalja bio je veoma uspješan, čak zadivljujući cijelu generaciju

- kriza nije bila anticipirana
- strani kapital je u ogromnim iznosima dolazio u regiju do samog izbijanja krize (Sachs, J. 1998.).

S. Fisher, jedan od izvršnih direktora IMF-a, skloniji je meditiranju da su investitori, ali i institucionalne slabosti kao i neodlučnost da se poduzmu radikalne reforme u ovim zemljama, doprinijeli krizi (Fisher, S. 1998.). P. Krugman smatra, poput Bhagwatija, da postoje barem dva valjana uzroka nedavnih finansijskih kriza:

1. „Vašingtonski konsenzus“ i njegove slabosti
2. spontanost ponašanja finansijskih tržišta.

Prema Krugmanu, u osnovi „Vašingtonskog konsenzusa“ je vjerovanje da su viktorske vrline ekonomske politike - free market i jak novac - ključ ekonomskog rasta. Liberalizacija vanjske trgovine, privatizacija poduzeća, ravnoteža budžeta, fiksni devizni tečaj su ekonomski temelji za uspješan „take off“: ako nađete zemlju koja je ispunila ove uvjete sigurno ste našli zemlju u kojoj ćete na investicije ostvariti visok prinos.

Meksička kriza označava početak deflacije „Vašingtonskog konsenzusa“, ova deflacija jamči da će druga polovina 1990-ih biti problematičnija za globalni kapitalizam od njezine prve polovine.“ (Krugman, P. 1995.) Krugman nastavlja: „Meksička kriza nije privremeni problem niti je ona samo meksički problem. Takva kriza se očekivala zato što početni uspjeh „Vašingtonskog konsenzusa“ nije bio zasnovan na čvrstim osnovama nego na pretjerano optimističkim očekivanjima. Poanta je u tome da preporuke ekonomske politike J. Williamsona nisu pogrešne, ali je njihova efikasnost i mogućnost da transformiraju Argentinu u Tajvan preko noći - bilo veliko pretjerivanje.“ (Krugman, P. 1995.) Ljudi vjeruju u određene priče samo zato što im to kaže netko tko je ugledan. Ljudi pričaju svoje priče zato što im netko tko je ugledan vjeruje. (Krugman, P. 1995.) „Govoreći o finansijskim tržištima, Keynes je jednom prilikom napomenuo da su ova tržišta slična natjecanju za izbor za miss. Međutim, u tom natjecanju suci su zamoljeni ne da glasaju za najljepšu po svome ukusu, nego da glasaju za onu ljepoticu za koju misle da će je drugi suci izabrati kao najljepšu. Nije možda uzalud J. Sachs napomenuo da su „međunarodna finansijska tržišta inherentno nestabilna, pa je i istočnoazijska kriza isto toliko kriza zapadnog kapitalizma kao i azijskog kapitalizma.“ (Sachs, 1998.)

Slučaj Meksika

Meksiko je tijekom 1970-ih postao jedan od najvećih svjetskih dužnika. U drugoj polovini 1980-ih Meksiko je počeo s procesom ozbiljnije liberalizacije vanjskotrgovinskog sektora. Ekonomski procvat Meksiko je doživio tek sa smanjivanjem vanjskih dugova 1990. godine. To je bilo impresivno smanjenje du-

gova, ne po svome iznosu, koliko po opredjeljenju Meksika da definitivno priđe ekonomskim reformama na liniji „Vašingtonskog konsenzusa“. Kapital je „potrčao“ u Meksiko. Meksička euforija je započela. U razdoblju od 1987. do 1993. godine stopa inflacije u Meksiku bila je oko 49%. Već u 1994. godini ona je snižena na svega 7%. Mada dramatična antiinflatorna politika nije bila dovoljno brza, u odnosu na svjetska kretanja, došlo je do precijenjenosti meksičke valute - pezosa. U razdoblju između 1990. i 1994. godine cijene potrošača porasle su za 63%, dok je valuta depresirana za svega 13%. Stopa rasta GDP-a bila je svega 2,5%. Slične stope rasta imale su i druge zemlje Latinske Amerike, u prosjeku 3,1% u razdoblju od 1990. do 1994. godine. Nekako je postalo jasno da Meksiko mora devalvirati valutu ako želi potaknuti izvoz i proizvodnju. Ali kako ako je po „Vašingtonskom konsenzusu“ jedna od ključnih odrednica konsenzusa politika „jake valute“? Na drugoj strani, vlada, a posebno pred izbore, nije mogla prihvatiti stagnaciju. Rješenje se potražilo u ekspanziji državne potrošnje. I, normalno, investitori su izgubili povjerenje. Očekujući devalvaciju, strani investitori bi riskirali samo pod uvjetom da im se to isplati. To znači, ako bi na plasirani kapital dobili visoku kamatu. Tako je Meksiko došao u paradoksalnu situaciju: morao je platiti visoku kamatu da bi zadržao kapital kod kuće, ali u uvjetima stagnirajuće ekonomske aktivnosti. Put prema devalvaciji, mada zaobilazan, bio je otvoren. Središnja banka branila je valutu koliko je mogla. Njezine monetarne rezerve su se zato smanjile od 28 mlrd. dolara u veljači 1994. godine na 10 mlrd. dolara u prosincu 1994. godine. Na kraju je devalvacija ipak uslijedila. Vanjski kratkoročni dug Meksika iznosio je u tome trenutku 28 mlrd. dolara, uz monetarne rezerve od 6 mlrd. dolara. Ovaj vanjski dug činio je svega oko 10% meksičkog GDP-a prije krize. Budžet je bio u ravnoteži, ali je Meksiko bio nelikvidan, ne insolventan, nego nelikvidan u datom trenutku. Kapital je bježao umjesto da dolazi u Meksiko. Meksiko je spašen brзом i organiziranom akcijom SAD-a, koja je uslijedila barem zbog dvaju razloga: zbog blizine granice i članstva u NAFTA-i, zbog opasnosti od širenja krize na svjetskom planu i pokretanja lavine financijskog kolapsa svjetskih razmjera.

Slučaj Rusije

„New York Times“ je na drugoj stranici u listopadu 1997. godine pisao „Russia is hot“. Već tijekom ljeta iste godine „Business Week“ je napominjao da nitko tko ne vidi Rusiju na svome radaru ne može biti ozbiljan investitor. U lipnju 1997. g. „The Times“ je pisao da je Rusija „tiger“ poput azijskih tigrova. Čak je i Soroš kupio 25% dionica Svazinvesta vjerujući u rusku ekspanziju.

Solženjicin je 1998. g. izdao knjigu „Rusija u provaliji“. Šok-terapija po receptu „Vašingtonskog konsenzusa“ srušila je Rusiju (vidjeti detaljnije u P. Nolan: „China's Rise, Russia's Fall“). Liberalizacija cijena, prije toga potpuno monopolizirane i centralizirane državne privrede, dovela je 1992. g. do eksplozije cijena

– stopa inflacije bila je 2600%.“ Investicije su nestale. Poduzeća su postala neli-kvidna. Umjesto plaćanja, poduzeća su se počela služiti trampom u međusobnim plaćanjima. Ruska vlada je počela 1993. g. prodavati obveznice poznate pod ime-nom GKO-OFZ (obveznice državnog trezora) denominirane u rubljima kako bi financirala rastući budžetski deficit. Porezni prihodi države su jednostavno skoro nestali uslijed pada proizvodnje, na jednoj strani, i porezne evazije, na drugoj strani. Početkom 1996. g. Rusija se počela kratkoročno zaduživati u inozemstvu. Unutarnji i vanjski dug počeo je dostizati netolerantne granice. K tome, u razdo-blju od 1994. do 1996. g. kamata na GKO dostizala je razinu između 120% i 160% na godišnjoj razini. Rusiju su prvi u panici napustili Koreja i Brazil u studenome 1997., dakle u onome trenutku kada su ove zemlje zapale u svoju finansijsku kri-zu. Vrlo je teško procijeniti koliko je kapitala od toga trenutka napustilo Rusiju. Ekstremne procjene idu na iznos i preko 1500 mlrd. dolara. Posve je normalno da je Solženjicin napisao knjigu „Rusija u provaliji“. Je li se moglo drukčije voditi procese ekonomskih reformi u Rusiji, i ne samo u Rusiji? P. Nolan, s Cambridgea, rekao bi – svakako da, dok S. Fisher, zamjenik izvršnog direktora IMF-a, ruski problem objašnjava slabom i nedosljednom ruskom vladom da tranziciju izvede konsekventno u skladu s „Vašingtonskim konsenzusom“.

I. 8. 1. Globalizacija i svjetska financijska kriza: pitanja

Krajem svibnja 1999. g. imao sam čast i zadovoljstvo biti na večeri u kući poznatog ekonomista J. K. Galbrighta. Razgovaralo se o stanju svjetske ekonomije. Galbright je iznio nedvojbeno stav da je svjetska financijska kriza neizbježna. Na pitanje mogu li nova teorijska rješenja spriječiti krizu, on je vrlo rezolutno i negativno odgovorio. Rješenja koja su bila u pitanju odnose se na tzv. višestruku ravnotežu i uvjete koji vode perpetuiranom ekonomskom rastu, što je u odnosu na kejnzijansku ili neoklasičnu ekonomiju velika novost uvedena od strane Lukasa i Romera nedavno. Na jednome drugom skupu u okviru harvardskog sveučilišta samo nekoliko dana ranije, govorio je na sličan način i gospodin Soroš. Na Sveučilištu Boston isto je mišljenje o globalizaciji i financijskoj perspektivi imao J. Gray s London School of Economics, pa profesor H. Petersen s Boston Collegea i drugi. Svi oni se sjećaju dosad najveće financijske krize iz 1929. godine, ali i onih prethodnih.

Tulip Bubble

Financijski mjehurići (bubble) prvi put su se rasplinuli u XVII. stoljeću u Nizozemskoj. Ova kriza poznata je pod imenom „Tulip bubble“. Tulipani su doneseni iz Turske u Nizozemsku 1593. godine. Potražnja za njima je među aristokracijom bila ogromna. Uskoro su tulipani postali predmet špekulacije. Tulipani, tj. dionice su se kupovale i prodavale, a da ih kupci/prodavači nisu čak ni vidjeli. U 1623. g. jedan Semper August (vrsta tulipana) prodan je za 525. dolara. U 1625. g. cijena mu je porasla na 1575. dolara U 1633. g. dostigla je 2900. dolara. U 1637. g. tri tulipana su prodavana za 16000 dolara. Dohodak prosječnog Nizozemca bio je 79 dolara. U 1637. g. panika je počela. Mnogi su bankrotirali, a neki sve izgubili.

Mississippi Bubble

John Law bio je kreator „Mississippi bubblea“ koja je uništila Francusku 1720. godine. On je formirao svoju Mississippi kompaniju 1717. g., nakon što je formirao francusku državnu banku. Tada je jedan dio SAD-a, Louisiana, pripala Francuskoj. Nova Mississippi kompanija je organizirala „marketing“ promociju dočaravajući Louisianu kao zemlju iz bajke: punu zlata, srebra i drugih izvora bogatstva. U prosincu 1719. g. cijena dionica kompanije, koja je početno bila 500 livres dostigla je vrijednost od 20.000 livres. Stranci su počeli kupovati obećavajuće dionice. Law i sljedbenici su zaradili milijune. Onda su jednoga dana neki posumnjali u

firmu i počeli naglo „keširati“ dionice. Law je počeo tiskati novac. Mnogi su tada čak pomislili da je inflacija pravi spas za datu situaciju. Naime, mislili su da imaju osmišljenu novu ekonomsku teoriju ili barem praktično rješenje. Međutim, nastala je hiperinflacija. U proljeće 1772. g. Law je morao pobjeći iz zemlje, dok je većina špekulanata bankrotirala.

„The South Sea Bubble“

„South Sea“ kompanija osnovana je 1711. godine u Engleskoj. Kompanija je računala na veliki profit zahvaljujući kontroli trgovine s kolonijama u zapadnoj Indiji i južnoj Americi. Trgovina robljem i mogući profit na toj osnovi doprinijeli su enormnoj i laganoj prodaji dionica kompanije. Ona se zadužila čak na 50 mil. funti. Cijena dionica porasla je od 128 funti u siječnju 1720. g. na 1100 funti u kolovozu 1720. godine. Uskoro, u kolovozu 1720. g. mjehurići su se rasplinuli. Štete za Britaniju, čak i za kolonije, bile su ogromne.

Velika ekonomska kriza 1929. godine

Priča o finansijskim mjehurićima pred veliku ekonomsku krizu 1929. god. su uglavnom dobro poznata da bismo je ovdje ponavljali.” (vidjeti prvi dio knjige)

Internet bubble 1999. /2000.

Internet napuhuje jednu od najvećih špekulativnih „bubbles“ od vremena Tulipa, napisao je u „Washington Postu“ J. Knight 18. siječnja 1999. godine. „Tržište interneta je poludjelo.“ Tržišna vrijednost pojedinih firmi, posebno iz sfere usluga, doista je dramatično porasla (cijena dionice pomnožena brojem dionica). EBay je kompanija koja povezuje putem World Web mreže kupce i prodavače raznih vrsta roba. U rujnu 1998. g. EBay je ponudio tržištu svoje dionice po cijeni od 18 dolara za dionicu. Krajem 1998. g. dionice EBaya su se prodavale po cijeni od 241 dolara, a već u prosincu iste godine po 300 dolara. U istoj godini cijene dionica Amazon. com su porasle za 966%; American Online za 586%; Yahooa za 584%. U isto vrijeme Ford korporacija je zabilježila porast cijena dionica od 82%;, a General Motors od samo 18%. Tržišna vrijednost kompanije America Online bila je oko 75 mlrd. dolara početkom 1999. g., Yahoo je vrijedio oko 56 mlrd. dolara. Jaz između tržišne i knjigovodstvene vrijednosti korporacija raste i, prema mnogima, ugrožava kako stabilnost američke tako i postojanost svjetske ekonomije. Pored toga, on neumitno postavlja pred ekonomsku teoriju ključno i za sada, čini se, neriješeno pitanje. To pitanje je: odakle dolazi i kako se stvara novostvorena vrijednost? Pitanje se može formu-

lirati u sljedećem obliku: Odakle dolazi i kako se stvara profit? Prema jednima (Smith, Marks, Keynes), profit ili nova vrijednost formiraju se u proizvodnji, a osnovna determinanta im je rad. Prema drugima (Say, Marshal - neoklasični ekonomisti), profit stvara kapital. Marginalna produktivnost kapitala je determinanta kreiranja nove vrijednosti. Prema trećima (mainstream ekonomisti, suvremeni ekonomisti), profit emanira iz: a) produktivnosti kapitala, i to posebno ljudskog „human capitala“, ili b) novca; težnja je da novac pravi novac, ili c) informacija; u tome kontekstu govori se o informatičkom društvu. U takvom društvu materijalni inputi postaju irelevantni.

Časopis „Fortune 500“ svake godine pravi rang-listu najvećih američkih korporacija. Tom prilikom časopis uzima u obzir nekoliko indikatora:

- prihod firme
- profit
- aktivu firme
- vrijednost dionica
- tržišnu vrijednost firme
- profit kao postotak prihoda firme
- profit kao postotak u odnosu na aktivu firme
- dobitak za investitore
- zaradu po dionici.

Prema ovim indikatorima korporacija broj 1 u 1999. godini bila je General Motors. Njegov prihod bio je 161,315.0 mil. dolara. Tržišna vrijednost firme bila je 63,839.5 mil. dolara. Vrijednost imovine korporacije bila je 257,389.0 milijuna dolara. Dakle, odnos vrijednost imovine firme – tržišna vrijednost pokazuje da General Motors ima daleko veću imovinu (knjigovodstvena vrijednost) od tržišne vrijednosti firme. Kompanija iz sfere trgovine, Wal-Mart Stores, nalazi se na četvrtom mjestu. Njezina knjigovodstvena vrijednost imovine bila je 49,271.0 mil. dolara. Tržišna vrijednost imovine kompanije iznosila je 212,850.0 .... Microsoft se nalazi na 284. mjestu rang-liste s knjigovodstvenom vrijednošću imovine od 22,357.0 mil. dolara. Microsoftova tržišna vrijednost bila je 418,578.8 mil. dolara.

Je li i koliko je tržišna vrijednost, posebno tzv. tehnoloških kompanija i kompanija iz sektora usluga, napuhana, pokazat će vrijeme. Vrijeme će isto tako odgovoriti na pitanje: kako i odakle se stvara nova vrijednost? Zanimljiv podatak se može dobiti usporedbom rasta američkog GDP-a i derivativa lociranih primarno na tržištu SAD-a. U 1990. po jednoj procjeni, u SAD-u vrijednost financijskih derivativa bila je oko 9,6 bilijuna dolara uz GDP od 5,8 bilijuna dolara ili 1,65 dolara u derivativima je dolazilo na svaki dolar GDP-a. Krajem 1998. g. razina derivativa se uvećala za 474% i dosegla 55 bilijuna dolara, dok je GDP porastao samo za 48%

i dosegao 8,5 bilijuna dolara. Na svaki dolar GDP-a krajem 1998. g. dolazi 6,40 dolara derivativa. Hoće li i kada doći do gubitka povjerenja u američku privredu, do nagle konverzije derivativa u gotovinu, kada će i hoće li kriza biti pokrenuta insolventnošću neke druge zemlje, kao što je to Meksiko, Rusija i sl., kao što je bio slučaj s Austrijom 1929. godine? Vjerojatno to nitko niti zna niti može predvidjeti. Bhagvati, Krugman, Sachs, Soroš, Galbright, Grey samo su neka od imena ekonomista koji opominju.

I. 8. 2. Globalizacija međunarodnih financijskih tržišta

Milijarde dolara, eurodolara, jena, franaka, eura kreću se globaliziranim međunarodnim financijskim tržištima, među kojima je eurovalutno tržište jedno od najdinamičnijih te, uz američko financijsko tržište, dominira međunarodnim financijama. Slikovito govoreći, milijarda dolara bila bi jednaka piramidi načinjenoj od novčanice 1000 dolara koja bi bila viša od Vašingtonskog monumenta. Piramida od bilijun (američki trilijun) dolara bila bi 120 milja visoka ili dvadeset puta viša od Mont Everesta! Međunarodnim financijskim tržištima kreću se planine novca, tj. likvidne financijske aktive. Likvidna financijska aktiva sastoji se od novca i likvidne financijske aktive koja se može lako pretvoriti u novac transakcijama na novčanim tržištima i tržištima kapitala. Ekspanzija svjetske financijske likvidne aktive počela je od 1980. godine. Ukupan iznos svjetske likvidne aktive bio je 1980. godine oko 11 bilijuna dolara. Porast svjetske likvidne imovine za više od 30 bilijuna dolara odvijao se po stopi od 10% ili po stopi od 5% realno, nakon apsorpiranja efekata inflacije. Ekspanzija svjetske financijske likvidnosti nije bila praćena adekvatnom ekspanzijom realne štednje u svjetskim razmjerima. Stopa rasta štednje u zemljama OECD-a bila je svega 2%! Jedna od osnovnih makroekonomskih i ekonomskih jednadžbi uopće je: $S=I$. Ako je to tako, postavlja se pitanje odakle je došao porast svjetske likvidne aktive po realnoj stopi od 5%. U razdoblju od 1980. do 1994. godine trgovina dionicama rapidno je uvećana. Vrijednost dionica kojima se trgovalo uvećana je od oko 3 bilijuna na više od 13 bilijuna - stopa rasta od oko 12 % nominalno ili oko 70% realno. Ali, čak nešto manje od 3% dionica kojima se trgovalo bile su novoemitirane dionice u svakoj pojedinačnoj godini. Prema tome, porast vrijednosti dionica je funkcija tržišne kapitalizacije dionica. Poznato je da vrijednost dionica odražava sadašnjju i očekivanu buduću vrijednost ekonomije i kao takva ne mora predstavljati novo kretanje fondova, odnosno prikupljanje novih sredstava na tržištima kapitala. Tržišna kapitalizacija odražava vjerovanje kupaca u buduću vrijednost firmi. Firma vrijedi onoliko koliko vjerujemo da ona vrijedi.

Drugi dio porasta vrijednosti financijske aktive funkcija je emitiranja obveznica, a posebno zaduživanja zapadnih država i to baš u vrijeme zagovaranja Reganomike i neoklasične ekonomske doktrine. Vlade razvijenih zemalja smatrale su daleko lakšim načinom financiranja svojih izdataka emitiranje obveznica, dakle novim zaduženjem, nego porastom poreza ili, što je bilo daleko manje popularno, snižavanjem državnih izdataka. Države su se zaduživale po nominalnoj stopi od oko 13% godišnje. Njihov dug porastao je od 2 bilijuna dolara u 1980. g. na 10 bilijuna dolara u 1994. godini. Dok su LDC i posebno zemlje Latinske Amerike doživljavale drastičan odljev kapitala i primjenjivale više ili manje rigorozne mjere neoliberalne ekonomije, razvijene zemlje su se obilato služile kejnzijanskim instrumentima podržavanja proizvodnje i zaposlenosti.

Globalizacija međunarodnih financijskih tržišta tako se pojavila kao uzrok i posljedica novog-starog načina promišljanja: a) potrebnih ekonomskih reformi i b) njihove izdržljivosti, a time i globalizacije svjetske ekonomije. Evolucija kapitala i interesi TNC-a zahtijevali su Reganomiku. Interesi političara zahtijevali su socijalni mir. K tome, ekspanziji međunarodnih financijskih transakcija doprinijeli su i: ekspanzija međunarodne trgovine, tehnološki progres i razvoj novih metoda komunikacija u svjetskim razmjerima, kreacija novih instrumenata financijske aktive, liberalizacija međunarodnih tržišta kapitala. Liberalizacija međunarodnih tržišta kapitala i formalno je počela sredinom sedamdesetih godina XX. stoljeća. U 1978. godini strane banke su mogle penetrirati američko tržište pod istim uvjetima pod kojima su poslovale domaće američke banke. U 1988. godini bilo je oko 500 ureda stranih banaka u SAD-u. U Njemačku stranci nisu mogli investirati na domaćem tržištu novca i kapitala do sredine sedamdesetih godina, čak je nerezidentima bila zabranjena isplata kamata na depozite u njemačkim bankama. Financijska deregulacija počela se odvijati u Njemačkoj sredinom osamdesetih godina XX. stoljeća. Velika Britanija je ukinula mjere devizne kontrole na financijske transakcije nerezidenata tek 1979. godine. Financijska liberalizacija Japana počela je tek osamdesetih godina, s prvim rudimentarnim koracima u 1979. godini. Potom od 1992. slijedi puna financijska liberalizacija u Europi formiranjem jedinstvenog tržišta i, na kraju, IMF je sredinom 1997. godine donio odluku o uvođenju konvertibilnosti za kapitalne transakcije, koja je tek trebala doprinijeti eksploziji međunarodnih financijskih transakcija ili uvođenju mjera devizne kontrole (kao što je slučaj u Maleziji) u cilju očuvanja ekonomske i socijalne sigurnosti.

I. 9. KIBERNETSKI NEOKOLONIJALIZAM II: IMF i transnacionalne korporacije (TNK) - partneri na globalnom planu

U uvjetima globalizacije svjetskoga gospodarstva, tj. uvjetima kibernetskog neokolonijalizma položaj male srednje razvijene zemlje dobiva nove dimenzije: izbor strategije gospodarskog rasta i razvoja u uvjetima funkcionalne integracije svjetske ekonomije nije stvar izbora dotične zemlje. Njezina razvojna i ekonomska politika nije izolirana, neovisna i vođena nacionalnim interesima. Mijenja se njezina dimenzija komparativnih prednosti. Ona postaje ne samo „price taker“ nego je i „rule taker“. Ako je k tome zemlja i zadužena, kao što je Republika Hrvatska, onda ona mora formulirati svoju gospodarsku strategiju i svoju ekonomsku politiku na taj način da što manje odstupa od pravila igre koja diktiraju temeljni subjekti svjetske ekonomije, a to su danas transnacionalne korporacije. Svakako, u prijelaznom razdoblju k punoj globalizaciji svjetskoga gospodarstva to su i velike zemlje, osobito supersile, koje su kako „price setters“ tako i „rule makers“. Proces je slikovito najavio Kissinger 1974. g. promišljajući na temu kako SAD može upravljati svijetom u kojem će „nježne snage ekonomije i ideja biti glasnije od vojne sile. Trik, prema njemu, kako je sugerirao 1974. g. je „uporaba ekonomije za izgradnju svjetske političke strukture“ (Sargent, D. 1994.) Je li bio u pravu?

Zakovitosti tržišnoga gospodarstva ne mijenjaju se već stoljećima. Unutarnje snage robne proizvodnje ostale su iste. Godina 2008. – prijeteća recesija, potezi administracije predsjednika Busha, rezanje kamata od strane FED-a, pozicija dolara, uloga inozemnih investicija – sve je to neodoljivo podsjećalo na već viđeno u povijesti svjetskoga gospodarstva. Stoga, okosnicu ovoga dijela knjige čini rad objavljen u časopisu „Međunarodni problemi“ 1984. godini pod naslovom „Kibernetiski neokolonijalizam: Međunarodni monetarni fond i transnacionalne korporacije – partneri na globalnom planu“. Drugi dio razmatranja ilustracija je zakonitosti ponašanja kapitalističkoga gospodarstva u današnje vrijeme. Prilog ilustrira zakonitosti funkcioniranja tržišnoga gospodarstva koje se potvrđuju 2008. godine i u stavovima nobelovca Stiglitz.

Zapanjujuća je sličnost pozicije dolara i američkoga gospodarstva nekad i danas. Velika je razlika u poziciji i ulozi IMF-a i TNK-a u suvremenom neokolonijalizmu, kada „funkcionalna integracija svjetske ekonomije“ derogira neoklasičnu ekonomsku teoriju, teoriju komparativnih prednosti i teorije međunarodne trgovine. U uvjetima kolonijalizma XIX. stoljeća ovisne zemlje nisu mogle imati neovisnu strategiju gospodarskog rasta. U uvjetima kibernetskog neokolonijalizma XX. i posebice XXI. stoljeća povijest se ponavlja. Danas neovisne zemlje imaju ovisnu strategiju razvoja. Te zemlje zapravo nemaju gospodarsku strategiju jer je „hands off“ koncepcija ekonomskog rasta, ustvari, i strategija bez strategije. U svemu tome ponašanje IMF-a vidljivo je, pored ostaloga, u „Vašingtonskom konsenzusu“, u različitim stabilizacijskim programima sugeriranim (nametnutim) manje razvije-

nim zemljama, u funkciji je gospodarskih potreba razvijenih zemalja ili bolje rečeno ekonomske supersile. Nekada je to bio UK, a danas je to SAD. U obama slučajevima, kao i u svakom drugom sličnom slučaju, kolonijalizam je nezaobilazni dio strategije „jakih“ u postizanju njihovih gospodarskih ciljeva.

Realitet kibernetskog neokolonijalizama

Svijet naših dana suočen je s opasnošću od najvećega ekonomskog sloma. Mogli bismo reći da je ekonomska politika SAD-a izazvala i zaoštrila ekonomsku krizu, svakako bar na relaciji sa zemljama u razvoju. Međutim, može se postaviti i teza o tome da u uvjetima robne proizvodnje američka ekonomska politika ne predstavlja ništa drugo nego bolan ali neizbježan lijek u slučaju kada se gospodarstvo nađe na vrhu cikličke i strukturne krize tipa „dugog vala“ Kondratjejeva. Kada govorimo o robnoj proizvodnji, onda imamo na umu tržišna gospodarstva s kapitalističkim načinom proizvodnje, gospodarstva čiji je osnovni pokretač proizvodnje profit. Razmatrajući MRSP koncepciju (monetarizam, Ratem, Supply Side Economics, portfolio) koja se realizira u vidu antiinflacijskog programa SAD-a, a na međunarodnom planu u vidu antiinflacijskog plana IMF-a, možemo postaviti pitanje: što bi se dogodilo s pojedinom nacionalnom ekonomijom (američkom naprimjer) da je nastavila s kejnzijanskom ekonomskom terapijom? Respektirajući ciklički aspekt razvoja robne profilerske ekonomije, mislimo da bi kejnzijanska terapija postala kontraproduktivna, posebno nakon dostizanja faze stagflacije. Ona zapravo potiče stagflaciju nakon određene faze gospodarskog ciklusa, čime obeshrabruje investicijsku aktivnost i akumulaciju. Na drugoj strani, kejnzijanska terapija u fazi „pretjerane proizvodnje“ podgrijava zahtjeve za porastom nadnica i novom emisijom novca. Time se uvećava problem nezaposlenosti. Tzv. Reganomika „gurala“ je gospodarstvo niza stuba na razinu za koju se procjenjuje da je socijalno i politički podnošljiva. Osnovni zadatak takve ekonomske politike, koju smo nazvali MRSP koncepcija, jest stvaranje pogodne klime za profitonosna ulaganja. Na kraju faze uspona gospodarskog ciklusa, u fazi tzv. pretjerane proizvodnje, gospodarstvo je „pregrijano“. Tržišnoj ekonomiji potrebne su niže cijene inputa, niže cijene sirovina, niža kamata, niže nadnice, ali i niža stopa inflacije u cjelini. Zašto? Poznato je da u uvjetima visoke inflacije sklonost štednji opada, dok sklonost potrošnji raste. Međutim, pojačava se neproizvodna potrošnja. U procesu portfelj selekcije vlasnici imovine ulažu svoj kapital u zlato, nekretnine, trajna potrošna dobra. S aspekta poduzetnika postavlja se pitanje: je li moguće u uvjetima visoke inflacije, ili bolje rečeno stagflacije, i visokih kamatnih stopa ostvariti takav profit da se mogu vratiti kamate i ostvariti zadovoljavajuća zarada, tj. takva zarada koja bar osigurava reafirmaciju načela „kapitalističkog komunizma“ - na jednak kapital jednak profit? Podsjetimo se Marxova stava da se kamata plaća iz profita. Dakle, profit mora biti veći od kamate da bi se kapital plasirao kao industrijski, a ne kao novčani kapital. Sljedeće pitanje glasi: kako je moguće metodama ekonomske politike stvoriti uvjete za profitonosna ulaganja kada je gospodarstvo već dostiglo fazu stagflacije? Da bi

se gospodarstvo dovelo u stanje profitonosne klime, potrebno je kombinirati i aplicirati znanja različitih škola. Ukratko, scenarij je sljedeći:

1. Monetarizam: visokim kamatama vodi se borba protiv inflacije. Time se stvara perspektiva da realne kamate budu niske.
2. Racionalna očekivanja (Ratex): javnost i poduzetnici dugo su živjeli u uvjetima inflacije. Monetarna politika mora biti odlučna da bi uvjerila javnost u dosljednost provođenja antiinflacijske politike.
3. Ekonomija ponude (Supply Side Economics): uz manju državnu intervenciju i uz manja zahvaćanja u prihode korporacija, ostaje kompanijama više sredstava za samofinanciranje, čime se potiču investicije.
4. Portfelj selekcija: računajući na stabilne uvjete privređivanja, vlasnici kapitala vraćaju svoj kapital iz nekretnina, iz novčanog kapitala u industrijski kapital.
5. Kejnzijizam (dopuna MRSP koncepcije i njezino unaprjeđenje u MRSPK koncepciju): porastom monetarne mase utječe se na snižavanje kamatne stope s jedne te na snižavanje realnih nadnica s druge strane. Tako se priprema teren za profitonosna ulaganja (ponašanje FED-a, siječanj 2008.).

Međutim, nikako se ne smije zaboraviti da u tijeku takvog procesa, tj. provođenjem takve ekonomske politike (koja predstavlja zapravo dozirani slom) dolazi do koncentracije i centralizacije kapitala. U naše vrijeme dolazi do treće pa potom četvrte tehnološke revolucije. Ciklus se zaokružuje. Organski sustav kapitala i perspektive gospodarske strukture mijenjaju se. Povećava se nezaposlenost, rastu socijalne i političke tenzije – to je cijena stvaranja profitonosne klime. Monopoli koji su se formirali do gigantskih razmjera nakon II. svjetskog rata, a koji su posljednjih dvadesetak godina prerasli u transnacionalne korporacije, podržavaju antiinflacijsku ekonomsku politiku na globalnom, svjetskom planu. U tome nalaze potporu Međunarodnog monetarnog fonda. Kapital se globalizira. Njemu je potrebna profitonosna klima na globalnoj, svjetskoj razini. Zemlje u razvoju, dužnici, postaju meta neokolonijalizma transnacionalnih korporacija, tj. kibernetičkog neokolonijalizma. Priroda kapitalističkog načina proizvodnje ostala je ista kao što je bila u XIX. stoljeću, samo su pojavni oblici novi. Neokolonijalizam međunarodne podjele rada nacionalnih gospodarstava zamjenjuje se neokolonijalnom internacionalizacijom podjele rada između transnacionalnog kapitala. Cilj ostaje isti – profit. Kapitalizam evoluirao u svoj viši stadij na svome putu prema samoukidanju kada se za to stvore uvjeti (tako je Marx vidio transformaciju kapitalizma na putu njegove transformacije i dokidanja, a ne kako mnogi misle ili pišu u revolucionarnim prevratima).

Analizom različitih teorija ekonomske politike kao što su kejnzijizam, monetarizam, Ratex ili ekonomija ponude na jednoj strani, te analizom Marxove ekonomske teorije na drugoj strani, čini se da se između njih ne mogu povući nikakve paralele, odnosno da se one isključuju. Međutim, mislimo da, s obzirom na zakonitost cikličkog kretanja kapitalističkoga gospodarstva (osobito u tzv. dugim valovima između spomenutih teorija ekonomske politike), možemo pronaći i zajednički

nazivnik – što je i normalno kada se ima u vidu da sve teorije zapravo govore o robnoj proizvodnji i njezinim zakonitostima. U stanju gospodarske ravnoteže u svim školama agregatna potražnja jednaka je agregatnoj ponudi.

A) Prema neoklasičarima, taj odnos može se prikazati kao jednačba:

$$M_s V = PQ$$

(potražnja) = (ponuda)

gdje je:

M_s = monetarna ponuda

V = brzina optjecaja novca

P = cijene

Q = proizvodnja.

B) Prema Keynesu uvjet ravnoteže postoji kada je:

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

ako je $(X - M)$ jednako nula i ako zanemarimo državne izdatke, tj. ako je $G = 0$, tada je: $Y = C + I$, a ako $(C + I)$ nominiramo kao apsorpciju, onda je: $Y = A$ tj. (ponuda) = (potražnja), gdje je:

Y = dohodak

C = potrošnja

I = investicije

X = izvoz

G = državni izdaci

M = uvoz

A = apsorpcija.

Sukladno monetaristima uvjet ravnoteže jest da je:

$$M_s = M_d$$

gdje je $M_d = f(Y, i, P)$, dok (M_d) predstavlja potražnju, a (M_s) ponudu.

Sukladno Marxovim uvjetima gospodarske ravnoteže, gospodarska ravnoteža (ako bismo je pokušali izraziti suvremenom terminologijom) bila bi uspostavljena kada je:

$$Y = C_k + V_k + m$$

gdje je:

Y = godišnji proizvod

C_k = konstantni kapital

V_k = varijabilni kapital

m = višak vrijednosti.

Ako je $(V_k + m)$ novostvorena vrijednost koja se dijeli na: osobnu potrošnju radnika (najamninu) i višak rada, koji se dalje dijeli na osobnu potrošnju kapitalista i investicijsku potrošnju, onda $(V_k + m)$ postaje $V_k =$ osobna potrošnja radnika + $m =$ osobna potrošnja kapitalista + investicijska potrošnja, a jednadžba $Y = C_k + V_k + m$ može se napisati kao:

$$Y = C + I$$

gdje je $C =$ osobna potrošnja (radnika + kapitalista), a $I =$ investicijska potrošnja.

Drugi način izražavanja agregatne ravnoteže nacionalnoga gospodarstva sukladno Marxu mogao bi biti:

$$M_s \text{ (potražnja)} = ZQP \text{ (ponuda)}$$

pri čemu je (ZQP) zbroj robnih cijena uz konstantnu brzinu optjecaja novca. Izraz (ZQP) predstavlja ponudu uz unaprijed utvrđene cijene roba. Vrijednosti ukupnoga društvenog proizvoda:

$$Y = C_k + V_k + m \text{ ili } ZQP$$

treba korespondirati odgovarajuća monetarna masa (M_s).

Osnovni pokretač proizvodnje jest profit, odnosno razlika između prodajne cijene i cijene koštanja. U svim pristupima, teorijama ekonomske politike i ekonomskim teorijama (Marx, Keynes, Friedman) pretpostavlja se dati tehnički sustav kapitala u jednome gospodarskom ciklusu. Investicijska aktivnost provodi se sukladno načelima marginalne analize do točke kada je prodajna cijena jednaka cijeni koštanja, odnosno do točke kada je marginalni prihod jednak marginalnim troškovima. Pri tome je osnovna odrednica odnosa: prodajna cijena – cijena koštanja i odnosa marginalni prihod (MR) – marginalni troškovi (MC) odnos između nominalnih i realnih nadnica, tj. odnos između plaćenog i neplaćenog rada radnika.

Sve škole – neoklasičari, kejnzijanci, monetaristi, Raxex i ekonomija ponude – prije predstavljaju teorije ekonomske politike nego ekonomsku teoriju. One su „vezane“ za određenu fazu gospodarskog ciklusa i daju više ili manje vrijednu recepturu za anticikličku ekonomsku politiku. U odnosu na njih Marxovo ekonomsko učenje predstavlja ekonomsku teoriju koja rasvjetljava bit funkcioniranja kapitalističkog gospodarstva, onu bit koju te škole implicitno priznaju, ali je eksplicitno svjesno zaobilaze.

Motor kapitalističkog načina proizvodnje jest profit. Unutrašnji mehanizam koji omogućava a) stvaranje profita i b) njegovu realizaciju jest razlika između plaćenog i neplaćenog rada radnika. Neoklasična ekonomska misao, Keynes, Friedman, Lucas

i Lafer implicitno govore o istom pitanju. Naravno, za njih se rad ne pojavljuje kao stvaralac nove vrijednosti i viška vrijednosti, tj. profita. Međutim, te škole inzistiraju na tome da je prosperitet moguć tek onda i samo dotle dok postoji razlika između nominalne i realne nadnice. Smatramo da razlika između nominalne i realne nadnice korespondira razlici između plaćenog i neplaćenog rada radnika. Tako dugo dok kapitalist oplođuje kapital, tj. dok realizira profit, investicijska je aktivnost živahna. Onoga trenutka kada udio plaćenog rada postane toliko veliki da profit postane destimulativan, investicijska aktivnost prestaje. Gospodarstvo se tada nalazi pred fazom sloma, odnosno recesije.

Keynesova ekonomska politika zapravo i počinje od faze sloma. Ona počinje onda kada postoji višak neuposlenih kapaciteta, kada postoji obilje radne snage, kada su nadnice niske i kada su cijene sirovina niske. Politikom jeftinog novca Keynes postupno uklanja disparitet između nominalnih i realnih nadnica. On snižava realne nadnice. Porastom monetarne ponude dolazi do porasta potražnje, a time i do porasta cijena. U očekivanju porasta cijena uz već prije ugovorenu nadnicu (nominalna nadnica) vlasnik kapitala vidi mogućnost za ostvarivanje profita. Keynesova ekonomska politika zasniva se na efektima novčane iluzije. Efekte novčane iluzije moguće je koristiti u početnim fazama gospodarskog ciklusa, dakle upravo onda kada je ponuda radne snage obilna, a mogućnosti izbora radnika kao i njihov pritisak na porast nadnica minimalan. Politikom jeftinog novca Keynes pokreće potražnju. On je vodi ispred ponude. Politikom jeftinog novca Keynes (česta interpretacija Keynesove ekonomije jest da su kod njega cijene stabilne, npr. Johnson, H. 1978., *Money, Trade and Economic Growth* ili Machlup, F. 1972., *Međunarodna trgovina i multiplikator dohotka*, Svjetlost, Sarajevo, prijevod) pokreće investicijsku aktivnost, i to na više načina. S jedne strane, on porastom monetarne ponude, i preko toga porastom potražnje, utječe na porast cijena roba – prodajnih cijena. S druge strane, politikom jeftinog novca Keynes utječe na marginalnu efikasnost investicija (kapitala) time što: a) snižava kamatnu stopu i b) snižava proizvodne troškove te na taj način „proizvodi“ pozitivnu razliku između prodajne cijene i cijene koštanja, odnosno između MR i MC. Time se stimuliraju investicije i postupno se rješava problem nezaposlenosti. Održavajući razliku između nominalne i realne kamate, Keynes još više podržava investicijsku aktivnost. Međutim, svom tom aparaturom Keynes postupno „zagrijava“ gospodarstvo. On ga vodi k punoj zaposlenosti i inflaciji. Toga je i sam bio duboko svjestan. Ipak, njegova prva briga bila je rješavanje problema nezaposlenosti u uvjetima depresije. Anticiklička ekonomska politika svakako postaje kontraproduktivna u uvjetima pune zaposlenosti i inflacije. Ona zapravo provocira stagflaciju. Monetarizam dobiva prevagu u odnosu na protuproduktivni kejnzijizam. Posve su sporedne prirode njihove rasprave o tzv. crowding out ili crowding in efektima. U fazi gospodarskog ciklusa, kada se gospodarstvo nalazi u fazi uspona, dominirat će „in“ efekt, kao što će u uvjetima stagflacije dominirati „out“ efekt. Jednako tako relativne prirode jest pitanje smjera utjecaja između novčanih i realnih varijabli. Djeluje li novac na dohodak ili dohodak utječe na formiranje odgovarajuće količine novca, manje je važno pitanje. Dapače, monetaristi naglašavaju važnost realnih činitelja na dugi rok. Oni znaju da se na kratak

rok politikom jeftinog novca – a to je smjer utjecaja od monetarne mase (dakle od novca) k realnim varijablama – mogu koristiti efekti Phillipsove krivulje i Okunova zakona, svakako uz rastuću inflaciju. Baš zbog toga Friedman napada Keynesov stav koji se odnosi na politiku jeftinog novca. Monetarizam I i još više Monetarizam II (Ratex) ne prihvaćaju efekt novčane iluzije u uvjetima pune zaposlenosti. Oni time zapravo priznaju da se dalje ne može formirati razlika između nominalne i realne nadnice. Time oni pristaju na krizu kao iduću fazu gospodarskog ciklusa. Zbog toga ne iznenađuje da se Friedman zalaže za konstantnu stopu monetarnog rasta. On želi održati efekt novčane iluzije, ali ga ne želi izgubiti prekomjernim poticanjem potražnje. On vrlo dobro zna da ako gospodarstvo dođe na razinu pune zaposlenosti, nadnice mogu toliko porasti da će ugroziti proces oplođivanja kapitala. Prirodna stopa nezaposlenosti (NRH) predstavlja rješenje za takvu situaciju. Kada je riječ o ulozi novca i razlici između kejnzijanaca i monetarista, dodajmo u prilog raščišćavanju te kontroverzije Marxov stav da robe ulaze u promet s cijenama, pa se onda, prema tome, formira i odgovarajuća monetarna masa. Što se tiče uloge brzine optjecaja novca, Marxov je stav da brzina optjecaja novca raste u fazi prosperiteta i da opada u fazi depresije. Njegov stav u tom je pogledu jednak Friedmanovu i različit od Keynesovih sljedbenika. Ratex škola negira važnost i ulogu ekonomske politike. To ne mora iznenađivati jer se Ratex škola bavi pitanjem stagflacije. U uvjetima stagflacije državna intervencija politikom uvećavanja izdataka može djelovati samo inflatorno. O tome je i Marx imao isto mišljenje. Ono što je neprihvatljivo kod Ratex škole jest tvrdnja da restriktivna monetarna (ekonomska) politika ne će izazvati porast nezaposlenosti. Takav stav može se interpretirati s pozicija prihvaćanja NRH. Restriktivna monetarna politika pojavljuje se kao neminovnost u fazi pretjerane proizvodnje ili stagflacije. Ona mora biti antiinflacijskog karaktera. Ona mora voditi prema „pročišćavanju“ gospodarstva i stvaranju uvjeta za nov uspon. Da je restriktivna monetarna politika neizbježna, smatraju neoklasičari, monetaristi I i II, ekonomija ponude i Marx, dok se Keynes u „Općoj teoriji“ zalaže za prolongiranu stagflaciju, a poslije postaje pristalica restriktivne politike. Restriktivna monetarna politika neizbježno izaziva porast nezaposlenosti. Ekonomija ponude predstavlja reafirmaciju neoklasične ekonomske misli. Ona se zalaže za reafirmaciju tržišta.

Ona dovodi u pitanje intervencionističku ulogu države. U ekonomiji ponude zanemaruje se činjenica da gospodarstvo mora ići svojim tijekom i da ono mora proći sve faze gospodarskog ciklusa. Ako je to tako, a mislimo da jest, onda je ekonomija ponude anticiklička ekonomska politika kratkog daha, smišljena da se bori protiv stagflacije. Ona nastoji otvoriti prostor za nove investicije time što vlasnike kapitala motivira za novu proizvodnju ostavljajući im više profita na račun snižavanja poreznih opterećenja. U ekonomiji ponude zaboravlja se da se time može gospodarstvu dati samo skroman manevarski prostor za nova ulaganja. Čim nova ulaganja krenu i čim čimbenici ponude i potražnje počnu djelovati, gospodarstvo će ponovno doći u fazu pretjerane proizvodnje. U toj fazi snižavanje poreza ne može biti pravo rješenje.

Zbog toga je poreznim rasterećenjima komplementarna i restriktivna monetarna politika, čime se ekonomija ponude naslanja na monetarizam.

Iz svega rečenog očigledno je da se sve ekonomske politike (škole) bave jednom od faza gospodarskog ciklusa. Zbog toga nisu u stanju shvatiti problem u cjelini i baš zbog toga izgledaju toliko autonomno i isključivo jedna prema drugoj. Sve se ekonomske politike (škole) zalažu za isto, a to je borba za stvaranje takvih uvjeta u kojima se kapital može oploditi.

Američka antiinflacijska ekonomska politika osamdesetih godina XX. stoljeća kao i antiinflacijska politika IMF-a, predstavlja kombinaciju svih teorija ekonomske politike. To je ekonomska politika rukovođenog, doziranog, kriznog stanja. Takav je slučaj i sa suvremenom (2012. g.) američkom ekonomskom politikom. Konzervativne vlade razvijenih zemalja Zapada ne će olako odustati od svoje ekonomske politike. Primjenom MRSP koncepcije one nastoje očuvati kapitalistički način proizvodnje, odnosno očuvati kapital – odnos i njegovu dominaciju, ali ovaj put na svjetskoj razini. Zato Grčka u 2012. godini plaća visoku cijenu restrukturiranja privrede, a vjerojatno će sličnu sudbinu imati i mnoge druge prezadužene zemlje. Trik g. Kissingera postaje stvarnost s tim što je tehnološka evolucija neumitno dovela do formiranja TNC-a kao temeljnih subjekata globalne ekonomije. Prije transformacije teritorijalne države u tržišnu državu svjedoci smo komplementarnog odnosa velike teritorijalne s tržišnom državom, odnosno kooperacije velike zemlje i njezinih TNC-a na planu privatizacije i kolonizacije svjetskih ekonomskih resursa. Proces se zahvaljujući informatičkim dostignućima, doista izvodi nježno i sofisticirano iz najvećih svjetskih nebodera koristeći virtualna znanja i domete kibernetike.

Sve više autora danas (Ellerman; Easterly, 2006.; Goldman, 2005.; Juhaz; Kinzer; Stiglitz) identificira aspekt kombiniranog i iterativnog utjecaja „set of elite power networks“ (Goldman, 2006.), tj. uskog ideološkog interesa američke i britanske vanjske politike i komercijalnih interesa TNK-a i međunarodnih bankarskih firmi u profiliranju ortodoksnog pristupa ekonomskom razvoju te odgovarajućih politika kojih se pridržavaju međunarodne agencije. Posebice je to vidljivo 2012. g. u procjenama međunarodnih agencija za podizanje i snižavanje kreditnog ugleda država, kao što su Modys, Standard&Poor i Fitch. Tijekom posljednjih šezdesetak godina Svjetska banka (World Bank) i IMF isticali su kako su oni apolitične institucije. Kritičari imaju drukčije argumente držeći da Svjetska banka (World Bank) i IMF (ruku pod ruku s USAID-om) imaju ideološko utemeljenje i efektivno potiču postmodernu formu neokolonijalizma, više nego što smanjuju siromaštvo u zemljama primaocima pomoći (Easterly, 2006; Goldman, 2005; Perkins). Inozemna je pomoć pod utjecajima globalnih interesa velikih svjetskih subjekata. Tako se npr. tvrdilo da je za vrijeme administracije bivšega američkog predsjednika Cartera istraživanje nalazišta nafte i drugih resursa bilo potpomognuto projektima Svjetske banke. Jednom kada je nafta bila otkrivena, Svjetska banka financirala je projekte istraživanja nafte i plina. Kada je nafta pronađena, Svjetska banka obratila se naftnim kompanijama SAD-a, koje su se onda tamo ustoličile i pustile korijene. Međutim, nafta nije bila jedini zanimljiv resurs. Tu su bili u pitanju i agrarni proizvodi, metali i minerali, drvo, rad i kapital. „Vašingtonski konsenzus“ serviran i nametnut zemljama u razvoju i tranzicijskim zemljama od početka 1990-ih, podsjeća neodoljivo na

poziciju Argentine u XIX. stoljeću i vrijeme prvobitnog kolonijalizma u većini tada ovisnih zemalja. Kolonijalizam „Vašingtonskog konsenzusa“ plastično je ilustrirao Stiglitz u „The IMF’s Four Steps to Damnation“ (The Observer, April, 2001.) te u „The Globalizer Who came in from the Cold“ (Greg Palast, 2001.). Zanimljiv primjer iz vremena globalizacije jest primjer Argentine kada je rapidna liberalizacija trgovine i financija kasnih 1880-ih poremetila jedan balansiran i stabilan put razvoja te zemlje. Početno razdoblje izgrađivanja države („state building“) u 1860-im i 1870-im ustupilo je mjesto „laissez-faire“ ideologiji pod domaćim političkim pritiscima, što je generiralo eksplozivan i veoma spekulativan priljev kapitala, investiran posebice u nekretnine. Kriza koja je uslijedila najavila je manju bankarsku krizu u Europi uz pad Baring Brothers. Međutim, u Argentini su restriktivne mjere, snižavanje realnih nadnica i rasprodaja državnih poduzeća strancima uništili razvojnu dinamiku i, dapače, imali negativan spillover efekt na susjedne zemlje. Kriza 1890. podredila je argentinsku državu diktatu međunarodnih banaka koje su nametnule drastične restriktivne mjere kako nacionalnoj tako i regionalnim vladama da bi osigurale otplatu njihovih zajmova i profitabilnost savezničkih poduzeća, kakvo je bilo British railway. Jednako tako europske su banke iskoristile pogodnosti pada velikog broja argentinskih poduzeća u 1890-im, kako državnih tako i privatnih, da bi konsolidirali dominantnu poziciju inozemnog kapitala u ključnim segmentima argentinske ekonomije. Početkom novoga stoljeća oni su promovirali (potakli) ponovni izvoz kapitala u Rio de la Plata regiju koordinirajući svoje strategije s komercijalnim i industrijskim magnatima radi ekspaniranja svojih interesa na novoj lokaciji. Takav trend postao je opći u mnogim latinskoameričkim zemljama sukladno tomu kako su međunarodni bankari promovirali val novih i velikih zajmova i izravnih investicija, što se nastavilo do I. svjetskog rata.

II Suvremena kriza i ekonomska znanost

Suvremena svjetska financijska kriza, koja definitivno prerasta u ekonomsku, tretira se od strane administracija većine zemalja, a američke posebice, kao kriza nedovoljne potrošnje. Zahvaljujući tome je i Keynes došao ponovno u središte pozornosti kao, prema mnogima, teoretičar nedovoljne potrošnje. Slijedeći Keynesa, mnogi ugledni svjetski ekonomisti, poput Krugmana (2006., 2007.), Stiglitz (2007.), Vadea (2008.), Swartz-Nelsona (2007.), Barnanke (2002.), C. Romera (2002.), Pitelis-Argitesa, (2008.), Crottyja (2008.), Feldsteina (2009.), Mishkina (2009.) identificiraju suvremenu krizu kao krizu nedovoljne potrošnje.

Na drugoj strani u manjini su autori poput Taylora (2009.) ili Rogoffa (2008.) koji smatraju da je agregatna hiperapsorpcija prethodila krizi te da je ona njezina temeljna determinanta. Marxova teorija ekonomskih kriza (Stojanov, 1985.), uz empirijske podatke relevantne za Pamučnu krizu iz 1861. g. (Marx) kao i podatke vezane za 1929. (Elsworth, 1950.) sugeriraju da nedovoljna potrošnja teško može biti glavnim uzrokom krize.

Pokušavajući pratiti misli uglednih ekonomista o suvremenoj krizi, došli smo do spoznaje da oni nedovoljnu potražnju objašnjavaju na sljedeći način:

1. Nedovoljna potražnja izazvana je niskom razinom osobne potrošnje te investicijske potrošnje u odnosu na GDP: Krugman, (2006., 2007.); Stiglitz, (2007.); Vade, (2008.); Bernanke, (2002.).
2. Nedovoljna potražnja primarno je izazvana pogrešnom monetarnom politikom: Barnanke (2002.); C. Romer (2002.); Friedman u Swartz-Nelson, (2007.); Swartz, A., Swartz-Nelson, (2007.); Michkin (2009.).
3. Nedovoljna potražnja posljedica je, u modelu dvije klase (rad-kapital) nedostatne potrošnje radnika ili je u modelu tri klase (rad-poduzetnici-rentijeri) izazvana nedovoljnom potrošnjom financijskih kapitalista: Crotty (2006., 2008.), Pitelis-Argities (2006., 2008.), Orhongazi (2007.).
4. Nedovoljna potražnja i kriza konsekvencija je asimetričnih informacija, moralnog hazarda i sustavne misregulacije (Stiglitz, 2007.).

Odist se doima veoma čudnim da istaknuti ekonomisti (posebno Krugman ili Stiglitz) ne spominju pad marginalne efikasnosti kapitala (MEC) kao temeljni uzročnik krize, mada je na njega posebno ukazao sam Keynes.

Još zanimljivije, pojedini ugledni ekonomisti držali su da ekonomska kriza u XXI. stoljeću nije ni moguća zahvaljujući efektima tzv. Nove ekonomije (Krugman, 2009.; Summers, 2000.). Dapače, Krugman drži da je Keynes u krivu za XXI. stoljeće budući da nije mogao anticipirati trajnu inflaciju kao i načela mikroekonomije Nove ekonomije. (Krugman, 2006.)

Prema Tayloru, klasično objašnjenje financijskih kriza, unatrag stotine godina je da su one izazvane ekscesima – često monetarnim ekscesima, koji su vodili k „boomu“ i neizbježnom „bustu“. U zadnjoj krizi imali smo „boom“ na tržištu nekretnina, a potom „bust“ koji je doveo do financijskih poremećaja. Taylor de facto ukazuje na politiku „jeftinog novca“ kao stimulatora prekomjerne potražnje (Taylor, 2009., p. 1. 2. 3.).

Zanimljivi su i oni stavovi prema kojima financijska kriza više nije moguća, a k tome svakako ne može financijska nestabilnost ili prezaduženost biti uzrokom krize. To je „slavna“ teza o tzv. efikasnosti tržišta (efficiency market hypothesis). U odnosu na ovu hipotezu su radovi Minskog o prezaduženosti kao temeljnom uzroku krize („financial instability hypothesis“) koja je, kao i Marxova ili Keynesova teza, bila definitivno odbačena od strane „mainstream boys“ (Jordf, N., Moritz H. P., Alan, M., 2011.).

Međutim, ako uzmemo kao dato da je nedovoljna potražnja uzročnik krize, želimo postaviti sljedeća pitanja kako bismo hipotezu testirali:

- Kako je moguće da jedna ekonomija ima deficit platne balance i inflaciju ako je nedovoljna potražnja uzročnik krize? (vidjeti podatke za 1929., Ellswort; ili za SAD - Taylor, 2009.; ili za Pamučnu krizu 1861. g., Marx, Kapital).
- Kako je moguće da u nekoj privredi dođe do naglog pada vrijednosti „assets“ samo zbog promjene očekivanja? Zašto se očekivanja iznenadno mijenjaju?
- Kako je moguće da osobna potrošnja pada u uvjetima pune zaposlenosti kada bi baš tada trebala biti najviša sukladno neoklasičnim ekonomistima, pa i Keynesu. Marx naglašava da je potrošnja radnika najveća pred krizu jer su nadnice najviše pred krizu.
- Zašto se u nekoj privredi događa nagli pad investicija ako nije izazvan padom MEC-a?
- Što izaziva pad MEC-a: je li to nedovoljna potražnja ili moguće pregrijana privreda, kao što sugeriraju Marx, Keynes i Minsky?
- Zašto ekonomisti ne unose u analizu kredit koji mijenja standardne udžbeničke postavke o krivulji 45 stupnjeva i odnos C+I u odnosu na nju? Poznato je, a taj stav podupiremo, da je zaduživanje („leverage“) jedno od glavnih izvora kako osobne tako i investicijske potrošnje, pa i špekulacija.

Zaduživanje kod kuće i vani omogućava hiperapsorpciju u nekoj ekonomiji. A ona prethodi krizi i slomu.

Ako je to tako, slijedilo bi da je nedovoljna potražnja posljedica prethodno prenapuhane ekonomije koja vodi padu MEC-a. Jednom kada MEC padne na neatraktivnu razinu, kamata se mora sniziti. Toliko dugo dok je MEC viši od kamate investicije su unosne. Onog trenutka kada investiranje nije više unosno,

„asset prices“ su u zoni rizika, a očekivanja se raspadaju. Tvornice se zatvaraju, nezaposlenost se povećava i slijedi drastičan pad potražnje kako osobne tako i investicijske.

Mislimo da su temeljni uzroci ekonomske krize općenito, pa svakako i suvremene ekonomske krize, u temelju mikroekonomske i sustavne naravi. Naime, mikroekonomski faktori kriza (maksimizacija profita poduzeća, asimetrične informacije, moralni hazard, saturacija tržišta, zaduženost poduzeća) mogu se lagano identificirati u svim velikim krizama, a kumuliraju se tijekom faze prosperiteta. Faza prosperiteta je praćena fazom sloma (Minski efekt) u tijeku kojega dolazi do procesa obezvrjeđivanja kapitala (kriza burzi, rasprodaja dionica, pad povjerenja, negativna očekivanja). Kriza se manifestira u porastu nezaposlenosti i padu investicija te izgleda kao da je uzrokovana nedovoljnom potražnjom. Nedovoljna potražnja zapravo je fatamorgana poput vode koju žedni vide u pustinji. Sustavni momenti krize čine krizu teško prevladivom makroekonomskim mjerama. Radi se o sukobu između društvenog karaktera proizvodnje i individualnog prisvajanja. Uslijed toga u shemi društva koje je komponirano od tri klase: radnik – poduzetnik - finansijski kapitalist dolazi do promjene portfelja (portfolio) vlasnika kapitala u smislu njegove rekonstrukcije ka štednji i neproizvodnim plasmanima, čime se kriza pojačava. Mikroekonomski i sustavni uzroci krize zahtijevaju odgovarajuća rješenja. Makroekonomsko jačanje potražnje zato postaje nedostavno i na neki način upitno budući da dovodi u pitanje procese obezvrjeđivanja kapitala i konstruktivne destrukcije.

Mikroekonomske i sistemske uzroke kriza ponajbolje nalazimo obrađene u „Kapitalu“. Za razliku od „Kapitala“, suvremeni ekonomisti koncentriraju se na fatamorganu što rješenje problema čini upitnim (Feldstein, 2009.; Mishkin, 2009.; Krugman, 2007.; Stiglitz, 2007.) Zato mislimo da ekspanzivna finansijska politika u najboljem slučaju može doprinijeti odlaganju procesa konstruktivne destrukcije i pretvaranja faze sloma u fazu stagflacije. Time vraćanje Marxovoj teoriji kriza zaslužuje punu pozornost.

Pitanje ekonomskih kriza jedna je od tema u ekonomskoj teoriji koja je najmanje definirana, odnosno oko koje postoji najmanji stupanj suglasnosti (Krugman, 2006.; C. Romer, 2002.; Friedman, 2007.; J. Taylor, 2009.; Ellsworth, 1951; Stojanov, 1985.) Tako je i s marksističkom interpretacijom ekonomskih kriza. Zapravo, mogli bismo reći da ne postoji jedinstvena konzistentna marksistička teorija ekonomskih kriza.

Mi ćemo pokušati rekonstrukcijom Marxovih misli iznesenih u „Kapitalu“ doći do spoznaje o Marxovom pogledu na krize. Pri tome ćemo pokušati rekonstruirati čitav privredni ciklus, dakle pokušat ćemo rekonstruirati tijek privrede od stanja mirovanja do stanja sloma, za koje je, kako se uzima kao aksiom, glavni uzrok nedovoljna potrošnja (kejnzijanizam, postkejnzijanizam i suvremena interpretacija krize 1929. i krize 2007. (Stiglitz, 2007.; Vade, 2008.; Krugman, 2007.; i drugi).

Naša analiza pokazuje da su sve velike krize, tj. krize iz Marxovog vremena, Velika ekonomska kriza 1929. godine i suvremena ekonomska kriza imale zajednički nazivnik, bez obzira na to što mnogi ekonomisti drže da je vrijeme perfektne tržišne strukture XIX. stoljeća potpuno različito u odnosu na uvjete imperfektne tržišne strukture s kraja XX. i početka XXI. stoljeća (Krugman, 2006.; Summers, 2000.).

Sljedeće pitanje samo se po sebi nameće, a to je: ako su sve krize imale zajednički nazivnik, u čemu se on sastoji? Potom mogu slijediti logična pitanja:

- kakav može biti odnos ekonomske politike prema krizama ako one imaju zajednički nazivnik
- što predstavlja antitezu ekonomskim krizama i privrednim ciklusima?

U prvome dijelu rada pokušavamo interpretirati (kreirati) Marxov pogled na ekonomske krize služeći se primjerom pamučne krize 1861. godine. Potom razmatramo manifestiranje krize u uvjetima otvorene ekonomije u XIX. stoljeću i njezinu „globalizaciju“. Na kraju kompariramo bitne elemente krize iz 1861. g. i suvremene krize koja je počela 2007., koji neodoljivo podsjećaju jedni na druge, kao i na ekonomsku krizu iz 1929. godine.

Ekonomska kriza - pristup problemu

S obzirom na složenost pitanja koja smo postavili te mogućnost pogrešne interpretacije stavova klasika, kao i vlastite reinterpretacije, mislimo da ćemo dobro učiniti ako našoj analizi pristupimo na takav način da prvo vidimo što o krizama pišu Marx i Engels. Nakon toga možemo komparirati njihove poglede u odnosu na postavljena pitanja, a potom možemo nastaviti s istraživanjem bitnih determinanti kriza, pridržavajući se pri tome osnovne Marxove ekonomske misli.

Pišući Douglasu 10. travnja 1879. g., Marx iznosi sljedeći pogled na ekonomske krize: „Ne bih drugi tom objavio ni pod kojim okolnostima prije nego što sadašnja engleska industrijska kriza ne bude dostigla svoj vrhunac. Pojave su ovaj put neobične, u mnogim pogledima različite od onoga što su bile u prošlosti, a ovo se... bez ikakvog obzira na druge promjene okolnosti... lako objašnjava činjenicom što engleskoj krizi ranije nikada nisu prethodile strahovite krize koje sada traju već pet godina u SAD-u, Južnoj Americi, Njemačkoj, Australiji itd. Zbog toga se sadašnji tijek stvari mora promatrati do njihove zrelosti prije no što se one uzmožnu ‘proizvodno potrošiti’ mislim ‘teorijski’, pa nastavlja, „ma kako se tijekom ove krize mogao razviti – premda je za istraživanje kapitalističke proizvodnje i stručnog teoretičara veoma važno da je promatra u njenim pojedinostima – ona će proći onako kao i njezine prethodne i otvoriti novi ‘industrijski ciklus’ sa svim njegovim raznovrsnim fazama procvata“ itd.

Usporedimo sada Marxov stav o industrijskom ciklusu i procvatu s Engelsovim pogledima na krizu 1835. godine: „Desetogodišnji ciklus mrtvila, prosperiteta, pretjerane proizvodnje i krize koji se od 1825. g. do 1867. g. stalno ponovno vraćao izgleda da je istekao, ali samo da bi nas doveo u baruštinu očaja jedne trajne i kronične depresije. Željeno razdoblje prosperiteta ne dolazi, koliko god nam se puta učini da smo zapazili simptome koji ga nagovještavaju, toliko puta su iščezli u zraku. Međutim, svaka nova zima postavlja iznova pitanja što da se radi s nezaposlenima. Ali dok broj nezaposlenih raste iz godine u godinu, nema nikoga da na to pitanje odgovori: i mogli bismo skoro izračunati trenutak kada će nezaposleni izgubiti strpljenje i uzeti svoju sudbinu u svoje ruke (Marx, tom I, str. 65.).

Sada već možemo reći da je kriza koju je Engels promatrao i iz koje nije vidio izlaz bez socijalne revolucije, bila jedna od faza tzv. dugog vala, i to ona njegova faza koja dugo traje i koja se više pamti po razdobljima depresije nego po razdobljima prosperiteta.

Engelsova prognoza o zrelosti kapitalizma za prelazak u novu društveno-ekonomsku formaciju bila je preuranjena. O periodičnosti i cikličnosti razvoja kapitalističkog načina proizvodnje Marx je pisao već prije toga sljedeće: „Kako sam već na drugome mjestu spomenuo, u ovome je od posljednje velike opće krize nastao preokret. Akutni oblik periodičnog procesa s njegovim dosadašnjim desetogodišnjim ciklusom izgleda da je prešao u jedno više kronično, razvučenije odmjenjivanje relativno kratkog umjerenog poboljšavanja posla s relativno dugom, neodlučujućom depresijom. Odmjenjivanje koje se na različite industrijske zemlje ne razdjeljuje istodobno. A možda se radi samo o produljenju trajanja ciklusa. U djetinjstvu svjetske trgovine od 1815. do 1847. dadu se dokazati približno petogodišnje krize (ciklusi), od 1847. do 1867. ciklus je odlučno desetogodišnji: hoće li to reći da se nalazimo u pripremnom razdoblju nekog novog svjetskog sloma nečuvene žestine? Štošta kao da upućuje na to. Od posljednje opće krize od 1867. nastale su velike promjene. Kolosalno širenje prometnih sredstava – oceanski parobrodi, željeznice, električni telegrafi, Sueski kanal – tek je, ustvari, uspostavilo svjetsko tržište. Uz Englesku koja je raniju industriju bila monopolizirala, stao je niz konkurentskih industrijskih zemalja: u svim dijelovima svijeta otvorene su plasiranju suvišnog europskog kapitala beskrajno veće raznolikije oblasti, tako da se on daleko više raspodjeljuje, a lokalna pretjerana špekulacija lakše se savlađuje. Sve ovo odstranilo je ili jako oslabilo većinu starih žarišta krize i prilika za stvaranje krize. Pored toga, na unutrašnjem tržištu konkurencija se povlači ispred kartela i trustova, dok na vanjskom tržištu biva ograničena zaštitnim carinama, kojima se osim Engleske štite sve velike industrijske zemlje. Ali samo ove zaštitne carine nisu ništa drugo do naoružanje za konačni opći industrijski ratni pohod koji treba odlučiti o vlasti na svjetskom tržištu. Tako svaki od onih elemenata koji teže sprječavanju ponavljanja starih kriza krije u sebi klicu daleko silnije buduće krize.“ (Marx, tom III, str. 426.)

Neizbježnost kriza potvrdila se u praksi. Svijet je i danas suočen s opasnošću izbijanja dosad najveće ekonomske krize. Marx je očigledno imao pravo. Pojavni

oblici svakodnevnog života mijenjaju se ali suština, dominacija kapitalističkog načina proizvodnje svjetskom privredom, ostala je još uvijek ista. Neovisno o tome promatramo li sustav i analiziramo kao „two-class“ (kapital - rad) model (Marx, Kalecki), ili „three-class“ (poduzetnički kapital – rad - financijski kapital) model (Marx, Pitelis-Argitis, 2008.; Crotty, 2006., 2008.; Hilferding, 1948.) čini se kao da „vuk dlaku mijenja, ali ćud nikako“. U oba slučaja determinanta sustava je maksimiziranje profita na razini mikroekonomskog subjekta, koja ima prepoznatljive makroekonomske implikacije. U prilog tome podsjetimo se pamučne krize od 1861. do 1865. godine.

Pamučna kriza od 1861. do 1865.

Prethodnica pamučne krize od 1845. do 1860.

„1845. Cvjetno doba pamučne industrije. Veoma niska cijena pamuka. Tijekom čitavog polugodišta stizale su mi svakoga tjedna prijave o novim investicijama kapitala u tvornice: čas su građene nove tvornice, čas je mali broj nezauzetih tvornica nalazio nove zakupce, čas su proširivane tvornice koje su bile u radu i postavljani novi jači parni strojevi i uvećavan broj strojeva radilica.

1846. Počinju žalbe. Već dulje vremena slušam kako se tvorničari pamuka uvelike žale na deprimirano stanje u svom poslu... tijekom posljednjih šest tjedana razne su tvornice počele raditi kratkovremeno, obično 8 sati dnevno umjesto 12, izgleda da to uzima maha, cijena pamuka jako je skočila, a cijene proizvoda ne samo što se nisu popele već su njihove cijene niže nego prije dizanja cijene pamuka. Veliko povećanje broja tvornica pamuka za posljednje 4 godine mora da je imalo za posljedicu s jedne strane jako uvećanu potražnju za sirovinama, s druge silno uvećan dovoz proizvoda na tržište: oba su uzroka morala zajedno utjecati na snižavanje profita... Naravno da uvećana potražnja za sirovinom i pretrpanost tržišta proizvodima idu ruku pod ruku.

1847. U listopadu novčana kriza. Eskontna stopa 8%. Prije toga već slom željezničke afere i istočnoindijskog sustava unakrsnih uslužnih mjenica... Sve su razne poslovne grane bile jako deprimirane kada je još bilo lako dobiti eskonte po 5% ili i manje. Nasuprot tome dovoz sirove svile bio je obilan, cijene umjerene, a posao prema tome živahan do posljednja dva ili tri tjedna, kada je novčana kriza nesumnjivo pogodila ne samo proizvođače svilene potke već još više njihove glavne kupce, proizvođače modnih artikala. Jedan pogled na objavljene zvanične izvještaje pokazuje da se pamučna industrija posljednje tri godine uvećala gotovo za 27%. Uslijed toga se pamuk u okruglim ciframa popeo od 4 na 6 pensa po funti, dok pređa, zahvaljujući uvećanoj ponudi, stoji samo za malenkost iznad svoje ranije cijene. Vunena industrija počela se povećavati 1836. g., otada je u Jorkširu porasla za 40%, a u Škotskoj još više...

1849. Od posljednjih mjeseci 1848. g. posao je ponovno oživio. Proizvođači vune bili su početkom godine neko vrijeme jako zaposleni, ali se bojim da konsignacije vunene robe često zastupaju mjesto prave potražnje i da se razdoblja prividnog prosperiteta, tj. pune zaposlenosti, ne podudaraju uvijek s razdobljima legitimne tražnje.

1850. Travanj. Neprekidno glatko poslovanje 1853. Travanj – veliki prosperitet.

1860. Travanj. U pamučnoj industriji nije broj novopodignutih tvornica nikada bio tako velik kao sad, a također ni proširenje postojećih tvornica i potražnja za radnicima. Na sve se strane traži sirovina.

1861. Travanj. Stanje posla trenutno je deprimirano. Sirovina je skupa. Ona je gotovo u svakoj tekstilnoj grani iznad cijene po kojoj se može prerađivati za masu potrošača.

Sada se pokazalo da je 1860. godine u pamučnoj industriji bilo pretjerano proizvedeno; djelovanje toga osjećalo se još sljedećih godina. Trebalo je oko dvije do tri godine dok je svjetsko tržište usisalo pretjeranu proizvodnju iz 1860. godine. Prema tome je potražnja za radom ovdje već bila ograničena više mjeseci prije nego što su se osjetili učinci pamučne blokade... Srećom je to mnoge spasilo od propasti. Zalihe su rasle u vrijednosti dokle su god držane na skladištu, i tako se izbjegao užasan pad vrijednosti koji bi inače bio neizbježan u takvoj krizi.

1861. Listopad. Posao je od nekog vremena bio vrlo deprimiran. Nije nikako nevjerojatno da će u zimskim mjesecima mnoge tvornice jako skratiti radno vrijeme.

U Eštonu, Stejhbridžu, Mosliju, Oldhemu itd. provedeno je ograničenje radnog vremena za punu trećinu i radni sati skraćuju se i dalje svakoga tjedna. Istodobno sa svim skraćivanjem radnoga vremena u mnogim se granama obara najamnina... Više tvorničara bješe objavilo da će najamninu sniziti za 5-7,5%, radnici su ostajali pri tome da stopa najamnine ostane, a da se skrate radni sati. To nije prihvaćeno i dođe da štrajka. Poslije mjesec dana radnici su morali popustiti. Ali sada su dobili i jedno i drugo. Osim smanjenja nadnice, na što su radnici naposljetku pristali, sada su i mnoge tvornice radile kratko vrijeme.

1862. Travanj. Patnje radnika znatno su se uvećale... a ni u kojem razdoblju industrijske povijesti nisu radnici tako šutke, rezignirano i s tako strpljivom samosviješću podnosili ovako iznenadne i teške patnje.

1863. Travanj. U tijeku ove godine ne će se moći potpuno zaposliti preko polovine pamučnih radnika. Najamnine su bile mizerne, čak i tamo gdje se radilo puno radno vrijeme. Pamučni radnici dragovoljno se ponudiše za sve javne radove, dreniranje, gradnju putova, tucanje kamena, za što su bili upotrebljavani da bi od mjesnih vlasti dobivali potporu. Cijela buržoazija stražarila je nad radnicima.

Radnici su bili voljni ići na svaku vrstu posla gdje bi bili namješteni prema „Public Works Act“ (zakon o javnim radovima). Svrha toga zakona (od 1863. g.) bila je trostruka: 1. osposobiti mjesne vlasti da od povjerenika državnih dugova

uzajmljuju novac, 2. olakšati melioraciju u gradovima, 3. pribaviti nezaposlenim radnicima rad i pristojnu službu.

1864. Travanj. Ovdje-ondje u raznim kotarima čuju se žalbe na manjak u radnicima... Tvorničari osjećaju djelovanje „Public Works Act“ kao neku konkurenciju, i uslijed toga je mjesni odbor u Bekepu obustavio svoju djelatnost... I tako su javni radovi postupno obustavljeni – to novo izdanje nacionalnih radionica, ali sada podignutih u korist buržoazije.“ (Marx, tom III, str. 89. -90.)

Kriza 1929: kratko podsjećanje

O stanju privrede pred veliku ekonomsku krizu 1929. godine P. T. Ellsworth iznosi sljedeće napomene: „SAD su od 1922. do 1923. g. uživale u razdoblju nezabilježenog prosperiteta... prosperitetu je pridonio investicijski bum rekordnih razmjera. Najveći dio velikih investicija bio je u tvornice i opremu za izgradnju novih industrija – automobilske, industrije gume, rafinerija nafte, proizvodnju električne energije, električnih strojeva. Pored toga je zemlja (SAD) uživala najveći građevinski bum u povijesti.“ (Ellsworth, P., str. 495.)

Na pitanje što je fazu prosperiteta preokrenulo u depresiju neviđenih razmjera Ellsworth odgovara: „Uz napomenu da je svako pojednostavljivanje opasno, to je bilo prethodno pretjerano investiranje – gotovo čitava ekonomija je bila saturirana. Kapaciteti automobilske industrije su 1929. godine daleko prelazili mogućnosti prodaje. Industrija gume također je bila predimenzionirana. Niz drugih proizvođača trajnih potrošnih dobara, kao što su strojevi za pranje rublja, usisavači i radioaparati, bili su suočeni s problemom plasmana 1929. godine. Već početkom 1928. industrija građevinarstva je počela naglo smalaksavati. Investicije su gotovo stale.“ (Ellsworth, str. 496.)

Dvojbe o krizama

Usporedimo li sada Marxova pisanja o krizama, posebno o krizi pamučne industrije, s evidencijom P. T. Ellswortha, lako možemo zapaziti dvije bitne karakteristike obaju razdoblja:

1. u oba slučaja radi se o fenomenu prekomjerne proizvodnje, prekomjernih investicija, odnosno hiperprodukciji pred izbijanje krize
2. u oba slučaja radi se o problemu plasmana pred krizu i u tijeku krize.

Međutim, dok Ellsworth govori o saturaciji tržišta kao limitirajućem faktoru novih investicija, Marx (na prvi pogled) ističe problem nedovoljne potrošnje koji je izazvan, prema mnogima i prije svega, nedovoljnom potrošnjom radničke klase. On piše: „Posljednji uzrok svih stvarnih kriza ostaje uvijek siromaštvo masa

i ograničenje njihove potrošnje, naspram čega stoji nagon kapitalističke proizvodnje da proizvodne snage razvija tako kao da njezinu granicu sačinjava samo apsolutna potrošna sposobnost društva.“ (Marx, tom III, str. 421.)

Problem plasmana, tj. problem nedovoljne potrošnje kao determinanta ekonomskih kriza (apostrofiran u zadnje vrijeme od strane nekoliko vodećih svjetskih ekonomista, kao što su: Stiglitz, 2007.; Krugman, 2007.; Vade, 2008.; i u kontekstu likvidnosti: C. Romer, 2002.; J. Taylor, 2009.; Friedman-A. Swartz - Nelson, 2007.; Ben – Barnanke, 2002.) zaslužuje da ovdje malo zastanemo i zamislimo se pred sljedećim pitanjima:

- kako i zbog čega se javlja problem nedovoljne potrošnje
- može li se problem plasmana, pa i kriza, prevladati proširenjem potražnje bilo intervencijom države (primarna emisija, fiskalna politika) na nacionalnom planu ili sličnom vrstom intervencije na međunarodnom planu (emisija specijalnih prava vučenja ili nekog drugog međunarodnog novca, naprimjer)
- može li se kriza prevladati povećavanjem nadnica radničke klase
- je li problem plasmana, odnosno nedovoljne potrošnje pravi uzrok kriza ili je on pojavni oblik djelovanja primarnog uzroka?

Recimo odmah da naša zapažanja o tijeku kriza, a temeljem analize ekonomske misli neoklasičara, kejnzijanaca, monetarista I i monetarista II, ekonomije ponude te Marxove ekonomske misli, (Stojanov, 1985.) navode na konstataciju da se, prije svega, radi o sljedećem:

- da krizi hiperprodukcije prethodi hiperapsorpcija (agregatna potrošnja veća od agregatne produkcije)
- da je nedovoljna potrošnja konsekvencija prethodne prekomjerne potrošnje
- pod potrošnjom razumijevamo agregatnu potrošnju: investicijsku i osobnu, a ne samo osobnu potrošnju radničke klase
- da je kriza nedovoljne potrošnje posljedica prekomjernog investiranja
- da prekomjerno investiranje, po zakonima kapitalističkog načina proizvodnje dakle robno-novčane privrede, po svojim imanentnim zakonima neizbježno dovodi do ekonomskih kriza
- kriza hiperprodukcije predstavlja pojavni oblik kriza hiperapsorpcije, tj. prekomjerne agregatne potražnje (na slična promišljanja o uzrocima krize 2007. g. navode stavovi u radovima: J. Taylora, 2009.; Rogofa, 2008.; Pitelis-Argitesa, 2008.; Crottya, 2008.; Orhangazia, 2007.).

Krizu hiperprodukcije nosi na leđima najvećim dijelom radnička klasa, a znatno manjim dijelom onaj kapital koji kriza pogađa, koji se krizom obezvrjeđuje i utapa u veći kapital.

U prilog tezi da je bijeda radničke klase pojavni oblik, tj. posljedica a ne uzrok svih kriza, te da je ona posljedica prekomjerne agregatne potražnje pa i uvećane potražnje i potrošnje radničke klase, poslužiti ćemo se citatom iz II. toma „Kapitala“. U njemu Marx piše: „U razdoblju prosperiteta, a osobito u razdoblju njegovog vrtoglavog procvata, ne samo da raste potrošnja potrebnih životnih sredstava i radnička klasa uzima za čas (pošto je za sada čitava njezina pričuvna vojska rada aktivno nastupila) udjela u potrošnji luksuznih, njoj inače nepriступaćnih artikala, a osim toga i u klasi onih potrebnih sredstava potrošnje koji inače najvećim dijelom sačinjavaju potrebna sredstva potrošnje samo za kapitalističku klasu, što sa svoje strane izaziva rast cijena.“ (Marx, tom II, str. 335.)

Citat nam sugerira:

- a) da u fazi prosperiteta potrošnja radničke klase apsolutno raste, a ne opada (potrošnja radnika danas početkom XXI. stoljeća formirala se ne samo iz nadnica koje su realno nazadovala zadnjih tridesetak godina (R. Reich, 2008.), nego možda i većim dijelom temeljem kredita),
- b) da u fazi prosperiteta, a pred fazu sloma, ekonomija funkcionira na razini pune zaposlenosti (čitava pričuvna vojska rada je angažirana), što je sukladno neoklasičnoj ekonomskoj školi i Sayovom zakonu tržišta.

Determinante krize

Nastavimo li pratiti Marxovu misao, onda možemo na istoj stranici drugoga toma „Kapitala“ pročitati: „Čista je tautologija kazati da krize potječu iz nedostataka potrošnje sposobne za plaćanje ili potrošača sposobnih za plaćanje. Drukčiju vrstu potrošnje osim platežne, kapitalistički sustav ne poznaje... Da se robe ne mogu prodati, znači samo to da se za njih nisu našli platežno sposobni kupci, dakle potrošači. Ali ako se ovoj tautologiji hoće da prida izgled neke dublje obrazloženosti time što se kaže da radnička klasa dobiva odveć malen udio svojeg vlastitog proizvoda, a da će zlu biti pomoženo čim od njega dobije veći udio, dakle čim bude porasla najamnina, onda se ima primijetiti samo to da se krize svaki put pripremaju upravo u jednom razdoblju u kojemu je rast najamnina opći i radnička klasa stvarno dobiva veći udio u dijelu godišnjeg proizvoda koji je namijenjen potrošnji (što je posve sukladno djelovanju tržišta rada prema neoklasičnim ekonomistima u uvjetima pune zaposlenosti uslijed djelovanja zakona padajućih prinosa). Iz kuta onih vitezova 'zdravog' i 'jednostavnog' ljudskog razuma takvo bi razdoblje, naprotiv, moralo ukloniti krizu.“ (Marx, isto) I dalje: „Izgleda, dakle, da kapitalistička proizvodnja sadrži uvjete neovisne o dobroj ili zloj volji, koji samo trenutno dopuštaju onaj relativni prosperitet radničke klase, i to uvijek samo kao burnicu koja navješćuje krizu.“ (Marx, isto)

Navedene Marxove misli upućuju na zaključak, zapravo potvrđuju konstataciju koju smo već iznijeli, a koja je sukladna s našim dosadašnjim istraživanjima ekonomske politike različitih škola, a to je:

1. da je periodična kriza hiperprodukcije neizbježna u uvjetima prevladavajućeg kapitalističkog načina proizvodnje
2. da je udio radničke klase u raspodjeli društvenog proizvoda najveći pred krizu, što je kompatibilno sa stavovima neoklasičara, monetarista i Keynesa (mada je puna zaposlenost samo specijalan slučaj po Keynesu)
3. da se porastom udjela nadnica u raspodjeli društvenog proizvoda kriza ne može izbjeći, dapače tek bi se potakla, stav koji je sukladan stavovima neoklasičara, monetarista I i II
4. da se ne može raditi o tome da je niska najamnina, tj. nedovoljna potrošnja radničke klase determinanta krize (u modelu dvije klase Kaleckog).

Na pitanje može li državna intervencija jednom ekspanzivnom monetarno-kreditnom politikom ili fiskalnom politikom spriječiti nastanak krize, Marx odgovara na 448. i 449. stranici trećega toma „Kapitala“ na sljedeći način: „Potražnja za platežnim sredstvima jednostavno je potražnja za pretvorljivošću u novac. Ukoliko trgovci i proizvođači mogu pružiti dobra jamstva, onda je potražnja za novčanim kapitalom, ukoliko to nije slučaj, dakle, ukoliko im predujam platežnih sredstava ne daje samo novčani oblik nego ekvivalent za plaćanje ma u kojem obliku bio, a koji im nedostaje. Ovo je točka na kojoj obje strane obične teorije u promatranju kriza i imaju i nemaju pravo. Oni koji kažu da postoji samo oskudica u sredstvima plaćanja (naprimjer Friedman, Bernanke, 2002.; C. Romer, 2002.; Swartz-Nelson, 2007. – op. aut.) ili imaju u vidu samo vlasnike bona fide jamstva (papira o primljenoj robi) ili su budale koje vjeruju da banka ima dužnost i moć pomoću papirnih cedulja sve bankrotirale varalice pretvoriti u solidne kapitaliste sposobne za plaćanje (jedna varijanta kejnzijanizma - op. aut). Oni koji kažu da postoji samo oskudica u kapitalu, ili jednostavno trljaju jezike, pošto je jasno da u takvim vremenima ima nepretvorljivog kapitala u masama uslijed pretjeranog uvoza i pretjerane proizvodnje, ili pak govore samo o onim vitezovima kredita koji su sad doista stavljeni u takve okolnosti da ne mogu više dobiti tuđi kapital da bi njime radili, pa sad zahtijevaju da im banka pomogne ne samo da plate izgubljeni kapital nego da ih još i osposobi da dalje produlje svoje prijevare.“ (Marx, tom III, str. 448., 449.)

Dakle, prema Marxu, politika promjene izdataka u smislu porasta izdataka, odnosno politika ekspanzivne ekonomske politike ne bi mogla osigurati bezbolan prelazak iz faze pretjerane proizvodnje u novu fazu prosperiteta. U tom smislu je veoma zanimljiva i aktualna Marxova misao o mogućim efektima jedne takve ekspanzivne ekonomske politike. Kažemo aktualna zbog toga što umnogome podsjeća na stavove RATEX škole u pogledu efikasnosti monetarne politike u uvjetima pune zaposlenosti i inflacije. Podsjetimo se da prema RATEX školi porast potražnje u uvjetima pune zaposlenosti i inflacije može samo prouzročiti još višu inflaciju i voditi privredu u stagflaciju (to je bio i Keynesov stav, op. aut.). Monetarna politika postaje tada neefikasna, ekspanzivna monetarna politika

svakako. Na 112. stranici prvoga toma „Kapitala“ Marx piše: „Uzmimo sada da je kojom bilo neobjašnjivom povlasticom prodavač postao kadar robu prodati iznad njezine vrijednosti, po 110 ako vrijedi 100, dakle s 10% nominalnim povećanjem cijene. Prodavač, dakle, utjeruje višak vrijednosti u veličini od 10. Ali budući da je bio prodavač, pretvara se on u kupca. Sada se on susreće s trećim vlasnikom robe koji kao prodavač uživa povlasticu da robu prodaje za 10% skuplje. Naš čovjek kao prodavač dobio je 10%, kao kupac on gubi 10%. Sve ovo izlazi, ustvari, na to da svi vlasnici roba prodaju jedni drugima robe 10% iznad vrijednosti, što je potpuno isto kao da ih prodaju po vrijednosti. Tako opće nominalno povećanje robnih cijena izaziva isti efekt kao kad bi se robne vrijednosti umjesto u zlatu cijenile recimo u srebru. Novčana imena, tj. robne cijene napuhale bi se, ali odnosi među njihovim vrijednostima ostali bi isti. Znači da se stvaranje viška vrijednosti, a otud i pretvaranje novca u kapital, ne može objasniti niti time da prodavači prodaju robu iznad vrijednosti, niti time da ih kupci kupuju ispod vrijednosti.“ (Marx, tom I, str. 112.)

Tako dolazimo do suštine Marxove teorije kriza, a to je, po našem mišljenju, pitanje, tj. problem stvaranja i oplođivanja viška vrijednosti. Višak vrijednosti stvara se u proizvodnji, a realizira se u prometu. Dakle, proizvodnja i investicijska aktivnost pokretači su ukupne ekonomske aktivnosti. Profit je motorna snaga investicijske aktivnosti. Investicijska potrošnja i osobna potrošnja pratioci su i neophodne pretpostavke realizacije profita i oplođivanja kapitala. Pad profitne stope, odnosno zakon tendencijskog pada profitne stope rađa unutrašnje proturječnosti mehanizma kapitalističke proizvodnje, kapitalističke akumulacije, koje se pokazuju u obliku hiperprodukcije kojoj de facto prethodi prekomjerna potrošnja i to, prije svega, prekomjerna investicijska potrošnja, ali i rastuća osobna potrošnja. Proizvodnja i investicijska aktivnost odvijaju se glatko sve do točke kada prinos na dodatni uloženi kapital ne postane ravan nuli: dakle do točke kada je marginalni prinos jednak marginalnim troškovima, odnosno kada je marginalni profit jednak nuli. U tome trenutku su u cjelini reprodukcijskog sustava nacionalne privrede formirane sve pretpostavke za prestanak investicijskih ulaganja, za porast neproizvodne potrošnje i neproizvodnih ulaganja, za otpuštanje radničke klase i za formiranje jaza potrošnje, odnosno nedovoljne potrošnje.

U elaboraciji naše teze poslužiti ćemo se još jedanput Marxovim mislima. Za Marxa su krize „samo trenutačna nasilna rješenja postojećih proturječnosti, silovite erupcije koje za trenutak ponovno uspostavljaju poremećenu ravnotežu.“ (Marx, tom III, str. 200.)

U krizi koja uspostavlja poremećenu ravnotežu, budući da je stalna ravnoteža nemoguća u uvjetima oplođivanja kapitala, „hiperprodukcija“ kapitala, ne pojedinačnih vrsta robe mada hiperprodukcija kapitala uvijek uključuje hiperprodukciju robe, ne znači zbog toga ništa drugo do hiperakumulaciju kapitala. Da bi se razumjelo što ova hiperakumulacija predstavlja, treba je samo postaviti kao apsolutnu. Kada bi ta hiperprodukcija kapitala bila apsolutna? I to hiperprodukcija koja se ne proteže na ovu ili na onu ili na nekoliko značajnih oblasti proizvodnje,

nego koja bi bila apsolutna u samom svojem obujmu, koja bi dakle obuhvaćala sve oblasti proizvodnje.

Apsolutna hiperprodukcija kapitala postojala bi čim bi dodatni kapital u svrhu kapitalističke proizvodnje bio jednak nuli. Ali svrha kapitalističke proizvodnje jest oplođivanje vrijednosti kapitala, tj. prisvajanje viška rada, proizvodnja viška vrijednosti, profita. Prema tome, čim bi kapital narastao u takvom odnosu prema radničkom stanovništvu da se ne može povećati ni apsolutno radno vrijeme koje to stanovništvo daje, niti proširiti relativni višak radnog vremena (ovo posljednje ionako ne bi bilo izvedivo u slučaju kada je potražnja za radom tako jaka, kada dakle postoji tendencija za dizanjem najamnina), kada dakle uvećan kapital proizvodi samo isto onoliku ili čak manju masu viška vrijednosti nego prije svojeg uvećanja, onda bi došlo do apsolutne hiperprodukcije kapitala. To znači da uvećani kapital $K + AK$ ne bi proizvodio više profita, ili bi proizvodio čak manje profita negoli kapital K prije svojeg uvećanja za AK . U oba slučaja bi snažno i iznenadno opala opća profitna stopa, ali ovaj put uslijed promjene u sastavu kapitala, koja ne bi potjecala iz razvoja proizvodnih snaga, već iz podizanja novčane vrijednosti promjenjivog kapitala (zbog podignutih najamnina) i iz njemu sukladnog pada u odnosu viška rada prema potrebnom radu...

Granica kapitalističkog načina proizvodnje iskazuje se:

1. u tome što razvoj proizvodne snage rada stvara u padanju profitne stope takav zakon koji na izvjesnoj točki sasvim neprijateljski istupa prema njezinom vlastitom razvoju, pa se zato stalno mora svladavati putem kriza
2. u tome što umjesto odnosa proizvodnje prema društvenim potrebama, prema potrebama društveno razvijenih ljudi, o proširivanju ili ograničavanju proizvodnje odlučuje prisvajanje neplaćenog rada i odnos tog neplaćenog rada prema opredmećenom radu, ili da se izrazimo kapitalistički, profit i odnos toga profita prema primijenjenom kapitalu, dakle izvjesna visina profitne stope (Marx, tom III, str. 208.)

Ekonomске krize hiperprodukcije svojstvene su kapitalističkom načinu proizvodnje. One su neizbježni rezultat mehanizma tog načina proizvodnje. Uporišne točke toga mehanizma nalaze se u sferi tzv. Mikroekonomije, u sferi ponašanja i motivacije kapitalističkog poduzetnika. Proturječnost kapitalističkog poduzetnika pokazuje se u obliku kriza na makrorazini, tj. na razini nacionalne i svjetske privrede.

Privredni ciklusi

Povijest kapitalističkog načina proizvodnje pokazala je da su kapitalističkoj privredi svojstveni ciklusi. Prema Marxu, industrijski ciklus ima sljedeće faze: stanje mirovanja, rastuće oživljavanje, prosperitet, pretjeranu proizvodnju, slom i zastoje. Ako usporedimo Marxovu terminologiju faza ciklusa s konvencionalnom suvremenom terminologijom, onda možemo vidjeti da se radi o de facto istim fazama privrednog ciklusa. Konvencionalno se smatra da privredni ciklus obuhvaća sljedeće faze: depresiju, oporavak, ekspanziju, prosperitet, krizu i recesiju.

Anticipirana potražnja, očekivana potražnja, očekivane prodajne cijene i očekivani profit predstavljaju pogonsku snagu pokretanja ukupne proizvodnje od faze mirovanja pa do recesije i eventualno sloma. Ali jedno se produžuje bez prekida – potrošnja kapitalista, koja se anticipira i čiji se obujam izračunava u izvjesnom razmjeru prema uobičajenom ili predviđenom primanju (Marx, tom II, str. 343.).

Od faze mirovanja, pa dalje tijekom ciklusa, proizvodnja se uvećava. Kapitalist ostvaruje profit. Potražnja za radnom snagom postaje sve intenzivnija. Na tržištu novca raste kamatna stopa koja izražava disproporciju između ponude novčanog kapitala i potražnje za novim kapitalom. Proces reprodukcije zahtijeva nove inpute: sirovine i repromaterijal. Uvoz raste. Paralelno s porastom uvoza raste i izvoz. Međutim, izvoz zaostaje za uvozom (podsjećamo na rastući deficit američke platne bilance tijekom i nakon 2000-ih). Time neophodnost kreditiranja izvoza postaje sve veća. Proces reprodukcije dolazi u stanje „cvjetanja koje pretihodi stanju prenapregnutosti, komercijalni kredit dostiže vrlo veliku širinu, koja onda doista opet ima zdravu bazu lako utjerivih povrata i uvećane proizvodnje. U ovom je stanju kamata još uvijek niska mada se penje iznad svog minimuma. Ovo je doista jedino vrijeme kada se može kazati da se niska kamata, a time i relativna obilnost uzajmljivog kapitala, podudara sa stvarnim uvećanjem industrijskog kapitala. Lakoća i pravilnost povrata spojeno sa širokim komercijalnim kreditom osigurava ponudu pozajmljivog kapitala usprkos povećanoj potražnji i sprječava rast kamata. S druge strane, tek sad ulaze u arenu u primjetnom stupnju oni vitezovi koji su bez rezervnog kapitala i uopće bez ikakvog kapitala, te su im operacije zbog toga sasvim sračunate na novčani kredit. Uz to sada dolazi i veliko uvećanje stalnog kapitala u svim oblicima i masovno otvaranje novih dalekosežnih poduzeća. Sada se kamata penje na svoju prosječnu visinu. Do maksimuma će doći čim izbije nova kriza.“ (Marx, tom II, str. 343.)

U fazi pretjerane proizvodnje kumulirane su sve proturječnosti, pretpostavke, za nastajanje nove faze ciklusa — sloma, a to su:

- inflacija
- visoka kamatna stopa
- deficit platne bilance
- odljev zlata (nelikvidnost).

Iz stanja mirovanja privreda se kreće k fazi pretjerane proizvodnje, odnosno hiperprodukcije, na načelima odnosa između marginalnog prihoda i marginalnog troška. U kontekstu toga pridsjetimo se još jednom Marxove napomene da se proizvodnja neke robe isplati, da ona stvara profit sve dotle dok je njezina prodajna cijena veća od cijene koštanja. To znači da tijekom uzlazne faze privrednog ciklusa djeluju takve snage koje dovode do približavanja i izjednačavanja prodajne cijene i cijene koštanja. Te snage djeluju i na strani ponude i na strani potražnje. Na strani ponude, odnosno proizvodnje kapitalist predujmljuje kapital radi oplodivanja kapitala i maksimiziranja profita. Uz dati tehnički sastav kapitala on angažira sve više i više sirovina i radne snage. Ponašanje pojedinih kapitalista na makro razini, razini nacionalne privrede, formira sve intenzivniju potražnju za pojedinim inputima. U fazama uspona i prosperiteta kada se profit relativno lako ostvaruje, potražnja za inputima se svakodnevno uvećava. Cijene sirovina rastu. Nadnice također rastu. Kamatna stopa se uvećava. Jednostavno rečeno: troškovi proizvodnje rastu s proizvodnjom svake dodatne jedinice proizvoda. U pogledu ponašanja cijena sirovina Marx piše: „Stoga je moguće, a kod razvijene kapitalističke proizvodnje čak i neizbježno, da proizvodnja i uvećanje onoga dijela postojanog kapitala koji se sastoji iz stalnog kapitala, strojeva itd. znatno odmakne naprijed prema onom njegovom dijelu koji se sastoji iz organskih sirovina, tako da potražnja za ovim sirovinama raste brže od njihove ponude, te s toga njihova cijena raste. Ovaj rast cijena povlači ustvari za sobom: 1. da se ove sirovine nabavljaju iz udaljenijih područja, pošto veća cijena pokriva veće transportne troškove, 2. da se njihova proizvodnja uvećava... i 3. da se upotrebljavaju svakojaki ranije neupotrebljavani surogati. Kad raste, cijena počne vrlo primjetno djelovati na uvećanje proizvodnje i ponudu; većinom je već nastupila točka preokreta kada uslijed duljeg skakanja cijena sirovine i svih roba u koje ona ulazi kao element, potražnja opada, pa stoga nastupi i reakcija u cijeni sirovina.“ (Marx, tom III, str. 84)

Dodajmo tome i citat iz već opisane pamučne krize: „Stanje posla poboljšalo se: ali se ciklus dobrih i loših vremena skraćuje s množenjem strojeva, a kako se s tim uvećava i potražnja za sirovinama, to se i kolebanja u stanju poslova češće ponavljaju... Ja već vidim predznake da se u nekim slučajevima već stiglo do maksimuma (cijena sirovina, op. aut), preko kojega proizvodnja postaje sve manje unosna, dok naposljetku sasvim ne prestane donositi profit.“ (Marx, tom III, str. 87.)

Profitnu stopu ugrožava porast cijena sirovina, ali isto tako i porast cijena radne snage, dakle porast nadnica. U fazama uspona industrijskog ciklusa dolazi do porasta potražnje za radnom snagom, pa prema tome i do porasta nadnica. U strukturi vrijednosti robe $R = c + v + mv$ porast udjela varijabilnog kapitala (v) odvija se na račun smanjivanja udjela viška rada tj. neplaćenog rada radnika. „Differentia specifica kapitalističke proizvodnje je da se u njoj radna snaga ne kupuje zato da bi se njezinom uslugom ili njezinim proizvodom zadovoljile osobne potrebe kupca. Kupčev cilj je da oploduje svoj kapital, da proizvodi robe koje

sadrže više rada nego što on plaća. Radna snaga može se prodavati samo ukoliko sredstva za proizvodnju održava kao kapital, ukoliko svoju vlastitu vrijednost reproducira kao kapital i ukoliko u neplaćenom radu pruža jedan izvor dodatnog kapitala... Povećanje najamnina znači u najboljem slučaju samo smanjivanje količine neplaćenog rada koji radnik mora dati. To se smanjivanje nikako ne može produžiti do točke na kojoj bi ugrozilo sam kapitalistički sustav. Akumulacija popušta uslijed dizanja cijene rada. A s njezinim opadanjem iščezava i uzrok njezinog opadanja, naime nesrazmjer između kapitala i izrabljivane radne snage, preobilja kapitala prema ponudi radne snage. Mehanizam kapitalističkog procesa proizvodnje dakle sam otklanja prepreke koje sebi prolazno stvara.“ (Marx, tom III, str. 514., 515.)

Kapitalist u troškove proizvodnje uzima u račun i kamatu, i to posebno onaj koji radi bez vlastitog kapitala. Kamata se sukladno Marxu alimentira iz viška vrijednosti. Ona je sastavni dio profita. Zapravo, profit se dijeli na kamatu i poduzetničku dobit, industrijskom kapitalu pripada nagrada za rad u obliku profita, tj. poduzetničke dobiti. Novčanom kapitalistu pripada nagrada za pružanje usluga kamata kao cijena kapitala: kao u modelu s tri društvene klase: radnicima, poduzetnicima i financijskim kapitalistom kada se BDP dijeli na sastavnice: (w) plaće, (r) poduzetnički profit te (i) kamata, koja pripada financijskom kapitalu (Crotty, 2008.; Pitelis, 2008.; Hilferding, 1948.). Kako je kamata sastavni dio profita, ona se može kretati samo u okviru profita. „Pošto je kamata samo dio profita... to se kao maksimalna granica kamate iskazuje sam profit, gdje bi dio koji pripada aktivnom kapitalistu bio jednak nuli. Minimalna granica kamate skroz je i skroz neodređena. Ona može pasti na ma koju donju razinu. Međutim, tada uvijek nastupaju okolnosti čije je djelovanje suprotno te je podižu iznad ovog relativnog minimuma.

Većinom niske kamate odgovaraju razdoblju prosperiteta ili ekstraprofita, rast kamate razdjelnici između prosperiteta i njegovog preokreta, a maksimalna kamata do krajnje lihvarske visine u krizi. Krajnju visinu dostiže kamata za vrijeme krize, kada se radi plaćanja mora uzimati ma po koju cijenu.“ (Marx, tom III, str. 300., 301.)

Iz svega što smo dosad rekli, čini se kako jasno proizlazi da u fazi uspona jednog privrednog ciklusa, koji Marx naziva industrijskim, uvećana potražnja za sirovinama, radnom snagom i novčanim kapitalom dovodi do porasta cijena inputa: cijena sirovina, nadnica, kamate, i to na razini nacionalne privrede. Na razini mikrosubjekta taj porast cijena iskazuje se u porastu marginalnih troškova njegove proizvodnje.

U isto vrijeme se proizvodnja mikrosubjekta, kapitalističkog poduzetnika, uvećava. Uvećava se i proizvodnja njegovih konkurenata. Ponuda robe sve je bliža točki saturacije potražnje. Sve dotle dok je potražnja robe iznad ponude robe, cijene mogu rasti. Taj porast cijena robe omogućava oplodivanje kapitala i pored porasta troškova proizvodnje.

Robe ulaze u promet s očekivanim cijenama. Porast cijena s kojim se računa, koji je anticipiran na razini mikrosubjekta, destimulira potražnju. Krivulja agregatne potražnje poprima negativan nagib. Dok se ponuda robe uveća, potražnja počinje jenjavati i to zbog porasta cijena robe i zbog sve veće saturacije potražnje, proizvodnja se približava točki u kojoj su marginalni troškovi jednaki marginalnom prihodu (i to posebno u uvjetima „stare“ mikroekonomije, tj. mikroekonomije padajućih prinosa), odnosno u kojoj je prodajna cijena jednaka cijeni koštanja i u kojoj je ponuda jednaka potražnji. Svaki daljnji porast proizvodnje dovodio bi do toga da marginalni trošak bude veći od marginalnog prihoda, da potražnja i dalje opada, da se dio društvenog rada rasipa u obliku proizvodnje robe koja nema platežno sposobnu potražnju.

Anarhija kapitalističkog načina proizvodnje stimulira proizvodnju za tržište i kada više ne postoji prava potražnja za robom. Kada se spozna prava tržišna situacija, tržišta su već prepunjena robom. Time su stvorene sve pretpostavke za pretvaranje prekomjerne potrošnje u hiperprodukciju, odnosno u fazu sloma ili recesije (pojava tipična za suvremenu američku hipotekarnu krizu i financijsku krizu).

U fazi pretjerane proizvodnje reprodukcijски lanac je prenapregnut. Profitna stopa se snizila. Kamata je visoka. Investicije se ne isplate. Proizvodnja staje. Svaki daljnji porast proizvodnje mogao bi se odvijati samo na račun smanjenja viška rada, na račun veće participacije plaćenog rada u raspodjeli društvenog proizvoda, na račun porasta troškova proizvodnje i u krajnjoj liniji gubitka supstance kapitala.

Prema pravilu - na jednak kapital jednak profit, kapital se počinje okretati unosnijim plasmanima. On se pretvara u novčani kapital. Prisutna inflacija obehtrabruje novu proizvodnju i potiče sve oblike neproizvodne potrošnje. Umjesto novih investicija javljaju se integracije (mergers: Crysler-Fiat, 2009. i acquisition: Bank of America – Marrill Lynch, 2008. g. i sl.) horizontalnog ili konglomeratnog tipa. Diversificiranjem rizika kapitalist pokušava spasiti profit, koliko je to moguće, te pojačati svoju konkurencijsku poziciju.

Samim tim što proizvodnja staje dolazi do otpuštanja radnika (Microsoft je planirao otpuštanje 5000 radnika tijekom 2009). Otpuštanjem radnika ponovno se formira pričuvna vojska rada, ali i nedovoljna i sve manja potrošnja radničke klase. Sve manja potrošnja radničke klase suočava se s porastom proizvodnje. Osobna potrošnja radnika i investicijska potrošnja kapitalista zastaje. I dok je druga uglavnom stala, prva postaje sve manja baš zbog toga što je druga stala. Sada se nedovoljna potrošnja javlja, ali tek kao posljedica prethodne prekomjerne agregatne potrošnje koja je prethodila krizi, a ne kao njezin uzročnik.

Hiperprodukcija robe predstavlja pojavni oblik hiperapsorpcije u okvirima nacionalne privrede. Nedovoljna potrošnja radničke klase ne pojavljuje se kao uzrok kriza nego se pojavljuje kao posljedica prethodne hiperakumulacije kapitala. Nedovoljna potrošnja radničke klase pojavljuje se ne kao prvi uzrok svih

kriza nego kao prva i najveća žrtva svih kriza. Jedno vrijeme prije definitivnog sloma privreda živi u fazi pretjerane proizvodnje. Po mnogo čemu faza pretjerane proizvodnje podsjeća na pojavu stagflacije koja je suvremenim ekonomistima poznata tek od 1970-ih. Marx o tome piše sljedeće: „Ali je moguće da ova visoka profitna stopa ostavi, po odbitku visoke kamatne stope, samo nisku stopu poduzetničke dobiti. Ova posljednja može se srozati dok visoka profitna stopa i dalje ostaje. Ovo je moguće zato što se jedanput pokrenuta poduzeća moraju dalje voditi. U ovoj se fazi mnogo radi s čistim kreditnim kapitalom (tuđim kapitalom), a visoka kamatna stopa može mjestimice biti spekulativna, prospektivna. Visoka kamatna stopa može se plaćati s visokom profitnom stopom, a padajućom poduzetničkom dobiti. Ona se može platiti a to je djelomice slučaj u vremenima špekulacije ne iz profita, već iz samog tuđeg uzajmljenog kapitala, a to može potrajati neko vrijeme.“ (Marx, tom. III, str. 446.)

Dakle, neko vrijeme koegzistiraju visoka profitna stopa i visoka kamata, ali niska stopa poduzetničke dobiti. Upravo ova posljednja destimulira investicijsku aktivnost. U nedostatku vlastitog kapitala, a istodobno suočen s problemom plasmana, vlasnik kapitala mora uzajmljivati kapital, sada već za redovne transakcije. On sada koristi kapital kao platežno sredstvo.

Faza pretjerane proizvodnje i stagflacije pretvara se u novu fazu ciklusa – u slom, svakako u Marxovo vrijeme kada je državna intervencija bila minimalna. U naše vrijeme stagflacija može potrajati dulje zahvaljujući državnoj ekonomskoj mašineriji. Međutim, ni u Marxovo vrijeme ni danas stagflacija nije ništa drugo do koegzistencija inflacije i rastuće nezaposlenosti – dvije pojave koje ne mogu dugo vremena ići ruku pod ruku, a da se za to ne plati visoka cijena. U Marxovo vrijeme cijena se plaćala u nastupanju sljedeće faze ciklusa - sloma. Slom predstavlja deflaciju (Minsky moment). Prethodno napuhavanje cijena, hiperprodukcija robe i proizvodnja robe iznad društvene potrebe kao i podržavanje proizvodnje i proizvođača čije je individualno radno vrijeme daleko iznad prosječnog društveno potrebnog radnog vremena moraju se svesti u normalne granice. Proces je bolan i pokazuje se u padu cijena, padu dohodaka, masovnoj nezaposlenosti, zatvaranju poduzeća. „Vrijednost roba se žrtvuje da bi se osigurala fantastična i samostalna egzistencija te vrijednosti u novcu. Zato se za nekoliko milijuna novca moraju žrtvovati mnogi milijuni roba. Ovo je u kapitalističkoj proizvodnji neizbježno i sačinjava jednu od njezinih ljepota. U ranijim načinima proizvodnje toga nema, jer kod uske osnovice na kojoj se oni kreću ne može doći do razvoja ni kredit ni kreditni novac. Dokle god se društveni karakter rada iskazuje kao novčana egzistencija robe pa stoga kao neka stvar izvan stvarne proizvodnje, dotle su neizbježne novčane krize, nezavisne od stvarnih kriza, ili kao njihovo pooštrenje.“ (Marx, tom III, str. 450.)

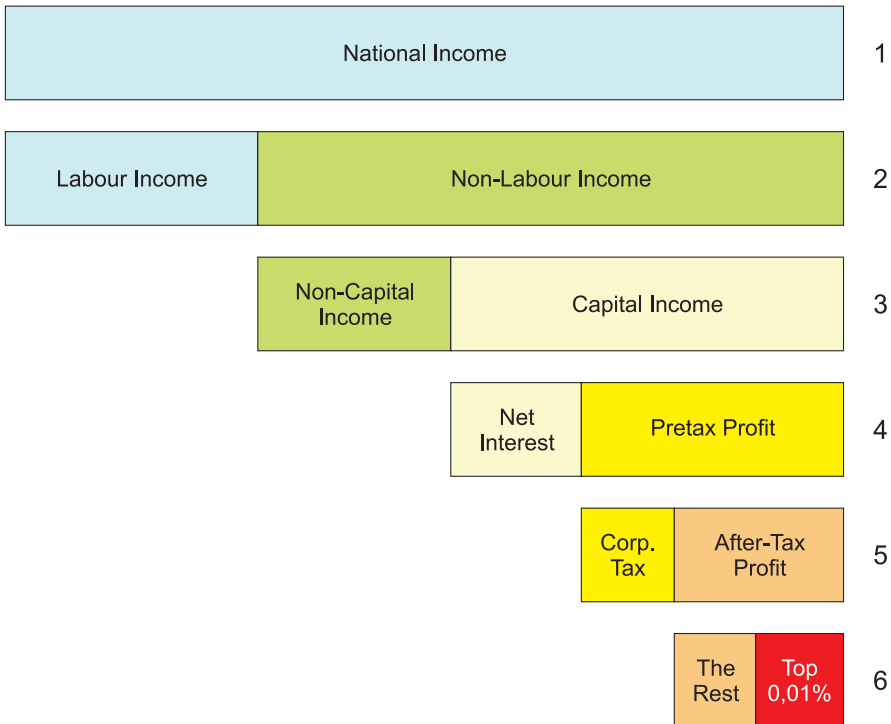
U fazi sloma ponovno se uspostavlja ravnoteža ponude i potražnje robe. Na tržištu kapitala kapital postaje obilan. Na tržištu radne snage ponuda radne snage je obilna – pričuvna vojska rada je stvorena. Nadnice su niske. Na tržištu sirovina potražnja je snižena. Cijene sirovina su niske. Tijekom faze sloma dolazi do

centralizacije kapitala. Veliki broj manjih kapitala pretvara se u manji broj većih kapitala (suvremeni procesi „mergers and acquisition“) Time je stvorena pretpostavka za novu fazu uspona privrednog ciklusa na osnovi prihvaćanja novih tehnoloških dostignuća (Krugman, 2007.), o japanskom izvlačenju iz stagnacije nakon recesije devedesetih godina 20. stoljeća u odnosu na stav monetarista: A. Swartza i M. Friedmana, (A. Swartz-Nelson, 2007.).

Proces centralizacije kapitala koji neizostavno vodi formiranju megakorporacija sjajno su ilustrirali u svome radu „The asymptotes of power“ Shimshon Bichler i Jonathan Nitzan. Tijekom ranih 50-ih top 0,01% američkih korporacija „uzimali“ su nešto malo više od 20% ukupnog profita nakon oporezovanja. Proces merger i acquisitions podigli su udio 0,01% korporacija u ukupnom profitu na 85% sredinom osamdesetih. U tome trenutku moglo bi se reći da je top 0,01% korporacija prisvajalo skoro cjelokupni profit u SAD-u.

Sl. 49. Dekompozicija nacionalnog dohotka SAD

Suvremenu ekonomsku krizu Bichler i Nitzan stoga analiziraju kao krizu sustava, a ne kao financijsku krizu. Pri tome kriza sustava označava potencijalnu opasnost po sustav – kapitalizam koju izazivaju megakorporacije koje se, možda, primiču svojoj asimptotskoj snazi (RWER, 2012.).

Otvorena ekonomija

Analizirajući kapitalistički način proizvodnje i zanimajući se prvenstveno za njegove proturječnosti, Marx nije iznio na jednom mjestu sustavno svoj pogled na problematiku platne bilance. Praćenjem Marxovih misli, izloženih prvenstveno u trećem tomu „Kapitala“ u poglavlju o kamatonosnom kapitalu, može se doći do konzistentnog i homogenog koncepta ne samo platne bilance nego i metode prilagođavanja platne bilance.

Platnu bilancu i metodu njezine prilagodbe Marx ne promatra kao izdvojena pitanja relevantna sama za sebe. Platna bilanca, odnosno suficit ili deficit platne bilance odraz je konjunktturnih kretanja, dok je metoda prilagođavanja platne bilance izraz cikličkih kriza hiperprodukcije svojstvenih kapitalističkom načinu proizvodnje. „S industrijskim ciklusom stvar stoji tako da se isto kružno kretanje mora periodično reproducirati kada je prvi poticaj jednom već dat. U stanju malaksalosti proizvodnja se spušta ispod stupnja koji je dostigla u prethodnom ciklusu i za koji je sada tehnička baza data. U prosperitetu - srednjem razdoblju ona se produljuje razvijati na ovoj bazi. U razdoblju pretjerane proizvodnje i špekulacija ona napinje proizvodne snage do krajnosti, izlazeći preko kapitalističkih granica procesa proizvodnje (Marx, tom III, str. 425., 426.).

Konjunktturni ciklus prema Marxu ima sljedeće faze: stanje mirovanja, rastuće oživljavanje, prosperitet, pretjeranu proizvodnju, slom, zastoj, stanje mirovanja. Stanje platne bilance određeno je fazom konjunktturnog ciklusa. U fazi pretjerane proizvodnje nacionalne privrede suočene su s deficitom platne bilance. U fazi sloma počinje proces uravnoteženja platne bilance.

Marx razlikuje bilancu plaćanja od trgovinske bilance. „Bilanca plaćanja razlikuje se od trgovinske bilance po tome što je ona trgovinska bilanca kojoj rok pada u neko određeno vrijeme. A što krize urade jest da razliku između bilance plaćanja i trgovinske bilance zbiju u kratko vrijeme, a određene okolnosti koje se razvijaju kod nacije koja se nalazi u krizi, kod koje zbog toga sad nastupa rok plaćanja — ove okolnosti već donose sa sobom sužavanje vremena poravnanja.“ (Marx, tom III, str. 450.)

Prema Marxovoj definiciji, bilanca plaćanja odgovarala bi sadašnjem shvaćanju devizne bilance, dok je trgovinska bilanca sinonim za suvremeni pojam platne bilance. Platna bilanca, odnosno trgovinska bilanca prema Marxu, sukladno suvremenoj terminologiji obuhvaća sljedeće transakcije: izvoz i uvoz robe, izvoz i uvoz usluga, dohodovna plaćanja (kamate, dividende), jednostrane transfere, međunarodno kretanje dugoročnog i međunarodno kretanje kratkoročnog kapitala te izvoz i uvoz plemenitog metala.

Uzimajući u obzir vrijeme u kojem je Marx pisao „Kapital“, a to je bilo razdoblje zlatnog standarda, te rekonstrukcijom stanja i kretanja platne bilance (trgovinske bilance po Marxovoj terminologiji) u pojedinim fazama konjunktturnog ciklusa, možemo sve transakcije podijeliti na autonomne i kompenzirajuće. Pri

tome u autonomne transakcije spadaju: izvoz i uvoz robe i usluga, dohodovna plaćanja, jednostrani transferi te kretanje dugoročnog i kratkoročnog kapitala. U kompenzirajuće transakcije platne bilance (Marxove trgovinske) spada kretanje plemenitog metala, odnosno monetarnog zlata.

U osnovi Marx govori o dvjema vrstama neravnoteže platne bilance. U jednom slučaju deficit platne bilance izazvan je slučajnim faktorom nerodicom. U drugom slučaju deficit platne bilance je funkcionalno povezan s cikličkim krizama hiperprodukcije i tako on predstavlja odraz neravnomjernog razvoja kapitalističkog načina proizvodnje. Deficit platne bilance kumulira se usporedo s tijekom konjunkturnog ciklusa. Tako u fazi mirovanja možemo govoriti o ravnoteži platne bilance, dok se u fazi rastućeg oživljavanja, a posebno u fazi prosperiteta, formira deficit platne bilance.

U fazi pretjerane proizvodnje u kapitalističkoj su proizvodnji (koja je prema našem istraživanju makroekonomski promatrano u stanju prekomjerne potrošnje) akumulirane sve relevantne pretpostavke za nastajanje nove faze ciklusa – sloma:

1. hiperprodukcija — „kredit odjednom prestane, plaćanja zastanu, proces reprodukcije paralizira se i, uz izuzetke koje smo ranije spomenuli, pored gotovo apsolutne oskudice zajmovnog kapitala, nastane preobilje nezaposlenog industrijskog kapitala“ (Marx, tom III, str. 513., 514.)
2. inflacija – „uostalom ovakav slom cijena samo izravna njihovu raniju napuhanost“ (Marx, op. Cit.)
3. visoka kamatna stopa — “u krizama biva upravo obratno: robe su suviše, nepretvorljive u novac, a kamatna stopa zbog toga visoka: u nekoj drugoj fazi ciklusa vlada velika potražnja za robama zbog čega su povratci laki, a u isti mah dizanje robnih cijena, a uslijed lakih povrata niska kamatna stopa“ (Marx, tom III, str. 425.)
4. deficit platne bilance — „u pogledu uvoza i izvoza valja spomenuti da se redom sve zemlje zapliću u krizu i da se onda pokazuje da su sve one, s malo izuzetaka, previše uvezle i izvezle, dakle da je bilanca plaćanja protiv svih njih: dakle da stvari doista ne leže do bilance plaćanja. Naprimjer, Engleska pati od odljeva zlata. Ona je pretjerano uvezla. Ali su u isto vrijeme sve ostale zemlje pretovarene engleskim robama. Dakle su i one pretjerano uvezle - svakako postoji razlika između zemalja koje izvoze na kredit i onih koje na kredit ne izvoze i uvoze tek malo.“ (Marx, tom III, str. 427., 428.)
5. odljev zlata - “slom u Engleskoj kojem je odljev zlata uvod i pratnja, saldira bilancu plaćanja... Sada dolazi red na neku drugu zemlju. Sva plaćanja trebaju se izvršiti odjednom. Sada se ovdje ponavlja ista stvar. Sad Engleska ima priljev zlata, a ona druga zemlja odljev zlata.“ (Marx, tom III, str. 428.)
6. nesklad između društvenog karaktera proizvodnje i individualnog karaktera prisvajanja kao jedna od osnovnih proturječnosti kapitalističkog načina proi-

zvodnje — “robni kapital kontrahiran kao potencijalni novčani kapital“ ne može se realizirati. Roba se ne može pretvoriti u novac. „Prihodi neproizvodnih klasa i onih što žive od stalnog dohotka ostaju većim dijelom stacionirani za vrijeme napuhavanja cijena koje idu ruku pod ruku sa pretjeranom proizvodnjom i pretjeranim špekulacijama. Otuda se njihova potrošna sposobnost relativno smanjuje, a s time i njihova sposobnost da nadoknade onaj dio cjelokupne reprodukcije koji bi uobičajeno morao ući u njihovu potrošnju. Njihova potražnja opada stvarno i onda kada nominalno ostaje ista.“ (Marx, tom III, str. 428.)

Uravnoteženje platne bilance - globalizacija krize

Uravnoteženje platne bilance prirodna je posljedica cikličkog kretanja kapitalističke proizvodnje.

Proces uravnoteženja platne bilance odvija se u silaznoj fazi konjunkturnog ciklusa, kriznim putem, dakle u isto vrijeme kada se formira nova ravnoteža u okviru samoga procesa reprodukcije.

Ravnoteža platne bilance odvija se na dva načina:

- a) financiranjem
- b) prilagođavanjem.

Deficit platne bilance financira se (u Marxovo vrijeme) izvozom zlata. U vrijeme funkcioniranja zlatnih standarda izvoz zlata bio je normalna posljedica deficita platne bilance. Financiranje platne bilance bio je automatski proces. Financiranjem platne bilance izvozom zlata problem platne bilance se svakako nije mogao riješiti. Deficit platne bilance proizvod je hiperprodukcije. On se može eliminirati samo usklađivanjem i uravnoteženjem procesa reprodukcije. Odljev zlata u takvoj situaciji znači samo dolijevanje ulja na vatru, ionako oskudna platežna sredstva odljevom zlata postaju još oskudnija... „Jednostavna kvantiteta, bilo uvezenog ili izvezenog plemenitog metala ne utječe kao takav, nego utječe prvo specifičnim karakterom plemenitog metala kao kapitala u novčanom obliku, a drugo da utječe kao perca koje dodano vagi postiže da kolebanje vage definitivno padne na jednu stranu: utječe zato što nastupa u okolnostima kada ma kakav eksces preteže u ovom ili onom pravcu.“ (Marx, tom III, str. 497.)

Prilagođavanje, odnosno uravnoteženje platne bilance odvija se promjenama cijena, promjenama dohotka i portfelj (portfolio) prilagođavanjem — u osnovi kriznim putem. U fazi sloma sekvenca događaja je sljedeća: „Prvo, slanje iz zemlje plemenitih metala: onda rasprodaja konsigniranih roba, izvoz roba da bi se rasprodale ili da bi se u zemlji dobili novčani predujmovi za njih; drugo penjanje kamatne stope, otkazivanje kredita, padanje vrijednosnica, rasprodaja tuđih vrijednosnica, privlačenje tuđeg kapitala za plasiranje u ove obezvrijeđene vrijednosnice, najzad bankrotstvo koje izravna masu potraživanja. Kod toga se

još često šalje plemeniti metal u zemlju u kojoj je kriza izbila jer su mjenice na nju nesigurne, dakle plaćanje je najsigurnije u plemenitom metalu. Uz to dolazi okolnost da su u pogledu Azije sve kapitalističke države većinom istodobno, izravno ili neizravno, njezini dužnici. Čim ove razne okolnosti stanu vršiti pun utjecaj na drugu zainteresiranu zemlju, nastupa i kod ove izvoz zlata i srebra, u kratkom roku plaćanja, i ponavljaju se iste pojave.“ (Marx, tom III, str. 450.)

Ilustrativan primjer transmisije cikličkih kriza hiperprodukcije u međunarodnim razmjerima i njihov odraz na platnu bilancu pojedinih zemalja sadržan je u sljedećem citatu: „Godine 1857. izbila je kriza u Sjedinjenim Državama. Nastao je odljev zlata iz Engleske u Ameriku. Ali, čim je napuhanost u Americi prsnula, nastala je kriza u Engleskoj i odljev zlata iz Amerike u Englesku. Isto tako između Engleske i kontinenta. U vremena opće krize bilanca plaćanja je protiv svake zemlje, bar protiv svake trgovinski razvijene zemlje, ali uvijek kod jedne poslije druge, kao u nekoj paljbi po vodovima; čim na nju dođe red da plati, a kriza kad jednom izbije, recimo u Engleskoj, zbija niz ovih termina u jedno sasvim kratko razdoblje. Onda se pokazuje da su sve ove zemlje pretjerano uvozile, da su u svima cijene bile napuhane, a kredit prenapet. I kod svih nastupa isti slom. Pojava odljeva zlata dolazi onda redom kod svih i upravo svojom općošću pokazuje: 1) da je odljev zlata samo fenomen krize, a ne njezin razlog, 2) da red po kojem on nastupa kod različitih zemalja samo pokazuje kad je na njih došao red da zaključe svoj račun s Bogom, kad je kod njih nastupio termin krize i kada kod njih izbijaju njezini latentni elementi.“ (Marx, tom III, str. 429.)

Prilagođavanje platne bilance promjenama cijena prirodna je posljedica proturječnosti između društvenog karaktera proizvodnje i individualnog karaktera prisvajanja. U realnoj i monetarnoj formi ona se pokazuje u preobilju proizvodnje i oskudici platežno sposobne potražnje. U takvim okolnostima „uoči krize i u njezinom okviru, robni je kapital kontrahiran u tome svojstvu kao potencijalni novčani kapital. On predstavlja za svoje vlasnike i njegove povjerioce (a također i kao jamstvo za mjenice i zajmove) manje novčanog kapitala nego u vrijeme kada je bio kupljen i kada su na njegovoj osnovici bili zaključeni eskontni i založni poslovi. Ako ovo treba biti smisao tvrdnje da je novčani kapital neke zemlje smanjen u vrijeme krize, onda je to identično s time da su cijene roba pale. Uostalom, ovakav slom cijena samo izravna njihovu ranjivu napuhanost.“ (Marx, tom III, str. 427.)

Pad cijena robe, deflacija izazvana neophodnošću uravnoteženja procesa reprodukcije poticaj je za realizaciju robe na domaćem tržištu, ali i za izvoz.

Na drugoj strani, kriza na tržištu novca, kao i odljev plemenitog metala znatno sužavaju uvozu platežno sposobnu potražnju. Trgovinska bilanca zemlje konačno se mora izravnati. Ovdje mislimo na uspostavljanje ravnoteže izvoza i uvoza robe.

Prilagođavanje platne bilance prilagođavanjem portfelja (portfolia) i kamatne stope doseže svoj maksimum u razdoblju krize. Dolazi do odljeva plemenitog metala. Potražnja za novčanim kapitalom dostiže svoj vrhunac. „Kada u jednom

sustavu proizvodnje čitava cjelina reprodukcije počiva na kreditima pa kad tu kredit odjednom prestane te važi samo plaćanje u gotovom, očigledno je da mora nastupiti kriza, silna navala za platežnim sredstvima. Stoga se na prvi pogled cijela kriza predstavlja samo kao kreditna i novčana kriza. I doista se radi samo o pretvorljivosti mjenica u novac.“ (Marx, tom III, str. 426.)

U potrazi za platežnim sredstvima imaoći vrijednosnih papira teže izmjeni svojega portfelja (portfolia). Iz vrijednosnih papira oni bježe u zlato — kao jedino i pouzdano platežno sredstvo.“S rastom kamate pada njihova cijena (vrijednosnih papira - op. aut). Ona pada zatim zbog opće oskudice kredita, koja prisiljava njihove imaoce da ih masovno prodaju na tržištu da bi došli do novca. Naposljetku ona pada od akcija, dakle uslijed opadanja dohotka na koje one jesu uputnice, dijelom uslijed prevarantskog karaktera poduzeća koje dosta često predstavljaju.“ (Marx, tom III, str. 429.)

U uvjetima oskudice i krize na tržištu novca, te u uvjetima odljeva zlata koji tu krizu potpomaže, (Einchingreenov „golden fetter“ (C. Romer, 2002.) izmjena portfelja (portfolia) vlasnika kapitala teško se može ostvariti na domaćem tržištu. Dijelom automatski zbog veće potražnje za novčanim kapitalom u odnosu na ponudu, a dijelom, zahvaljujući akcijama središnje banke suglasnim kretanju konjunktornog ciklusa, kamatna stopa dostiže maksimum. Ona potencira kretanje kapitala u međunarodnim razmjerima. „Ima veliki broj europskih vrijednosnica... koje imaju europski promet na svim različitim novčanim tržištima, i ove se vrijednosnice, čim na nekom tržištu padnu za 1% ili 2% odmah kupuju radi širenja na tržišta gdje im se vrijednost još održala.“ (Marx, tom III, str. 501.)

Izmjena strukture portfelja (portfolia) u vrijeme krize prelazi, dakle, nacionalne granice. U potrazi za platežnim sredstvima vlasnici kapitala induciraju međunarodno kretanje kapitala. Držaoći vrijednosnih papira prodaju ih, izvoze, u zamjenu za kapital. „Iz istog se razloga dogodilo da su poništeni nalozi za stranu robu, da su engleske investicije kapitala u starim vrijednosnim papirima unovčene, a novac bio donijet u Englesku da se tu investira... Tako je engleski kapital, koji je bio investiran u inozemstvo u raznim vrijednosnicama kada je kamatna stopa ovdje bila vrlo niska, vraćen natrag kada se kamatna stopa popela.“ (Marx, tom III, str. 513.). Manipulirajući kamatnom stopom, engleska banka djelovala je u pravcu uvoza kapitala. U fazi krize međunarodno kretanje kapitala pojavljuje se kao kompenzirajuća stavka platne bilance, djeluje u pravcu smanjivanja daljnjeg odljeva plemenitog metala iz zemlje, u pravcu uravnoteženja platne bilance i, što je najvažnije, popunjavanja domaćeg monetarnog volumena. Međutim, doseg manipuliranja kamatnom stopom u vrijeme krize ograničenih je razmjera. Treba se podsjetiti da „sve druge europske banke čine to isto i da kad danas kod njih jekne kuknjava zbog odljeva zlata, onda sutra odjekne u Americi, a prekosutra u Njemačkoj i Francuskoj.“ (Marx, tom III, str. 428.)

Uravnoteženje platne bilance kriznim putem predstavlja srce procesa uravnoteženja platne bilance. U doba prosperiteta povratci su laki, profit se uvećava, otvaraju se nova „dalekosežnija poduzeća“. U razdoblju krize i sloma povratci su

teški, profit opada, realizacija robe otežana je do krajnjih granica, a „dalekosežna poduzeća“ bankrotiraju. Uravnoteženje platne bilance, odnosno prvenstveno uravnoteženje procesa reprodukcije odvija se u osnovi deflatorskim putem. Deflatorsko uravnoteženje procesa reprodukcije podrazumijeva bankrote. Godine 1847. trebalo je odgovoriti tekućim obvezama Engleske. Na nesreću, odgovoreno im je u većini bankrotstvom.“ (Marx, tom III, str. 429.)

Pad cijena, pad profita, bankroti obeshrabruju investicijsku aktivnost, a time i uvoz inozemnih inputa. Platna bilanca se uravnotežuje promjenama dohodaka.

Sa završetkom konjunktornog ciklusa završava i proces uravnoteženja platne bilance. Kraj jednog ciklusa predstavlja osnovu za početak razvoja nove cikličke krize hiperprodukcije.

Proces uravnoteženja platne bilance, uokviren u model, može se prikazati sljedećim iteracijama:

- deficit platne bilance
- odljev zlata (financiranje platne bilance)
- porast kamatne stope (uvoz kapitala i portfelj (portfolio) prilagođavanje platne bilance)
- pad cijena (porast izvoza, pad uvoza – uravnoteženje trgovinske bilance)
- pad dohotka (smanjenje uvoza, uravnoteženje trgovinske bilance).

Hoće li se u uvjetima suvremene globalizacije i istodobne državne intervencije tijekom procesa suštinski izmijeniti, vidjet ćemo uskoro. Predsjednik američkog trezora (riznice, rizničar) početkom 2009. g Greithner već ukazuje na Kinu koja, prema njemu, manipulirajući tečajem svoje valute vodi politiku „osiromašenja susjeda“ (International Herald Tribune, 23. 01. 2009.) Trgovinski rat kao da je na našem pragu izazvan ekonomskom krizom interpretiranom kao kriza nedovoljne potrošnje.

III HRVATSKA EKONOMSKA POZICIJA - put u slampflaciju

Deficit platne bilance i makroekonomska politika mogu biti vodeći i limitirajući faktor gospodarskog rasta. Primjer Hrvatske (i drugih tranzicijskih zemalja) pokazao je svu iluzornost „Vašingtonskog konsenzusa“ i kriterija nominalne konvergencije kao faktora ekonomskog rasta. Hrvatska je postala ovisna o stranoj pameti i stranom kapitalu i naviknuta živjeti znatno iznad svojih mogućnosti. K tome, koncept presijecanja platne bilance značajan je kriterij za platnobilančnu politiku te politiku tečaja nacionalne valute. Posebno, od 2005. g. IMF-ov koncept „overall balance“ usmjerio je Hrvatsku k enormnom deficitu platne bilance, prezaduženosti i iracionalnoj politici tečaja kune. Hrvatska se nalazi pred irskim i mađarskim sindromom. Još koji mudar „mainstream“ ekonomski potez i Hrvatska će uletjeti u dužničku krizu s nesagledivim posljedicama, i sve to slušajući savjete onih ekonomista koji nisu predvidjeli ni svjetsku niti hrvatsku ekonomsku krizu.

Hrvatska je suočena s ekonomskom krizom koja može eskalirati do totalne dužničke krize irskog ili mađarskog profila. Vladina ekonomska politika neoliberalnog tipa, determinirana dominacijom konzervativnih ekonomista u funkciji savjetnika, kako onih hrvatske tako i onih međunarodne provenijencije (IMF), vodi zemlju k depresiji tipa one koja je bila imanentna vremenu zlatnog standarda. Međutim, Hume-Ricardov koncept saniranja gospodarstva, platne bilance i vanjskog duga dovodio je do „paradoksa štednje“, čak i u vrijeme savršene konkurencije. Koncept još manje može funkcionirati u uvjetima nepune zaposlenosti i imperfektne konkurencije u zemlji koja je suočena s nelikvidnošću i disproporcionalnom razinom proizvodnosti rada u odnosu na konkurentski (europski) prosjek. K tome, Balance of Payments Annual 2005. IMF ne presijeca platnu bilancu onako kako se ona presijecala u vrijeme Humea i Ricarda niti u vrijeme J. Robinson ili Alexandera, pa i P. Kenena ili W. Bransona (Stojanov, 1982.). Dapače, Manual 2005. promatra funkcionalnom i racionalnom svaku razinu deficita platne bilance koja se može pokriti uvozom kapitala u bilo kojoj formi. Pri tome se, naravno, u vrijeme globalizacije i dominacije transnacionalnih korporacija preferiraju FDI. FDI zahtijevaju stabilnu makroekonomsku klimu i nikako im nije bliska deprecijacija tečaja kao mjera koja: a) podiže konkurentnost gospodarstva, b) vodi ravnoteži tekuće platne bilance, c) uravnotežuje agregatnu potražnju i ponudu, d) tržišno alocira resurse, e) eliminira arbitrarne odluke u sferi vanjske trgovine. Eliminacija tečaja kao instrumenta ekonomske politike neumitno traži rješenje gospodarskog rasta temeljem uvoza inokapitala, što zemlju dovodi pred svršen čin kada je u pitanju suvremeno profiliranje ekonomske politike. Ekonomska politika neoklasičnog tipa primijenjena u hrvatskim uvjetima neizbježno vodi gospodarstvo u dublju krizu, što je teorijski razumljivo iz kuta „non mainstream economics“. Hrvatska ekonomska vlast mora se opredijeliti između:

a) manje štete na dugi rok koja se izaziva politikom deprecijacije tečaja, sukladno stanju tekuće platne bilance (i drugim pratećim mjerama) ili b) politike tzv. realnog tečaja koji se formira „overall“ konceptom platne bilance koji štedi štetiše na kratak rok, vodeći dužničkom slomu na dugi rok. Izbor nije lak buduci da ima ne samo ekonomske nego političke i socijalne posljedice.

Dvojba naglašava izbor (ako ga ima, a čini se da ga nema) između nacionalne emancipacije i globalne subordinacije, kako pravilima igre EU-a tako i globalne ekonomije.

Makroekonomsko okruženje Republike Hrvatske i problem platne bilance

Na putu političke i ekonomske demokratizacije nakon Domovinskog rata RH je od samog početka slijedila pravila igre „Vašingtonskog konsenzusa“ koja se ogledaju:

- a) u privatizaciji
- b) u liberalizaciji
- c) u deregulaciji
- d) u liberalizaciji sektora vanjske trgovine i međunarodnog kretanja kapitala
- e) u oslanjanju na FDI kao temeljnu determinantu transfera kapitala i tehnologije, a time ujedno i determinantu podizanja proizvodnosti rada i izvoza.

K tome, RH se drži kriterija Maastrichta (niska stopa inflacije, javni dug 60% BDP-a, proračunski deficit do 3% BDP-a, stabilnost tečaja kune) s ciljem održavanja nominalne makroekonomske stabilnosti na svojem putu prema EU. Hrvatska kao tzv. „small open economy“ sudjeluje u svjetskom BDP-u (PPP) s 0,11%. Sukladno kriterijima globalne konkurentnosti koje njeguje Global Competitiveness Forum, a koji su po našem sudu kriterij ekonomskog imperijalizma (Stojanov, 1984., 2009.), RH je prošla uspješno faze „factor driven“ and „investment driven“ razvoja te se nalazi u fazi od 2 – 3, tj. u fazi „efficiency driven economy“, tj. u ekonomiji upravljanoj inovacijama???. Na tom putu RH u gotovo svim kriterijima korespondira postignućima drugih tranzicijskih zemalja. Sukladno tome stoji i kreditni rejting RH, koji je kod svih svjetskih eminentnih kreditnih agencija jednak ili gotovo jednak. Hrvatska već dulje ima dugoročni kreditni rejting BBB (Standard and Poor's) ili Baa3 (*Moodys*). U svibnju 2009. svjetska bonitetna kuća Dun and Bradstreet (D&B) snizila je rejting Hrvatske s prijašnjih DB3c na DB3d, što je donja granica raspona „umjerenog rizika“. Razlog smanjenja rejtinga zabilježeni je pad realnog hrvatskog bruto domaćeg proizvoda na tromjesečnoj razini te realni rast od 2,4 posto koji je u cijeloj 2008. ostvarilo gospodarstvo Hrvatske, u usporedbi s rastom od 5,5 posto u 2007. Ipak, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti za 2009./2010. smješta Hrvatsku

na 72. mjesto od 133 zemlje. U izvještaju za 2008. /2009. Hrvatska je zauzela 61. mjesto, a godinu dana ranije 57. mjesto. Globalni ekonomski forum pronalazi cijeli niz hrvatskih komparativnih nedostataka u odnosu na konkurenciju, i to ponajviše u sferi uloge države i korporativnog sektora. Tako je, naprimjer, po opsegu i kvaliteti državne regulacije u gospodarstvu Hrvatska na nezavidnom 120. mjestu, a po nedovoljno osmišljenom trošenju proračunskog novca na 102. mjestu. Pravila koja potiču/destimuliraju priljev FDI-a u Hrvatsku pozicioniraju Hrvatsku na 120. mjesto na ljestvici globalne konkurentnosti. Po zaštiti interesa investitora Hrvatska se nalazi na 100. mjestu. Kada je u pitanju učinak transfera tehnologije i tehnološki apsorpcijski kapacitet domaćih tvrtki, Hrvatska je 109., zahvaljujući dijelom i „kvaliteti“ upravljačke strukture tvrtki koja je na 115. mjestu (zar je to inovacijska ekonomija??).

Nepovoljna globalna kompetitivnost Republike Hrvatske (ali više zbog deindustrijalizacije, a manje zbog kriterija globalne kompetitivnosti) svakako se odražava na stanje platne bilance. Deficit platne bilance, kao izvor dopunske akumulacije, ali i iskaz prekomjerne apsorpcije, postaje ograničavajući faktor gospodarskog razvoja Hrvatske (Družić, 2009.; Domazet, 2009.). Deficit platne bilance izdašno je pokrivan uvozom kapitala, ponajviše u formi FDI-a. Bez FDI-a deficit platne bilance dosezao bi čak 15% BDP-a (Družić, G., 2009.).

Klasične teorije platne bilance polaze od deficita tekuće platne bilance kao stanja koje ukazuje na zdravo/bolesno gospodarstvo. Novi pristupi IMF-a koji sugeriraju financiranje deficita tekuće platne bilance uvozom kapitala, kako dugoročnog tako i kratkoročnog, dopuštaju znatno veće zaduženje zemlje, čime je koncept definiranja razine opominjućeg vanjskog duga proširen, ali svakako i riskantniji. Kada se tome doda da se u konceptu suvremenog izračuna BDP-a uračunava siva ekonomija te cijeli uslužni sektor, onda se dobije dosta iskrivljena slika kvalitete gospodarstva. Takva uljepšana slika (BDP veći za cca 30% u odnosu na „socijalističku“ kalkulaciju BDP-a) sugerira toleranciju vanjskog duga u odnosu na BDP od 80% ili jednako tako drži da je tolerantna razina vanjskog duga ona koja doseže 220% vrijednosti izvoza roba i usluga. U takvom konceptu leži „kvaka 22“ u koju su se ulovile tranzicijske zemlje, pa i Hrvatska, držeći da imaju zdravo gospodarstvo koje se onda može više zaduživati.

Neoliberalna ekonomska doktrina, statistička metodologija i IMF formiraju sjajnu platformu za nastajanje dužničke krize tijekom vremena, a da zemlja toga nije ni svjesna. Krajem 2009. g. BDP je u Hrvatskoj dosegao vrijednost od 45,6 milijardi eura, dok je vanjski dug jednak 44,6 milijardi eura. Odnos vanjski dug/BDP govori o tome da je Hrvatska postala prezadužena zemlja, mada to tako ne bismo zaključili temeljem stavova i kriterija IMF-a (nekada, u vrijeme bivše Jugoslavije, zaduženost od 30% u odnosu na BDP držala se prekomjernom, a zemlji je nametnuta devalvacija dinara koja je u krajnjoj instanci bila uzrokom hiperinflacije). Izvoz robe iz Hrvatske bio je krajem 2009. g. vrijedan svega 10,5 milijardi eura. Pri svemu tome tečaj kune je stabilan, gotovo kao da se radi o formuli „currency bord“ i po sudu mnogih autora (Sever i suradnici, 2010.; Domazet, 2009.; Radošević-Zdunić,

2007., Zdunic, 2009.) značajno je precijenjen. Međutim, u konceptu *overall balance* uvoz kapitala i međunarodno zaduživanje predstavljaju izvor ponude deviza na deviznom tržištu i vode aprecijacijskim pritiscima na tečaj pa čak i onda kada izvoz i gospodarstvo stagniraju ili su u fazi recesije, kao što je primjer s Hrvatskom u 2009. godini. Stoga nije čudno, nego je posve normalno da ekonomska politika neoliberalnog tipa u uvjetima globalizacije i redefinirane uloge i strukture deficita platne bilance, uz redefiniranu metodologiju izračuna BDP-a, zemlju vode prema stagnaciji i formiranju deficita, odnosno da je guraju u takvo makroekonomsko stanje koje odiše nominalnom konvergencijom (niska stopa inflacije i deficita državnog proračuna koji je u granicama Maastrichta, stabilan tečaj valute) i u isto vrijeme realnom divergencijom profiliranom u visokoj stopi nezaposlenosti (u prvome kvartalu 2010. g. čak 19%), nelikvidnošću (više od 29 milijardi kuna u travnju 2010.) i deindustrijalizaciji. I sve to unatoč značajnom priljevu FDI-a.

Deindustrijalizacija zemlje

Mađarski i irski sindrom postaju s vremenom neizbježni problemi za tranzicijska gospodarstva koja slijede logiku „Vašingtonskog konsenzusa“. Hrvatska je na samome rubu toga sindroma. Struktura BDP-a i stanje zaposlenosti i nezaposlenosti to stanje zorno ilustriraju, i to unatoč ili baš zbog velikog priljeva FDI-a (Družić, 2009.; Domazet, 2009.; Vojnić, 2009.). Ukupna inozemna ulaganja u Hrvatsku dosegla su vrijednost od 21 milijarde eura u razdoblju od 1993. do 2008. (Družić, G., 2009.). Unatoč takvoj visini FDI-a nezaposlenost je u porastu, izvoz stagnira, a Hrvatska se transformira u uslužnu ili, bolje rečeno, turističku zemlju. Male otvorene tranzicijske ekonomije nemaju snage, ali ni dovoljno spoznaja o potencijalnim učincima FDI-a na gospodarski rast i razvoj. Uхваćene u zamku „Vašingtonskog konsenzusa“ i ekonomske koncepcije neokolonijalizma (za komparativnu analizu vidjeti Maddison, A., 2002., str. 82., 115, 116.), one cijelu koncepciju razvoja reduciraju na formiranje atraktivne klime za uvoz kapitala, i sve to unatoč međunarodnim povijesnim iskustvima i postulatu Feldstain-Horioka. Tako se orijentira i ekonomska politika Hrvatske koja, sukladno tome, logično trpi posljedice procesa deindustrijalizacije izazvane dogmom i datom metodologijom ocjene kvalitete privređivanja. Struktura plasmana inozemnog kapitala u RH zorno ilustrira odsustvo industrijske politike u Republici Hrvatskoj te normalnih učinaka *free market* orijentacije u privlačenju FDI-a (Družić, G., 2009.). Uvoz kapitala u formi FDI-a u Hrvatskoj (pa ni drugdje: Estonija, Irska, Mađarska..) nije dao (niti je mogao dati) očekivane učinke. Dapače, privatizacija banaka pomogla je i pomaže procesu prekomjernog trošenja stanovništva, pri čemu se trošenje najviše orijentira na uvoz. Jednako tako ona je stavila u drugi plan nefinancijski sektor. Kamate na kredite „hrvatskih“ banaka najviše su u okruženju i u EU te se kreću oko 10% (Sever i suradnici, 2010.). Time je cijena kapitala postala nekonkurentno visoka, a domaće tvrtke za toliko manje konkurentne. Dogma: štedjeti, štedjeti i samo štedjeti (jer će, navodno, kamata kao

cijena kapitala, a ne cijena novca, biti niža) vodi „paradoksu štednje“ u uvjetima depresije ili recesije u vremenima Humea i Ricarda, zbog čega je Keynes i pisao „Opću teoriju...“ (Stojanov, 1985.). U vrijeme oligopolne tržišne strukture u bankarskom sektoru, koji je k tome u rukama stranaca (kao u Hrvatskoj), paradoks mora biti više izražen. Kada se saberu učinci neosmišljene privatizacije, deindustrijalizacije, visoke cijene kapitala, nekvalitetnoga sektorskog dotoka FDI-a, precijenjenog tečaja kune, ne može se dobiti ništa drugo do ekonomska kriza u Hrvatskoj.

„Poslije Domovinskoga rata spori rast nije se dovoljno uočavao jer se stalno obračunavao na suženu osnovicu iz vremena rata. Predratna razina proizvodnje dosegnuta je tek 2004. godine, ali sa znatno pogoršanom strukturom. Industrijska proizvodnja nije ni do danas dosegla predratnu razinu (u godini 2008. bila je na razini oko 78% proizvodnje u 1989., odnosno oko 88% u 1990. godini). U tom je razdoblju više porastao udjel sektora usluga, koji je vrlo osjetljiv na krizne uvjete razvoja. Industrijska zaposlenost bila je tek 40% predratne i u 2007. godini. To razdoblje se pokazalo kao razdoblje deindustrijalizacije i zapuštanja poljoprivrede, tehnološkog zaostajanja, bez novih proizvodnih i tehnološki naprednih sektora koji bi zamijenili tradicionalnu (palijativnu) industriju. S druge strane, nasuprot takvom stanju u (materijalnoj) proizvodnji stajao je neprimjeren i rezistentan volumen potrošnje države“ (Polazišta nove ekonomske politike, ZDE Zagreb, 2010.). Ali u kolopletu tadašnjih ekonomsko-financijskih okolnosti javio se još jedan uzročnik današnje krizne situacije hrvatskog gospodarstva. Zacijelo i odlučujući. To je odljev neto dohotka. „Škarice“ su se zatvarale po dvije zlokobne strane: na jednoj, otplate duga sustizale su prirast BDP-a, a po drugoj, otplate su započele tok premašivanja prirasta. Odljev je premašio priljev vanjskog novca. Ti odnosi u ovoj 2010. g., kako slute projekcije rasta BDP-a, pri fiksnim vanjskim obvezama, guraju gospodarstvo u otvorenu dužničku krizu. Jedan od pokazatelja stanja „zdravlja“ nacionalnih ekonomija jest odnos prirasta proizvodnje (BDP) i otplate vanjskih obveza. Konačno, praksa pokazuje da se integracija tranzicijskih zemalja nalazi u fazi jakih neravnoteža po logici „twin deficit“ te da se ne nazire stabilna ravnoteža na dugoročnoj putanji rasta. Primjer Hrvatske, međutim, pokazuje da se smanjenje proračunskoga deficita temelji na povećanju platnobilančnoga deficita. Teorija „twin deficit“ vrijedi, ali u „perverznom obliku“: smanjenje proračunskoga deficita podržavano je rastom platnobilančnoga deficita. Platnobilančni deficit podržan je, pak, apreciranim fiksnim tečajem i svakovrsnim liberalizacijama. Prema tome, u dosadašnjim uvjetima politika smanjenja proračunskoga deficita bila je uspješna toliko koliko je politika smanjenja platnobilančnoga deficita bila neuspješna. Ona je bila neuspješna u mjeri u kojoj je politika fiksnoga tečaja i monetarnih restrikcija bila uspješna. Dakle, „zakon trokuta“ je u Hrvatskoj politici potvrdio svoju smislenost: fiksni tečaj i liberalizacija tokova kapitala dokinuli su monetarni suverenitet s posljedicom da se njime ne mogu poduprijeti ciljevi nacionalnoga razvoja u terminima stope rasta BDP-a i zaposlenosti, odnosno smanjenja tekućega platnobilančnoga deficita, kao ni vanjskoga bruto duga.“ (Sever i suradnici, 2010.; Zdunić, 2007., 2009., Santini 2009.)

Što je skupo: rad ili menadžment

U konceptu makroekonomske politike tipa „Vašingtonski konsenzus“ tržištu rada pripada visoko i značajno mjesto. Neoklasičnoj ekonomskoj paradigmi fleksibilnost tržišta rada je alfa i omega. Tako je i u Izvještaju o globalnoj konkurentnosti po kojemu u 2009. /2010. Hrvatska glede rigidnosti tržišta rada stoji na poziciji 110. od 133 zemlje. Sukladno tome slijedi i zaključak: tržište rada je u Hrvatskoj rigidno, a rad je skup. Dakle, tržište rada treba fleksibilizirati, a rad učiniti jeftinijim. Međutim, je li tomu baš sve tako? Analiza ZDE-a iz 2009. g. pokazuje da „bruto“ rad i nije tako skup kao što se uobičajeno drži, naravno, komparativno u odnosu na EU i OECD zemlje (Sever i suradnici, 2010.). Prije bi se reklo da je proizvodnost rada znatno niža nego u razvijenim članicama EU-a. A proizvodnost rada je determinanta konkurentnosti o kojoj se ponajmanje vodi računa, kako u „Vašingtonskom konsenzusu“ tako i u ekonomskoj politici Hrvatske. Zapravo, neoklasična paradigma podrazumijeva jednakost proizvodnosti rada među zemljama i stoga se tome pitanju ne treba okretati. Tako je i u teorijama platne bilance (Stojanov, 1982.). Industrijska politika je u neoliberalnoj paradigmi izlišna. Dostatna determinanta prosperiteta je fleksibilnost tržišta.

Zahvaljujući svemu tome, Hrvatska je postala zemlja koja od turizma očekuje spasonosna devizna rješenja za ovu i sljedeće godine. Ako bi se javile Javonsove sunčeve pjege, dužnička kriza u koju upada Hrvatska postala bi previše ozbiljna i teško rješiva. Jednostavno je za reći, mada možda i to nije opći slučaj među domaćim ekonomistima, da treba neoliberalnu paradigmu zamijeniti nekom drugom prorazvojnou paradigmom. Međutim, na putu u EU (kojoj je Hrvatska na pragu) stoje nominalna sidra Maastrchta koja RH vode prema nominalnoj konvergenciji s članicama EU-a, ali i realnoj divergenciji. Na kraju ovoga poglavlja podsjetimo se da je i EU u ekonomskoj krizi koja možda zahtijeva preispitivanje i razvojne paradigme EU-a...!?

IV KONTROVERZE O INFLACIJI: Je li inflacija od 0% moguća i korisna?

„Vašingtonski konsenzus“ je u svojoj nametnutoj varijanti više od dva desetljeća ekonomska mantra koje su se, s časnim iznimkama, držali ekonomisti diljem svijeta, ponajviše oni u tranzicijskim zemljama. Ekonomist, osobito ako dolazi iz bivših socijalističkih zemalja (autor ovoga rada ima osobno iskustvo s radom na strategiji ekonomskog razvoja za BiH), koji bi posumnjao u ispravnost dobrobiti, kako za razvijene tako i za manje razvijene i tranzicijske zemlje, „free-market“, privatizacije, makroekonomske stabilnosti - rigidno shvaćene kao stabilnost cijena - u najmanju ruku bio bi prosuđivan kao boljševik, „komunjara“ ili „zaostali ekonomist“. I to sve usprkos činjenici da, kako se sada vidi očima istih uglednih ekonomista, „Vašingtonski konsenzus“ vraća ekonomsku znanost više od 200 godina unatrag – u vrijeme A. Smitha i J. B. Saya.

Ne tako davno, prije četiri-pet godina, počele su ozbiljne rasprave među uglednim ekonomistima (Barcelona Development Agenda, Stiglitz-Serra 2008.) o ispravnosti „free-market“ dogme, ulozi države, eksportnoj orijentaciji i uvoznj supstituciji te, za divno čudo, o nejednakoj raspodjeli dohotka koju „mantra“ izaziva u razvijenim zemljama (SAD) i u manje razvijenim zemljama, uz sve upadljiviju raspodjelu BDP-a u korist bogatijih, a na račun siromašnih i srednjih slojeva (Krugman u Stiglitz-Serra, 2008.). Mnogi ugledni i najugledniji ekonomisti zatečeni su takvim efektima „Vašingtonskog konsenzusa“. Sukladno tome, iznenađuju oni koji tek sada postavljaju pitanja kako je takva preraspodjela uopće moguća budući da bi, sukladno „mantri“, ona trebala (morala) voditi konvergenciji, a nikako ne prema divergenciji rasta, razvoja i raspodjele dohotka. Krugman na temu piše: „Mi ne znamo zašto je nejednakost započela nakon 1980-ih (u SAD-u), ili zašto je došlo do oštrog porasta nejednakosti između ljudi slične razine obrazovanja. Zato ne trebamo očekivati previše od pokušaja da razumijemo trendove nejednakosti u zemljama u razvoju, u kojima su podatci manje pouzdani.“ (P. Krugman u Stiglitz-Serra, 2008.)

U pokušajima da objasni, prije svega sebi, izvore zabluda o uravnoteženoj i pravednoj raspodjeli BDP-a u uvjetima porasta BDP-a i otvorenosti ekonomije, Krugman navodi dva ozbiljna trenutka koji su ugledne ekonomiste držali u zabludi povodom efekata djelovanja liberalnog domaćeg i svjetskog tržišta: „Prvo, ljudi su očekivali da će pozitivni efekti liberalizacije na gospodarski rast biti veliki. Drugo, bilo je općenito prihvaćeno da slobodna međunarodna trgovina više pridonosi ekonomskoj ujednačenosti u raspodjeli dohotka nego produbljavanju razlika...što je sugerirao jednostavni Heckscher-Ohlin model... Ja osobno sam bio dijelom kriv što sam vjerovao da je niska razina nejednakosti u Južnoj Koreji i Tajvanu bila, barem djelomično, rezultat njihove „outward looking“ strategije i ekonomske politike, i nisam samo ja vjerovao da će pomak k „outward looking“

politici imati ujednačavajući efekt.“ (P. Krugman, u Stiglitz-Serra, 2008.) I to nije sve. U istom tekstu Krugman nastavlja: „U mojoj karikaturi ‘Vašingtonskog konsenzusa’ držao sam da ljudi (ja svakako) očekuju da liberalizacija trgovine producira ujednačavanje dohotka u manje razvijenim zemljama. Očigledno, to se nije dogodilo u Latinskoj Americi“. Zašto? Idući iz pitanja u pitanje ili iz greške u grešku u pogledu želje da se razumiju ili ne razumiju efekti neoliberalne dogme na gospodarski rast Krugman, detektirajući efekt nejednakosti, upada, prema našem mišljenju, u novu zabludu. Naime, on veli sljedeće: „Ako želite pomoći siromašnima, pomozite siromašnima... skromni program pomoći siromašnima, mjeren udjelom pomoći u odnosu na BDP, može imati veliki efekt na kvalitetu života siromašnih. Iako možemo požuriti sa zaključkom i biti uvelike razočarani neuspjehom liberalizacijskih politika, rješenje treba potražiti u promišljanju politika koje mogu pomoći siromašnima, a ne u negiranju liberalizacije“.

Ne čini li se ovakav stav P. Krugmana pomalo nelogičnim u kontekstu njegovih prethodnih promišljanja i zapažanja? Kada je u pitanju usko shvaćena makroekonomska stabilnost, koju smo često isticali kao nominalnu stabilnost, ali nikako ne i pravu makroekonomsku stabilnost (Stojanov, 1997., 1999., 2000., 2001.), ekonomska znanost danas sve više drži do sljedećeg: „Širi pogled na pristup makroekonomskoj stabilnosti uključuje ne samo stabilnost cijena i zdravu fiskalnu politiku nego i stabilnu realnu ekonomiju. Stabilnost cijena, kao što smo mogli naučiti, ne mora voditi rastu ili punoj zaposlenosti. Pretjerivanja u nastojanju da se održi stabilnost cijena mogu gušiti gospodarski rast i voditi k visokoj nezaposlenosti“ (Serra – Stiglitz, 2008.). Kako nakon ovih spoznaja razumijevati i slijediti ugledne ekonomiste, posebno kada je u pitanju odlučivanje o mjerama ekonomske politike za pojedino gospodarstvo (npr. hrvatsko)? Pokušaj promišljanja i pronalaženja odgovora na ovo i slična pitanja navodi nas da zakoračimo unazad kako bismo eventualno još jednom „čuli“ promišljanja starih i nekada uglednih ekonomista. Možda od povijesti i starih ekonomista naučimo jednako toliko koliko od suvremenih ekonomskih znanstvenika? Zašto ovako mislimo? Jednostavno zato što se u prirodi tržišnog gospodarstva nije ništa toliko bitno promijenilo da bi se misli povijesno uglednih ekonomista zanemarile. Dapače. (Stojanov, 1985., 2008.)

IV. 1. O novcu

Arthur Okun, neokejnzijanac, jednom je o novcu rekao sljedeće: „Novac je drznik kao i heroj. To je katalizator kojim neravnoteža u agregatnoj potražnji putuje kroz sustav. U barter ekonomiji ponuda jedne robe mora naići na potražnju druge robe. Sayov zakon tržišta vrijedi. U monetarnoj ekonomiji bilo koja ponuda robe znači prije svega potražnju za novcem. Ona može biti i potražnja za kvazi-novcem ili nekim drugim supstitutom za novoproduzveni output... neravnoteža na tržištu robe i radne snage prati neravnotežu na financijskom tržištu. U tome smislu postoji mogućnost da neravnoteža na financijskom tržištu izazove neravnotežu na tržištu robe i radne snage. Kada padanje potražnje za robom kreira višak ponude radne snage, ako bi poduzeća mogla plaćati radnike proizvodom koji proizvode, ona bi sebi mogla dopustiti luksuz da i dalje drže postojeću radnu snagu uz smanjenu proizvodnju. Ali radnici ne prihvaćaju robu koju proizvode, oni rade za novac. Tako poduzeće konstatira da ima višak zaposlenih radnika uz postojeću visinu nadnice pa zato prevodi pad potražnje za njezinim proizvodima u smanjenje zaposlenosti. Radnici žele novac da bi njime kupili robu i usluge. Oni ne žele novac sam po sebi. Novac skreće pozornost na visinu nadnica i cijena na racionalan način i nije simptom iluzije. Kriminal barter iluzije očit je u formulacijama koje ignoriraju ključnu ulogu novca: funkcije novca kao sredstva plaćanja, jedinice obračuna i oblika imovine izrazito su međuovisne u monetarnoj ekonomiji. Neke osobitosti monetarne ekonomije najbolje se vide u uvjetima hiperinflacije kada novac gubi svoju korisnost. Za vrijeme hiperinflacije rizik opadanja kupovne snage novca eksplodira i potražnja za novcem i ostalim oblicima nominalne imovine opada. Iz portfelja posebno nestaju štedni računi i drugi oblici aktive s kamatom. Prodavači radije čuvaju robu nego što je prodaju: njemačka je hiperinflacija nakon I. svjetskog rata dovela do gladi djece u gradovima, dok su farmeri gomilali hranu koju nisu htjeli prodati za bezvrijednu gotovinu. Sat se vratio unatrag k barter ekonomiji, ali institucionalni aranžman nije dopuštao barter ekonomiju.

U knjizi „Monetarna povijest SAD-a“ M. Friedman o novcu piše sljedeće: „Novac je fascinantan predmet za studiranje zato što je pun misterija i paradoksa. Novac je kao koprena. Realne snage gospodarstva su kapaciteti (sposobnosti ljudi), njihova marljivost, ingenioznost, resursi kojima raspolažu, način ekonomske i političke organizacije i dr.“ (Friedman-Swartz, 1963.) U prilog ovome stavu Friedman citira J. S. Milla: „Na kratak rok ne može biti manje značajne stvari u ekonomiji od novca, osim u smislu izuma za uštedu rada i vremena. To je stroj koji radi brzo i kvalitetno ono što bi bez njega bilo urađeno na manje ugodan način, ali kao i svaki drugi stroj on ima poseban i neovisan utjecaj kada se pokvari.“ (Friedman-Swartz, 1963.) Friedman na ove Milllove misli dodaje: „To je cijela istina. Osim toga, teško da postoji izum koji može nanijeti više štete društvu kada izmakne čovjekovoj kontroli“. Sudeći po Okunu, Friedmanu i Millu novac

je sjajan stroj, ako je pod kontrolom čovjeka. Čovjek može upravljati novcem na više ili manje mudar način, kao i svakim drugim strojem. Ipak, držimo da i pored ove znakovite konstatacije triju eminentnih autora, ekonomijom upravljaju interni, dinamički zakoni koji se transformiraju (manifestiraju) u procesima koje mi nazivamo različitim imenima kao što su recesija, stagflacija, slom. U takvim uvjetima upravljanje novcem postaje velika umjetnost, dapače, prelazi okvire aktualno priznate znanosti i traži nova rješenja, aktualnoj znanosti često teško prihvatljiva i razumljiva. Jedan od takvih trenutaka svjetskog gospodarstva je, čini se, i danas s nama. U uvjetima nesavršene tržišne strukture (danas dominantne u svjetskim razmjerima), dominacije transnacionalnih korporacija, nove „intelektualizirane“ strukture BDP-a (posebno kod razvijenih zemalja), globalizacije svjetskog gospodarstva i njegove naglašene regionalizacije (EU), ekonomska znanost mora posegnuti za pronalaženjem novih rješenja, onako kako je to nekada učinio Keynes u odnosu na neoklasičnu ekonomiju.

IV. 2. Keynesova lekcija

Da bi savladao tri zamke: „liquidity trap“, zamku marginalne efikasnosti kapitala i zamku očekivanja (čini se, iste one zamke koje danas vrebaju u zasjedi na svjetsko i hrvatsko gospodarstvo), Keynes se počeo služiti opasnim strojem - novcem. On je počeo kvariti taj stroj radeći distinkciju između nominalnih i realnih varijabli (kamate, nadnice). Keynesova ekonomska politika jest antideflacijska antikrizna ekonomska politika, ali ni u kojem slučaju nije antimonetarna ekonomska politika. Strah od deflacije nakon 1929. g. bio je tako velik, a Keynesova receptura politike „jeftinog novca“ izgledala je tako snažno i atraktivno da su je neokejnzijanci obilato prihvatili i koristili, posebice nakon otkrića tzv. Okunovog zakona. Okunov zakon (koji danas podsjeća na poznato Taylorovo pravilo) doveo je do općeg prihvatanja aktivne stabilizacijske ekonomske politike koja je postala ključ koji je otvorio vrata ekspanziji u šezdestim godinama XX. stoljeća. U isto vrijeme, rekli bismo, to je bio ključ koji je otvorio vrata nadolazećoj stagflaciji početkom sedamdesetih godina XX. stoljeća. Neokejnzijanci su, međutim, znatno prije Okuna sugerirali vladama sličnu ekonomsku politiku, politiku potražnje koja se vodi ekspanzivnom monetarnom ili fiskalnom politikom. Tako je ugledni ekonomist Kahn 1956. g. zastupao mišljenje da je Beveridgeov cilj od svega 3% nezaposlenosti zastario. U tome smislu J. Robinson 1960. g. izjavljuje da je svaki cilj ekonomske politike koji zagovara nezaposlenost veću od 2% neumjestan. Roy Harrod je želio stopu nezaposlenosti od 0% (Hutchison. T. W., 1981.). Stavovi neokejnzijanaca o cijenama i novcu nisu se bitno razlikovali u odnosu na standardnu interpretaciju uloge cijena u Keynesovoj ekonomiji, manje-više u smislu da su cijene stabilne. Keynes je pošao od fiksnih nominalnih nadnica i zatvorene ekonomije. Uz takve pretpostavke mogu postojati samo tri uzroka promjene cijena: promjene u razini zaposlenosti, promjene u jedinici rada („wage unit“) i promjene u produktivnosti rada. Keynes se nije bavio promjenama produktivnosti rada, dok je primjena jedinice rada ostavila samo promjene u razini zaposlenosti kao moguću determinantu promjene razine cijena (Johnson. H, 1977.). Budući da Keynesova ekonomija po pravilu funkcionira na razini nepune zaposlenosti, onda ni zaposlenost kao determinanta cijena ne će izazvati porast cijena. Na ovaj je način H. Johnson, neokejnzijanac, ali ponekad i monetarist, interpretirao politiku cijena u Keynesovom ekonomskom sustavu. Kaldor 1959. g., nakon što je primijećen porast cijena u Velikoj Britaniji, ukazuje na opasnost od stabilnih cijena. Lord Kahn u izvještaju Radcliffe Committeeu napominje da bi „bila ozbiljna greška ako bi cilj monetarne politike bio da osigura stabilne cijene“ (Hutchison, W. T., 1981.). Međutim, u knjizi „The Politics and Philosophy of Economics“ Hutchison navodi da je Keynes nešto kasnije bio spreman prihvatiti 4,5% nezaposlenosti kao prirodnu stopu nezaposlenosti. Keynesovi stavovi iz 1937. g. jasno govore da bi „pokušaj snižavanja nezaposlenosti ispod određene razine putem sve opsežnijih poticaja iz centra mogao biti fatalna pogreška“. Još

dvadesetih godina XX. stoljeća Keynes je vrlo oštro reagirao na politiku i praksu razvijenih zemalja: »restriktivna monetarna politika razvijenih zemalja je za njega bila naprosto kampanja protiv životnog standarda radničke klase koja se izvodi svjesnom intenzifikacijom nezaposlenosti koristeći ekonomsku prinudu protiv pojedinaca ili protiv industrije, politiku koju zemlja nikada ne bi dopustila da je znala što će biti učinjeno« (Kaldor, 1982.).

Kontroverze

Prema Kaldoru, jednom od najoštrijih kritičara monetarizma, osnovna karakteristika novog vala monetarizma jest „ekstreman dogmatizam i potpuni nedostatak intelektualne koherencije“ (Kaldor, 1982.). Analizirajući monetarizam i njegove efekte kao član Radcliffe komiteta on piše: „Pitam se je li Komitet svjestan da je u jednoj rečenici ili dijelu rečenice odbacio kvantitativnu teoriju novca u svim varijantama od Cantilliona i Humea, preko Ricarda, Marshala, Walrasa, Fishera i Friedmana do gospođe Thatcher? Bit je kvantitativne teorije novca stabilna monetarna potražnja. To opet pretpostavlja da je brzina optjecaja novca (V) stabilna. Kvantitativna teorija novca vrijedi ili ne vrijedi s propozicijom da je (V) nepromjenjivo i stabilno u odnosu na promjene u količini ponude novca. Ako to nije tako, nema izravne veze i utjecaja promjene u količini novca na izdatke i razinu cijena (Kaldor, 1982.). Ako poraste monetarna ponuda, onda će prema Kaldoru i čak prema Keynesu (Fiedmanova interpretacija Keynesa) doći do smanjivanja brzine optjecaja novca. Uslijed toga će vrijednost lijeve strane jednadžbe $M_sV = pY$ ostati ista te se ne će dogoditi ništa ni s desnom stranom jednadžbe, tj. cijene i dohodak ostat će nepromijenjeni. Temeljem ovakvoga stava o utjecaju porasta monetarne ponude na cijene i dohodak razvile su se određene implikacije za ekonomsku politiku. Jedna od implikacija bila je da „monetarna politika nije značajan faktor i da je njezina uloga u održavanju niske razine kamata“. Iz ove implikacije razvila se politika „jeftinog“ novca (Friedman, M., 1973.). Druga implikacija ove doktrine sastojala se u tome da se stabilizacijska ekonomska politika može adekvatnije i uspješnije voditi fiskalnom politikom. Treća implikacija bila je da inflacija nije monetarni fenomen, nego da nastaje pritiskom prekomjerne potražnje (Friedman, M. 1973.).

IV. 3. Friedmanova lekcija

Rasprave o ulozi novca, monetarnoj politici i inflaciji nastavljene su u sličnom tonu pojavom monetarizma, pravca ekonomske politike koji na određen način reaffirmira neoklasičnu doktrinu. Za Friedmana je kvantitativna teorija novca prije svega teorija potražnje za novcem. U vezi s tim on napominje da postoje očigledna bitna i duboka razilaženja u sagledavanju značenja ove analize za razumijevanje kratkoročnih i dugoročnih kretanja opće gospodarske aktivnosti. Pristalica kvantitativne teorije novca usvaja empirijsku hipotezu da je potražnja za novcem u visokom stupnju stabilna, stabilnija od ostalih funkcija, kao što je npr. funkcija potrošnje, a koje se nude kao alternativni ključni funkcionalni odnosi. Ova hipoteza postavlja dva ograničenja. S jedne strane, pristalica kvantitativne teorije novca ne mora podrazumijevati (po pravilu i ne podrazumijeva) da se realna količina novca koja je tražena po jedinici proizvoda, ili brzina optjecaja novca mora smatrati numeričkom konstantom. On npr. ne drži da je brzina optjecaja novca koja drastično raste u razdoblju hiperinflacije i pridonosi njezinoj akceleraciji, u kontradikciji sa stabilnošću potražnje za novcem. Razlog tomu je što on očekuje stabilnost u funkcionalnom odnosu između tražene količine novca i varijabli koje je determiniraju, a oštar porast brzine optjecaja novca u razdobljima hiperinflacije potpuno je u skladu sa stabilnim funkcionalnim odnosom, kao što je Cagan pokazao u studiji „The Monetary Dynamics of Hiperinflation“ (u Friedman, M: „Studies in the Quantity Theory of Money“). S druge strane, on mora oštro razgraničiti i biti spreman izričito specificirati varijable koje je s empirijskog stajališta značajno uvrstiti u funkciju potražnje za novcem. Razlog je u tome što bi svako povećavanje broja varijabli koje se drže značajnim podrazumijevalo da se hipoteza lišava svojeg empirijskog sadržaja. Zapravo, postoji mala ili nikakva razlika između tvrdnje da je potražnja novca u visokom stupnju nestabilna i tvrdnje da je to jedna savršeno stabilna funkcija neograničeno velikog broja varijabli. Friedmanova funkcija monetarne potražnje govori o tome da vlasnik imovine može držati imovinu u raznim vidovima. On teži kreiranjem optimalnog portfelja maksimalizirati korisnost pojedinih oblika imovine po načelu da je marginalni prihod jednak marginalnome trošku svakog vida imovine. Kada se znaju funkcije monetarne ponude i monetarne potražnje, „crna kutija“ postaje manje misteriozna. Friedman te Bruner i Metzler rasvijetlili su crnu Johnsonovu kutiju i pojasnili interakciju monetarne ponude i monetarne potražnje na ukupnu ekonomsku aktivnost. Promatrano iz kutova ekonomske politike, zatim komparacije monetarizma s neoklasičarima, neokejnzijancima, neoneoklasičarima te suvremenim uglednim ekonomistima, držimo posebno značovitim stav monetarista u odnosu na novac i realne ekonomske varijable, i to posebice onaj koji se odnosi na kratak rok. Friedman napominje da se na kratak rok promjena monetarne ponude može odraziti na sve varijable desne strane kemberičke jednadžbe monetarne potražnje: na kamatu,

dohodak i cijene. To znači da promjena monetarne ponude ne utječe samo na razinu cijena nego i na ukupnu ekonomsku aktivnost. Stoga Fiedman zaključuje ovako: »Držim da je opisivanje naših teza postavkom: 'novac je jedino od značenja' i poslije toga staviti točku u rečenici, u biti pogrešna.«

IV. 4. Suvremeni ekonomisti o inflaciji i nezaposlenosti

Sukladno neoklasičarima, Paretovom optimumu ili Sayovom zakonu tržišta inflacija po definiciji nije moguća. Sukladno Keynesu, inflacija je metoda kojom se ekonomija podiže iz velike nezaposlenosti i vodi k punoj zaposlenosti. Prema Friedmanu, inflacija na kratak rok pomaže gospodarskom rastu i zaposlenosti. Neokejnzijanci su držali da inflacija nije monetarni fenomen, dok su monetaristi imali oprečno mišljenje. Kontroverze na temu inflacije postoje i danas kada je svjetsko gospodarstvo na pragu stagflacije ili eventualno dublje ekonomske krize (Stojanov, 2008.). Intenzivne su rasprave o efektima monetarne politike na razinu cijena i zaposlenosti. Gledano na dugi rok, ekonomisti se, kako „stari“ (Keynes, Friedman) tako i „novi“ - aktualni, slažu da postoji određena prirodna stopa nezaposlenosti koja se proinflacijskom ekonomskom politikom ne može reducirati. Međutim, gledano na kratak rok, ostaju i dalje otvoreni pitanja „trade offa“ između inflacije i (ne)zaposlenosti koja pokreću pitanja opravdanosti ili neopravdanosti jedne proinflacijske ekonomske politike i njezinih efekata na gospodarski rast i (ne)zaposlenost ili, možda prikladnije rečeno, na dobrobit građana, ovisno o tome kako se ona cijeni: monetarnom stabilnošću ili zaposlenošću. Stoga nije niti čudno da je IMF-ova koncepcija stabilnih cijena i neinflatornog ambijenta dovođena u pitanje od strane uglednih ekonomista poput Stiglitz, Krugmana, Dornbusha i drugih. Naime, „Vašingtonski konsenzus“ sugeriran je tranzicijskim zemljama (ekonomijama) od strane međunarodnih financijskih institucija kao „first-best solution“ za ekspanzivan ekonomski rast i „catching up“ s razvijenim zemljama, osobito članicama EU-a. „Vašingtonski konsenzus“, a o tome doista i postoji konsenzus, temelji se na neoklasičnoj ekonomskoj paradigmi. U njezinim okvirima, opet, nema mjesta ni za jednu aktivnu, kejnzijsku, proinflacijsku ekonomsku politiku pa konzekventno ni za aktivnu monetarnu politiku. U jednom broju zemalja (Estonija, Litva, Bugarska, BiH) sugeriran je i prihvaćen valutni odbor kao najbolje monetarno rješenje. U drugima, među kojima je i Hrvatska, preferirana je politika stabilnog tečaja. Onoliko koliko nas uči ekonomska znanost, ali i ekonomska praksa, stabilan tečaj (dapače, donekle apreciran tečaj) trebao bi djelovati antiinflacijski. Konvencionalna ekonomska znanost sugerira da se stabilan tečaj podržava održavanjem stope inflacije na paritetu glavnih vanjskotrgovinskih partnera. Konvencionalna - kejnzijska ili neokejnzijska znanost drži da gospodarstva kod kojih postoji jaz između aktualnog i potencijalnog BDP-a imaju motiv za primjenu aktivne proinflacijske ekonomske politike. Okunov zakon ili Taylorovo pravilo zagovaraju aktivnu monetarnu politiku s ciljem podizanja zaposlenosti i smanjenja jaza između aktualnog i potencijalnog BDP-a. Tako R. Dornbush izražava svoj stav o inflaciji i razvoju na sljedeći način: „Najveći neprijatelj tranzicije k ekonomiji slobodnog tržišta je središnja banka i njezina borba protiv inflacije u nastojanju da održava konvertibilnost valute.

Umjerena i „pametna“ inflacija bitna je za ekonomske performanse zemlje te postoje vrijeme i preferencije za sve. U Europi danas, prekomjerna borba protiv inflacije kao i očajavajuća valutna igra više otežavaju tržišne reforme nego ideologijske debate uzete zajedno.“ (Dornbusch, R. 1977.) Za istu je temu P. Krugman sugerirao i sljedeće promišljanje: Što s drugim dijelom „Vašingtonskog konsenzusa“, vjerovanjem u značenje zdravog novca. Ovdje je argument još slabiji. Ako su standardne procjene troškova zaštite domaće proizvodnje manje nego što ste očekivali, takve su procjene troškova inflacije – definiranih kao ukupno reduciranje realnog dohotka - tako niske da djeluju sramotno. Svakako, vrlo visoka inflacija (troznamenkasta ili četveroimenkasta, koje su, nažalost, bile svojstvene Latinskoj Americi) ozbiljno narušava funkcioniranje slobodnog tržišta. Međutim, vrlo je teško uočiti velike koristi od snižavanja inflacije s recimo 20% na 2%. Još gore, metode koje se koriste u manje razvijenim zemljama u borbi protiv inflacije, kao što je fiksni devizni tečaj kao metoda izgradnje kredibilitnosti, imaju ozbiljne troškove. Slične stavove o ulozi deviznog tečaja i efekata promjene tečaja na gospodarski rast iznosi D. Rodrik u „The Real Exchange Rate and Economic Growth: Theory and Evidence“ (Rodrik, 2007.). Stiglitzov komentar na istu temu je sljedeći: „Vrlo često politike (rješenja) idu dalje od toga da snize inflaciju na razumnu razinu. Snižavanje (kresanje) inflacije sve je više i više, ne respektirajući troškove, postalo fetiš, unatoč snažnim činjenicama da nema nikakvoga ili skoro nikakvoga porasta produktivnosti i BDP-a ako je inflacija niža od 20%. Međutim, troškovi snižavanja inflacije na takvu razinu nisu beznačajni. Ne znači da je, ako je hiperinflacija loša, ekonomija s nižom stopom inflacije bolja. Uvijek se mora imati na umu cijena jednostranog pristupa antiinflacijske politike.“ (Stiglitz-Ellerman, 2004.) A. Berensten, G. Menzio, R. Wright (NBER 2008.) citiraju Friedmana (1997.) u smislu da „postoji prirodna stopa nezaposlenosti u svako vrijeme, a koja je određena realnim faktorima“. Prirodna stopa će se dostići uvijek kada se očekivanja u prosjeku ostvaruju. Istovjetna realna situacija konzistentna je s bilo kojom apsolutnom razinom cijena ili promjenama cijena ako se uzmu u račun efekti promjene cijena na realne troškove držanja novca („money balances“). Autori dodaju, kako je Friedman istakao, da analiza podataka koju je on radio u to vrijeme ukazuje na strmiji nagib krivulje ponude na njezinom putu k vertikalnosti - dugoročnoj Philipsovoj krivulji. Autori napominju „da će pokazati kako elementarna ekonomska teorija predviđa takav tijek događaja jednako tako jasno kao što to potvrđuju empirijske činjenice“. Autori dalje navode kako misle da „postoji jasna negativna relacija između monetarnih varijabli i performansi tržišta rada na dugi rok, čak i kada relacije idu u drugom smjeru na kratki rok, uključujući šesdesete godine u kojima je bila vidljiva downward sloping Philipsova krivulja“.

U radu autori pokušavaju integrirati modele inflacije i nezaposlenosti koji se uglavnom prezentiraju i analiziraju odvojeno, s namjerom da shvate (utvrde) međuovisnost novca i zaposlenosti koja je utemeljena na logičnoj konzistentnosti mikroekonomskih postulata. Njihova teorija sugerira da se inflacija i nezaposlenost

na dugi rok kreću istosmjerno. I to prije svega radi odnosa između monetarnih varijabli i tržišta rada, pri čemu su prema njima odlučujuća dva parametra: elastičnost potražnje za novcem i vrijednost (korisnost) odmora (leisure) za ponuđača rada. Prva varijabla odražava utjecaj monetarne politike na realnu imovinu („real balances“) pa sukladno tome i na profit, dok druga varijabla pokazuje kako se profit odražava na razinu zaposlenosti. Polazeći od konzervativnih vrijednosti – elastičnosti potražnje za novcem i elastičnosti na tržištu rada, možemo objasniti oko 20% porasta nezaposlenosti u sedamdesetima XX. stoljeća što je značajan podatak, ali ostavlja dovoljno prostora za djelovanje i drugih faktora za manje konzervativne, ali ne i nerazumne vrijednosti parametara. Model može objasniti lavovski dio kretanja trenda nezaposlenosti u zadnjih pola stoljeća. Ovi rezultati sugeriraju da monetarni faktori mogu biti značajni za promjene na tržištu rada, ne samo teorijski nego i kvantitativno (Berenstein, Menzio, Wright, 2008.). O. Blanshard i Gali (NBER 2008.) formiraju model kojim žele analizirati ulogu monetarnih faktora u kreiranju/destruiranju zaposlenosti. Poput već spomenutih autora te Keynesa i, dapače, implicitno Friedmana, a potom i Brunera i Metzlera, razvijajući svoj model Blanshard i Gali prosuđuju ovako: „Stopa po kojoj se rad zapošljava (unajmljuje) te stoga i stanje na tržištu rada ovisi o očekivanoj diskontnoj stopi kojom se diskontira marginalni profit – marginalni profit je funkcija odnosa između produktivnosti rada i nadnica“. Razina i kretanje nadnica najvećim su dijelom funkcija ponude i potražnje rada, uključujući efekte supstitucije, kako između različitih činitelja proizvodnje (rad – kapital) tako i na samome tržištu rada kao odnos marginalne stope supstitucije rada za odmor. Autori zaključuju da inflacija ovisi pozitivno o razini nefleksibilnosti tržišta rada te je negativno korelirana s produktivnošću rada. Autori sugeriraju da bi „gledano iz kuta antiinflacijske politike najpogodnije bilo stabilizirati u isto vrijeme i inflaciju i nezaposlenost“. Međutim, budući da se nadnice ne prilagođavaju u cijelosti i trenutno razini promjena u produktivnosti, monetarne vlasti ne mogu simultano stabilizirati i inflaciju i nezaposlenost. Kako bi Blanshard rekao: „No divine coincidence“.

Stabiliziranje inflacije u uvjetima nedovoljne fleksibilnosti tržišta rada, tj. takve fleksibilnosti o kakvoj maštaju neoklasični ekonomisti, ne vodi k simultanom stabiliziranju zaposlenosti. I obratno, stabiliziranje nezaposlenosti ne podrazumijeva i konstantnu inflaciju. Blanshard i Gali u „The Macroeconomic Effects of Oil Price Shocks: Why are the 2000s so different from 1970s?“ temeljem istih postavki o fleksibilnosti – nefleksibilnosti tržišta rada te međuovisnosti između tržišta rada i produktivnosti rada prilaze eksplikaciji naftne krize iz 1970-ih te kompariranju krize 1970-ih s krizom iz 2008. godine. Temeljna razlika, prema njima, između stagflacije 1970-ih i eventualne stagflacije 2008. g. sastoji se u sljedećem: tržište rada sada je neusporedivo fleksibilnije nego što je bilo u sedamdesetim godinama, monetarna je politika (svakako u okvirima EU-a) rigidnija nego što je bila u sedamdesetim godinama. Zahvaljujući ovim različitostima, a prije svega fleksibilnosti tržišta rada, ekonomska politika može se efektivnije boriti protiv inflacije i eventualno stagflacije.

Pitanjem pridonosi li stabiliziranje inflacije stabiliziranju ekonomske aktivnosti bavi se i Mishkin (Mishkin, 2008.). Već na prvoj stranici rada Mishkin tvrdi: „I ekonomska teorija i ekonomska praksa indiciraju da stabilizacija inflacije promovira osnaženje ekonomske aktivnosti na dugi rok“. Ova teza temelji se na dvama postulatima: 1) niska inflacija pogoduje ekonomskom blagostanju (welfare) i 2) ne postoji trade off između inflacije i nezaposlenosti na dugi rok. Po Mishkinu je prirodna stopa nezaposlenosti određena strukturom tržišta rada te strukturom tržišta roba. Strukturne promjene su, kako na tržištu rada tako i na tržištu roba, prema njemu izvan domašaja djelovanja središnje banke. Zato će svaki pokušaj središnje banke da održava nezaposlenost ispod prirodne stope biti neuspješan. NRU (prirodna stopa nezaposlenosti) de facto je stopa nezaposlenosti/zaposlenosti koja se formira na potpuno konkurentnom tržištu, ne samo rada nego i kapitala, roba i deviza. Dakle, pojam NRU, prema Mishkinu, treba vezati uz neoklasične doktrine te Sayov zakon tržišta i Pareto optimum. Međutim, proinflacijska monetarna politika može na kratak rok smanjiti nezaposlenost. Prema tome, »kratkoročna Philipsova krivulja nije vertikalna« (Mishkin, 2008.). U svojoj analizi Mishkin diferencira efekte „demand shocka“ na inflaciju, te „supply shocka“ na inflaciju, naglašavajući konvencionalno poznatu ulogu očekivanja. On čini zanimljivu distinkciju između „core“ inflacije te „headline“ inflacije. Prema njemu, neoklasična sinteza polazi od postavke da su cijene pojedinih roba i usluga nedovoljno fleksibilne. One se ne prilagođavaju ni trenutačno ni često. Sukladno tome, u uvjetima opće inflacije cijene se pojedinih roba i usluga mijenjaju dok se cijene drugih roba i usluga ne mijenjaju istom dinamikom. Nejednake promjene cijena roba dovode do distorzije relativnih cijena između roba i usluga. Kao posljedica toga profitabilnost proizvodnje pojedinih roba i usluga ne odražava društvene troškove proizvodnje takvih roba, što opet djeluje na suboptimalnu alokaciju resursa. U takvim uvjetima politika stabiliziranja cijena minimizira distorzije i neracionalnosti (Mishkin, 2008.). Međutim, pod određenim okolnostima i u određenim uvjetima treba dopustiti promjene cijena. Tzv. sticky prices (rigidne cijene) trebalo bi stabilizirati. U uvjetima nedovoljno fleksibilnih cijena i jednako takve tržišne strukture monetarna politika trebala bi formirati uvjete kao da se radi o perfektnoj konkurenciji, mada ona ne postoji. Dakle, monetarna politika treba biti ingeniozna i selektivna. Mishkin navodi zanimljiv primjer porasta cijena energenata. Ako se radi o porastu cijene nafte za kućanstvo, monetarna vlast treba dopustiti inflaciju kao odgovor na cjenovni šok koji emanira s tržišta energenata. Međutim, radi li se o energiji kao inputu koji se koristi u proizvodnji roba čije su cijene „sticky“, stabiliziranje „sticky“ cijena zahtijevat će da porast cijene energenta - inputa bude korigiran padom cijena drugih roba. Mishkin se, kao i većina ekonomista koji se zanimaju za pitanje inflacije i zaposlenosti, bavi istim pitanjem. U povodu eventualnog porasta produktivnosti rada on drži da bi realne nadnice trebale porasti kako bi slijedile logiku $MRL = MCL$ koja vodi optimalnoj alokaciji resursa. Međutim, ako su nadnice znatno nefleksibilnije od cijena, najbolja strategija promocije proizvodnje i zaposlenosti bila bi stabiliziranje nominalnih nadnica kao bolje rješenje od stabiliziranja cijena. U tim okolnostima smanji-

vanje opće razine cijena povećalo bi realne nadnice na tržištu rada. Evidentnim se čini da se i Mishkinovi stavovi o relaciji između inflacije i nezaposlenosti, poput Keynesovih ili Marksovih a potom i Freidmanovih, temelje na „temeljnoj“ relaciji, a to je odnos između marginalne efikasnosti kapitala (Keynes) i nadnica ili marginalne produktivnosti rada i marginalnih troškova rada (neoklasičari i neoklasična sinteza) te na odnosu između marginalne produktivnosti rada i marginalnog troška rada u uvjetima nesavršene tržišne strukture (neokejnzijanci). Odnos MPL i MCL čini se središnjim u pristupanju pitanjima inflacije, inflacije i nezaposlenosti i eventualno antiinflacijske politike, i to osobito na kratak rok. Na dugi rok, po prirodni interakcije svih tržišta u tržišnom gospodarstvu, puna zaposlenost vodi k nefleksibilnosti tržišta rada s tendencijom da MCL (plaće) nadiđu MPL, kada porast plaća ugrožava profitabilnost ulaganja.

Inflacija, kao i zaposlenost, preokupacije su ekonomista već stoljećima. Do 1929. g. u ekonomskoj teoriji dominiraju neoklasična rješenja, a Sayov zakon tržišta i Pareto optimum samo su nominalne izreke funkcioniranja ekonomije na postulatima slobodnog i fleksibilnog tržišta, tržišta bez „sticky“ cijena i diferenciranih inputa i outputa. Poslije II. svjetskog rata pa sve do sredine 1960-ih kejnzijanizam je bio „mainstream economics“. On se obilato koristio efektom novčane iluzije i politikom jeftinog novca, sve s ciljem podizanja zaposlenosti na maksimalnu razinu i to sve do potencijalnih 0% ili 2-3%. Monetarizam i neoneoklasika afirmirani su nakon stagflacijske krize 1970-ih. Inflacija je postala »neprijatelj broj jedan« nacionalnih gospodarstava pa tako i EU-a. Danas su (uz iznimku Federalnog sustava rezervi u SAD-u) središnje banke neovisne, a sve s ciljem da se inflacija ne bi odnekuda pojavila i oživjela. Poslije svega što smo u radu elaborirali, čini se da ne ćemo puno pogriješiti ako na temu inflacije sugeriramo zaključke koji slijede:

1. Dominirajuća filozofija i dominirajući pogled na svijet determinirani su interesima vodećih političko-ekonomskih snaga u svijetu (regiji) ili državi: takvi dominantni interesi dominantnih društvenih snaga imaju opredjeljujući utjecaj na formiranje ekonomske ideologije i na ekonomska rješenja.
2. Jednako takav utjecaj ima ekonomski realitet svjetskog i nacionalnog gospodarstva ili, bolje rečeno, faza poslovnog ciklusa u kojoj se gospodarstvo nalazi. Iskustva s inflacijom i ekonomskim menadžmentom u zadnjih desetak godina komplementarni su faktori u određivanju stava o inflaciji, strahu od nje te antiinflacijskoj politici.
3. U uvjetima savršene konkurencije i validnosti Sayovog zakona tržišta inflacija nije ni moguća ili je moguća isto toliko koliko u „barter“ ekonomiji, dakle nije moguća.
4. Savršena konkurencija tema je za udžbenike jednako tako kao i statika u analizi kretanja gospodarstva. Uobičajena stanja su nedovoljna zaposlenost ili prezaposlenost kapaciteta, a manifestiraju se u vidu inflacije.

5. Inflacija postaje problem kada derogira „normalne“ (ravnotežne) relativne cijene koje odražavaju profitabilnost proizvodnje i inputa.

6. Normalno je da u uvjetima velike (veće) nezaposlenosti inflacija nije moguća u ozbiljnijim razmjerima. Dapače, ona je poticajna budući da redistribuira dohodak od rentijera k poduzetnicima. U takvim je uvjetima MPL, po pravilu, iznad MCL-a.

7. U uvjetima pune zaposlenosti marginalni profit približava se nuli jednostavno stoga što puna zaposlenost znači porast MCL-a.

8. U uvjetima djelovanja nacionalnih ekonomija (prije ere globalizacije) monetarna vlast može pokušati, kao što je to i činila tijekom 1970-ih, stimulirati ulaganja podizanjem cijena i istodobnom kompenzacijom cjenovne nekonkurentnosti plivajućim tečajem.

9. Budući da u uvjetima zatvorene i demokratske ekonomije nadnice postaju „sticky“, rješenje se mora potražiti nakon određenog postotka inflacije (20%) u antiinflacijskoj politici, odnosno stoga što inflacija ima tendenciju prerastanja u hiperinflaciju (pokvareni stroj). Ili, ako su države (vlade) jake, one će deflacijskom politikom stabilizirati cijene i izazvati nezaposlenost. Ovaj manevar ima za cilj učiniti razliku između MPL i MCL atraktivnom za poduzetnike.

10. Globalizacija otvara mogućnost proizvodnje na svjetskom planu. Time globalizacija za poduzetnike otvara škare MCL-MPL na svjetskoj razini u korist profita.

11. Monopsonističko/monopolističko ponašanje transnacionalnih korporacija (TNC) kao i njihova „price making policy“ za manje razvijene i više ovisne zemlje znači rizik uvoza »profitne« inflacije. Drugim riječima, TNC ne formiraju cijene na razini uvjeta savršene konkurencije kada su $MC = MR$. One formiraju cijene kao „price makersi“ iznad te razine i to utoliko više ukoliko im je tržišna pozicija jača. U uvjetima diktata velikih korporacija ili TNC znakovito se reducira efektivnost antiinflacijske monetarne politike.

12. U takvim uvjetima politika »dohotka« ili bolje rečeno kooperativnost vlada i biznisa postaje znakovitija od makroekonomskog menadžmenta standardnog profila (primjer odnosa Vlade Republike Hrvatske i tvrtke Konzum u Hrvatskoj početkom rujna 2008. ili primjer porasta, a potom velikog pada cijena nafte tijekom prve i druge polovice 2008. g. na svjetskom tržištu).

13. U svim drugim uvjetima borba protiv inflacije najbolje se vodi porastom produktivnosti rada uvođenjem novih tehnologija.

14. Na temelju svega mislimo da inflacija od 0% nije moguća. Ona nije ni poželjna u vremenskoj dinamici baš zato što nije moguća. Ekonomski zakoni nisu se odveć promijenili od XVII. stoljeća do danas. Promijenila se tržišna struktura za koju treba pronaći nova, ali ne i povijesno nova rješenja u nastojanju da se maksimizira društveno blagostanje.

15. Ako je inflacija pretežno monetarni fenomen, kako se protiv inflacije može boriti zemlja koja nema svoju monetarnu politiku ostaje da se vidi tijekom naftne krize, krize hrane i eventualnih drugih kriza ove i sljedećih godina na globalnoj razini, kao i na razinama pojedinih nacionalnih gospodarstava. Čini se da teret borbe protiv inflacije mora podnijeti fiskalna politika kojoj treba biti komplementarna politika dohodaka.

16. Ono što se, za sada, čini jasno je to da SAD svoju monetarnu politiku ne temelje ni na jednoj teoriji ili školi. Njihova monetarna politika odraz je interesa američkog društva i, prije svega, velikog kapitala. To zornije od bilo čega ilustrira »nacionalizacija« dviju najvećih tvrtki koje se bave nekretninama: Freddie Mac i Fannie Mae.

17. U biti se priča o inflaciji svodi na pitanje o tome kako reducirati troškove inputa, a posebno u uvjetima kada oni postaju »sticky« te kada se cijene ne mogu ili ne žele podizati, što je slučaj kada gospodarstvo dostiže razinu pune zaposlenosti.

V. Kontroverza o otvorenosti ekonomije i izvozu

V. 1. Teze za promišljanje

Teza 1.

Otvorenost gospodarstva i izvozna konkurentnost sami su po sebi pouzdani mehanizmi održivog ekonomskog rasta (IMF, Svjetska banka, World Economic Forum-GCI)

Teza 2.

Koristi od otvorenosti ekonomije leže na uvoznjoj strani, više nego na strani izvoza. Općenito, malo je razloga za vjerovati da dolar od izvoza doprinosi ekonomiji više od dolara koji potječe od neke druge aktivnosti. Jednako tako teško je vjerovati da dolar koji dolazi od FDI-a koristi više od dolara koji dolazi od drugih investicija. Dapače, vjerovanje da eksport može podići ukupnu razinu zaposlenosti na dugi rok merkantilistička je zabluda koja, kada se dovede do logičnog zaključka, vodi preferenciji ka suficitu trgovinske bilance. Polazna točka za bilo koju ozbiljnu raspravu o temi trgovine teorija je komparativnih prednosti. Teorija ističe da je izvoz značajan utoliko ukoliko financira uvoz. On je sredstvo, a nije cilj sam po sebi (Rodrik, D., *The New Global Economy and Developing Countries: Making Openness Work*, 1999.)

Teza 3.

U knjizi "Pop Internationalism" (1996.) P. Krugman navodi da pitanje (pojam) konkurentnosti nije ništa drugo do „poetski izraz proizvodnosti rada“

Teza 4.

Ako je međunarodna konkurentnost toliko značajna za gospodarski rast, postavlja se pitanje kako se ona postiže. Teorije međunarodne trgovine bave se pitanjem konkurentnosti na razini mikroekonomskog subjekta. Kako država (zemlja) postaje konkurentnom, ostaje otvoreno pitanje (David Coldwell, 2000., *The Question of International Competitiveness*, IAER, August 2000, Vol. 6. No. 30)

Teza 5.

„Naša analiza ukazuje na temeljne razloge u prilog zaštite „infant ekonomije“ ...tržišta sama po sebi, općenito ne vode ukupnoj dinamičkoj efikasnosti...mislimo da dinamičke koristi od spektra trgovinskih restrikcija mogu prevagnuti nad statičkim troškovima“ (Stiglitz-Greenwald, 2006., *Helping Infant Economies Growth: Foundations of Trade Policies for Developing Countries*, AER Papers and Proceedings, May 2006)

V. 2. Teorija komparativnih prednosti i gospodarski rast: argumenti za i protiv

Okviri i temelji teorije komparativnih prednosti (TKP)

Iz elementarnih udžbenika mikroekonomije poznato je da u uvjetima nacionalne ekonomije kada je granična stopa supstitucije u potrošnji proizvoda (X) i (Y) (koju možemo uvjetno nominirati kao agregatnu potražnju) jednaka graničnoj stopi supstitucije u proizvodnji proizvoda (X) i (Y) (koju nominiramo kao agregatnu ponudu), nacionalno je gospodarstvo u stanju ravnoteže.

Gospodarstvo „uživa“ kvalitete Paretova optimuma. Višak potrošača i višak proizvođača jesu maksimizirani (Salvatore, 2003: 293).

Može li i kako u uvjetima Paretova optimuma (dakle, u uvjetima maksimiziranog viška proizvođača i potrošača, optimalne podjele rada, pune zaposlenosti i platnobilančne ravnoteže te strukturne ravnoteže štednje i investicija) doći do povećanja viška potrošača i podizanja agregatne potražnje, tj. „well beinga“ domaćih potrošača na višu razinu?

Pozitivan odgovor na to pitanje daje otvaranje gospodarstva sukladno teoriji komparativnih prednosti. Sukladno toj teoriji dvije zemlje koje imaju istu tehnologiju, iste ukuse i preferencije potrošača te su podjednake veličine, mogu uživati pogodnosti podjele uvećanog „zajednički“ kreiranog GDP-a temeljem međunarodne podjele rada i specijalizacije. Tako je u uvjetima konstantnih proizvodnih troškova, pa čak i u uvjetima rastućih troškova i padajućih prinosa u proizvodnji dvaju proizvoda na nacionalnoj razini. „Tako kako se svaka zemlja specijalizira u proizvodnji proizvoda za koji ima komparativne prednosti, ona se suočava s rastućim troškovima proizvodnje izvoznog proizvoda. Specijalizacija u proizvodnji u obje zemlje doseže ravnotežno stanje kada je $MRT_{xy} = P_x/P_y$ u obje zemlje. U tom trenutku obje su zemlje u stanju opće ravnoteže proizvodnje i razmjene, odnosno tada su (Salvatore, 2003: 585):

$$MRT_{xy} = P_x/P_y = MRS_{xy}(A) = MRS_{xy}(B).$$

Po logici sustava perfektne konkurencije, koja u ovom slučaju tretira dvije zemlje kao jednu zemlju ili jednu zemlju s dvjema regijama koje funkcioniraju na načelima spojenih posuda, Pareto optimum uvećan je za dobrobit domaćih potrošača u objema zemljama (regijama) koje uživaju niže cijene uvoznih dobara i podižu svoju krivulju indiferencije na višu razinu u odnosu na razinu autarkične ekonomije.

U uvjetima „međunarodnog Paretova optimuma“ rezultati slobodne trgovine očituju se u sljedećim učincima za obje zemlje:

- optimalnoj alokaciji resursa
- optimalnom i uvećanom višku potrošača bez ugrožavanja viška proizvođača (win-win situacija)
- izjednačavanju cijena rada (nadnica) u objema zemljama
- konvergenciji ekonomskog rasta između dviju zemalja ili regija.

Pritom se svi optimumi postižu u uvjetima:

- pune zaposlenosti
- stabilnosti cijena
- ravnoteže platne bilance.

Nije li onda posve razumljivo da se slobodna trgovina i danas u suvremenim uvjetima kroz tzv. „Export lead growth” smatra vodećim čimbenikom gospodarskog rasta svake manje razvijene zemlje ili zemlje u tranziciji?

Međutim, od posebnog je značenja pitanje: je li (i koliko) teorija komparativnih prednosti validna u uvjetima suvremenih procesa globalizacije, koji se očituju (pored ostaloga) u sljedećim karakterističnim razlikama u odnosu na uvjete pojavljivanja TKP:

- perfektna konkurencija jest teorijski raritet. Umjesto perfektne konkurencije danas je dominantni oblik konkurencije oligopolna konkurencija
- u uvjetima oligopolne ili čak monopolne konkurencije dominantna postaje intra-industrijska razmjena između zemalja sa sličnim tehnologijama i preferencijama potrošača
- u uvjetima oligopolne konkurencije prevladava praksa rastućih prinosa i padajućih troškova, umjesto prakse konstantnih troškova ili rastućih troškova i padajućih prinosa svojstvenih perfektnoj konkurenciji
- u uvjetima oligopolne i monopolne konkurencije poduzeće nije pasivno, nego je aktivno – kako glede politike cijena tako i glede politike formiranja obilježja robe kojom konkurira
- stoga je u uvjetima oligopolne konkurencije i globalizacije svjetske ekonomije funkcioniranje SME moguće uglavnom kao kooperanata velikih korporacija. Cijene više nisu funkcija „presijecanja MC i MR”. One su više odraz Lernerove formule za određivanje cijena u uvjetima monopolne konkurencije.

Dobitnici i “dobitnici” od slobodne trgovine

Tko dobiva, a tko gubi u uvjetima slobodne trgovine temeljene na komparativnim prednostima – jedno je od pitanja koje se u ekonomskim politikama i preskripcijama IMF-a npr., ili vodećih neoliberalnih ekonomista ne postavlja. Pitanje je suvišno jer dobivaju svi: proizvođači u zemlji (A) i zemlji (B), potrošači u zemlji (A) i zemlji (B).

Međutim, ako sukladno teoriji, a osobito u verziji H-O-S dolazi do izjednačavanja cijena rada u objema zemljama, onda radnici razvijene zemlje postaju gubitnici.

Dobitnici su vlasnici kapitala. Drugim riječima, TKP izvodi redistribuciju dohotka u nacionalnim i međunarodnim razmjerima u korist kapitala, a na štetu rada (P. Lichteinsten, 2007.). Da bi se „nepravda“ umanjila, predlaže se kompenzirajuća fiskalna politika države (Salvatore, 2003.).

Ako se proces na svjetskoj razini očituje u siromašenju siromašnih i bogaćenju bogatih, nije čudno da ugledni profesor J. Vanek TKP proziva destruktivnom teorijom međunarodne trgovine (Vanek, 2004.).

Tvorac TKP David Ricardo prigodom njezina kreiranja imao je cilj pojasniti destruktivne učinke dotada prevladavajućeg merkantilizma na poziciju ekonomije V. Britanije. Postajući najsnažnija, dakle najkonkurentnija u dato vrijeme, ekonomija V. Britanije trebala je slobodno tržište:

- a) za plasman svojih roba više faze prerade
- b) za nabavku, ili kako se to danas popularno kaže „outsorcing“ inputa, za svoju industriju.

K tome, V. Britaniji je pogodovala redistribucija dohotka između rentijera i industrijalaca u korist industrijalaca. Redistribucija se najbolje mogla izvesti slobodnim uvozom poljoprivrednih proizvoda (pšenice) iz susjednih i tada manje razvijenih zemalja (Francuska, Njemačka) i time snižavanjem cijene domaćeg rada – nadnica zbog jeftinijeg kruha, u korist profita domaćih industrijalaca.

WTO i Teorija komparativnih prednosti (TKP)

Za ovu prigodu držimo zanimljivim citirati riječi Warrena Cristofera, državnog sekretara SAD-a, koje je izgovorio skupini američkih biznismena u Washingtonu, a prema „Hearings Before the Subcommittee on Trade“ - first session, 103rd congress, November 4 and 5, 1993. (Stojanov, 2000). „Za SAD je kreiranje Urugvajске runde (dakle WTO-a vl. op.) podjednako tako značajno kao i obnova NATO-a. Urugvajска runda će biti novi signal za vanjsku politiku SAD-a. Kao rezultat završetka hladnog rata SAD redefiniraju svoju vanjsku politiku u čemu je trgovinska

politika osobito značajna (...) ja mislim da je sada veoma jasno da SAD imaju komparativne prednosti u najvećem broju industrijskih sektora i svakako komparativne prednosti u skoro svim sektorima usluga. Mislim da naša ekonomija prolazi teško razdoblje restrukturiranja, ali postajemo mnogo konkurentniji, ne samo u industrijskoj proizvodnji nego i u sferi usluga.“

M. Kantor, američki predstavnik u pregovorima povodom kreiranja Urugvajске runde, izjavio je sljedeće: „Urugvajска runda je pravi sporazum u pravo vrijeme za SAD. On će kreirati stotine tisuća visokoplaćenih radnih mjesta u zemlji. Ekonomisti procjenjuju da će porast trgovine upumpavati između 100 i 200 milijardi dolara u ekonomiju SAD-a svake godine nakon što se Urugvajска runda u cijelosti implementira. Finalni sporazum Urugvajсke runde načinjen je prema snazi američke ekonomije, on otvara svjetska tržišta tamo gdje smo mi najkonkurentniji. Od agrara do elektronike, preko farmaceutske industrije do usluga, SAD imaju jedinstvenu poziciju da izvuku koristi od Urugvajсke runde, koja će se primjenjivati na sve naše trgovinske partnere.“ (Hearings Before Committee on Ways and Means and its Subcommittee on Trade, House of Representatives, January 26, February 1, 2, 8 and 22. 1994.; Stojanov, 2000.). U nastavku izlaganja veleposlanik Kantor dodaje: „WTO traži od manje razvijenih zemalja da primjenjuju ista pravila nakon razdoblja tranzicije. Ove zemlje više ne će uživati plodove trgovine a da ne prihvate odgovornost i ne otvore svoja tržišta. WTO će imati pojačan sustav rješavanja sporova, ali nas ne će ometati da održimo naše trgovinske zakone i suverenost.“

Postoji li i, ako postoji, kakva je u biti razlika između Rikardove (britanske) politike slobodne trgovine u XIX. i američke u XX. stoljeću?

Oportunistička TKP u tranzicijskoj zemlji

Mislimo da valja oprezno zapaziti da je WTO kreiran nakon procesa restrukturiranja američke ekonomije koja je u razdoblju prije toga gubila konkurentске pozicije u odnosu na japansku ili njemačku konkurentnost.

Nakon što je početkom osamdesetih godina XX. stoljeća „rođena“ ideja Strategic Trade Policy (Brender, Spencer: „International R&D Rivalry and Industrial Strategy“, Review of Economic Studies, October, 1983.) već tijekom osamdesetih došlo je do negacije iste ideje. P. Krugman napisao je tekst „Is Free Trade Passe“ (Salvatore, 2003, p. 415). Iz teorije igara pozajmljeni su antiprimjeri potencijalno uspješne strategijske trgovinske politike unatoč tomu što je Airbus ni od čega postao opasan konkurent Boeingu nekoliko godina nakon primjene Strategijske trgovinske politike (STP).

Argumenti protiv STP-a, dakle državne intervencije i industrijske politike kao institucija i metoda podizanja konkurentске pozicije jedne ekonomije ili, još bolje rečeno, kreiranja nove vrijednosti, mada na prvi pogled mogu djelovati uvjer-

ljivo, nisu dovoljno jaki. Američka praksa, kao i izjave g. Kantora i g. Cristofera to nedvojbeno potvrđuju (detaljnije vidjeti u: Salvatore, 2003.).

Vraćajući se još jednom postulatima TKP i slobodne trgovine, prisjetimo se profesora B. Horvata koji u svojoj knjizi „Theories of International Trade“ ističe sljedeće: „Ostavljajući po strani rasprave koje se odnose na izjednačavanje rente, izjednačavanje cijena inputa - odnosno rada je drugačiji problem. Minhas napominje da nadnice variraju od oko 250 dolara u siromašnim zemljama do 3600 dolara u razvijenim zemljama. Nikakva slobodna trgovina ne može eliminirati ovakve razlike. Jasno je da se nadnice mogu izjednačavati samo ekonomskim razvojem onih zemalja koje zaostaju, a ne nikakvom slobodnom trgovinom.“

Horvat dodaje da „nadnice nisu funkcija marginalne produktivnosti rada nego razine razvijenosti, koja se može mjeriti s per capita GDP. Nakon inicijalne niže razine razvijenosti, empirijski dokumentirani primjeri konvergencije u per capita dohotku pokazuju da je ona rezultat tehnološkog progresa i da nema ništa zajedničkog s H-O tezom o oskudnosti resursa. Nije ni kapital simetričan. Njegova kvazicijena profit - je izvor financiranja rasta. Tako kako su stope rasta različite moraju biti različite i profitne stope.“ (Horvat, B., Theories of International Trade, Macmillan, 1999.)

Jednako tako kao Horvat o TKP-u i H-O-S teoriji, kao determinanti gospodarskog rasta i determinanti kompetitivnosti jedne ekonomije, stavove razvijaju i Easterly (2002.), Adelman I. u: Stiglitz – Meier (2001.), Panić (2003.), Pitelis (2000.), Stiglitz u Stiglitz – Meier (2001.), Murakamy (1996.), Madison (2002.). Čak i S. Fisher, kao veliki pobornik neoklasične paradigme, u „Economic Growth and Economic Policy“ (1987.) ističe ulogu tehničkog progresa kao jedne od temeljnih determinanti ekonomskog rasta, osobito manje razvijenih zemalja.

Analize procesa konvergencije između manje razvijenih i razvijenih zemalja koje su proveli Summers i Heston također pokazuju da je konvergencija moguća i realna, ali između najrazvijenijih zemalja (Stojanov, Kandžija, 2007.).

U kontekstu razmatranja TKP-a i slobodne trgovine kao determinanata ekonomskog rasta zanimljivo je spomenuti tezu Krugman-Eishengreen (Frankel, 1999). Naime, neki ugledni autori (Frankel, 1999.) ističu da se specijalizacija među zemljama uvećava toliko koliko se trgovina među njima više integrira. Proces slobodne trgovine, prema njima, vodi k ekonomskoj konvergenciji „ex ante“. Međutim, porast integracije (Hrvatska ulazi u EU) na temelju komparativnih prednosti može zemlju udaljiti od zone optimalnog valutnog prostora (OCA) i voditi jačanju jaza u razvijenosti između zemlje i regije (Hrvatske i EU-a) sukladno tezi Krugman-Eishengreen. Integracija na načelima TKP-a može sukladno tomu imati svoje eminentne troškove koji mogu biti uzrokom zastoja u ekonomskom razvoju, a ne njegova napretka (petrificiranje proizvodne strukture).

Spoznaje koje u tom smislu daje povijest (Madison, 2002.), kao i ograde od TKP-a i slobodne trgovine koje iznose eminentni ekonomisti, zaslužuju da ih se prisjetimo.

Stiglitz i Charlton (2005.) napominju sljedeće:

1. Uspješne azijske zemlje očigledno nisu vjerovala u slobodno ili neregulirano tržište. Bit uspjeha tih zemalja jesu efikasne firme i dobro organizirano tržište, ali su ključnu ulogu imale vlade tih zemalja.
2. Nema sumnje da su uspješne zemlje primjenjivale inventivnu i kreativnu ekonomsku politiku. Do danas ni jedna uspješna zemlja u razvoju nije primjenjivala čisto tržišni pristup ekonomskom razvoju.
3. Komparativne prednosti jesu statične (nepuna zaposlenosti, izvoz ne mora u svakom slučaju biti u porastu tako da rad iz nezaštićenog sektora ne mora biti ponovno uposlen).
4. U sasvim mogućim uvjetima može se pokazati da je slobodna trgovina Pareto inferiorna u odnosu na autarkiju – svakome može biti gore. U manje razvijenim zemljama tržišta nisu transparentna, nedovoljno su razvijena, a ako postoje, ne osiguravaju djelovanje efekta cijena i efekta supstitucije.
5. Niti jedna danas razvijena zemlja nije se razvila isključivo primjenom neoklasične paradigme i slobodne trgovine.
6. Neoklasična teorija drži da institucije nisu posebno bitne za funkcioniranje ekonomije.

Ova postavka temelji se na trima propozicijama, i to:

- a) ekonomski rezultat određen je djelovanjem fundamentalnih snaga koje odražavaju resurse, preferencije i tehnologiju
  - b) ove snage vode gospodarstvo k Paretovoj efikasnosti
  - c) institucije ne utječu na proces selekcije niti na ravnotežu ekonomije.
7. Neoklasičnim ekonomistima povijest nije relevantna za proces razvoja, kao ni distribucija dohotka.
  8. Neoklasični teoretičari ne mogu zažmiriti na činjenicu da se proces ekonomske konvergencije ne događa te da je državna intervencija neophodna.
  9. Liberalizacija trgovine i privatizacija mogu dati očekivane rezultate samo u kompetitivnom okruženju; međutim, imperfekcije u konkurenciji veoma su rasprostranjene, posebno u manje razvijenim zemljama. Sve je veća zabrinutost da velike transnacionalne korporacije mogu zlouporabiti svoju ekonomsku snagu kako bi dominirale tržištima u manje razvijenim zemljama (Stiglitz – Charlton).

V. 3. Nove teorije rasta i međunarodne trgovine - poticaj konvergenciji ili nova zabluda

Suštinski postoje dvije teorije rasta: neoklasična teorija rasta i „nova teorija rasta“. Prva je „zaključana“ raspoloživošću faktora proizvodnje, ili rada ili kapitala. Onda kada rad postaje oskudan čimbenik proizvodnje, a kapital je obilan, granična produktivnost kapitala se snižava tendirajući ka kamatnoj stopi. Ono što siromašna zemlja treba, sukladno neoklasici, kako bi se razvijala, ubrzani je transfer kapitala iz bogate zemlje: transfer kapitala ili izravne inozemne investicije (FDI) mogu riješiti problem oskudice kapitala u siromašnoj zemlji te promovirati ekonomski rast takve zemlje.

Na drugoj strani, „nova“ teorija rasta sugerira da je obilje kapitala u razvijenoj zemlji solucija za dugoročni rast razvijene zemlje. Što više kapitala zemlja ima, to će višu stopu rasta uživati. Nova teorija rasta kao da je riješila problem, tj. slabu točku neoklasične teorije koja se odnosi na ulogu resursa, kako rada tako i kapitala.

Sukladno novoj teoriji, sve što se treba učiniti k ubrzanijem rastu jest inducirati kretanja iz jednog stanja ravnoteže k drugome stanju superiornije ravnoteže. Mada taj poticaj može zahtijevati i manje resursa, on može zahtijevati više znanja i iskustva. U jednoj široj perspektivi „fundamentals“ neoklasične teorije: preferencije i tehnologija dati su endogeno, respektirajući efekte socijalnog i ekonomskog okruženja (Easterly, W., 1988.)

Postaje razumljivo da je dugoročni i održivi razvoj moguć samo onda kada granična efikasnost (produktivnost) kapitala ne opada do referentne kamatne stope. Ovakav efekt se postiže zahvaljujući ekonomiji opsega koja je „eksterna“ gledano iz kuta firme, ali je „interna“ glede ekonomije u cijelosti (Helpman, 1998.).

Prema Helpmanu, ekonomija se ubrzanije razvija što je veća efektivna angažiranost rada u odnosu na R&D, što je niža referentna kamatna stopa, a veći stupanj monopolske snage mjerene odnosom prodajne cijene prema graničnim troškovima (Helpman, 1998.).

U uvjetima imperfektne tržišne strukture, karakteristične za razvijene zemlje, nova uloga je dodijeljena inovacijama i poduzetništvu. Nove teorije rasta, bilo da se radi o neo-Hecksher-Ohlin modelu, neo-Chamberlian modelu ili neo-Hotelling modelu, rješavaju problem oskudice rada ili obilja kapitala uvođenjem novih komponenata: ljudskog kapitala, investicije u R&D te ideje proširenog asortimana („brands“), roba u okviru industrije.

Razvoj brenda treba promatrati u dinamičkom kontekstu, u kojem poduzetnik ima troškove razvoja u startu, a realizira profit kasnije. Toliko dugo koliko očekivana sadašnja vrijednost profita pokriva troškove razvijanja brenda, postoji poticaj za ulaganja u R&D. Investiranje u R&D vodi akumulaciji „brendiranih“ proizvoda te rastu firme.”(Helpman, 1998.)

Postojanje prava zaštite brenda kao i ekonomska računica „per se“ sugeriraju diferencijaciju proizvoda. Prema tome, svaki poduzetnik nudi diferencirani proizvod. Sukladno tome, u okviru svjetske podjele rada svaka zemlja specijalizira se u proizvodnji svojih brandova (Helpamn, 1998.).

Jednako tako unutarindustrijska trgovina postaje pretežita među zemljama koje su slične po razini produktivnosti rada, iskustva, znanja i razini R&D. Prema tome, unutarindustrijska trgovina postaje dominantnim oblikom trgovine između zemalja slične razvijenosti. Što je izrazitija ekonomija opsega, što je naglašenija diverzifikacija proizvoda, koristi od razmjene bit će veća za zemlju.

Trgovina bez značajnih efekata redistribucije dohotka najvjerovatnija je između proizvođača razvijenih zemalja (Helpamn, 1998.)

Lancaster drži kako je intraindustrijska trgovina u ozračju perfektne monopolističke konkurencije i otvorenosti trgovine između dviju identičnih zemalja (a prethodno autarkičnih) ekvivalent kreiranju jedne ekonomije, koja je dva puta veća osim što se faktori proizvodnje sada ne kreću između dviju zemalja. U biti, proizvodnja diferenciranih proizvoda se prilagođava tako da se svaki asortiman proizvodi od strane jedne firme, a asortiman se jednako raspoređuje u okviru spektra asortimana.” Porast proizvodnje snižava prosječne troškove što otvara prostor za super profit. Sa slobodnom trgovinom „per capita“ dohodak i cijene imaju tendenciju izjednačavanja između zemalja, (unutar zemlje) ali ćemo opet imati interindustrijsku razmjenu, s tim da će broj firmi u većoj zemlji (K) biti uvećan za broj firmi u maloj zemlji. Svaka firma u većoj zemlji izvoziće dio $1/(k+1)$ svoje proizvodnje, a svaka firma u maloj zemlji proporcionalno $k/(k+1)$. Porast dohotka „per capita“ bit će viši u maloj zemlji.“ (Soderstone-Reed, 1994.)

Razmatrajući ekonomske perspektive zemalja otvorenih za razmjenu u uvjetima vertikalne diferencijacije proizvoda i prirodnih oligopola, Shaked i Sutton zaključuju da “ako jedna zemlja ima višu razinu dohotka od druge, kvaliteta proizvodnje u uvjetima autarkije bit će viša u razvijenoj zemlji. Kada dođe do međunarodne razmjene, susret ćemo više asortimana roba nego prije otvaranja. Zemlja s visokim dohotkom specijalizirat će se u proizvodnji kvalitetnih roba te će ih izvoziti, dok će uvoziti proizvode niže kvalitete iz manje razvijene zemlje. Ekspanzija tržišta vodit će snižavanju cijena uslijed čega će „nestajati” asortimani slabije kvalitete.“ (Soderstein-Reed, 1994.)

Porterova teorija kompetitivnih prednosti čini se kao nastavak analize teorije rasta u uvjetima imperfektnog tržišta. K tome ona ima i praktičnu primjenu u vidu preskripcije uvjeta za izvoz kapitala iz razvijenih zemalja, kao i za izvoz roba iz sofisticiranih zemalja u manje razvijene zemlje.

Porter postavlja tezu o tome da nema generalne i općeprihvaćene teorije o tome zašto su neke zemlje konkurentne, a neke nisu: za njega je još uvijek nedovoljno jasno što termin kompetitivnost znači iz kuta nacionalne ekonomije (Porter, M., 1998., p. 3).

Neki vide nacionalnu konkurentnost kao makroekonomski fenomen determiniran makroekonomskom stabilizacijom. Takav koncept zastupljen je u radovima Global Competitiveness Forumu i tranzicijskim ekonomijama. Tranzicijske zemlje kao da su zaboravile kako su zemlje poput Japana, J. Koreje, Italije imale veliki državni deficit za vrijeme realizacije visokih stopa rasta, dok su neke druge, kao Njemčka, imale aprecirani tečaj valute (Pitelis, 2000.).

Pitelisov komentar o temi nominalne konvergencije govori o tome da ona ne nudi niti komparativne, a još manje kompetitivne prednosti za bilo koju zemlju. Pitelis naglašava da takva činjenice stavlja u prvi plan industrijsku politiku za podizanje proizvodnosti rada i konvergenciju (Pitelis, 2000.).

Koja nacija je, ako je to tako, konkurentna, a koja nije? Je li to zemlja koja ima veliki suficit platne bilance, pita se Porter, ili je to zemlja s rastućim udjelom u svjetskom izvozu?

„Jedini razuman koncept kompetitivnosti na nacionalnoj razini je de facto nacionalna produktivnost rada. Životni standard zemlje ovisi o kapacitetima domaćih firmi da dosegnu visoku razinu produktivnosti rada i da je tijekom vremena podižu.“ (Porter, 1998., p. 6)

Sukladno Porteru i Pitelisu kao i Krugmanu, Lancasteru ili Helpmanu „proces izvozne ekspanzije je efektivan (uvećava životni standard) ako se temelji na industrijama s visokom produktivnošću rada, premještajući manje atraktivne proizvodnje u inozemstvo (Porter, 1998.).

Sumirajući stavove novih teorija rasta i novih teorija međunarodne trgovine, mogli bismo navesti kao temeljne determinante ekonomskog rasta i produktivnosti zemlje slijedeće:

- tržišnu morfologiju ekonomije
- inovacije domaćih firmi
- investicije u R&D
- podizanje ljudskog kapitala
- ulogu države u promicanju poslovne klime
- adekvatni „mix“ ekonomske politike, koji nije jednak za razvijenu i manje razvijenu zemlju: manje razvijena zemlja mora više pozornosti posvetiti instrumentima ekonomske politike koji modificiraju relativne cijene faktora i koji su više usmjereni k formiranju ekonomije ponude.

V. 4. Problem Hrvatske: CEFTA - šansa i/ili propuštena prilika

CEFTA, kao subregionalna integracijska grupacija utemeljena je Sporazumom o formiranju zone slobodne trgovine između zemalja: Poljske, Mađarske, Češke i Slovačke 21. prosinca 1992. g. u Krakovu. CEFTA je postala operativnom u srpnju 1994. godine. Glavni ciljevi CEFTA-e bili su integriranje grupe Višegrad u politički i ekonomski prostor zapadne Europe, poticanje i razvijanje demokracije te načela ekonomije slobodnog tržišta. Republika Hrvatska pridružila se CEFTA-i 2003. godine.

„CEFTA 2006“ utemeljena je u prosincu 2006. g., a efektivna je postala 26. srpnja 2007. Novi članovi CEFTA-e postale su: BiH, Srbija, Crna Gora, FJR Makedonija, UNMIK Kosovo, Albanija, Moldavija. Ciljevi CEFTA-e 2006 jednaki su onima iz originalnog sporazuma. Uvjeti za članstvo u CEFTA-i su:

- a) članstvo u WTO ili poštivanje regulative WTO
- b) sporazum o asocijaciji i pridruživanju EU
- c) prihvaćanje sporazuma o slobodnoj trgovini, tj. zamjena 32 bilateralna sporazuma o slobodnoj trgovini multilateralnim sporazumom u okviru CEFTA-e.

CEFTA je kreirana, a i ostala je kao „training ground“ na putu pridruživanja i članstva zemalja u EU. Kada zemlja postane članicom EU-a, ona napušta CEFTA-u. Konsekventno tome CEFTA ima svoj životni tijek i vijek. Onog dana kada sadašnje članice CEFTA-e postanu članice EU-a, ona će izgubiti svoj smisao.

Tablica 3. Dinamika članstva CEFTA-e

Zemlja	Članstvo	Prestanak članstva	BDP/p. c
Poljska	1992.		
Mađarska	1992.		
Češka	1992.		
Slovačka	1992.		
Slovenija	1996.	2004.	
Rumunjska	1997.	2004.	
Bugarska	1999.	2004.	
Hrvatska	2003.	2004.	15 500
FJR Makedonija	2006.	2004.	8 500
Albanija	2007.	2007.	6 300
Bosna i Hercegovina	2007.	2007.	7 100
Crna Gora	2007.		11 092
Srbija	2007.		10 400
Moldavija	2007.		2 900
UNMIK Kosovo	2007.		1 800

Izvor: Wikipedija

Tablica 4. Vanjskotrgovinski tijekovi CEFTA-e 2006.

		1995.	2000.	2005.
Izvoz roba (USD; FOB)	Albanija	205	256	656
	BiH	.....	1130	2590
	Hrvatska	4517	4567	8955
	Moldavija	739	477	1105
	Crna Gora	.....	.....	573
	Srbija	.....	1645	4970
	Makedonija	.....	1321	2040
Uvoz roba (USD; CIF)	Albanija	680	1070	2478
	BiH	.....	3894	7544
	Hrvatska	7745	7770	18301
	Moldavija	809	770	2296
	Crna Gora	.....	.....	1211
	Srbija	.....	3227	10260
	Makedonija	.....	2011	3097
Ukupno uvoz				45187
Uvoz CEFTA-e bez Hrvatske				26886
Izvoz Hrvatske/Uvoz CEFTE				33%

Izvor: Host, A. (2007.): „Intragranska trgovina i uključivanje R. Hrvatske u EU“, doktorska disertacija i vlastiti izračuni

Za svoje relativno male članice tržište CEFTA-e od preko 30 milijuna stanovnika predstavlja značajnu priliku za izvoznu ekspanziju u uvjetima slobodne trgovine.

Stoga članice očekuju od CEFTA-e značajan poticaj gospodarskom rastu. Suvremena „mainstream economics“ drži da je izvoz vodeći čimbenik gospodarskog rasta. K tome, gospodarski rast članica bit će potaknut priljevom FDI utoliko više ukoliko je tržište veće i razvijenije. Kooperativnom suradnjom članice se pripremaju za viši stupanj demokracije i tržišne utakmice koje ih očekuju kao članice EU-a i EMU.

Hrvatska je postala članicom CEFTA-e 2003. Danas je R. H. najrazvijenija članica CEFTA-e mjereno razinom BDP p/c.

Sukladno izvješću The Global Competitiveness Report 2008. – 2009. Hrvatska spada u skupinu zemalja nominiranih kao „stage 2-3“ s BDP/p. c. između 9 i 17 tisuća dolara. Moldavija, kao i Kosovo koje nije obuhvaćeno izvješćem, s BDP/p. c. manjim od 2000 dolara nominirane su kao tzv. Factor driven ekonomije. U okviru „stage 2“ s BDP/p. c. od 3 000 – 9 000 dolara nalaze se ostale članice CEFTA-e.

Sukladno Global Competitiveness Indeksu za razdoblje od 2008. do 2009. g. Hrvatska se nalazi na 61. mjestu, dok su ostale članice CEFTA-e rangirane kako slijedi: Crna Gora 65., Srbija 85., Makedonija 89., Bosna i Hercegovina 107.

Uvažavajući spoznaje teorija međunarodne trgovine, kako teorije komparativnih prednosti tako i teorije kompetitivnih prednosti, Hrvatska bi morala imati najveće koristi od CEFTA-e. Stoga je CEFTA na putu Hrvatske k EU u biti ne samo „training ground“ već je i više od toga. Ona bi mogla biti „export ground“. Posebno danas kada je zemlja suočena s visokim ratama servisiranja vanjskoga duga i deviznom oskudicom, kako zbog svjetske ekonomske krize tako i zbog niže razine konkurentnosti u odnosu na razvijene zemlje, a posebno članice EU-a.

Tablica 5. Izvoz i uvoz Hrvatske (u milijunima dolara)

	2005. godina		2006. godina		2007. godina	
	Izvoz	Uvoz	Izvoz	Uvoz	Izvoz	Uvoz
Ukupno	8773	18560	10377	21502	12360	25829
Razvijene zemlje	6196	14133	7542	16070	8707	18910
EU 27	5661	12606	6665	14445	7447	16725
Zemlje u razvoju	2576	4428	2835	5433	3653	6920
CEFTA	1755	774	1984	1034	2759	1301
BiH	1256	453	1311	600	1783	734
CEFTA izvoz/ ukupan izvoz	20%		19,2%		20%	
BiH izvoz/CEFTA izvoz	72%		66%		69%	
CEFTA izvoz/EU izvoz	31%		29,6%		34,5%	

Izvor: Statistički ljetopis RH (2008.) i osobni izračun

Podatci iz tablice sugeriraju sljedeće:

1. Hrvatska ima suficit trgovinske bilance jedino s članicama CEFTA-e.
2. Hrvatska je konkurentnija od svojih konkurenata jedino na prostoru CEFTA-e.
3. U okviru CEFTA-e BiH ima posebnu, najznačajniju poziciju. Ovakav visok stupanj regionalne koncentracije izvoza Hrvatske vjerojatno je posljedica specijalnih veza BiH, tj. Federacije BiH s Hrvatskom uspostavljenih Dejtonskim mirovnim sporazumom za BiH, više negoli isključivo poslovnom orijentacijom na prostor CEFTA-e.
4. Za rješavanje trenutnog problema „deviznog jaza“ Hrvatska mora, ili najjednostavnije rečeno može, potaknuti izvoz na prostor CEFTA-e na kojem bi morala biti relativno najkonkurentnija.

5. Međutim, ekonomska kriza može upravo prostor CEFTA-e najviše i pogoditi, što je pokazala i nedavna zabrana uvoza mesa iz Hrvatske uvedena od strane BiH.

Poštujući temeljni cilj CEFTA-e, a to je priprema za članstvo njezinih članica u EU, dugoročna orijentacija na tržište CEFTA-e ne djeluje obećavajuće. Članstvo ovih zemalja u EU dovodi ih sve u inferioran položaj u odnosu na razvijene zemlje EU-a. Mada teorija komparativnih prednosti eksplicitno ne sugerira ekonomsku divergenciju rasta između više i manje razvijenih zemalja, teško je i skoro nemoguće pronaći primjer zemlje u svijetu koja je dobila poticaj razvoju i konvergirala razvijenim zemljama na temelju pravila igre „free marketa“ i slobodne međunarodne trgovine. Novije teorije međunarodne trgovine i posebno Nova ekonomska geografija sugeriraju formiranje procesa: središte - periferija na relaciji razvijeni - manje razvijeni. Ako je to tako, a bojimo se da je to tako, ni članice CEFTA-e ne će biti izuzetak.

Ovakva mogućnost upozorava na hitnost napuštanja neoliberalnog koncepta rasta i razvoja u Hrvatskoj, koji je, istini za volju, trebalo davno napustiti ili još bolje nikada ne biti na njegovom putu.

Formiranjem balkanske ekonomske unije, koju je nekada zagovarao pok. profesor Branko Horvat, bilo je moguće formirati uvjete za brži gospodarski rast i razvoj Hrvatske i potencijalnih članica EU-a koje su danas članice CEFTA-e. Na opseg i potencijale trgovinske suradnje između država - nekada republika bivše SFRJ - ukazao je i akademik Stipetić (1994.).

Ako se ovome doda da CEFTA nije u cijelosti regulirala pitanje dijagonalne kumulacije podrijetla robe, efekt CEFTA-e na gospodarstvo Hrvatske manji je nego što se moglo očekivati.

Privatizacija je bila glavni izvor dotoka FDI, kako u Hrvatskoj tako i u drugim članicama CEFTA-e. Kako se kapital ponaša prociklički, a privatizacije su privedene kraju, teško je biti optimist, svakako još manje na kratak rok, glede dotoka FDI u Hrvatsku kao članicu CEFTA-e. Hrvatska do članstva u EU ima godinu ili dvije, pa sukladno tome CEFTA teško može biti trajnija orijentacija. Ulaskom u EU Hrvatska će izgubiti prednosti najrazvijenije članice CEFTA-ena prostoru CEFTA-e.

Teze za daljnje promišljanje

Lekcije koje (ni)su pojedine zemlje naučile u pogledu režima vanjskotrgovinske politike i njegova doprinosa ekonomskom rastu evidentne su. I to kako one iz povijesti tako i one iz nedavne prošlosti, pa i sadašnjosti. Posebno mogu biti korisne one lekcije koje se mogu naučiti od danas najrazvijenijih zemalja.

U tome kontekstu prisjetimo se razmišljanja kembričkog profesora M. Panića, s kojim je teško ne složiti se. „Predominacija imperfektne ili oligopolističke konkurencije u zemljama modernog kapitalizma – drugim riječima dominacija

nejednakih šansi, opravdava primjenu zaštitnih mjera kao i mjera iz domene industrijske politike koje omogućavaju razvoj stratezijskih industrija. Bez takvih politika manje razvijene zemlje nisu u poziciji da zatvore jaz između sebe i razvijenih zemalja.“ (Panić, 2003., str. 64.)

Nove teorije rasta tretiraju rad kao kapital – ljudski kapital. Konstruirana je teorija o ulozi znanja u profiliranju ekonomskog procesa i proizvodnosti kapitala.

Sukladno TKP-u i teoriji kompetitivnih prednosti (Porter, 1998.) zemlja izvoznik ekonomski je učinkovitija. U TKP-u učinkovitost je više funkcija raspoloživosti resursa. U teoriji kompetitivnih prednosti učinkovitost se može graditi, a marginalna produktivnost kapitala beskrajno uvećavati jer je ona funkcija ljudskog kapitala i znanja.

Imajući pred sobom sve brojniju EU te raznolikost njezinih članica u pogledu razine razvijenosti, ne može se odbaciti mogućnost djelovanja Krugman-Eichengreenova efekta, neovisno čak i o tome promišljamo li o efektima TKP-a ili efektima teorije kompetitivnih prednosti.

Monopolska i oligopolna tržišna struktura, uz intraindustrijsku trgovinu, dominiraju europskim prostorom.

Manje razvijene članice morale bi se više nego dosad osloniti na industrijsku politiku i razvojnu politiku okrenutu proizvodnji kako bi hvatale korak s razvijenijim članicama. Makroekonomska politika trebala bi biti dinamičnija od one koja slijedi ideje „nominalne konvergencije”, a predstavlja praksu Maastrichta.

U isto vrijeme je jasno da je transfer kapitala od razvijenih k manje razvijenim nezaobilazna komponenta napretka manje razvijenih članica. FDI sam po sebi ne može biti dovoljna pokretačka snaga razvoja uvoznika izravnih investicija.

Nameće se pitanje: može li uopće manje razvijena zemlja imati prorazvojno orijentiranu ekonomsku i razvojnu politiku u Murakamijevu smislu (Murakamy, 1996.) u uvjetima dominacije transnacionalnih kompanija i globalizacije svjetske ekonomije?

Inovacijama i tehničkim progresom vođena ekonomska politika čini se izvan domašaja manje razvijenih zemalja isto toliko koliko su i nove teorije rasta i nove teorije međunarodne trgovine irelevantne za njih, za njihovu razinu razvijenosti i njihovu tržišnu morfologiju.

Ovakav zaključak posebno potiče Krugmanova „Nova ekonomska geografija“, koja nedvojbeno sugerira formiranje relacije: središte – periferija utemeljene na rastućim prinosima i padajućim troškovima. Nositelji „Nove ekonomije“ su, svakako, velike transnacionalne korporacije, kojih u manje razvijenim zemljama ili nema ili su u povoju. Bez njih i Porterov dijamant kao i Global Competitiveness Report nemaju puno smisla.

U ovome kontekstu CEFTA se čini kao poetski izraz za zavodljiv san o slobodnoj trgovini kao generatoru rasta. Povijest ekonomske misli, kao i ozbiljnija analiza teorija međunarodne trgovine realiteti su koji opominju. Izvoz je prije funkcija ekonomskog rasta nego što ga on determinira.

Zaključimo sukladno Pirovoj izreci: „Još jedna ovakva pobjeda i mi smo izgubljeni“. Barem utoliko ukoliko se ona odnosi na „mainstream“ koncept konkurentnosti i otvorenosti ekonomije te njihove primjene u tranzicijskim zemljama.

TREĆI DIO

**EKONOMSKA TEORIJA NA
RASKRIŽJU: QUO VADIS
ECONOMICS?**

Suvremena svjetska financijska i ekonomska kriza definitivno je dovela u pitanje validnost neoklasične ekonomske paradigme. U ovome radu želimo sugerirati da je cjelokupna ekonomska teorija dovedena u pitanje, ne samo neoklasična. Mislimo da svijet nema adekvatnu ekonomsku teoriju za rješavanje drame našega doba. Temeljni subjekt svjetske ekonomije postale su transnacionalne kompanije (TNC), koje imaju toliki kapacitet da zamijene nacionalnu državu. Tehnologija u posjedu TNC-a jednostavno ne dopušta obnovu nacionalne države i nacionalne ekonomske politike, bila ona neoprotekcionistička ili kejnzijanska. Stoga se nove svjetske institucije moraju razvijati za nove tehnologije i upravljanje razvojem novoga svjetskog društva. Standardni udžbenici iz ekonomije temelje se na načelu padajućih prinosa. Cijelo područje mikroekonomije, makroekonomije i konzekventno razvojne ekonomije mora se promatrati iz kuta rastućih prinosa i otvorene svjetske ekonomije. Čini se da su vizionari poput Marxa i Hilferdinga bili u pravu za razliku od Fukuyame, da ne kažemo od Krugmana ili Stiglitz, u viđenju budućnosti svijeta.

III. 1. Što nas uči Mikroekonomija

U udžbeniku iz Mikroekonomije navodi se da kada je granična stopa supstitucije (MRS) u potrošnji između dobra (X) i dobra (Y) jednaka graničnoj stopi transformacije (MRT) između dobra (X) i dobra (Y), ekonomija postiže stanje ravnoteže. U takvom stanju ekonomija uživa u privilegiji opće ravnoteže sa svim pripadajućim efikasnostima i karakteristikama (mikroekonomskim i makroekonomskim) opće ravnoteže: efikasnost u potrošnji, efikasnost u proizvodnji, efikasnost u alokaciji faktora proizvodnje, maksimiziran proizvođačev i potrošačev višak. Paretov optimum unutar nacionalne ekonomije sugerira da se ista nalazi na razini pune zaposlenosti te da ne postoji deficit, odnosno suficit u platnoj bilanci. Posljedično, nema mjesta niti inflaciji kada je postignuta ravnoteža između agregatne ponude i agregatne potražnje.

Prema teoriji komparativnih prednosti (koju smatramo sastavnim dijelom neoklasičnog ekonomskog modela) i Sayovu zakonu, dvije zemlje jednake ili slične veličine sa zajedničkim ukusima i potrošačkim preferencijama te istom tehnologijom mogu uživati u blagodatima otvorene vanjske trgovine, tj. mogu uvećati „zajednički” GDP sredstvima međunarodne podjele rada i međunarodne specijalizacije u proizvodnji. Specijalizacija u proizvodnji u objema zemljama dostiže optimalnu ravnotežu kada se granična stopa transformacije između dobara (X) i (Y) izjednači s cijenama dobra (X) i dobra (Y). U tom trenutku obje zemlje uživaju potpunu ekonomsku ravnotežu koju možemo izraziti sljedećom jednadžbom:

$$MRT_{xy} = P_x/P_y = MRS_{xy}(A) = MRS_{xy}(B)$$

gdje (A) označava zemlju A dok (B) označava zemlju B.

Logika savršene konkurencije, tretirajući pri tome dvije zemlje kao jednu ili jednu zemlju, ali s dvjema regijama te uz pretpostavku da obje zemlje, odnosno regije funkcioniraju na načelu tzv. spojenih posuda, nalaže da obje (sve) zemlje mogu povećati svoje blagostanje uvozom jeftinijih inozemnih dobara i posljedično pomicanjem krivulje socijalne indiferencije na višu razinu u usporedbi s onom prije nastale trgovinske razmjene. U uvjetima „međunarodnog” Pareto optimuma, doprinosi slobodne vanjske trgovine za obje zemlje (cijeli svijet) očituju se u sljedećim učincima:

- optimalna alokacija resursa širom svijeta
- optimalan i uvećan potrošačev višak bez ugrožavanja proizvođačevog viška („win-win” situacija)
- izjednačene cijene i nadnice u obje zemlje, odnosno širom svijeta
- konvergencija stopa rasta GDP-a u obje zemlje, tj. u svim zemljama uključenim u vanjsku trgovinu.

Svi navedeni optimumi ostvareni su zajedno

- s punom zaposlenošću u obje zemlje (širom svijeta)
- s cjenovnom stabilnošću širom svijeta
- s ravnotežom u bilanci plaćanja.

Ako uzmemo u obzir ova briljantna postignuća slobodne tržišne ekonomije i slobodne vanjske trgovine, ispada da neoklasična paradigma teorijski čvrsto sugerira svima zemljama (a tranzicijskim zemljama čak i praktički) da ne remete tržišni automatizam. Paradigma se zalaže za suzdržavanje od svih mogućih vrsta socijalne (državne) intervencije na tržištu i zastupa poduzetnički (animalni i racionalni) duh. Svjetska financijska kriza 2008. dovela je u pitanje validnost većine determinanti neoklasične ekonomske doktrine. „Nevidljiva ruka” je nestala, a tzv. vidljiva ruka mudre i istodobno uplašene države postala je ponovno aktualna. Je li državna intervencija glede regulacije tržišta u mogućnosti razriješiti financijsku i ekonomsku krizu, pitanje je od najveće važnosti na koje cijeli svijet traži odgovor. Uz ovo krucijalno pitanje postoji još jedna otvorena stavka: označava li svjetska ekonomska kriza krah neoklasične ekonomske doktrine ili se pak samo nalazimo na rubu novog, revitaliziranog i restrukturiranog ekonomskog gledišta na svjetsku – globalnu ekonomiju?

III. 2. Što nas uče neoklasične dogme ili „mainstream“ ekonomija

A) O razvoju, trgovini i distribuciji dohotka

Više od petnaest godina tzv. Vašingtonski konsenzus bio je, a donekle još uvijek i jest, ekonomska mantra koju su podučavali i prakticirali ekonomisti širom svijeta, pogotovo u tranzicijskim zemljama. Ako se pak jedan ekonomist, a da još pri tome potječe iz tranzicijske ekonomije, usudi „posijati“ barem zrno sumnje u ispravnost i djelotvornost spomenutog konsenzusa (čak i naprimjeru ratom razorene tranzicijske zemlje), vrlo često bio bi optužen da je zastario, odnosno da je marksist. Činjenici unatoč da je „Vašingtonski konsenzus“ „povukao“ ekonomsku znanost 200 godina unatrag, i to u vremena Saya ili pak Smitha.

Ipak, neki od vodećih svjetskih ekonomista nedavno su započeli ozbiljnu raspravu o pravovaljanosti „Vašingtonskog konsenzusa“ kao cjeline, a ne samo onog dijela konsenzusa koji se odnosi na korisnost istoga za niskorazvijene zemlje (LDC) i zemlje u tranziciji (The Barcelona Development Agenda u Stiglitz – Serra, 2008). Uloga države u ekonomiji, razvojne strategije orijentirane na izvoz te otvorenost vanjske trgovine kao determinante ekonomskog rasta, uvozna supstitucija i (na veliko iznenađenje) nejednaka dioba blagostanja između bogatih i siromašnih ponovno su u fazi promišljanja (Krugman u Stiglitz – Serra, 2008). Odjednom su pitanja poput ekonomske pravičnosti i neravnomojere razmjene postala tema dana unatoč činjenici proizašloj iz neoliberalne doktrine prema kojoj su za vrijednost GDP-a zaslužni rad i kapital te gdje je takva podjela istodobno efikasna i pravedna, i to prema načelu graničnih troškova i graničnog prihoda.

Krugman (u Stiglitz – Serra, 2008.) o istoj temi razmišlja na sljedeći način: „Ne znamo zašto se nejednakost počela javljati otprilike 1980. godine niti zašto je došlo do brzog porasta u nejednakosti nadnica među ljudima sa sličnom razinom obrazovanja. Stoga ne bismo smjeli previše očekivati od nastojanja da shvatimo te trendove nejednakosti u zemljama u razvoju, pogotovo jer i podatci nisu od velike pomoći.“ U pokušaju da ipak objasni razlog(e) nejednake raspodjele blagostanja (u uvjetima slobodne i otvorene vanjske trgovine i porasta GDP-a), Krugman navodi dva problema koji su godinama obmanjivali ekonomiste: „Kao prvo, ljudi su očekivali da će pozitivni efekti liberalizacije na rast biti izdašni... Kao drugo, postojalo je opće stajalište da će politika slobodne trgovine više težiti ujednačivanju nego nejednakosti. Ovakvo gledište proizlazi iz teoretskih razmatranja. Naime, jednostavan Heckser-Ohlin (H-O) trgovinski model sugerira da bi otvaranje trgovini onih ekonomija bogatih radom trebalo povećati nadnice, a u isto vrijeme sniziti trošak najma rada i kapitala. Osobno sam kriv zbog uvjerenja da su niske razine nejednakosti u Južnoj Koreji i Tajvanu, barem djelomično, rezultat politika orijentiranih prema otvorenosti. Nadalje, u toj vjeri (da će premije-

štanje u pravcu otvorenosti ekonomije imati ekvalizatorsko djelovanje) nisam bio jedini.”

Ali ni to nije sve. U tom istom radu Krugman nastavlja s razmišljanjem: „U ranijim osvrtima na ‘Vašingtonski konsenzus’ tvrdio sam da su ljudi, pogotovo ja osobno, očekivali da će trgovinska liberalizacija biti svojevrsni ekvalizator u zemljama u razvoju. Prvenstveno jer će zemlje bogate radom izvoziti radno intenzivna dobra, a uvoziti kapitalno intenzivna dobra, što će s jedne strane povećati nadnice, a s druge strane smanjiti povrate na ostale faktore.” Jasno, spomenuto se u Latinskoj Americi nije ostvarilo. Zašto?

Prihvatljiv odgovor na ovo pitanje ponudili su brojni ugledni ekonomisti. Između ostalih, odgovor je ponudio i Branko Horvat (1995.) koji je nakon opsežne rasprave o pretpostavkama H-O teorije zaključio: „Jedna očigledna posljedica jest ta da trgovina neće izjednačiti cijene faktora. Nadnice u siromašnim zemljama znatno su niže nego u bogatijim zemljama i nikakva količina slobodne trgovine neće izjednačiti indijske i američke nadnice. Ono što je potrebno jest ekonomski razvoj, a to nije pitanje trgovine već pitanje investicija. Proizvodni kapital iznimno je neravnomjerno raspoređen diljem svijeta.” Uz Horvata i njegovu opservaciju glede uloge H-O teorije kao determinante kompetitivnosti jedne zemlje i efekata te teorije na ekonomski rast i razvoj, spominju se i Easterly (1998.), Adelman (2001.), Panić (2003.), Pitelis (2000.), Stiglitz i Hoff (2001.), Murakami (1996.). Međutim, mišljenja ovih i mnogih drugih svjetskih uglednih ekonomista jednostavno su odbačena od strane ekonomske ideologije i ekonomske politike koje diktiraju najutjecajnije (i moćne) grupacije predvođene njihovim ekonomistima (Američka riznica, Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija).

B) O makroekonomskoj stabilnosti

Ekonomisti koji nisu dio „mainstreama“ u svojim raspravama o makroekonomskoj stabilnosti dugi su niz godina izazivali negodovanje o stavu da tzv. nominalna makroekonomska stabilnost, predložena od strane neoliberala, podrazumijeva sve ono što je potrebno za prosperitet zemlje. Oni nadalje sugeriraju da nominalna makroekonomska stabilnost ne pruža nikakvu vrstu komparativne prednosti za jednu zemlju, pogotovo ne za zemlju u razvoju koja je u konkurenciji s razvijenom zemljom (Pitelis, 2000.; Stojanov, 1997., 2000.). U zadnje vrijeme, a pogotovo otkad je 2004. godine u Barceloni donijeta tzv. Razvojna agenda (engl. Barcelona Development Agenda), ekonomisti sve više zauzimaju stav da je realna makroekonomska stabilnost bitna za gospodarstvo. Ocampo zagovara šire razmatranje makroekonomske stabilnosti koja ne uključuje samo stabilnost cijena te dobru i odgovornu fiskalnu politiku, već uključuje i stabilnu realnu ekonomiju. Bilo je sasvim prirodno 1990. godine, primjerice nakon epizoda visoke inflacije i hiperinflacije u Latinskoj Americi tijekom 1980-ih, staviti naglasak na cjenov-

nu stabilnost. Ali realna je stabilnost – promjenjivost nezaposlenosti ili realnog rasta – nedvojbeno važnija. Cjenovna stabilnost, kao što smo naučili, ne može dovesti do rasta ili pune zaposlenosti, a prekomjerna revnost glede zagovaranja stabilnosti cijena može ugušiti rast i dovesti do visoke razine nezaposlenosti (Ocampo u: Stiglitz – Serra, 2008.).

Stoga nije iznenađujuće kada Dornbusch (1997.) tvrdi da je „najgori neprijatelj prelaska na slobodno tržišno gospodarstvo središnja banka koja ili inscenira borbe protiv inflacije ili je neopravdano zabrinuta oko održavanja konvertibilnosti valute. Stabilna i umjerena inflacija bitna je za ekonomiju, a postoji vrijeme i mjesto za sve. Pretjerivanje u borbi protiv inflacije te beznadne igrice oko valute čine danas u Europi više štete reformi slobodnog tržišta negoli sve ideološke rasprave zajedno.”

Dornbuschovo mišljenje o naporima suzbijanja inflacije u tranzicijskim zemljama dijeli i Krugman (1995.): „Što je s drugom polovicom ‘Vašingtonskog konsenzusa’, s vjerovanjem u važnost (ispravnost) novca? U ovom je slučaju situacija znatno slabija. Ako je standardna procjena troškova zaštite niža od očekivane, takve procjene troškova inflacije (definirano kao sveukupno smanjenje realnog dohotka) sramotno su niske. Naravno, vrlo visoke stope inflacije (trozna- menkaste ili čak četvero-imenkaste stope koje su, nažalost, bile učestala pojava u povijesti Latinske Amerike) mogu ozbiljno poremetiti funkcioniranje tržišne ekonomije. Ali, veoma je teško utvrditi je li došlo do nekih većih pomaka uslijed smanjenja stope inflacije s recimo 20% na 2%. Štoviše, metode koje se koriste za postizanje dezinflacije u niskorazvijenim zemljama, prije svega fiksni (vezani) devizni tečaj kao način stvaranja kredibiliteta, nose sa sobom ozbiljne troškove.”

Popisu uglednih ekonomista koji se bore protiv MMF-ove rigidnosti u svezi inflacije dodat ćemo Stiglitzu i Ellermana (2000.): „Previše je puta politika otišla korak dalje od jednostavnog snižavanja inflacije na prihvatljivu razinu. Rezanje je inflacije na sve niže i niže razine, bez obzira na trošak, postalo fetiš unatoč snažnom dokazu o tome kako postoje jako male koristi za produktivnost i rast kada se inflacija smanjuje ispod 20%. A troškovi smanjenja inflacije na tu razinu nisu beznačajni. Ne radi se samo o tome ako je hiperinflacija loša da će ekonomiji biti bolje što je niža razina inflacije. Uvijek treba uzeti u obzir i cijenu usmjerenosti prema jednom cilju, u ovom slučaju cijenu smanjenja inflacije.”

CO konvergenciji

Neoklasično promišljanje o rastu „pretpostavlja da uslijed nestašice kapitala isti ima visok prinos. Ovo je samo po sebi moguće jer kada date radniku stroj, koji prethodno nije imao, to pak ima veliki utjecaj na produktivnost. Skupa s pretpostavkom konstantnog prinosa na opseg i uz postojanje nepromjenjivih faktora kao što je ponuda radne snage, pretpostavka padajućih prinosa vrlo je snažna. Tijekom tranzicije k novom stabilnom stanju, rast u zemljama gdje je kapital

oskudan bit će visok zbog visokih povrata na kapital. Prema tome bi siromašne zemlje trebale prilično brzo sustići one bogatije. Rast je visok kada je kapital po radniku (k) nizak, a rast opada kada (k) raste. Rast se zaustavlja kada je stopa povrata na kapital jednaka diskontnoj stopi.” (Easterly, 1998.)

Maddison (2001.) izražava slična stajališta o pitanjima rasta, razvoja te procesa sustizanja. „Kada bi se svijet sastojao samo od dviju skupina zemalja (razvijene i zemlje u razvoju), obrazac svjetskog razvoja mogao bi se protumačiti kao jasna demonstracija mogućnosti za uvjetnu konvergenciju predloženu od strane neoklasične teorije rasta. Pretpostavka je da zemlje niskog dohotka imaju priliku zbog svoje niske razvijenosti te da bi trebale biti u mogućnosti ostvariti brži rast od prosperitetnih zemalja koje se ionako nalaze blizu granice svojih tehničkih mogućnosti.” Međutim, Maddison ukazuje na vrlo bitnu opasku i činjenicu nikad ranije spomenutu, ali možda skrivenu u neoklasičnoj paradigmi, o egzogeno zadanoj tehnologiji i kapitalu. Maddison zaključuje da se „taj potencijal može ostvariti samo ako su zemlje uspješne i učinkovite u mobiliziranju i alokaciji sredstava, poboljšanju njihovog ljudskog i fizičkog kapitala kako bi mogle asimilirati i usvojiti odgovarajuću tehnologiju. Nanovo oživljena Azija ugrabila je te mogućnosti. Ostale zemlje (ostatak Azije, Latinska Amerika, istočna Europa i zemlje bivšeg SSSR-a, Afrika) nisu. Njihova relativna pozicija znatno se pogoršala od 1973. godine.”

Fisher (1987.) dijeli Maddisonovo mišljenje o ulozi tehnološkog napretka kao jedne od glavnih determinanti ekonomskog rasta zemlje, pogotovo zemlje u razvoju. „Skromne dugoročne stope rasta industrijskih zemalja kao i naučene lekcije nisu nužno relevantne za niskorazvijene zemlje. Primarni razlog nalazi se u činjenici da su te zemlje daleko od tehnoloških granica; tehnološki napredak mogao bi odigrati značajnu ulogu u njihovom budućem rastu i to bez odvijanja značajnijih tehnoloških proboja. Stvarni dokazi naprotiv ne podržavaju hipotezu. Osim Japana, većina zemalja koja se trenutno nalazi u rangu industrijskih tržišnih ekonomija već jedno cijelo stoljeće nalaze se među zemljama visokog dohotka.”

Iskustva širom svijeta glede ekonomskog rasta zemalja različitih u razvoju koje sve više i više zaostaju za razvijenim zemljama (uslijed sve veće primjene neoklasičnog ekonomskog recepta), naveli su Vaneka (2004) da o teoriji komparativnih prednosti (kao važne komponente neoklasične ekonomske paradigme) zaključuje sljedeće:

„1. Polazišna točka mogega rada jest ta da je tradicionalna teorija komparativnih prednosti, na kojoj se temelji moderna globalizacija, netočna i da nije primjenjiva u današnjim uvjetima svjetske trgovine. Umjesto toga predlažem teoriju destruktivne trgovine koja puno bolje objašnjava i rezimira ono što se danas događa u svjetskoj trgovini.

2. Destruktivna trgovina vodi u svijet u kojem manjina bogatih dominira nad većinom siromašnih i, da stvar bude još gora, ovakva situacija ima tendenciju

pogoršanja na način da bogati postaju još bogatijima, a siromašni siromašnjima. Tehnički gledano, situacija je eksplozivna.”

Rasprava o konvergenciji između niskorazvijenih i razvijenih zemalja o pitanju slobodne trgovine i tijekova kapitala teško da može izbjeći Lucasov paradoks. Taj paradoks očituje se u tome da kapital ne dotječe u siromašne zemlje gdje postoji nestašica istog. Naprotiv, kapital iz tržišta u nastajanju otječe u napredne zemlje, a što je u suprotnosti s neoklasičnim mišljenjem prema kojemu bi povrat na akumulirani kapital trebao biti viši tamo gdje je kapital „rijetkost”. Lucas nadalje zaključuje da treba napustiti neoklasičnu paradigmu, dok Reinhart i Rogoff zaključuju da je tome glavni krivac premija rizika (Cohen u Stiglitz – Serra, 2008.) zbog „lošeg ponašanja”. Cohen ukazuje na to da je, općenito gledano, omjer kapitala i outputa najviši među siromašnim zemljama. Ovo se pak može smatrati svojevrsnim anti-Lucasovim paradoksom. „Intuicija koju nudimo jest ta da siromašne zemlje, kojima nedostaju drugi inputi kao primjerice infrastruktura, koriste fizički kapital kao nadomjestak onih inputa kojih skoro pa i nema.”

U ovom trenutku čini se kako bi bilo korisno dati uvid u kritike neoklasične ekonomske paradigme kao i teorije komparativnih prednosti koje su iznijeli Stiglitz i Charlton (2005.), Horvat (1995.), Rodrik (1999.), Panić (2003.), Pitelis (2000.), Adelman (2001.). Nije nikakvo iznenađenje to što je Adelman predstavila termin KISS (engl. *Keep It Simple Stupid*)¹ u svojem radu pod nazivom „Fallacies in Development Theory and Their Implications for Policy“. Ona piše: „Tvrdim da je ekonomija prihvatila i pretočila KISS u sveobuhvatna načela, da je isto usvojeno na poslijediplomskim studijima te da može biti prekršeno jedino na vlastitu odgovornost samoga prekršitelja. Ovo načelo zahtijeva jednostavno objašnjenje i univerzalno važeće prijedloge. Dovelu je do tri velike zablude sa štetnim posljedicama, kako za teoriju tako i za ekonomsku politiku: nerazvijenost ima samo jedan uzrok, jedan kriterij dovoljan za ocjenjivanje uspješnosti razvoja, razvoj je log-linearni proces.”

Povijesni i istodobno zahtjevni dokaz potkrijepljen s podosta primjera razvojnih iskustava mnogih zemalja tijekom povijesti, a koji idu u korist teza od Adelmána, Stiglitzá, Horvata, Pitelisa, Easterlyá itd., mogu se pronaći u knjizi Angusa Maddisona (2001.) pod nazivom „The World Economy”.

III. 3. Što se u svijetu zbiva: kriza ili prosperitet

Neoklasična ekonomija ne prepoznaje mogućnost krize. Ipak, američka ekonomija, vođena neoklasičnim ekonomistima, krajem rujna 2008. godine izgledala je kao da je na granici najteže ekonomske krize koju je svijet ikada vidio. Paket mjera izlaska iz krize, težak oko 700 milijardi američkih dolara, predložen je od strane Predsjednika i članova američkog Kongresa. Taj paket predstavlja najveću financijsku intervenciju od početka razvoja kapitalističke tržišne ekonomije. Ne tako davno sama odluka o prijedlogu državne intervencije za jednog bi ekonomistu bila ozbiljna i životna pogreška. Optužilo bi ga se za manipulaciju i glupavost jer „zdravorazumno” čitanje Smitha, Saya i Paretoa ne dozvoljava raspravljanje o ekonomskoj krizi, a kamoli da se ista smatra prijetnjom opstanku ekonomskog sustava.

Međutim, povijest nas uči da je postojala 1929. godina. Stoga je na kraju 2008. godine postavljeno pitanje: je li ili nije američki Kongres (i moćni ekonomisti) naučio lekciju o 1929. godini? Milton Friedman je smatrao da se kriza iz 1929. godine nikada ne bi dogodila da su postojale središnje banke i da su intervenirale u gospodarstvu. On je krizu iz 1929. godine smatrao krizom likvidnosti. Doduše, nakon što je državna intervencija tijekom 1930-ih imala proinflacijske efekte, pa čak i znakove stagflacije, Keynes navodi: „Prije tri godine bilo je važno koristiti fiskalnu politiku kao potporu ulaganjima. Kao što je bilo važno održati budžetski deficit u vrijeme kraha, sada bi bilo korisno prikloniti se drukčijoj politici. Mislim da se približavamo ili smo se već približili točki kada intervencija od strane centra postaje beskorisna.” Godine 1937. Keynes je bio duboko uznemiren visokom stopom inflacije (12% u Ujedinjenom Kraljevstvu) koja je koegzistirala s 12% stopom nezaposlenosti (Hutchinson, 1981.).

Interpretacija Keynesovog objašnjenja ekonomske krize, a koja je prihvaćena širom svijeta, jest ta da je kriza iz 1929. godine uzrokovana nedovoljnom potrošnjom (npr. Vade, 2008). Ukoliko je takvo objašnjenje ispravno i odgovarajuće, sadašnja državna intervencija predložena od strane Kongresa SAD-a mogla bi premostiti tri Keynesove zamke (zamku likvidnosti, zamku očekivanja i zamku granične efikasnosti kapitala), ali pod drastično izmijenjenim političkim okolnostima. Prema tome, promatrano s aspekta krize iz 2008. godine, krajnje je važno utvrditi tko je bio u pravu (a tko u krivu) kada je riječ o objašnjavanju krize iz 1929. Je li to bio Friedman (tj. neoklasični ekonomisti – monetaristi kao primjericice Metzler) ili Keynes (ali ne i kejnzijanci koji su krizu iz 1929. tretirali kao krizu nedovoljne potrošnje)? Je li možda moguće da je Marx bio u pravu što se tiče objašnjavanja kriza u 19. stoljeću, ali i krize uopće? Upravo se zato oslanjamo i na Keynesa i na Marxa ne bi li se ipak naučile neke lekcije.

III. 4. Stari ekonomisti o krizi: Keynesov rendgen i Marxova magnetna rezonanca

a) Keynes

Osim Keynesa (1964.), Polanyja (1944.) i Hilferdinga (1952.), sve više i više suvremenih ekonomista ističe činjenicu da je sadašnje stanje ekonomskih poslova diljem svijeta, uključujući i razvijene zemlje, povezano s pretpostavkom „pogrešivosti tržišta” (Stiglitz – Serra, 2008.). Međunarodna „megaudruživanja” koja se odvijaju širom svijeta više nego ikad potvrđuju Marxov teorem koji možemo izraziti na sljedeći način: „Onoga trenutka kada bi formiranje kapitala došlo u ruke nekolicine glavnih centara, vitalni plamen proizvodnje u potpunosti bi se ugasio. Izumro bi. Roba se proizvodi onoliko dugo sve dok se proizvodi uz profit. Razvoj proizvodnih snaga rada povijesna je zadaća i opravdanost kapitala. To je jednostavno način na koji isti nesvjesno kreira materijalne potrebe višega reda proizvodnje.” Posljednji slučaj koji potvrđuje tezu jest akvizicija Merrill Lyncha od strane J. P. Morgana te Lehman Brothersa od strane Bank of America tijekom rujna 2008. godine.

Keynes je (onako kako ga čitamo) smatrao da je glavni uzrok ekonomske krize pad granične efikasnosti kapitala, tj. da taj pad uzrokuje privredni ciklus. „Pod cikličkim kretanjem smatramo da kako sustav napreduje (npr. nagore), sile koje ga tjeraju naprijed u početku skupljaju snagu i imaju kumulativan efekt jedna na drugu, ali postupno gube svoju snagu sve do određene točke u kojoj bivaju zamijenjene sa silama koje djeluju u suprotnom smjeru. Također smatramo da postoji prepoznatljiv stupanj pravilnosti u vremenskim sekvencama i trajanju kretanja nagore i nadolje. Međutim, postoji još jedna karakteristika privrednog ciklusa na koju se moramo osvrnuti kako bi naše objašnjenje bilo odgovarajuće: fenomen krize – činjenica da se zamjena kretanja nagore s tendencijom kretanja nadolje često odvija iznenada i silovito dok, u pravilu, tako oštra prekretnica ne postoji kada je riječ o zamjeni tendencije kretanja nadolje s onom nagore.”

Tako prema Keynesu (1964.), prosperitet neočekivano mijenja svoje lice te nasilno biva pretvoren u krizu. Tržišni mehanizam ne funkcionira tako brzo u obratnome smjeru ako uopće i funkcionira automatski. Keynes je smatrao da krize nisu uzrokovane porastom kamatnih stopa. Krize su posljedica naglog pada granične efikasnosti kapitala. „Kasnije faze buma karakteriziraju optimistična očekivanja o budućem prinosu kapitalnih dobara, dovoljno velikom da neutralizira njihovo rastuće obilje, rastuće cijene njihove proizvodnje i, po svoj prilici, rastuće kamatne stope. Pod utjecajem kupaca koji su većinom neupućeni u ono što kupuju te špekulanata koji se više brinu o predviđanju sljedećeg preokreta na tržištu (nego o razumnoj procjeni budućeg prinosa kapitalnih dobara), sasvim je prirodno da, uslijed razočaranja na preoptimističnom i prenapuhanom tržištu, organizirana investicijska tržišta padnu iznenada i uz katastrofalne posljedice.”

„Na početku krize zasigurno postoji znatan dio kapitala čija je granična efikasnost postala zanemariva ili čak negativna. Ali vremenski interval koji će morati proteći (prije nego nestašica kapitala uzrokovana njegovim trošenjem, propadanjem i zastarijevanjem uzrokuje dovoljno očitu nemogućnost povećanja granične efikasnosti) može biti donekle stabilna funkcija prosječne trajnosti kapitala u datom razdoblju, tj. epohi. Ako se karakteristike epohe promijene, standardni vremenski interval će se promijeniti.”

Povrh toga, vrijeme trajanja krize jasno je povezano s „normalnom stopom rasta u datom razdoblju”.

U vrijeme krize kapital se rasprodaje. Roba se prodaje bez obzira na cijenu. Pad granične efikasnosti kapitala loše utječe na sklonost potrošnji, i to drastičnim smanjenjem ulaganja te otpuštanjem radnika. Mišljenja smo da bi se Keynesove zamisli mogle uzeti u obzir kao napose relevantne za današnja razvijena društva. „Značajan pad granične efikasnosti kapitala ima tendenciju negativnog utjecaja na sklonost potrošnji. Isti obuhvaća ozbiljno opadanje tržišne vrijednosti dionica koje kotiraju na burzi. Spomenuto pak vrlo depresivno utječe na one grupe dioničara koji su aktivno zainteresirani za svoja ulaganja, pogotovo ako koriste posuđena sredstva. S „burzovno-orijentiranim” javnim svjetonazorom kakav postoji u SAD-u, rastuće tržište dionica može biti skoro pa esencijalan uvjet za zadovoljavajuću sklonost potrošnji, a ova okolnost (koja se donedavno zanemarivala) očito služi za daljnje pogoršanje depresivnih efekata uzrokovanih padom granične efikasnosti kapitala.” Kriza stoga ne može biti ublažena smanjivanjem kamatnih stopa. „Zaključujem da obveza uređenja trenutnog volumena investicija ne može sa sigurnošću biti predana u privatne ruke.” Ovu rečenicu napisao je John Maynard Keynes 1936. godine.

B) Marx

Prema Marxu (1962), faza hiperprodukcije, koju možemo nazvati i fazom stagflacije (prema njezinom cjelovitom opisu u „Kapitalu”), konvertira se u novu fazu poslovnog ciklusa koja se naziva kriza. Ta ista kriza predstavlja duboku deflaciju. Prethodno povećanje cijena, hiperprodukcija dobara (ili proizvodnja dobara iznad razine proizvodnje koja jamči očekivani profit) mora biti smanjena na razinu „normalnih granica”. Taj je proces bolan i očituje se u padu cijena, padu dohodaka, masovnoj nezaposlenosti i zatvaranju poduzeća. „Vrijednost robe žrtvuje se u svrhu očuvanja postojanosti te (fantastične i neovisne) vrijednosti u novcu.” Kao novčana vrijednost sigurna je onoliko dugo koliko je siguran i sam novac. Za nekoliko milijuna u novcu potrebno je žrtvovati mnogo milijuna u robama. Spomenuto je pak neizbježno u kapitalističkoj proizvodnji i čini jednu od „ljepota” takve proizvodnje. Potražnja za platežnim sredstvima nije ništa drugo doli potražnja za zamjenjivosti u novac, sve dok trgovci i proizvođači imaju na raspolaganju valjane vrijednosnice; to je potražnja za novcem- kapitalom svaki

put kada nema kolaterale tako da avansiranje platežnih sredstava pruža ne samo oblik novca već i ekvivalent koji nedostaje, a s kojim će se izvršiti plaćanje. Ovo je točka rasprave o prevladavajućoj teoriji krize u kojoj su obje strane istodobno u pravu i u krivu. Oni koji tvrde da jednostavno postoji manjak sredstava plaćanja (a možemo reći da je Friedman vidio uzroke Velike depresije iz 1929. godine na sličan način kao Paulson i Bernanke danas) ili misle samo na vlasnike „bona fide” vrijednosnica ili su pak budale koje su uvjerenе kako se dužnost i autoritet banaka sastoji od pretvaranja bankrotiranih varalica u solventne i ugledne kapitaliste, i to pomoću komada papira. Oni koji pak tvrde da postoji manjak kapitala, ili se samo igraju riječima (budući da upravo u takvim vremenima postoji gomila nepretvorljivog kapitala kao posljedica prevelikog uvoza i hiperprodukcije) ili se referiraju na one kreditne „kavalire” koji su trenutno doista u poziciji da više ne mogu dobiti kapital od drugih ljudi za nastavak svojega djelovanja pa sada tražuju od banke ne samo da im pomogne platiti za izgubljeni kapital nego da im omogućí da nastave sa svojim prijevarama.

III. 5. Put u megakapitalizam?

Prema Marxu i Keynesu, kriza predstavlja proces deprecijacije kapitala. Na prvi pogled teško da se može utvrditi da se sadašnja kriza može smatrati „konstruktivnom destrukcijom” ili „konstruktivnom konstrukcijom”. Keynes smatra da proces deprecijacije vrijednosti kapitala predstavlja preduvjet za nestašicu kapitala, čime se povećava njegova granična učinkovitost. Kriza se teško može izbjeći ili pak ublažiti automatskim djelovanjem tržišnih sila. Politika povećanja kamatne stope u kriznim okolnostima, prema Keynesu, mogla bi osobito biti destruktivna. Pomoću svojih mjera ekonomske politike Keynes je htio spriječiti krizu. Upravo stoga je jasno zašto se on zalaže za ekspanzivnu financijsku politiku u fazi koja prethodi krizi. On želi bum pretvoriti u trajni kvazibum.

Na tijek svjetske ekonomske povijesti, ali i sadašnjosti, utječu interesi vodećih snaga (klasa) u društvu. Interesi oblikuju ekonomsku ideologiju, a ekonomska ideologija pak pruža streljivo za kreiranje mjera ekonomske politike u korist djelotvornog razvoja mikroekonomskih subjekata.

Stoga, pod prevladavajućim političkim i ekonomskim dogmatizmom uvjereni smo u sljedeći scenarij: golemi financijski poticaji i nova regulativa bez promjene političko-ekonomskih postavki mogu samo privremeno odgoditi nove krize u bankarskom sektoru i do neke mjere obnoviti povjerenje u moć države te sposobnost iste da sustav održi na životu. Doduše, veliki financijski poticaji mogu se pokazati kao proinflacijski. Zbog toga možemo očekivati da svjetsko gospodarstvo bude suočeno sa zamkom granične efikasnosti kapitala nakon što se riješi problema tzv. zamke likvidnosti. U tom slučaju kriza bi mogla biti još dublja vodeći naposljetku svjetsko gospodarstvo od destruktivne destrukcije k novoj fazi kapitalističke tržišne ekonomije koju nazivamo megakapitalizam. Mi vidimo megakapitalizam kao mogući novi svjetski ekonomski sustav kojim diktiraju megatransnacionalne korporacije i megabanke. Jedna vrsta svjetske vlade bit će potrebna kako bi se uspostavila suradnja između megakompanija i megabanaka, s jedne strane, te siromašnih ljudi (odnosno, građana svijeta), s druge strane. Vidimo također sve veće smanjenje uloge nacionalne države koja bi eventualno mogla u potpunosti izgubiti „tlo pod nogama”. Ista stvar mogla bi se dogoditi i demokraciji. Kako bi se izbjegla tzv. zamka demokracije, mogao bi se napraviti mudar potez u smislu da se konzultira Murakamijev (1996.) developmentalizam zajedno s radovima Marxa i Keynesa.

Epilog: Ekonomska znanost bez ekonomske teorije

Kapitalizam je, onako kako ga promatra Fukuyama, mrtav. Do rujna 2008. godine neoklasični ekonomisti vjerovali su da će slobodna trgovina i „laissez-faire“ zauvijek biti kovači mira širom svijeta. Očito su bili u krivu. „Quo vadis“ ekonomska znanosti od svjetske ekonomske krize 2007. godine do danas? Kriza koja je bila, prema mnogima od vodećih ekonomista svijeta, nemoguća pojava? (Nova ekonomija; Summers, Lucas...)

Kao da nismo naučili lekcije ekonomske povijesti još od „Tulipa“, „Missisipija“ ili nekih drugih „balona“, pamučnih i drugih kriza koje se ponavljaju logikom Kondratjejeva, Marxa pa i Schumpetera još od prvih dana tržišne – kapitalističke ekonomije?

Izgleda kao da nismo. Staromodnom ekonomistu to bi bilo pomalo čudno, ali mladim i posebice nobelovcima poput Lucasa, Romera ili Prescottta to je bilo smiješno. Prema njima privredni ciklus je povezan s tzv. realnim ekonomskim kretanjima – tehnološkim promjenama. I to je to. Kredit, novac ili, suvremenim jezikom rečeno, tzv. leverage nisu ni od kakvog značenja u razvoju privrednog ciklusa ili krize.

Stoga staromodnog ekonomista ne će iznenaditi, a mladoga hoće itekako, istraživanje trojice ekonomista objavljeno u NBER working papers No. 17621, u studenom 2011. godine pod naslovom „When credit bites back: leverage, business cycles, and crises“ („Kada kredit uzvraća: privredni ciklusi i krize“) u kojem oni, kako navode, po **prvi put** u ekonomskoj povijesti temeljem istraživanja dokazuju da faza buma ide ruku pod ruku s kreditnom ekspanzijom koja vodi k recesiji, eventualno depresiji, kada dolazi do kontrakcije kredita i deflacijskih tendencija (Óscar Jordá, Moritz HP. Schularick, Alan M. Taylor, 2011.). Ovi ugledni ekonomisti kao da nikada nisu čitali Keynesa, da ne spominjemo Marxa ili Kondratjejeva, Fishera pa čak i Minskog.

Kako je to moguće? Zar se ništa nije bitno izmijenilo od Cicerona do 2012. godine? Kao da smo svi zatočenici neoklasičnih ekonomista?

Tko su neoklasični ekonomisti? Neoklasični ekonomisti došli su do spoznaje o određenim načelima djelovanja ekonomije, odnosno do spoznaja o tržištu i ekonomskim zakonitostima. Prema njima, nevidljiva ruka automatizmom djelovanja tržišta automatski uspostavlja uvjete ravnoteže i na tržištu i u cjelini nacionalne privrede. Na tržištu čiste konkurencije položaj firme funkcija je njezinih prihoda i rashoda. Treba se odmah podsjetiti jednoga od osnovnih načela neoklasičara, a to je **načelo padajućih prihoda i rastućih troškova**. Polazeći od načela padajućih prinosa, firma nastoji maksimizirati profit. S tim ciljem ona odlučuje o izboru faktora proizvodnje, dakle firma formira određenu proizvodnu funkciju. Položaj firme nije isti na kratak i na dugi rok. Maksimizacija profita na kratak rok dovodi firmu i industriju u cjelini u položaj da se na dugi rok suoče

s problemom proizvodnje bez profita. Takva moguća situacija djeluje na firmu barem u dva pravca: da pokuša smanjiti troškove proizvodnje, na jednoj strani, ili da preseli svoj kapital u drugu industriju, na drugoj strani.

Razmišljanju i ponašanju firme velikim dijelom korespondira razmišljanje i ponašanje kućanstva. Cilj kućanstva je maksimiziranje korisnosti. U funkciji toga cilja kućanstvo formira ponudu i potražnju radne snage.

Svakako, potražnja za radnom snagom je i tu funkcija profita, odnosno položaja firme na tržištu.

Neoklasični ekonomisti prihvaćaju pretpostavku o čistoj konkurenciji kao jednu od osnovnih pretpostavki cjelokupne analize. Vrijeme u kojem su živjeli davalo im je za to pravo. Tržište funkcionira u uvjetima čiste konkurencije onda kada su, prema Baumolu, zadovoljeni sljedeći uvjeti:

- Na tržištu je velik broj proizvođača. Velik broj proizvođača omogućava heterogenu ponudu i potražnju na tržištu. Pojedina firma ne može utjecati na visinu cijene niti kao kupac niti kao prodavač. Firma je tzv. price taker. **Nije li ova pretpostavka u naše vrijeme apstrakcija?**

- Homogenost proizvoda. Velik broj ponuđača na tržištu nudi homogene proizvode. Kupcu je svejedno od koga kupuje robu. **Nije li i ova pretpostavka apstrakcija?**

- Na tržištu postoji sloboda ulaska i izlaska. Firme ulaze na tržište ili sele s tržišta rukovođene, prije svega, kriterijem profita i to očekivanog profita. **Nije li i ova pretpostavka apstrakcija?**

- Postoji perfektna informiranost. Ona podrazumijeva transparentnost tržišta i znači potpunu informiranost firme o stanju i perspektivama tržišta, posebno kada je riječ o cijenama, ponudi i potražnji. **Nije li i ova pretpostavka apstrakcija?**

- Sliku potpune konkurencije možemo dopuniti kada u razmatranje uključimo međunarodno tržište i pravila robne arbitraže i djelovanje zakona jedne cijene. Robna arbitraža i zakon jedne cijene omogućavaju da se cijene robe izjednačavaju, odnosno da teže k izjednačavanju u međunarodnim razmjerima. **Nije li i ova pretpostavka apstrakcija?**

Ako su sve pretpostavke neoklasične ekonomije apstrakcije, nije li tada **neoklasična ekonomija jedna virtualna ekonomija?** Nisu li Paretov optimum i Sayov zakon tržišta virtualni? U točki Paretovog optimuma nacionalna ekonomija suočena je s načelom „kapitalističkog komunizma“: na jednak kapital jednak profit. Zbog toga je Keynes okvalificirao neoklasiku kao specijalan slučaj, a on je kreirao „Opću teoriju.“ **Je li Keynesova teorija opća teorija** ili je to teorija vezana za jednu fazu privrednog ciklusa – recesiju ili depresiju? Ako je to tako, a mi držimo da jest, onda je i monetarizam vezan za drugu fazu privrednog ciklusa – stagflaciju i, prema tome, ni on nije cjelovita ekonomska teorija. Prema

tome, kejnzijanim, monetarizam, neokejnzijanim, postkejnzijanim, škola racionalnih očekivanja, tzv. teorija realnog poslovnog ciklusa nisu generalne ekonomske teorije. To su izdanci virtualne neoklasike vezani za određeno stanje ekonomije na putu njezinog kontinuiranog kretanja i dinamike. K tome to su teorije ekonomskih politika (ekonomske škole) koje se odnose na reguliranje ekonomskih kretanja jedne nacionalne ekonomije - teritorijalne države. Mislimo da su one za vrijeme u kojem živimo, a to je vrijeme globalizacije, sve manje relevantne a ponekad čak i kontraproaktivne.

Imamo li ekonomsku teoriju globalizacije - ekonomsku teoriju za naše vrijeme?

Postoji velik broj definicija globalizacije. Sve one se manje ili više svode na integriranost zemlje u međunarodnu podjelu rada te integriranost faktora proizvodnje u internacionalnim razmjerima. Tako Bhagwaty (Bhagwaty, 2004.) definira ekonomsku globalizaciju kao „integraciju nacionalnih ekonomija u međunarodnu ekonomiju kroz trgovinu, izravne inozemne investicije, kratkoročno kretanje kapitala, međunarodnu mobilnost radnika i humanitaraca uopće te međunarodne tokove tehnologije.“ Anne Kruger definira globalizaciju kao „fenomen zahvaljujući kojemu su ekonomski subjekti u bilo kojem dijelu svijeta mnogo više pod utjecajem događaja u svijetu nego ranije“ (Wolf, M., 2004.). Mi držimo da su ovakve i slične definicije globalizacije - tehničke i površinske definicije globalizacije. Dublja definicija globalizacije i nama bliža je Hendersonova definicija. David Henderson, bivši glavni ekonomist OECD-a, definira globalizaciju kao „slobodno kretanje roba, usluga, rada i kapitala, pri čemu se kreira jedinstveno tržište inputa i outputa te potpuni nacionalni tretman inozemnih investitora tako da, ekonomski uzeto, više nema stranaca.“ (Wolf, M. 2004.)

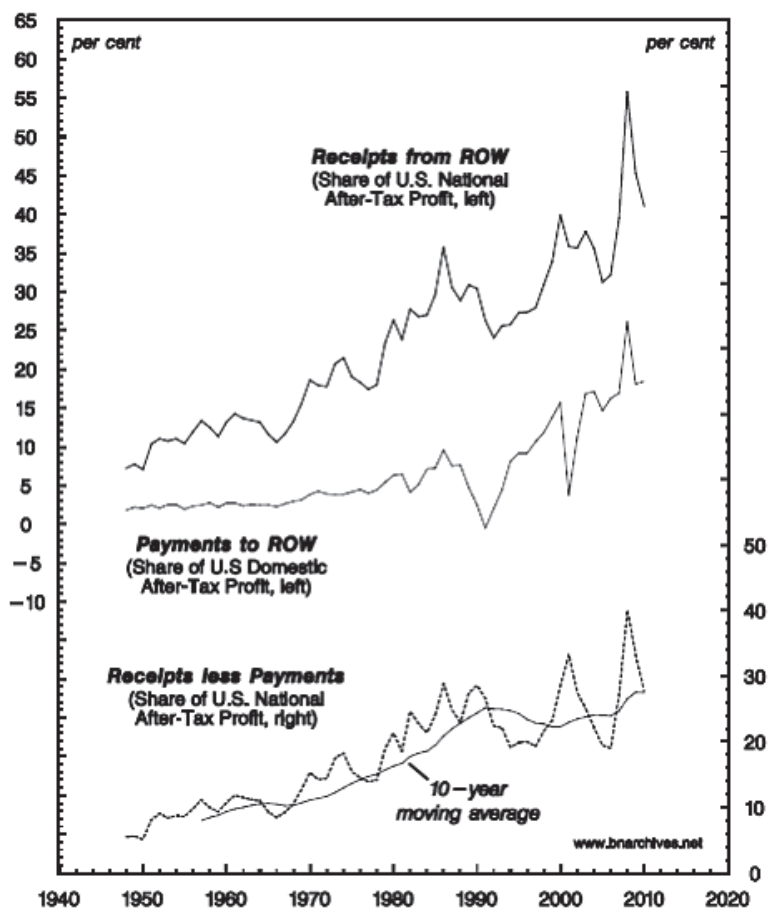
Mi smo najskloniji vlastitoj polit-ekonomskoj definiciji koja drži da je globalizacija proces privatizacije svjetskih ekonomskih resursa od strane velikog kapitala, vrlo često virtualnog i hibridnog, o čemu svjedoči eksponencijalna ekspanzija finansijskih derivata zadnjih dvadesetak godina čija je vrijednost dosegla 457 trilijuna eura 2007. godine. (Deutsche Borse Group, 2008). A, ako je privatizacija politički proces s ekonomskim konzekvencama, dijalektički dolazimo do zaključka da je globalizacija proces transformiranja teritorijalne (nacionalne) države u tržišnu, korporativnu globalnu državu kao novu etapu u razvoju kapitalizma, koju bi smo nazvali megakapitalizam, a koja dijalektički promatrano čini etapu razvoja kapitalizma koja prethodi postkapitalizmu i posttržišnom društvu, onako kako su to vidjeli Marx („Kapital“), Keynes („Ekonomske mogućnosti naših unuka“) ili Hilferding („Financijski kapital“).

Ekonomska znanost koja je do vremena suvremene globalizacije uglavnom odražavala nacionalne ekonomske interese, transformira se u ekonomsku znanost koja odražava interese novih temeljnih subjekata globalizacije društva,

kao što su transnacionalne megakorporacije i transnacionalne megabanke. Kada i ako dođe do morbidne afirmacije prvoga načela globalizacije – profita, tada će globalno društvo biti spremno za svoju preobrazbu u posttržišno gospodarstvo i postkapitalističko društvo (Soroš), a ekonomska znanost će izgubiti svoj smisao.

Transnacionalizacija poslovanja i realizacije profita (globalizacija ekonomije) može se vidjeti i iz sljedećeg dijagrama. Gornji dio dijagrama prikazuje proporciju profita američkih korporacija u ukupnom profitu nakon plaćanja poreza koji se realizira investiranjem diljem svijeta. Možemo primijetiti da je udio profita koji dolazi iz (ROW) inozemstva iznosio manje od 10% ukupnog profita tijekom 1940-ih i 1950-ih godina. Danas je taj udio oko 50%.

Slika 50 Neto profit američkih korporacija: plaćanja (payments) svijetu, primanja receipts) iz svijeta

Jednako tako s dominacijom neoliberalne doktrine otvaranje SAD-a prema svijetu dovelo je do ekspanzije plaćanja svijetu s nekih 5% u 1990-im na 20% zadnjih godina, što predstavlja odraz penetracije američkog tržišta od strane inozemnih korporacija - payments to ROW na dijagramu. (Shimshon B. i J. Nitzan, 2012.)

Temeljni ekonomski subjekti našega doba su transnacionalne korporacije i transnacionalne banke kao lideri i zrcalni odraz procesa globalizacije. Temeljno mikroekonomsko načelo njihovog ponašanja je načelo rastućih prinosa i padajućih troškova! Transnacionalizacija ili globalizacija svjetske ekonomije formira globalno tržište, ali tržište čija je jedna od glavnih karakteristika imperfektna konkurencija s prevladavajućom oligopolnom tržišnom morfologijom. U uvjetima oligopola velike korporacije postaju „price makersi“, ali i „rule makersi“. Tržište ne određuje ponašanje tržišnih subjekata kao što je to slučaj u uvjetima pune konkurencije. Dapače, „veliki“ formiraju tržište i njime upravljaju, oni ga dijele. Transnacionalne korporacije disperziraju proizvodnju diljem svijeta u cilju minimiziranja troškova proizvodnje, a istodobno koriste svjetsku „krivulju“ potražnje kao izvor svojega marginalnog prihoda. Dakle, dok postojeća mikroekonomska teorija pomaže razumijevanju poslovanja transnacionalnih korporacija, makroekonomska teorija globalne ekonomije nije niti na horizontu. U svemu tome TNC značajno utječu na formiranje makroekonomske i razvojne politike država diljem svijeta koje su postale ovisnici o FDI, dakle o onome kapitalu koji TNC-i imaju u izobilju. Dakako, kao što to i suvremena praksa pokazuje, u tome imaju nemalu potporu međunarodnih financijskih institucija.

Je li bilo koja od postavki virtualne neoklasike valjana u ovako nastajućem globalnom svijetu? Ako nije, onda neoklasika u vrijeme globalne ekonomije zavjeđuje da ide u ropotarnicu povijesti. Opet, globalna ekonomija nema svoju teorijsku konstrukciju promatrano iz kuta globalne ekonomije u cijelosti, tj. iz tzv. makroplana. **Što se optimizira u globalnoj ekonomiji? Je li to BDP? Čiji BDP treba optimizirati: globalni ili pojedinih ekonomski nesuverenih država koje su se privatizacijom lišile svojih resursa pa sada nemaju čime upravljati? Što je s pitanjem zaposlenosti? Što je s pitanjem optimalne alokacije resursa na makrorazini ili s pitanjem opće ravnoteže...? Jednaka pitanja možemo postaviti i za EU kao potencijalnu federaciju članica.**

Čini se da smo uhvaćeni u zamku ekonomskog realiteta globalizacije i aplikacije virtualne ekonomije i/ili eventualno njezinih izdanaka (škola) relevantnih za teritorijalnu državu. Virtualna neoklasika, navodno, vodi k ekonomskoj konvergenciji kako u teritorijalnoj tako i u globalnoj ekonomiji. U realitetu, ona je vodila prema ekonomskim nejednakostima i divergenciji u teritorijalnoj državi. U globalnoj ekonomiji i tržišnoj državi ona mora voditi divergenciji još više. Zar kriza Europske unije to zorno ne svjedoči unatoč svim intervencijama Bruxellesa i djelomično svake države članice? Europska unija postala je funkcionalna integracija velikih kapitala više nego što je zajednica država. Načela teritorijalne države i tržišne države su se izmiješala i stoga ne čudi da je budućnost EU-a neizvjesna.

Globalizacija provocira čitav niz pitanja koja se odnose na proces ekonomskog razvoja i njegove efekte kako na zemlju domaćina tako i na zemlju izvoznicu kapitala. Naprimjer: američka TNC proizvodi produkt u Kini izvozom kapitala iz SAD-a, a potom uvozi robu iz Kine u SAD. Sa stajališta standardne platno-bilančne statistike posao je čist i jasan. Međutim, polit-ekonomski i sa stajališta pitanja vlasništva (kapitala posebno) čini se puno maglovitije kako tretirati takvu transakciju. Uvoze li SAD svoju robu proizvedenu svojim kapitalom i znanjem ili uvoze kinesku robu? FDI i TNC u globalnoj ekonomiji provociraju konfuziju na relaciji teritorijalna država – tržišna država.

Ovo, na prvi pogled, platno-bilančno pitanje možda je samo početak otvaranja **Pandorine kutije** koju će morati otvoriti i studirati novi ekonomisti. Jednom otvorena Pandorina kutija globalizacije imat će dalekosežan utjecaj na odnose između teritorijalne i tržišne države kao i na odnose virtualne neoklasike i realne korporatizacije svijeta.

Pitajmo se na kraju, što ili tko oblikuje formiranje „mainstream“ u ekonomiji: utjecajni svjetski ekonomisti ili druge (političke ili korporativne) snage? Ako su to korporativne snage, kao što držimo, onda smo slobodni naslutiti da idemo prema „MEGAKAPITALIZMU“!? Megakapitalizam je, držimo, sljedeća etapa u razvoju kapitalizma koja vodi k megakorporativnom (megabankarskom) kibernetikom robotiziranju čovjeka – djelatnika (kibernetiko robovlasništvo). Ovome procesu, čini se, ide u susret **neuroekonomija**, koju bismo definirali kao kibernetiziranu neoklasiku u uvjetima imperfektnog tržišta. Svakako, proces će pratiti odumiranje teritorijalne države. Tomu u prilog svjedoče dnevne preskripcije ekonomske politike reduciranja javnog sektora od zemlje do zemlje, čemu istini za volju dijelom pogoduje i ekonomska kriza. Komplementarno tomu na globalnom planu Svjetski(globalni) ekonomski forum definira kompetitivnost kao “set institucija, politika i faktora koji determiniraju razinu proizvodnosti ekonomije. Razina produktivnosti, opet, determinira razinu prosperiteta koju zemlja može doseći. Razina proizvodnosti jednako tako determinira prinos na investicije u jednoj ekonomiji, koji je fundamentalni pokretač njezine stope rasta. Drugim riječima, što je jedna ekonomija kompetitivnija brže će se razvijati”. GCI (index globalne konkurentnosti)ima dvanaest stupova. Drugi stup je makroekonomsko ozračje ili makroekonomska stabilnost. Mi držimo da makroekonomska stabilnost ne daje komparativne prednosti niti jednoj zemlji, a posebno se to odnosi na kriterij nominalne konvergencije. Šesti stup je efikasnost tržišta roba i osobito otvorenost ekonomije. Mislimo da je teško pronaći povijesni argument u prilog ovoga stupa. Dapače, znamo primjere zemalja u kojima je export bio funkcija rasta, te je uz k tomu efikasnu državnu intervenciju dopunski poticao ekonomski rast i razvoj. U biti, nismo mogli pronaći primjer ekonomije koja se razvila na stupovima free market ekonomije i slobodne međunarodne trgovine (vidjeti, Maddison, A. 2002, G. M. Meier, 1995. Salvatore, D., 1995, Panić, M. 2003.) U tome smislu čini se da GCI može biti više od koristi ekspanziji TNC-a stvarajući pogodnu globalnu “klimu” za ekspanziju FDI nego pojedinim zemljama. Međutim, tako

kako TNCe jačaju svoje pozicije u globalnoj ekonomiji “tržišna “država erodira “ teritorijalnu “ državu.

Suvremena ekonomska kriza odražava centralizaciju kapitala globalnih razmjera do svojih krajnjih granica. Čovjek – radnik nije više samo puki faktor proizvodnje na tržištu rada (neoklasika). Čovjek – radnik postaje projektirani – kibernetizirani objekt, dakle robot koji doprinosi morbidnoj maksimizaciji prvoga načela kapitalizma – profita. Krugman u International Herald Tribune (travanj, 2012.) godine vidi korporativni svijet kao svijet u kojemu dominiraju: lobisti, oružje i novac.

Naravno, moguć je i drukčiji scenarij budućnosti kao put ka kibernetikom postkapitalizmu, ovisno o tome hoće li se evolucija razvoja kapitala (kapitalizma) odvijati spontano ili će se dijelom regulirati. Evolutivna transformacija kapitalizma dala bi za pravo Marxu i Keynesu te njihovim vizijama novoga društva izraženim u „Kapitalu“ i „Ekonomskim mogućnostima naših unuka“. Prvo načelo društva postalo bi blagostanje globalnog građanina, a to znači dokidanje i tržišne države.

Sudbinu svijeta Hilferding je vidio slično s tim što je put u postkapitalizam popločan eksproprijacijom eksproprijatora.

Ukoliko, međutim, proces postane retrogradan i teritorijalna država „pobjedi“ tržišnu državu, postala bi realna promišljanja Škole ekonomskog rasta u Francuskoj, koja ovih dana zagovara „intelektualni protekcionizam“. Mislimo da suvremena tehnologija i kibernetizacija ne samo ekonomije nego i civilizacije ne bi mogle preživjeti ovakav retrotijek događanja bez svjetskog socijalnog, ekonomskog i političkog zemljotresa nekoliko stupnjeva jačega od onoga iz 1929. godine.

***Poslije svega ostalo nam je upitati se:
„Quo vadis Economics“ početkom XXI. stoljeća?***

LITERATURA II. i III. dio

- Bhagwati, J. (1998) Poverty and Reforme, Journal of International Affairs, NY
- Bryan-Farell (1996) Market Unbound, Jon W. & Sons
- Shimshon B. and J. Nitzan (RWER, 2012, No. 60) "The Asimptotic Power".
- Burnet-Muler (1974) Global Reach, Simon&Shuster
- Duning, J. (1998) Journal of International Bussines
- Fisher, S. (1998) Refomring World Finance:l essons from a Crisis, The Economist
- Grosss-Stainer (1991) Economic reform in tihe Soiet Union, IFS Princeton UN.
- Kindelberger, C. (1978) Government and International Trade, IFS Princeton UN.
- Krugman, P. (1995) Dutch Tulips and Emerging Markets, Foreign Affaires
- Ohlin, B., (1979) Some Insuficiencies in the Theory of International Economics, IFS Princeton UN.
- Kenen, P. (1991) Transitional Arrangements for Trade and Payments Among CMEA Countries, IFS Princeton Un.
- Sachs, J. (1987) Trade and Exchange Rates Policies in Growtha Oriented Adjustment Process, IMF
- Sachs, J. (1998) The east Asian Financial Crisis, Brooking papes in Economic Activity
- Korten, D. (1996) When Corporations Rule tihe World, Kumarian Press
- Laski, K. (1996) Lessons to be Drawn from main Mistakes in tihe Transition Strategy, WIWE
- Lumb, D. (1990) What Does it Mean to Join the World Economy, OECD
- Mill, J. Writings on Development
- Panic, M. (1993) Managing Reforms in tihe Eastern European Countries, Cambridge UN
- Porter, M. (1990) Competitve Advantages of the Nations
- Radošević, D. - Zdunić, S. (2007), Hrvatska tranzicijska konvergencija
- Soros (1997) The Atlantic Monthly
- Stojanov, D. (2009) Međunaronde financije u globalnoj ekonomiji, Ekonomski fakultet Sarajevo
- Stojanov, D. (1984) Kibernetiski neokolonijalizam, Financije, Beograd
- Whitman, M. (1981) International Trade and Investment, IFS Princeton
- Wolf, M. (2004.), Why Globalization Works, Yale Nota Bene

II.

Argitis, G. (2003) Finance, Instability and economic crisis: The Marx, Keynes and Minsky Problem since Contemporary capitalism, paper presented in the conference „Economic for Future“, Cambridge Un.

Argitis, G., Pitelis, C. (2008), Global Finance and Systemic Instability, Contributions to Political economy, Vol. 27., No. 1, Oxford Un.

Argitis, G., Pitelis, C. (2006) Global finance, Income Distribution and Capital Accumulation, Contributions to Political economy, online publication, Oxford Un.

Barro, R., Ursua, J. (2008) Macroeconomic crises since 1870, NBER, Working Paper 13940

Bernanke, B. (2002) Deflation: Making Sure „It“ Does not Happen Here, remarks by Governor Ben Bernanke Before the National Economists Club, The Federal Reserve Board

Crotty, J. (2000) Slow Growth, Destructive Competition, and Low road Labour relations: A Keynes-Marx-Schumpeter Analysis of Neoliberal Globalization, PERI, working paper series, No. 6

Crotty, J. (2008) Structural Causes of the Global Financial Crisis: A Critical Assesment of the „New Financial Architecture“, PERI, working paper series No. 180

Dujin, J. J. (1983) Long Wave in Economic Life, George Allen &Unwin, London

Eishengreen, B., Portes, R. (1987) The Anatomy of Financial Crisis, NBER, working paper No. 2126

Ellsworth, P. T. (1950) International Economics, Macmillan

Feldstein, M. (2009) Rethinking the Role of Fiscal Policy, NBER Working paper No. 14684

Hilferding, R. (1948) Financijski kapital, Kultura, Beograd

Jordá, Ò., Schularick, M. HP., Taylor A. M., (2011) When credit bites back: leverage, business cycles and crises, Working Paper 17621

Kenneth S., Rogoff (2008), Is the 2007 U. S. sub-prime financial crisis so different? An international historical comparison, NBER, working paper No. 13761

Krugman, P. (2007) Who was Milton Friedman?, The New York review of Books, Vol. 54, No. 2

Krugman, P. (2006) Introduction by Paul Krugman to The General Theory of Employment, Interest, and Money, by John Maynard Keynes, an official P. Krugman web page

Krugman, P. (2012) Europe’s Economic Suicide, IHT, April 16th.

- Marx, K. (1948) Kapital, Kultura, Beograd
- Minsky, H., (1992), The Financial Instability Hypothesis, working paper No. 74,
- Mishkin, F. (2009) Is Monetary Policy Effective During Financial Crisis?, NBER working paper No. 14678
- Mundel, E. (1981) Kasni kapitalizam, Ekonomska biblioteka, Zagreb
- Nesvetailova, A. (2008) Ponzi Finance and Global Liquidity Meltdown: Lessons from Minsky, working paper CUTP/oo2, City University London
- Orhangazi, O. (2007) Did Financialization Increase Macroeconomic Fragility?, Department of Economics, Roosevelt Un., Chicago
- Phelps, E. (2008) Keynes had no sure cure for slumps, Financial Times, December 12th, 2008
- Reich, R. (2007) Supercapitalism, Alfred A. Knopf, New York
- Romer, C. (2002) Back to the Future: Lessons from the Great Depression, IMF Survey, December 2
- Schwartz, A., Nelson, E. (2007) The Impact of Milton Friedman on Modern Monetary Economics: setting the record straight on Paul Krugman "Who was Milton Friedman, NBER working paper, 13546
- Stiglitz, J. (2008) The Financial Crisis of 2007/2008 and its Macroeconomic Consequences
- Stojanov, D. (1982) Međunarodne financije, Svjetlost, Sarajevo
- Stojanov, D. (1985) Ekonomska kriza i ekonomska politika: Neoklasičari, Keynes, Friedman, Marx, Informator, Zagreb
- Stojanov, D. (1985) Koliko je Kejns Marks, Tržište-novac-kapital, Beograd
- Stojanov, D. (2007) The Validity of Economic Thought of Marx and Keynes for XXI Century, Journal of Economics and Business, Vol. I, Economic faculty Rijeka, Croatia
- Summers, L. (2000) The New Wealth of Nations, Remarks by Treasury Secretary Lawrence H. Summers Hambrecht & Quist Technology Conference San Francisco, ca from the office of public affairs
- The Economist, January 23, 2009
- Taylor, J. (2009), The Financial Crisis and the Policy Responses: an Empirical Analysis What Went Wrong, NBER, working paper No. 14631
- Vade, R. (2008) The First-World Debt Crisis in Global Perspective, essay for conference on subprime crisis, University of Warwick, Wikipedia

III.

- Domazet, T. (2009.) „Krizna, ekonomska politika i izlazna strategija“, u Kriza i okviri ekonomske politike, HAZU
- Družić, G. (2009.) „Izravna inozemna ulaganja i ekonomski razvoj Hrvatske“, Ekonomija, rujan
- HNB (2007.) Makrobonitetna analiza, HNB, Drugo tromjesečje 2010.; standardni prezentacijski format
- Izvjestaj o globalnoj konkurentnosti, World Economic Forum, 2010
- IMF (2005.) Balance of Payments Annual
- Maddison, A. (2002.) „The World Economy A Millenial Perspective“, OECD
- Santini, G. (2001.) „Bespućima ekonomske politike“, Binoza Press, Zagreb
- Santini, G. (2009.) „Refleksije jednog Turanjca“, Rifin, Zagreb
- Sever i suradnici (2010.) „Polazišta nove ekonomske politike“, HDE, Zagreb
- Stojanov, D. (1982., 1988.) „Međunarodne financije“, Svjetlost, Sarajevo
- Stojanov, D. (1984.) „Kibernetiski neokolonijalizam“, Međunarodni problemi, Beograd
- Stojanov, D. (2009.) „Kibernetiski neokolonijalizam II“, Ekonomija, Zagreb
- Stojanov, D. (1985.) „Ekonomska kriza i ekonomska politika“, Informator, Zagreb
- Vojnić, D. (2009.) „Ekonomska znanost i investicijska politika“, u „Krizna i okviri ekonomske politike“, HAZU
- Zdunić, S. (2009.) „Posebnosti hrvatske monetarne politike“, u „Krizna i okviri ekonomske politike“, HAZU
- Zdunić, S. (..) Novac, Stabilnost i razvoj, EI Zagreb

IV.

- Berentsen, A., Menzio, G., Wright, R. (2008) Inflation and Unemployment in the Long Run, NBER working paper 13924
- Blanchard, O., Gal, J. (2007) The Macroeconomic Effects of Oil Price Shock: Why are the 2000's so Different from 1970's?, NBER, August
- Blanchard, O., Gali, J. (2008) Labor Markets and Monetary Policy: A New-Keynesian Model with Unemployment, NBER, March, Working paper 13
- Dornbusch, R. (1997) Key to Prosperity, Internet
- Friedman, M. (1973) Teorija novca i monetarna politika, Rad, Beograd

- Friedman, M., Swartz, A. (1963) *A Monetary History of USA 1867-1960*, Princeton University Press
- Hutchison, W. (1981) *The Politics and Philosophy of Economics*, Basil Blackwell
- Johnson, H. (1962) *Money, Trade and Economic Growth*, Allen and Unwin, London
- Johnson, H. (1977) *Money, Balance of Payments Theory and International Monetary Problems*, International Financial Section, Princeton University
- Kaldor, N. (1982) *The Source of Monetarism*, Oxford University Press
- Keynes, J. M. (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan, London
- Krugman, P. (1995) *Dutch Tulips and Emerging Markets*, Internet
- Mishkin, F. (2008) *Does Stabilizing Inflation Contribute to Stabilizing Economic Activity?* Working paper 13970, NBER, April
- Okun, A. (1981) *A Prices and Quantities*, Basil Blackwell
- Rodrik, D. (2007) *The Real Exchange Rate and Economic Growth: Theory and Evidence*, Harvard University, August
- Serra, N., Stiglitz, J. (2008) *Washington Consensus Reconsidered*, Oxford University Press
- Stiglitz, J., Ellerman, D. (2000) *New Bridges Across the Chasm: Macro and- Micro-Strategies for Russia and other Transitional Economies*, Zagreb, International Review of Economics and Business
- Stojanov, D. (1985) *Ekonomska kriza i ekonomska politika: neoklasičari, Keynes, Friedman, Marx*, Informator, Zagreb
- Stojanov, D. (1997) *Economic Development Strategy for BiH*, UNDP
- Stojanov, D. (1999) *Bosnia: Macro-economic Policy Issues Relating to a Transition to a Market Economy, At the Crossroads: Disaster or Normalization? The Yugoslav Successor State*, Peter Lang
- Stojanov, D. (2000) *Supply-Side Industrial Strategy for Competitiveness, Productivity and Convergence Between SEECs and the EU, South-South*, New York
- Stojanov, D. (2001) *Bosnia-Herzegovina since 1995: Transition and reconstruction of the economy*, Open Society Fund BiH, International Support Policies to SEECs-Lessons (not) Learned in BiH
- Stojanov, D. (2008) *Kontraverze o inflaciji: Je li inflacija od 0% moguća*, *Ekonomija/Economics*, 15 (2) str. 387-408
- Stojanov, D. (2008) *Kibernetički neokolonijalizam II*, *Ekonomija*, Zagreb
- Tobin, J. (1982) *The Essay in Economic Theory and Policy*, MIT Press

V.

- Adelamn, I. (2001) Fallacies in Development Theory and Their Implications for Policy; u: "Frontiers of Development Economics" (ed. by Meier, G.; Stiglitz, J.)
- Corbo, V., Goldstein, M., Khan, M. (1987) Growth-Oriented Adjustment Programs, the IMF and World Bank
- Coricelli, F., Matteo, M., Hahn, F., New Theories in Growth and Development, St' Martin's Press
- Deutsche Bank Group (2008), The Global Derivative Market
- Easterly, W. (2002), The Elusive Quest for Growth, The MIT Press
- Easterly, W. (1998) Economic Policies, Economic Shock and Economic Growth, u: New Theories in Growth and Development (ed.: Coricelli, F.; Matteo, M.; Hahn, F.), Macmillan Press
- Fisher, S. (1987) Economic Growth and Economic Policy, u: Growth Oriented Adjustment programs (ed. Corbo, V.; Goldstein, M.; Khan, M.), the IMF
- Frankel, J. (1999) No Single Currency Regime is Right for all Countries or at all Times, International Finance Section, Princeton University
- Helpman, E. (1990) Monopolistic Competition in Trade Theory, IFS, Princeton University
- Horvat, B. (1999) The Theory of International Trade, Macmillan Press
- Host, A. (2007) Intragranska trgovina i uključivanje R. Hrvatske u EU, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Rijeka
- Keynes, J. M. (1930) Economic Possibilities of our Grandchildren, Essays in Persuasion, MacMillan
- Krugman, P. (1996) Pop Internationalism
- Krugman, P. (2000) International Economics, Addison-Wesley Publishing
- Lichtenstein, P. (2007) The Theory of Unequal Exchange, chapter 13, unpublished book
- Maddison, A. (2002) The World Economy, OECD
- Marx, K., (1962) Capital, vol. III, Foreign Language Publishing House, Moscow
- Meier, G. M. (1995), Leading Issues in Economic Development, Oxford University Press
- Murakami, Y., (1996) An Anti-classical Political-Economy Analysis, Stanford University Press
- Panić, M. (2003) Globalization and National Economic Welfare, Palgrave
- Pitelis, C. (2000) Supply-Side Strategy for Productivity, Competitiveness and Convergence, the EU-PHARE-ACE Project

- Porter, M. (1998) *The Competitive Advantage of Nations*
- Rodrik, D. (1999) *The New Global Economy and Developing Countries: Making Openness Work*, ODC, Washington, D. C.
- Rodrik, D. (1997) *Has Globalization Gone too Far?*, Institute for International Economics, Washington D. C.
- Sargent, D. (2009) *The United States and Globalization in the 1970s*
- Sachs, J. (1987) *Trade and Exchange rate Policies in Growth Oriented Adjustment Programs*, u: *Growth-Oriented Adjustment Programs*, IMF-The World Bank, 1987.
- Salvatore, D. (2003) *Microeconomic: Theory and Application*, Oxford University Press
- Salvatore, D. (1995), *Protectionism and World Welfare*, Cambridge University Press
- Smith, A. *Inquiry into the Causes of the Wealth of Nations*
- Soderstein, B., Reed, G. (1994) *International Economics*, Macmillan Press
- Srinivasan, T. N. (2001) *Trade, Development and Growth*, International Economic Section, Princeton University
- Stiglitz, J., Charlton, A. (2005), *Fair Trade for All*, Oxford University Press
- Stiglitz, J., Hoff, K. (2001) *Modern Economic Theory and Development*, u: *Frontiers of Development* (ed. by Meier, G., Stiglitz, J.)
- Stiglitz, Greenwald (2006) *Helping Infant Economies Growth: Foundations of Trade Policies for developing Countries*, AER Papers and proceedings, May 2006
- Stiglitz, J., Ellerman, D., (2000) *New Bridges Across the Chasm: Macro-and-Micro-Strategies for Russia and other Transitional Economies*, *Zagreb International Review of Economics and Business*, 3 (1): 41-72
- Stiglitz, J., Ocampo, J. A., (2008) *Capital Market Liberalization and Development*, Oxford University Press
- Stiglitz, J., Serra, N. (2008) *The Washington Consensus Reconsidered*, Oxford University Press
- Stipetić, V. (2005) *Izvoz kao strategija razvoja i vanjska trgovina među zemljama sljednicama bivše Jugoslavije*, *Ekonomija /Economics*
- Stojanov, D., Kandžija, V. (2007) *Relevance of Krugman-Eichengreen Effect, Theory of Comparative Advantage and Theory of Competitive advantage for the Enlarged Europe Convergence Process*, 6th International Conference »Economic Integration-Cooperation and Competition«, Economic faculty Rijeka
- Stojanov, D. (2000) *Međunarodne financije u globalnoj ekonomiji*, Ekonomski fakultet, Sarajevo
- Vanek, J. (2004) *Globalization, Destructive Trade and Remedies Through Cooperation*, IAFP 2004 papers

Vade, R., (2008) The First-World Debt Crisis in Global Perspective, Essay on conference on subprime crisis, University of Warwick, Coventry, September 18-19 2008

Vanek, J., (2004) Globalization, Destructive Trade and Remedies Through Cooperation, paper presented at 11th conference of the international association for the economics of participation (IAFEP) held at Catholic University of Brussels, July 4-6 2002

In his wide ranging new book, Professor Stojanov, questions the adequacy of Neoclassical Economic Theory in the presence of the rising power of transnational corporations and the current financial crisis. He questions the adequacy of nation-states to regulate the global economy and calls for a new economic theory that draws among others on the works of Marx, Hilferding and Keynes. The book deals with today's most challenging issues and makes very interesting reading.

Christos Pitelis, Queens College, Cambridge University

Praznici postoje da bi se slavili. Štampanje ove knjige će biti praznik za hrvatsko, ali i regionalno ekonomsko izdavaštvo. Srećan sam što ću biti jedan od učesnika u tom slavlju.

Prof. dr. Veselin Drašković, Univerzitet Kotor, Crna Gora

Čestitke za odličnu knjigu.

Prof. dr. sc. Jasmina Arifović, Simon Fraser University

Autor polazi od vlastite definicije globalizacije: "Globalizacija je proces privatizacije svjetskih ekonomskih resursa od strane velikog kapitala." Njegova se definicija, kao što znamo, dramatično razlikuje od standardnih definicija. Rad prof. Stojanova jedan je od bisera na "ekonomskoj ogrlici" ekonomske misli koji će nesumnjivo izazvati mnogobrojne rasprave glede ekonomske teorije i ekonomske politike. To je ujedno i najveći kompliment svakom radu pa samim time i njegovom autoru.

Dr. sc. Guste Santini, urednik časopisa Ekonomija/Economics

Dragoljub Stojanov teaches Development of Economic Theory and International Finance at the Economic Faculty Rijeka, Croatia since 2006. At the graduate level he teaches Contemporary Economic Theory, Macroeconomics and International Finance. He has taught both at undergraduate and graduate levels at the Economic faculty Sarajevo until 2006. He was Visiting Fulbright Fellow at Princeton University in 1977/78, Visiting Fulbright Professor at Boise State University 1985, and Visiting Fulbright Professor at Boston College 1998/99. He has taught at Bologna University graduate level in 2002 and 2003.

He has delivered lecture at Cambridge University, Trier University, Fletcher School of Diplomacy, Institute for World Economics at the Hungarian Academy of Science, Ljubljana University. He was member of economic council to the Presidency of former Yugoslavia in 1989/90, and to the Presidency of B&H in 1993/94. He is member of Rotary club.

He has written several books: International Monetary System and Developing Countries, International Finance, International Finance in Global Economy, Macroeconomic Theory and Policy in Global Economy, Economic Crisis and Economic Policy, Economic of Divide, Economic Development (course pack, Boston College).

ISBN 978-953-7813-10-9

Cijena: 180 kn